

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, Tomul XII, 2001

Nr. 1 – 2

ianuarie – aprilie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM, PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU APOSTOL STAN

„REVISTA ISTORICĂ”, apare de 6 ori pe an.

Revista se poate procura de la **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sect. 5, P.O. Box 5-42, București, România, RO-76117, Tel. 401-411 9008, Tel./Fax 401-410 3983; 401-410 3448; **RODIPET S.A.**, Piața Presei Libere, nr. 1, S. ct. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401 222 4126 București România; **ORION PRESS IMPEX 2000**, P.O. Box 77-19, București 3 – România, Tel. 653 79 85, Fax 401 324 06 38.

La revue „REVISTA ISTORICĂ”, paraît six fois l'an.

Toute commande pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sect. 5, P.O. Box 5-42, București, România, RO-76117, Tel. 401-411 9008, Tel./Fax 401-410 3983; 401-410 3448; **RODIPET S.A.**, Piața Presei Libere, nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33 – 57, fax 401-222 6407, Tel. 401 618 5103; 401- 222 4126, București, România; **ORION PRESS IMPEX 2000**, P.O. Box 77 19, București 3 – România, Tel. 653 79 85, Fax 401 324 06 38.

„REVISTA ISTORICĂ” is published in six issues per year.

All orders from abroad for publications of the Romanian Academy should be addressed to: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, Sect. 5, P.O. Box 5-42, București, România RO-76117, Tel. 401-411 9008, Tel./Fax 401-410 3983; 401-410 3448; **RODIPET S.A.**, Piața Presei Libere, nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; **ORION PRESS IMPEX 2000**, P.O. Box 77-19, București 3 – România, Tel. 653 79 85, Fax 401-324 06 38.

REDACȚIA:

NAGY PIENARU (*redactor șef adjunct*)

VENERA ACHIM

ECATERINA PETRESCU

IOANA VOIA (*traducător*)

Redactor (Editura Academiei): MIHAI POPA

Tehnoredactor: DIANA RUSU

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei:

„REVISTA ISTORICĂ”,
B-dul Aviatorilor nr. 1, 71247-București,
Tel. 650 72 41

© 2002 EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, R-76117, Tel. 410 32 00, Tel./Fax 410 39 83; 410 34 48
București, Romania

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOM. XII, NR. 1 – 2

ianuarie – aprilie 2001

S U M A R

ISTORIA BASARABIEI

FRONTIERELE ROMÂNIEI – DISPUTE DIPLOMATICE

CONSTANTIN I. STAN, Rusia și România la Conferința de pace de la Paris (1919–1920) ..	5
TATIANA DUȚU, Tratatative diplomatice româno-ruso-ucrainene privind frontiera de răsărit a României ..	31
LUDMILA ROTARI, Relațiile Ucrainei cu România în perioada 1917–1920 ..	51
ADRIAN GRECU, Întâlnirea Al. Constantinescu – B. Mussolini și problema ratificării tratatului privind Basarabia ..	67

BASARABIA ÎN VEACUL AL XIX-LEA

ARMAND GOȘU, Un tratat inutil. De ce a fost negociată alianța ruso-otomană din septembrie 1805? ..	73
LOUIS ROMAN, Basarabia în veacul al XIX-lea: considerații politice și demografice ..	87
ALEXEI AGACHI, Aprovizionarea armatei ruse cu materiale de construcție și forță de muncă de către Moldova și Muntenia în anii de ocupație 1806–1812 ..	109

CRIZE ÎN SISTEMUL COMUNIST

ALEKSANDR S. STÂKALIN, Andropov în Ungaria, în ajunul revoluției din 1956 ..	125
COSMIN POPA, Modalități de administrare a crizelor și tensiunilor din „blocul sovietic”. 1944–1948 ..	135

SOCIETATE ȘI BISERICĂ – STUDII DOCUMENTARE

ANGELA COLIN, Contribuția clerului ortodox din Principatele Române la afirmarea limbii naționale (1774–1848) ..	179
---	-----

ALEXANDRU FURTUNĂ, Cercetări privind viața rurală din Basarabia (1918–1944)	191
---	-----

IZVOARE INEDITE

VLAD GHIMPU, Mișcarea națională din Basarabia – Un document inedit din 1907.....	201
--	-----

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

VASILE GROSU, Ștefan Ciobanu – profesor și om politic	207
---	-----

NOTE ȘI RECENZII

- *România în obiectiv. Limbă și politică. Identitate și ideologie în transformare*, ed. Krista Zach, București, 1998, 452 p. (*Dorin Dobrințu*); •• *XVIII vek: slavianskie i balkanske narodi i Rossia*, ed. I.I. Leščilovskaia, Moskva, 1998, 176 p. (*Adrian Tertecel*); SILVIU ANDRIEȘ-TABĂC, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, Edit. Museum, 1998, 168 p. (*Ileana Căzan*); GRIGORE CHIRIȚĂ, *Organizarea instituțiilor moderne ale statului român (1856–1866)*, București, Edit. Academiei Române, 1999, 172 p. (*Marian Stroia*); Kaisamari Hintikka, *The Romanian Orthodox Church and the World Council of Churches, 1961–1977*, Helsinki, Luther-Agricola-Society, 2000, 186 p. (*Cristian Vasile*); LIVIU ROTMAN, *Școala israelito-română (1851–1914)*, București, Edit. Hassefer, 1999, 432 p. + il. (*Paul Cernovodeanu*); IOAN SCURTU, GHEORGHE BUZATU, *Istoria românilor în secolul XX (1918–1948)*, București, Edit. Paideia, 1999, 686 p. + ilustr. (*Nicolae Liu*) . 221

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME XII, Nos. 1 – 2

January – April 2001

CONTENTS

THE HISTORY OF BESSARABIA

ROMANIA'S BORDERS – DIPLOMATIC DISPUTES

CONSTANTIN I. STAN, Russia and Romania at the Peace Conference in Paris (1919–1920) .	5
TATIANA DUȚU, Romanian – Russian – Ukrainian Diplomatic Negotiations on the Issue of the Eastern Border of Romania	31
LUDMILA ROTARI, The Relations between Ukraine and Romania in 1917–1920	51
ADRIAN GRECU, The Meeting between Al. Constantinescu and B. Mussolini and the Issue of the Ratification of the Treaty on Bessarabia	67

BESSARABIA IN THE NINETEENTH CENTURY

ARMAND GOȘU, A Useless Treaty. Why was the Russian – Ottoman Alliance of September 1805 Negotiated?	73
LOUIS ROMAN, Bessarabia in the Nineteenth Century: Political and Demographic Notes ...	87
ALEXEI AGACHI, The Supplying of the Russian Army with Building Materials and Labor Force by Moldavia and Wallachia during the Occupation of 1806–1812	105

CRISES IN THE COMMUNIST SYSTEM

ALEKSANDR S. STÂKALIN, Andropov in Hungary on the Verge of the 1956 Revolution .	125
COSMIN POPA, Crisis and Tension Management in the “Soviet Bloc”, 1944–1948	135

SOCIETY AND CHURCH – DOCUMENTARY STUDIES

ANGELA COLIN, The Contribution of the Orthodox Clergy in the Romanian Principalities to the Assertion of the National Language (1774–1848)	179
ALEXANDRU FURTUNĂ, Research on the Rural Life in Bessarabia (1918–1944)	191

UNPUBLISHED SOURCES

VLAD GHIMPU, The National Movement in Bessarabia – An Unpublished Document of 1907	201
--	-----

REPRESENTATIVE FIGURES IN THE HISTORY OF THE ROMANIANS

VASILE GROSU, Ștefan Ciobanu – Professor and Politician	207
---	-----

NOTES AND REVIEWS

•• <i>România în obiectiv. Limbă și politică. Identitate și ideologie în transformare</i> (Rumanian im Brennpunkt. Sprache und Politik. Identität und Ideologie im Wandel), ed. Krista Zach, Bucharest, 1998, 452 pp. (<i>Dorin Dobrinu</i>); •• <i>XVIII vek: slavianskie i balkanskije narodi i Rossiia</i> , ed. I.I. Leščilovskaia, Moskva, 1998, 176 pp. (<i>Adrian Tertecel</i>); SILVIU ANDRIEȘ-TABAC, <i>Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei</i> (Territorial Heraldry of Bessarabia and Transnistria), Chișinău, Edit. Museum, 1998, 168 pp. (<i>Ileana Căzan</i>); GRIGORE CHIRIȚĂ, <i>Organizarea instituțiilor moderne ale statului român (1856–1866)</i> (The Organization of the Modern Institutions of the Romanian State, 1856–1866), Bucharest, Edit. Academiei Române, 1999, 172 pp. (<i>Marian Stroia</i>); Kaisamari Hintikka, <i>The Romanian Orthodox Church and the World Council of Churches, 1961–1977</i> , Helsinki, Luther-Agricola-Society, 2000, 186 pp. (<i>Cristian Vasile</i>); LIVIU ROTMAN, <i>Școala israelito-română (1851–1914)</i> (The Jewish-Romanian School, 1851–1914), Bucharest, Edit. Hassefer, 1999, 432 pp. + ill. (<i>Paul Cernovodeanu</i>); IOAN SCURTU, GHEORGHE BUZATU, <i>Istoria românilor în secolul XX (1918–1948)</i> (The History of the Romanians in the Twentieth Century, 1918–1948), Bucharest, Edit. Paideia, 1999, 686 pp. + ill. (<i>Nicolae Liu</i>).....	221
--	-----

ISTORIA BASARABIEI FRONTIERELE ROMÂNIEI – DISPUTE DIPLOMATICE

RUSIA ȘI ROMÂNIA LA CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS (1919–1920)

CONSTANTIN I. STAN

Una din chestiunile principale care interesau România în cadrul Conferinței de pace era aceea a recunoașterii desăvârșirii unității naționale românești, inclusiv a unirii Basarabiei cu România.

Comisia pentru revendicările românești a analizat problema Basarabiei. Experții britanici au făcut însă niște recomandări într-un document din 11 februarie 1919, propunând conferinței „...să se recunoască unirea deja înfăptuită a Basarabiei cu România, sub rezerva de mai jos, ca aplicare a principiului naționalităților și nu ca o consecință a intereselor popoarelor implicate”. Autorii documentului motivau propunerea prin faptul că această provincie „a făcut parte integrantă, până în 1812, din Moldova”. Legitimitatea unirii plaiurilor basarabene cu patria mamă este justificată de adevărul că românii reprezentau între 60 și 65% din populație. Rezervele comisiei, în ceea ce privește unirea Basarabiei cu România, erau următoarele: „1. Bazele separării Basarabiei de Rusia și reunirea cu România vor constitui principiul etnic, nu o ocupare militară sau o cucerire a țării de România; 2. Că până acum, nimic nu se va face pentru a prejudicia interesele economice sau alte interese vitale ale Rusiei cu România în această privință; 3. Că minorităților naționale din Basarabia, fie ucrainieni, evrei, ruși, bulgari sau alte naționalități, le vor fi asigurate autonomia deplină culturală și locală prin garanții internaționale”¹.

Tot în aceste zile, comisia pentru problemele română și iugoslavă a luat în discuție pentru prima dată chestiunea Basarabiei în cadrul planului Conferinței de pace. Cu acest prilej au vorbit Sir Eyre Crowe (Anglia), Laroche (Franța) și americanul Day. Reprezentantul Angliei a cerut înscrierea în Tratatul asupra Basarabiei a principiului etnic și național, excluzându-se altă formulă. Delegatul francez a insistat în cuvântul său asupra argumentelor de ordin istoric și etnografic care stăteau la baza recunoașterii unirii Basarabiei cu România. Diplomatul țării

¹ Valeriu Fl. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia 1918–1940*, Iași, 1991, p. 190, anexa II.

gazdă constată că Basarabia fusese ocupată prin forță de Rusia. Reprezentantul S.U.A., Day, s-a declarat de acord cu antevorbitorii săi. El a propus includerea în tratat a unor clauze referitoare la drepturile minorităților și a pus întrebarea dacă, prin recunoașterea unirii din 27 martie/9 aprilie 1918, nu s-ar crea dificultăți cu Rusia. După aceste discuții, comitetul s-a declarat de acord cu recunoașterea provizorie a unirii Basarabiei cu România².

La 5 martie 1919, comisia pentru probleme românești și iugoslave a discutat, din nou, chestiunea unirii Basarabiei. Ea a lansat, la 11 martie 1919, un proiect privitor la acest act. Articolul referitor la Basarabia se prezintă astfel: „Luând în considerație aspirațiile generale ale poporului Basarabiei, caracterul moldovenesc al acestei regiuni, argumentele geografice și etnice, ca și cele economice, comisia susține alăturarea Basarabiei la România. E de sperat ca această atribuire să se facă sub forma care va apăra interesele generale ale Basarabiei”³.

Consiliul Miniștrilor de Externe nu a trecut la recunoașterea oficială a actului istoric din 27 martie/9 aprilie 1918. Renumitul specialist în drept internațional, americanul Brown Scott scria: „Precedentul pentru nașterea Republicii Basarabiei era declarația de independență a Statelor Unite ale Americii. Justificarea pentru transferul teritoriului său și fidelitatea locuitorilor la România este doctrina autodeterminării a președintelui Wilson”⁴. Cele mai mari rezerve le-a avut delegația S.U.A. Secretarul de Stat al Statelor Unite, Robert Lansing, a obiectat că trebuie consultat și cabinetul „alb” al lui Kolceac, socotit ca un guvern legal care trebuie să reprezinte Rusia la Conferința de pace de la Paris. Șeful diplomației americane a argumentat că forumul păcii nu poate decide asupra teritoriului care aparținea unui stat cu care puterile reprezentate n-au fost în conflict⁵.

Profitând de indecizia aliaților, bolșevicii ruși și-au intensificat acțiunile pentru subminarea autorității statului român. Se urmărea crearea și menținerea unei stări tensionate, de instabilitate, în scopul reanexării Basarabiei la Rusia ori încorporarea ei la Ucraina. Căile și metodele folosite au fost diverse: acțiuni propagandistice, de diversiune, incursiuni armate. Autoritățile de la București erau informate prin Legația României din Paris, în 7 ianuarie (stil nou) 1919, despre forța combativă a Armatei Roșii. V. Antonescu, care semnează radiograma, avea amănunte de la Legația României din Stockholm. Aceasta contactase pe secretarul sârb Stanoevitch, reîntors din Rusia. Diplomatul sârb atrăgea atenția că „regimul bolșevic se întărește continuu”, el dispune de o forță militară puternică compusă

² *Ibidem*, p. 79–80.

³ V.F.I. Dobrinescu, Ion Pătroi, *Marea Unire din 1918 în documente diplomatice americane*, în „Patrimoniul”, 1991, nr. 4, p. 157–158.

⁴ Nicolas Dianu, *Les principales revendications de la Roumanie devant la Conférence de Paris. Frontière Nord-Orientale de la Roumanie. La Bessarabie et la Bukovine de Nord*, Paris, 1946, p. 51.

⁵ C.I. Stan, *Recunoașterea internațională a Unirii Basarabiei cu România (1920–1927)*, în „Sargetia”, t. XXVI, 1995–1996, nr. 2, p. 412.

din 7–800 000 de oameni „bine hrăniți și bine dotați cu arme și muniții”. El arată că „guvernul sovietelor face toate sacrificiile pentru dezvoltarea acestei armate” și de aceea „ea prezintă un pericol real și orice întârziere în combaterea ei se transformă într-un avantaj pentru această armată”. Colegul sârb a declarat că „Racovski nu pierde nici o ocazie pentru a desfășura o propagandă intensă împotriva noastră. După informațiile pe care el spune că le-a obținut de la o sursă de încredere, au fost trimise în România, în scop de propagandă, peste 700 000 de ruble”⁶. C. Racovski s-a deplasat în Ungaria, unde, din ordinul lui Lenin, a pregătit împreună cu Bela Kun terenul instaurării Republicii Ungare a Sfaturilor. Intuind pericolul, generalul Berthelot a cerut la Seghedin, la 14/28 decembrie 1918, colonelului ungar Hohenloche, principalul negociator maghiar, potrivit lui Radu Rosetti, „arestarea lui Racovski, care se află la Budapesta”⁷.

Boșevicii ruși și maghiari și-au dat mâna. Bela Kun a primit de la Lenin suma de 300 000 de ruble pentru propaganda comunistă în Ungaria și Transilvania. O formațiune care se intitula Grupa socialistă a ardelenilor, bănățenilor și bucovinenilor a lansat un manifest intitulat *Frați români*, prin care se solidarizează cu republica ungară a sfaturilor și îndemna poporul la răscoală și să preia puterea: „Răsculați-vă! și prin răscoala voastră luați puterea în mâinile voastre! Faceți din stăpânirea și domnia boierilor stăpânirea voastră a soldaților, muncitorilor și plugarilor români.

Deșteptați-vă!, răsculați-vă! Scuturați jugul ciocoiesc și boieresc!”⁸.

Într-un alt document intitulat *Români! Să luăm seama!* se cerea chiar înlăturarea monarhiei și proclamarea republicii proletare: „Noi nu mai vrem rege, ci o republică a poporului”. Apelul se ridica împotriva unirii cu România: „De ce totuși frunțașii noștri ne părăsesc și nu lucrează spre binele nostru, ci pentru mărirea regelui Ferdinand de Hohenzollern? De ce?”⁹. Un alt manifest intitulat *Oameni buni* se pronunța în mod periculos în favoarea ruperii Transilvaniei și Banatului din trupul României Mari: „Ardealul și Banatul să fie al ardelenilor! Nu ne trebuiesc noi stăpâni!

Boierii din România să ne lase în pace!”¹⁰

Manifeste antiromânești sunt semnalate de documentele vremii și în Basarabia. Asemenea documente răspândesc ucrainenii la Ismail, fapt semnalat la 6 decembrie 1918 de generalul Șerbănescu, comandantul Sectorului 3 Acoperire, care dispune interzicerea oricăror nave ucrainene care distribuiau asemenea

⁶ Arhiva Ministerului de Externe (în continuare Arh. M.A.E.), fond 71/1914, U.R.S.S., E2, dosar 186, f. 66.

⁷ Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914–1919)*, ed. Maria Georgescu, 1997, p. 303.

⁸ Arhivele Naționale Brașov, fond Pompiliu Nistor, dosar 17/1918–1919, f. 1.

⁹ Ibidem, f. 10.

¹⁰ Ibidem, f. 4; C.I. Stan, *Activitatea lui Pompiliu Nistor pentru desăvârșirea unității naționale românești*, în „Angustia”, t. IV, 1999, p. 319.

materiale. În zona Grigoriopol și-au făcut apariția agitatorii Comitetului pentru eliberarea Basarabiei, care pregăteau invazia la vest de Nistru. Asemenea elemente au trecut în noaptea de 6–7 ianuarie 1919 Nistrul în zona Tighina și au provocat „insurecția” locuitorilor din satele Unguri și Atachi. Compania 1 Grăniceri s-a retras către Reiceni și Briceni¹¹.

Într-o sinteză informativă a Marelui Stat Major referitoare la perioada 7–16 ianuarie 1919 se arată că în dimineața zilei de 7 ianuarie bolșevicii au trecut Nistrul pe la Unguri Colarașovca, cu bărcile, atacând prin surprindere posturile de grăniceri. Detașamentele lor au ocupat Hotinul în noaptea de 9 spre 10 ianuarie 1919. Trupele Diviziei 1 Cavalerie se retrag pe linia Chelmenți – Mămăliga – Creștinești. După lupte grele, grupul general Davidoglu a reușit în noaptea de 15 spre 16 ianuarie să dea un atac decisiv spre Hotin, iar în ziua de 19 ianuarie, ora 10,30, trupele generalului Davidoglu intră în Hotin¹². Acțiunea bolșevică a eșuat. Riposta armatei române a fost hotărâtă. Ocuparea Basarabiei de către bolșevici nu a reușit. În timpul ciocnirilor sângeroase cu naționaliștii ucraineni a fost ucis generalul român Stan Poetaș, comandantul Brigăzii 21 Infanterie, pe când se deplasa cu trăsura inspectând unitățile fără a avea o gardă puternică¹³.

O altă incursiune militară a unui detașament de ostași roșii s-a produs la Bender, situat pe malul Nistrului, la 27 mai 1919, având un impact cu mult mai mic decât cea de la Hotin. Și acest atac armat a fost respins cu hotărâre de armata română¹⁴.

Acțiunile bolșevice nu se opresc aici. Moscova era în centrul activității comuniștilor români. În mai 1919 din capitala Rusiei sovietice erau trimise instrucțiuni ale Grupului Comunist Român, în care se solicita organizarea de nuclee comuniste în România. Se specifica următoarele: „Alegerile trebuie să fie considerate ca mijloc de agitație revoluționară. Toată lupta împotriva democrației burgheze trebuie întreprinsă ca armă pentru revoluție, nu pentru reforme (...). Cu tovarășii de încredere care se declară pentru comunism, nu numai ca principiu, dar și la faptă imediată, să se întemeieze organizații comuniste secrete”¹⁵. De asemenea, în vara anului 1919, elementele bolșevice românești din Rusia au lansat

¹¹ Jipa Rotaru, *Salvgardarea prin brațul înarmat al țării a Marii Uniri și consfințirea granițelor românești stabilite prin Conferința Păcii de la Paris (1918–1920)*, în vol. *România și Conferința de Pace de la Paris (1919–1920)*, coord. Gh. Buzatu, V.Fl. Dobrinescu, H. Dumitrescu, Focșani, 1999, p. 40.

¹² *Ideologie și structuri comuniste în România*, ed. Florian Tănăsescu, vol. II, (9 decembrie 1918–31 decembrie 1919), București, 1997, p. 126–128, doc. 26.

¹³ *Generalul Poetaș (comunicat oficial din 13 ianuarie 1919)*, în „Sfatul Țării”, Chișinău, II, nr. 228, din 19 ianuarie/1 februarie 1919; General de divizie C. Dragu, *Generalul Stan Poetaș*, în „Revista infanteriei”, București, an XXXVI, mai 1932, nr. 365, p. 62–68.

¹⁴ Gheorghe E. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923)*, București, 1997, p. 99.

¹⁵ *Ideologie și structuri comuniste în România*, vol. II, p. 280–281, doc. 94.

manifeste în rândurile armatei române din Basarabia, cerând soldaților să nu execute ordinele comandanților și să întoarcă armele împotriva propriului stat. Într-un asemenea document erau înfierăți chiaburii, bancherii, fabricanții, care trebuie înlăturați de la putere. „Ei sunt dușmanii poporului român, pe ei trebuie să-i învingeți și să-i măturați de la putere, cu arma în mână, pe cale revoluționară mântuitoare”¹⁶.

Au fost trimiși, de asemenea, în România agenți aflați în solda comitetelor revoluționare bolșevice din Odessa. La 11 septembrie 1919, în nota circulară a jandarmeriei nr. 30 521, adresată prefecturii județului Buzău, se arată că Gh. Baciuc, originar din Brăila, Ion Popovici, născut în Galați, dar căsătorit la Chilia în Basarabia, și Ioan Dumitrescu, fost telegrafist pe vaporul „Regina Elisabeta”, toți dezertori din marina militară română, au făcut o intensă propagandă comunistă în Basarabia, iar acum acționează în România¹⁷.

În Dobrogea și Cadrilater, potrivit circularei nr. 3 308 a Jandarmeriei din 6 octombrie 1919, au fost răspândite, de persoane neidentificate, manifeste și ziare revoluționare „prin curțile locuințelor, pe locurile virane sau prin șanțurile șoselelor”, intitulate *Frați și Tovarăși, Soldați români*. Documentele semnate Grupul comunist (bolșevic) român din Odessa cereau ostașilor să întoarcă armele împotriva statului român, iar un alt îndemn era „muncitori și țărani din toate țările uniți-vă!”¹⁸. De asemenea, la 13 octombrie 1919, prin circulara nr. 3 387 a jandarmeriei, se aducea la cunoștință prefecturii județului Buzău că Mihail Galoni și Neculai Athanicev, amândoi din orașul Reni, respectiv Gheorghe Trifan din Ismail au fost trimiși de Grupul Comunist Român din Moscova în România pentru a răspândi broșuri și manifeste bolșevice¹⁹.

Acțiunile propagandistice destabilizatoare erau însoțite de note ultimative adresate guvernului de la București. La 15 februarie și 16 martie 1919, Republica Independentă Sovietică a Ucrainei a adresat un ultimatum cabinetului român urmat de alte note în 12 aprilie și 5 mai 1919, documente care conțineau ca idee fundamentală nerecunoașterea actului unirii Basarabiei cu România. La sfârșitul lunii mai 1919, potrivit lui R. Rosetti, Cicerin și Racovski au adresat ministrului român de externe o altă notă în care arăta că „ne-am făcut stăpâni pe echipamentul rusesc părăsit la noi, că guvernele rus și ucrainean își rezervă dreptul de a deferi pe vinovați tribunalului revoluționar, oricare ar fi ei, și nu iau nici o responsabilitate pentru soarta tuturor valorilor actelor depuse de guvernul român și de particulari în Rusia”²⁰. De asemenea, erau răspândite apeluri, manifeste în care îi îndemneau pe românii basarabeni să se organizeze în regimente ale gărzii roșii pentru apărarea

¹⁶ *Ibidem*, p. 286, doc. 96.

¹⁷ Arhivele Naționale Buzău, fond Pretura Plășii Pătârlagele, dosar 12/1919, f. 20.

¹⁸ *Ibidem*, f. 10.

¹⁹ *Ibidem*, f. 160.

²⁰ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 355.

puterii sovietice²¹. Concomitent, la 6 mai 1919, Comitetul gubernial al bolșevicilor a decis să dubleze efectivele detașamentelor subversive din Soroca, Bălți, Otaci, Orhei, Bender, Akkerman ș.a.²² Potrivit unui referat din 31 iulie 1919 al Brigăzii Mobile a Siguranței, „numeroși români transilvăneni, foști prizonieri în Rusia, sunt trimiși în România și Transilvania, unde fac propagandă pentru revoluție și proclamarea republicii române”²³. Există deci o complexă rețea de informatori, care ofereau date sovietelor privind organizarea militară și starea fortificațiilor.

Demn de amintit este faptul că și rușii albi acționau pentru ruperea Basarabiei din trupul României. La Odessa funcționa Comitetul de salvare a Basarabiei de sub jugul românesc, care desfășura o susținută activitate de desprindere a acestei provincii de România. Delegații rușilor albi la Conferința de pace de la Paris erau Alexandru Krupenski, fost mareșal al nobilimii basarabene, Alexandru Carol Schmidt, fost primar al Chișinăului în 1917, și Vladimir Tziganco, fost președinte al „fracțiunii țărănești” din Sfatul Țării, care s-a opus unirii Basarabiei cu România. Lor li s-au alăturat ucraineanul Mihail Savenco și evreul Solomon. Tot împotriva recunoașterii unirii Basarabiei cu România au acționat și o serie de emigranți ruși: Cisikowski, Maklankoff, Sazonov ș.a. Ei au desfășurat o susținută muncă de propagandă antiromânească. Cei mai activi și, în consecință, mai periculoși au fost Al. Krupenski și A.C. Schmidt, deoarece au publicat numeroase articole în presa internațională, au tipărit broșuri, au acordat interviuri ziariștilor occidentali. De asemenea, cei doi au luat legătura cu o serie de oameni de cultură aliați spre a-i determina să nu recunoască actul unirii Basarabiei cu România²⁴.

De multe ori erau răspândite manifeste anonime antiromânești și printre solii poporului nostru aflați în capitala Franței. Un asemenea document, răspândit la finele lunii decembrie 1918 printre românii aflați în Paris, preciza că regele a făgăduit „împărțirea la plugari a moșiilor sale și a celor ciocoiești. Ceea ce un rege dăruiește nu se plătește cu bani”.

De aceea documentul conchide: „nu putem cere «ciocoilor» să-și împartă singuri moșiile la plugari gratuit. Plugarii o pot face singuri, căci: Dumnezeu ne dă, dar nu ne bagă în sac!”²⁵ Incitarea la revoltă, la nesupunere civică și chiar la răscoală era evidentă.

Un alt document răspândit tot la finele lunii decembrie 1918 în Paris, semnat „Un nepot al lui Tudor Vladimirescu”, încerca să denigreze, să compromită emigrația română din capitala Franței, care era foarte activă. Solii poporului român

²¹ Z. I. Husărescu, *Mișcarea subversivă în Basarabia*, Chișinău, 1925, p. 39–40.

²² *Ibidem*, p. 41; vezi și *Suferințele Basarabiei și răpirile rusești. Antologie*, ed. Florin Rotaru, București, 1996, p. 254.

²³ Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.), Arh. Ist., fond XV, dosar 111, f. 12.

²⁴ Arhiva Națională Istorică Centrală (în continuare A.N.I.C.), fond Ion Pelivan, dosar 206/1919, *passim*; Al. Kroupenski, A.C. Schmidt, *Bassarabie et Roumanie*, Paris, 1919, *passim*.

²⁵ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond Microfilme, rola P II 1764, f. 270.

pe pământ francez erau calificați „Dezertori care au fugit fără motiv din țară (...) ei îngreunând starea materială a acestui popor ospitalier, căci, după cum știți, acești «cuconași» mănâncă și beau mult”.

Manifestul instiga la revoltă, căci spunea: „Ajungând în țară, deviza noastră trebuie să fie: Noi vrem pământ! Noi vrem votul universal, egal și secret pentru locuitorii țării”²⁶.

Era clar că totul avea un caracter destabilizator, întrucât aceste reforme fundamentale, electorală și agrară, urmau să fie aplicate, iar revolta populației nu avea sens.

Acțiunile din exterior erau corelate cu cele din interior. După eșecul loviturii de stat de la Socola din decembrie 1917, când Roșal și tovarășii săi au fost lichidați, Rusia bolșevică a încercat pe diverse căi să destabilizeze România. Greva muncitorilor tipografi din 13 decembrie 1918 din Capitală a fost un moment favorabil. Este cunoscut faptul că au fost morți și răniți. Istoriografia comunistă a socotit incidentul ca fiind o reprimare sângeroasă a muncitorilor. Comunicatul oficial al guvernului din 15 decembrie 1918 vorbește de „o organizație bolșevică în legătură cu anarhiștii din Rusia și cu revoluționarii din Pesta care caută să provoace răscoala, ațâțând muncitorimea”. De asemenea, se arată că, împiedicați de armată să treacă pe strada Câmpineanu, „ei au tras asupra trupei fără nici o provocare, rănind grav mai mulți soldați. În legitimă apărare, trupa a trebuit să facă uz de arme și să restabilească ordinea. Sunt 6 morți și 15 răniți”²⁷.

Întreaga acțiune bolșevică s-a desfășurat pe fondul întoarcerii refugiaților din Moldova, a trimiterii trupelor în Ardeal. Martor al evenimentelor, I.G. Duca scria în memoriile sale că „toate acestea îngăduiau ușor lui Racovski și agenților Moscovei să uneltească și să semene dezordinea în România”. El consemna, în continuare, că generalul Rașoviceanu, întorcându-se din Moldova cu regimentul său, a surprins noaptea în gara Chitila „oameni suspecți care îndemneau pe soldați să-și impuște ofițerii și să facă revoluție – că trebuie să isprăvească cu Regii și cu burjuii”²⁸. Despre influența bolșevică asupra evenimentelor din 13 decembrie 1918 este convins și N. Iorga, care scrie în memoriile sale că „ar fi dat o revoluție”²⁹.

La 15 decembrie 1918, guvernul a lansat un apel intitulat *Către muncitori*, în care dezvăluia implicarea bolșevicilor ruși în acțiunile din 13 decembrie 1918, prin care s-a încercat o lovitură de stat. Documentul arăta toate racilele regimului bolșevic: „Bolșevismul este cea mai cumplită plagă care amenință astăzi lumea (...). El a dărâmat din temelie o împărăție puternică și uriașă ca Rusia. Bolșevismul înseamnă răzvrătire fără scop, distrugere fără a zidi ceva în loc, stăpânirea

²⁶ Ibidem, f. 271.

²⁷ „Viitorul”, an XI, din 15/28 decembrie 1918, nr. 3204.

²⁸ I.G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a (1917–1919), ed. Stelian Neagoe, București, 1994, p. 188.

²⁹ N. Iorga, *Memorii*, vol. II, București, f.a., p. 303.

propășirii, oprirea muncii, întreruperea vieții. Bolșevismul înseamnă foame, sărăcie, prădăciune și jaf (...) este anarhie și neorânduială, crimă și ticăloșie”. În final, documentul chema muncitorii români să nu facă jocul bolșevicilor care acționează pentru reînarmarea și aservirea poporului român³⁰.

Măsurile întreprinse de autoritățile române, precum și lipsa tradiției au făcut ca ideile bolșevice să nu fie populare în România.

Concomitent s-au organizat acțiuni pe plan internațional pentru contracararea propagandei filoruse. În acest scop, Ion Inculeț îi cerea lui Ion Pelivan să plece negreșit la Paris, expediindu-i o scrisoare, la 3 februarie 1919, în care preciza că prezența sa acolo este mult mai importantă decât în țară³¹.

Ajuns la Paris, Ion Pelivan a protestat mai întâi energic, expediind o scrisoare la 8 aprilie 1919 redacției ziarului „L’Humanité”, deoarece a publicat un articol al socialistului revoluționar, pretins deputat al Basarabiei în Constituanta de la Petrograd. Acesta din urmă afirmă că „Basarabia nu vrea să fie românească, iar imensa majoritate a populației nu dorește să facă parte din regatul României”. Autorul a declarat totodată presei că unirea Basarabiei cu România a fost înfăptuită „în înțelegere cu guvernul de la Berlin”. I. Pelivan apreciază că actul unirii s-a făcut „din libera voință a populației basarabene reprezentată prin Sfatul Țării și fără nici un amestec din afară”³².

Ion Pelivan a combătut și pe A. Krupenski și A. Schmidt, care au publicat un articol în ziarul „Le Temps” din 28 aprilie (stil nou) 1919, unde combăteau teza potrivit căreia „România a reinstaurat în Basarabia un regim de libertate și democrație”, iar Sfatul Țării era apreciat ca fiind „un organ creat de o adunare de soldați bolșevici și prin eliminarea tuturor elementelor burgheze a primit caracterul unui soviet anarhist”. Acest Parlament a fost susținut o bucată de vreme de guvernul român pentru ca să favorizeze dezordinea în țară, necesară „guvernului român ca să justifice prezența sa în Basarabia”³³. Ion Pelivan a protestat imediat printr-un mesaj expediat directorului cotidianului „Le Temps”, arătând că unirea Basarabiei cu România a fost un act legitim, expresie a voinței întregii populații românești basarabene.

De multe ori, autorii semnează articolele cu inițiale A.P. de exemplu, sau „un patriot basarabean”.

I. Pelivan răspunde la articolele în serial *La Question bessarabienne* publicate în ziarul „La voix nationale” din 15 și 18 iunie 1919. Autorul anonim (semnează „un patriot basarabean”) arată că unirea din 27 martie 1918 nu a fost un act legitim, deoarece a reprezentat materializarea intervenției armatei române.

³⁰ „Viitorul”, ediție specială, an XI, 15/28 decembrie 1918, nr. 3204.

³¹ A.N.I.C., fond Ion Pelivan, dosar 128/1919, f. 1.

³² Ibidem, dosar 196/1919, f. 1-2.

³³ Ibidem, dosar 206/1919, f. 1-2.

I. Pelivan a precizat că Sfatul Țării a votat unirea cu România prin voința poporului „care se săturase de jugul moscovit în decurs de 106 ani”. El a subliniat că mișcarea de emancipare națională a cuprins și alte provincii ale fostului imperiu țarist: Polonia, Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, Georgia și altele³⁴.

I. Pelivan a combătut cu fermitate un articol semnat A.P. intitulat *Atrocités Roumaines en Bessarabie* publicat în „L’Humanité”, nr. 5543, din 22 iunie 1919. Autorul anonim vorbește de „conduita îngrozitoare, incalificabilă a autorităților românești în Basarabia anexată de România în contra oricărui drept”³⁵. Delegatul basarabean a redactat un articol intitulat *Dans la question de la Bessarabie* pentru un ziar italian. Documentul, consultat de noi în ciornă, condamnă ocupația rusă asupra Basarabiei, subliniind că aceasta a avut drept consecință principală înapoierea economică, politică și culturală. Guvernul țarist nu a permis în teritoriul cuprins între Prut și Nistru înființarea de școli românești, serviciul religios s-a făcut tot în limba rusă, deși românii reprezentau majoritatea populației. „Basarabia a fost curățată de elementele anarhice, bolșevice de armata română care nu a acționat după poziții de forță ca trupe de ocupație așa cum susțin unii”³⁶.

Ion Pelivan a informat autoritățile de la Chișinău în legătură cu acțiunile antiromânești organizate de reprezentanții rușilor albi. El îi scria în acest sens la 15/28 aprilie 1919 lui Daniel Ciugureanu precizându-i că cei doi A. Krupenski și Al. Schmidt „punându-se în strânsă legătură cu dl. Sazonov și Sevastopolu (fostul secretar al legației ruse de aici), precum și cu alți ruși și rusofoni, începând o propagandă înverșunată în contra Unirii Basarabiei cu România”. Pentru exemplificare, autorul mesajului îi expediază lui Ciugureanu un exemplar din cotidianul francez „Le Temps”, numărul din 28 aprilie 1919, unde „dându-se drept mandatar ai zemstvei guberniale și numindu-se delegații Basarabiei” spun lucruri jignitoare și neadevărate la adresa României. Ei consideră teritoriul cuprins între Prut și Nistru drept „bolșevizat și anarhizat” și, în consecință, cer „întoarcerea Basarabiei la Rusia reconstituită”³⁷.

Chiar unii ruși, dând dovadă de obiectivitate, au recunoscut caracterul românesc al pământului Basarabiei. În iulie 1919, Eugen Denize, secretarul general al Directoratului Justiției, s-a întâlnit cu unii ofițeri ruși din Petrograd care locuiau pentru moment în Chișinău. Ei i-au declarat: „Incontestabil Basarabia este a Dumneavoastră. În călătoria noastră până la marginea Nistrului, în sate nu am putut vorbi cu nimeni, nici un țăran nu vorbea rusește. Toți erau români”³⁸. Aceste

³⁴ Ibidem, dosar 197/1919, f. 7–8.

³⁵ Ibidem, dosar 201/1919, f. 1–10.

³⁶ Ibidem, dosar 197/1919, f. 4.

³⁷ Ibidem, dosar 128/1919, f. 16–17; vezi și Ion Pelivan, *Ion Inculeț și Conferința de Pace de la Paris (1919–1920). Amintiri, observații și scrisori*, extras din „Viața Basarabiei”, an IX, 1940, nr. 11–12, p. 7.

³⁸ A.N.I.C., fond Ion Pelivan, dosar 134/1919, f. 31. Scrisoarea lui Eugen Denize din 20 iulie 1919 către Maria Pelivan.

afirmații reprezintă o dovadă grăitoare a continuității, unității și statorniciei poporului român.

La rândul său, Ion Pelivan cunoștea realitățile din Basarabia. Statornicul său prieten Ion Inculeț îi scria la 7 mai 1919 aducându-i la cunoștință că „Bună impresie ne face candidatura lui Vasile Stroescu. Ca om de valoare și cu frumusețe sufletească. Boier democrat”³⁹. Într-o scrisoare din 24 mai 1919 D. Ciugureanu îl informa că „Administrația se îmbunătățește din ce în ce mai mult. Situația economică se ușurează. Anumite mărfuri încep să se ieftenească”. Autorul mesajului arată că și elementele antiromânești sunt mai puțin active, „rostesc însă șoapte înfundate”⁴⁰.

Datorită acțiunilor patriotice întreprinse în capitala Franței, la 24 octombrie 1919, prin decret regal, Ion Pelivan „este împuternicit în calitate de Plenipotențiar al Nostriu la Conferința pentru încheierea păcii, dându-i deplină și absolută putere de a se înțelege cu plenipotențiarii celorlalte puteri asupra măsurilor ce vor fi socotite cele mai potrivite pentru atingerea scopului propus”⁴¹.

În această calitate, potrivit unui raport al atașatului militar al României la Londra, colonelul Radu R. Rosetti (care i-a însoțit ca interpret), din 20 noiembrie 1919, adresat superiorilor, I. Pelivan și D. Ciugureanu au avut o întrevedere cu Winston Churchill. În cadrul întâlnirii, secretarul de stat la Ministerul britanic de război a fost de părere că este posibilă „restabilirea Marii Rusii și va face tot ce îi stă în putință pentru realizarea acestui fapt”. Cunoscutul om politic englez, aflat acum la începutul carierei a subliniat că „Anglia va trimite lui Denikin mijloace pentru a avea o armată de 750 000 de oameni”. D. Ciugureanu și I. Pelivan au respins propunerea lui Churchill. I. Pelivan a demonstrat că în felul acesta monarhia britanică face jocul Germaniei, care se va alia cu Rusia. Evenimentele ulterioare au demonstrat justetea intuiției sale. D. Ciugureanu a obiectat și el arătând că „cele mai multe și mai perfecționate arme trimise lui Denikin au servit la întărirea bolșevicilor”⁴².

Conferința de pace de la Paris a audiat separat pe Maklakoff și Ion I.C. Brătianu. Premierul român a obiectat precizând că „Maklakoff nu reprezintă pe nimeni, fiind o persoană particulară”. Șeful P.N.L. și al delegației României a afirmat că „Sfatul Țării a exprimat în mod liber voința majorității populației basarabene”. Conducătorul delegației țării noastre a atras atenția că trecerea armatei române peste Prut s-a făcut la cererea expresă a autorităților de la Chișinău pentru restabilirea ordinii și liniștii interne tulburată de bolșevici. „Basarabia este o

³⁹ Ibidem, dosar 128/1919, f. 28.

⁴⁰ Ibidem, f. 41.

⁴¹ Ibidem, dosar 3/1903, 1919, f. 24.

⁴² V. Fl. Dobrinescu, H. Dumitrescu, *Plata și răsplată istoriei. Ion Antonescu și Războiul de reîntregire a neamului*, Focșani, 1997, p. 214–215, doc. XLVIII.

țară completamente românească – a precizat Ion I.C. Brătianu. Numai aristocrații ruși și bolșevicii sunt nemulțumiți de reforma agrară și de dominația românească”. Întrebat de R. Lansing în problema organizării unui plebiscit în Moldova dintre Prut și Nistru, primul ministru român s-a împotrivit cu tărie afirmând că „Basarabia este românească și istoricește și etnicește pentru că ea și-a exprimat voința de a se uni cu România”⁴³. Atitudinea șefului delegației României era justă deoarece acceptarea unui asemenea act ar fi creat un precedent periculos și ar fi pus sub semnul întrebării legitimitatea hotărârii Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918.

La 2 iulie, I.I.C. Brătianu a remis un nou memoriu Consiliului Suprem Aliat în momentul retragerii sale de la Conferința de pace de la Paris. Referindu-se la problema Basarabiei, documentul atrăgea atenția că prin atitudinea lor „Puterile Aliate îngreunau sarcina de pacificare a Basarabiei”. Semnatarul memoriului sublinia că „Această provincie românească din punct de vedere istoric, etnic și politic revenea de drept și prin forța lucrurilor, patriei mame din ziua în care s-a prăbușit Rusia țaristă și imperialistă”. Ionel Brătianu a prezentat apoi, pe scurt, situația teritoriului românesc dintre Prut și Nistru care era pradă anarhiei și dezordinei. De aceea, autoritățile basarabene au făcut apel la România „pentru a o scăpa de dezastru și proclamă din voia sa proprie unirea cu Regatul”. În Basarabia au fost elaborate largi reforme politice și agrare, „triumfând ordinea și stabilitatea”, Premierul român condamna formularea ambiguă „părți române ale Basarabiei”, care lăsa să se înțeleagă că nu întreaga provincie este recunoscută a fi unită cu România⁴⁴.

Cu toate demersurile întreprinse, Aliații erau destul de rezervați și amânau discutarea problemei Basarabiei în cadrul conferinței. Marile Puteri aliate au încheiat de altfel un acord cu generalul țarist Kolceag, ale cărui armate acționau în Siberia la începutul lunii mai 1919. Pentru a răsplăti acțiunile sale antibolșevice, Consiliul Suprem a fost de acord cu amputarea drepturilor României asupra Basarabiei, deoarece documentul insera „dreptul Conferinței de Pace de a determina soarta părților românești din Basarabia”⁴⁵. Atitudinea aliaților este cu atât mai curioasă cu cât la începutul lunii ianuarie 1919, în debutul lucrărilor Conferinței de pace, Consiliul Suprem nu a permis Rusiei bolșevice sau albe să participe la lucrările înaltului for din capitala Franței. Totuși Anglia, și mai ales S.U.A., au încălcat principiul nediscutării cu reprezentanții rușilor albi. Mai mult, unii diplomați americani au mers până la un eventual compromis prin cedarea Cadrilaterului Bulgariei, în schimbul recunoașterii unirii Basarabiei cu România.

A.W. Leeper, E. Crawe și Harold Nicolson s-au opus acestui aranjament oneros, nefiind de acord cu șantajarea României⁴⁶.

⁴³ I. Pelivan, *op. cit.*, p. 11.

⁴⁴ *1918 la români*, vol. IV, București, 1986, p. 6–7, doc. 644.

⁴⁵ Ion M. Oprea, *Românii și Imperiul rus 1900–1924*, vol. I, București, 1998, p. 274.

⁴⁶ Arh. Naț. București, fond Microfilme Anglia, rola 446, c. 420.

Considerăm că un impact important asupra aliaților l-a constituit propaganda rușilor albi făcută în marile cotidiane occidentale, în special la Paris, unde era o puternică emigrație alcătuită mai cu seamă din vechea nobilime rusă, fugită după lovitura de stat bolșevică. Să nu uităm că Rusia a participat la război alături de Antantă timp de trei ani cu efective importante.

Situația era complicată și de faptul că România nu avea relații diplomatice cu Rusia, care a rupt unilateral aceste relații în ianuarie 1918. Potrivit unor surse din cadrul Conferinței de pace, Anglia a decis să-și păstreze neutralitatea⁴⁷. Totuși, România nu a intervenit nici diplomatic, nici militar împotriva Rusiei, lucru remarcat și de Lenin, care afirma: „Au rămas încă state ca România care n-au încercat să lupte contra Rusiei”⁴⁸.

În pofida acestui gest, profitând de atitudinea ambiguă a puterilor Antantei în cadrul Conferinței de pace, elementele antiromânești și-au intensificat acțiunile pe fondul situației grele existente în România după război. Un centru foarte puternic al propagandei îndreptată împotriva statului român era Odessa. Comitetul Comunist Român de aici a lansat la Tighina, potrivit unei note informative a Comandamentului Corpului de jandarmi adresată Ministerului de Interne la 9 mai 1919, manifeste revoluționare bolșevice care îndemneau armata română și cea franceză să nu lupte contra Rusiei sovietice⁴⁹. La 10 mai 1919 în Odessa a fost elaborat și răspândit un alt manifest al așa-zisului „guvern provizoriu al Basarabiei”. Documentul, semnat în calitate de președinte de un anume I. Crivorukov, iar ca membrii de Palamarenko, Grib, Casperovski, Bujor, Ușan, secretar fiind Litovtev, afirmă că „Ceasul mult așteptat, ceasul eliberării țării noastre a sunat”. Era vorba, desigur, de eliberarea de sub jugul burgheziei și moșierimii care a contribuit la „îmbucătățirea Rusiei, deslipind Basarabia”. Semnatarii manifestului, cu un profund caracter destabilizator, nu recunoșteau legitimitatea Sfatului Țării, deși fusese un organ reprezentativ al românilor basarabeni. Acesta era alcătuit în opinia lor „din diferiți aventuriști politici și agenți de poliție care s-au instituit ca guvern popular al Basarabiei”. Ei mergeau cu injuriile, calomniile și minciunile până la capăt, socotind actul istoric legitim al poporului român din 27 martie/ 9 aprilie 1918 de unire a Basarabiei cu patria mamă ca „un act rușinos de alipire a Basarabiei revoluționare, de monarhia reacționară a României”. Manifestul îndemna pe țăranii și muncitorii români basarabeni la nesupunere, să organizeze greve, răscoale, alăturându-se Armatei Roșii basarabene. În schimb, țăranilor și muncitorilor basarabeni li se promitea eliberarea „de sub jugul capitalului mondial și român, de samavolnicia reacției negre, de asuprire socială și națională”. Se

⁴⁷ Ibidem, c. 421.

⁴⁸ V.I. Lenin, *Opere*, vol. 32, București, 1956, p. 99–100; V.Fl. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919–1923)*, Iași, 1993, p. 67.

⁴⁹ A.N.I.C., fond M.A.I., dosar 459/1919, f. 6; F. Tănăsescu (coord.), *op. cit.*, vol. II, p. 266–271, doc. 87.

vehicula ideea revoluției proletare: „A sosit momentul ultimei lupte hotărâtoare pentru proletariatul mondial. Se prăbușește cea din urmă cetate a capitalismului mondial la răsărit”⁵⁰. În iunie 1919, Grupul Comunist Român din Odessa a adresat un nou manifest destinat țăranilor, muncitorilor și soldaților români. Erau acuzate clasele conducătoare de situația grea de după război. Documentul îndemna soldații să nu se supună ordinelor comandanților: „Voi nu trebuie să ascultați porunca ofițerilor și gradaților voștri, slugoi josnici ai bogaților”. Se cerea atât soldaților, cât și muncitorilor și țăranilor să se ridice la luptă, incitând la război civil: „Întoarceți armele împotriva acelor care vi le-au dat în mână, uniți-vă cu frații voștri muncitori și țărani, ca să vă cârmuiți voi înșivă ca să nu mai fiți unelte oarbe ale altora, ca să orânduți viața voastră mai departe și mai bine în sfaturile voastre, în cârmuirea voastră muncitorească și țărănească”⁵¹. În iulie 1919, Grupul Comunist (bolșevic) Român din Odessa a lansat un nou manifest, tot către muncitorii, țăranii și soldații români. Apelul se adresa mai întâi soldaților care de trei ani „cunoașteți amarul tranșeelor și taberelor, trăiți sub jugul disciplinei ofițerilor voștri, de când mâncați pâinea neagră a milităriei, sub ploaia de gloanțe și obuze. Sunt aproape trei ani de când nu știți ce e liniștea și moartea vă pândește la fiecare pas”. Manifestul le reamintea că mulți frați ai lor au căzut pe câmpul de luptă. El afirma că „România Mare făurită prin sacrificiul lor va fi în folosul ciocoilor și bogătașilor. Ei se vor alege cu pământuri mai multe, vor face afaceri mai bune într-o țară mare”. Autorii documentului afirmau că țăranii nu vor primi pământ, că vor munci în continuare pentru boieri. Proletarii din fabrici vor fi tot mai exploatați. Aceștia făceau apologia bolșevismului „care crește în toate țările și se ridică în propria noastră țară”. De aceea „înfăptuiți domnia straturilor de muncitori și de țărani și în România”⁵².

Acțiunile insistente ale bolșevicilor ruși în România erau cunoscute de autoritățile de la București. La 6 august 1919 Ministerul de Interne a elaborat și expediat în teritoriu o circulară secretă în care erau luate măsuri severe contra propagandei și manifestărilor bolșevice. Autorii documentului cereau la început combaterea propagandei revoluționare prin măsuri eficiente și permanente. Acestea urmau să vizeze lucrătorii și funcționarii din stabilimentele industriale de stat și particulare, serviciile publice. În instituțiile statului se preconiza introducerea unei politici riguroase și o permanentă supraveghere a personalului. Urmărirea salariaților trebuia să se facă mai cu seamă în locurile unde există nemulțumiri. Acestea se impun a fi rezolvate imediat. Prin manifestări publice, întruniri, mitinguri, prin moțiuni ale funcționarilor, lucrătorilor publici salariații să se desolidarizeze de acțiunile bolșevice. Toate cererile și plângerile înaintate de

⁵⁰ *Ideologie și structuri comuniste în România*, vol. II, p. 266–271, doc. 88.

⁵¹ *Ibidem*, p. 300–301, doc. 103.

⁵² *Ibidem*, p. 313–314, doc. 106.

funcționari să fie imediat cercetate și soluționate favorabil dacă sunt întemeiate. Documentul indica să se arate funcționarilor și lucrătorilor solitudine „să le aducă toate înlesnirile posibile, permise de legi și de morală”. De asemenea se cerea înlăturarea corupției iar „Instituțiile statului, județelor și comunelor trebuie să fie înconjurate de cea mai curată atmosferă morală”. Orice act de instigare la revoltă să fie cercetat, judecat și aspru pedepsit. Se stipula, de asemenea, ca „în acțiunea de supraveghere a propagandei revoluționare, autoritățile civile și militare trebuie să supravegheze și să urmărească de aproape pe toți supușii statelor în care a izbucnit revoluția comunistă”. Se prevenea în felul acesta exportul de revoluție prin activitatea unor agenți infiltrați. Nu erau neglijăți nici dezertorii români care au făcut parte din Batalionul Revoluționar de la Odessa. „Cu aceeași deosebită atențiune se va supraveghea și urmări acțiunea evreilor veniți din Basarabia și care au luat contact cu organizațiile socialiste și sindicaliste”.

O atenție deosebită se acorda Partidului Socialist, urmărindu-se împiedicarea înscrierii lucrătorilor și funcționarilor în această formațiune politică, evidențiindu-se „caracterul ei internațional și revoluționar”. În activitatea antibolșevică se sugera atragerea intelectualilor: profesori, oameni de știință „care pot contribui util la educația maselor”. Nu erau neglijate, în final, nici comandamentele militare care trebuie să vegheze asupra ordinii și disciplinei în unități⁵³. La 2 septembrie 1919, Ministerul de Interne a adresat prefectilor o circulară în care atrăgea atenția asupra propagandei bolșevice în Dobrogea. Documentul arată că au fost răspândite manifeste intitulate *Frați și Tovarăși! Soldați români! Muncitori și țărani din toate țăările, uniți-vă!* semnate Armata Roșie din Ucraina, Grupul Comunist (bolșevic) Român din Odessa, Comitetul Revoluționar Dobrogean. S-au găsit, de asemenea, numere ale ziarului „Comuna”, tipărit în limba bulgară, care apare la Odessa și conține articole revoluționare⁵⁴.

Atitudinea șovăielnică a aliaților occidentali a creat indignare și revoltă în rândurile delegației României. Șeful acesteia, Ion I.C. Brătianu sublinia la 27 iulie 1919, într-o scrisoare trimisă lui Victor Antonescu la Paris, că pe când românii se luptau pe Tisa pentru Antantă, „Basarabia abia ne este discutată ba de americani, ba de italieni, iar americanii cred că pot discuta și Cadrilaterul”⁵⁵. La rândul său, Al. Vaida Voievod era dezamăgit total de atitudinea aliaților față de problema Basarabiei. În memoriile sale, el afirma că primul ministru al Angliei, Lloyd George, nu era de acord cu recunoașterea unirii Basarabiei cu România deoarece „nu ne-am supus verdictului Conferinței, nu am retras nici măcar trupele (...). Clemenceau – notează mai departe Vaida –, cu vădită intenție binevoitoare rezumă: vom discuta după ce veți fi retras trupele din Ungaria”⁵⁶. Exasperat de poziția

⁵³ *Ibidem*, p. 315–323, doc. 107.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 339, doc. 115.

⁵⁵ A.N.I.C., fond Ion I.C. Brătianu, dosar 290/1919, f. 1–2.

⁵⁶ Al. Vaida Voievod, *Memorii*, vol. II, ed. Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, 1995, p. 54.

potrivnică a aliaților, Al. Vaida era tentat să facă unele concesii acestora spre a se rezolva chestiunea basarabeană amânată de atâta vreme. Într-un lung raport trimis la sfârșitul lunii septembrie 1919 lui Iuliu Maniu, Vaida era dispus să accepte – lucru care după părerea noastră ar fi fost o greșeală politică – „Recunoașterea dreptului nostru asupra Basarabiei, fie măcar prin cedarea unei fâșii locuite de bulgari și turci în favoarea Bulgariei. Prin gestul acesta am câștiga mare simpatie și influență la Consiliul Suprem”⁵⁷.

În aceste condiții, la 9 septembrie 1919, delegația română a înaintat un Memorandum Conferinței de pace. Documentul sublinia la început faptul că țara noastră a venit la înaltul forum de la Paris „cu conștiința de a-și fi îndeplinit din plin toate angajamentele sale față de Puterile Antantei”, însă „Ea a fost abandonată și trădată și a fost nevoită să semneze, ca urmare a «defecțiunii» ruse, armistițiul și apoi, pacea de la Buftea-București”. Autorii documentului se ridicau, din nou, în contra formulării ambigui „părțile românești din Basarabia”, care a permis „celor rău intenționați să încerce a face să se creadă că ar exista părți neromânești ce ar putea fi contestate României în această provincie reunită cu regatul, a actului de violență comis în 1812 de autocrația țaristă”⁵⁸.

Schimbările generate de războiul mondial, în special înfăptuirea unirii, impuneau cu necesitate convocarea alegerilor parlamentare. Prin introducerea votului universal, egal, direct și secret a crescut considerabil numărul alegătorilor. Fiecare județ forma o circumscripție electorală. Erau 79 asemenea circumscripții în întreaga țară. Un deputat era ales de 30 000 locuitori, iar un senator de 70 000. Fiecare universitate desemna prin vot un senator. Existau și senatori de drept: mitropolii și episcopii eparhioți. Vârsta minimă de la care tinerii aveau drept de vot era de 21 de ani, iar la 25 de ani cel puțin puteau fi aleși membrii Adunării Deputaților, în timp ce la Senat vârsta minimă era de 40 de ani. Totalul deputaților a fost stabilit la 568, iar cel al senatorilor la 236⁵⁹. Nu votau însă femeile, militarii, judecătorii, poliștii, jandarmii.

Alegerile parlamentare au fost amânate succesiv în lunile martie, mai, septembrie și s-au stabilit definitiv pentru luna noiembrie 1919 în zilele de 3, 4 și 5 pentru Camera Deputaților, iar în 7 și 8 noiembrie pentru Senat⁶⁰. Liga Poporului și Partidul Conservator Democrat s-au abținut de la vot, fapt care a favorizat în special Partidul Țărănesc. Comentând această atitudine, cunoscutul ziarist Stelian Popescu scria în amintirile sale: „S-a evidențiat totodată și greșeala abținerii takist-averescane de la alegeri. Ea a înlesnit astfel nașterea Partidului Țărănesc”⁶¹.

⁵⁷ Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, Cluj-Napoca, 1993, p. 260–274.

⁵⁸ *1918 la români*, vol. V, p. 154, doc. 709.

⁵⁹ A.N.I.C., fond M.A.I., dosar 41/1919, f. 16–17; *Minoritățile naționale din România 1918–1925. Documente*, ed. Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, 1995, p. 110–112, doc. 1.

⁶⁰ A.N.I.C., fond M.A.I., dosar 461/1919, f. 17.

⁶¹ Stelian Popescu, *Amintiri*, ed. Ioan Opriș, București, 2000, p. 167.

Alegerile au fost un eșec pentru P.N.L., care a obținut 103 mandate din cele 247 din vechea Românie. Partidul Național Român a câștigat cele mai multe voturi, 169, Partidul Țărănesc Basarabeian (Pan Hal'ppa) 72, Partidul Țărănesc (Ion Mihalache) 61, Partidul Naționalist Democrat 27, Partidul Democrat al Unirii din Bucovina 20, Partidul Conservator Progresist 13⁶².

În Basarabia, Partidul Țărănesc Basarabeian a obținut un succes remarcabil. Din 90 de mandate de deputat, 72 au revenit acestei formațiuni politice, iar 18 au aparținut diverselor grupări și independenților. Printre candidați s-a aflat și patriotul basarabeian Vasile Stroescu, care a fost ales deputat pe listele Partidului Țărănesc Basarabeian în mai multe circumscripții electorale⁶³.

Deputații și senatorii basarabeni aleși în primul parlament al României întregite s-au întâlnit la 16 noiembrie 1919 în localul Sfatului Țării din Chișinău. Cu acest prilej, ei și-au reafirmat adeviziunea față de actul din 27 martie/9 aprilie 1918. Tot acum, parlamentarii basarabeni au expediat o telegramă Consiliului Suprem al Conferinței de pace de la Paris în care au reafirmat că în numele populației ținutului românesc „declarațiunea de unire pentru totdeauna cu patria mamă România, unire pe care nu va putea nimeni desface decât călcând pe trupul nostru și pe al poporului nostru”. Semnatarii documentului au cerut înaltului for din capitala Franței „să dezlege pentru totdeauna soarta Basarabiei și să facă să înțeleagă pe tiranii de ieri că nu vor mai putea subjugă poporul basarabeian eliberat prin revoluție de sub călcâiul moscovit pe baza principiului naționalităților și că o reîntoarcere sub acei barbari este imposibilă”⁶⁴.

Primul parlament al României întregite a fost convocat pentru ziua de 20 noiembrie 1919 într-o atmosferă sărbătorească. Datorită numărului mare de parlamentari, lucrările s-au desfășurat la început, până la lărgirea sălii de ședințe a Camerei, în sala Ateneului Român. Președintele de vârstă a fost desemnat V. Stroescu, iar apoi a fost ales N. Iorga. Lucrările au fost inaugurate de familia regală, fiind pentru prima dată când suverana participa la prezentarea Mesajului Tronului.

Ratificarea Unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei s-a făcut în ședința Adunării Deputaților din 29 decembrie 1919, în unanimitate, prin aclamații.

Concomitent s-a creat un guvern de coaliție al Blocului Parlamentar, condus de Al. Vaida Voievod, devenit automat șeful delegației României la Conferința de pace de la Paris. Această delegație a înaintat la sfârșitul anului 1919 un nou

⁶² Vezi Gh. I. Florescu, *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”, t. IX, 1972, p. 326 și urm.; Ioan Scurtu, *Alegerea primului parlament al României întregite (noiembrie 1919)*, în vol. 60 de ani de la fărîirea statului național unitar român, București, 1978, p. 194.

⁶³ C.I. Stan, *Minunata tăcere a unui boier basarabeian Vasile Stroescu (1845–1926)*, București, 1999, p. 116.

⁶⁴ A.N.I.C., fond Pan Halippa, dosar 223/1919, f. 2.

memoriu. Documentul se referea și la Basarabia, precizând că „ea a făcut totdeauna parte integrantă din Moldova”.

Autorii memoriului reliefa faptul că Rusia era interesată în acapararea Basarabiei datorită poziției sale strategice spre Constantinopol. Acest lucru nu mai este posibil pentru că Moldova dintre Prut și Nistru este parte componentă a României. Ea și-a proclamat mai întâi autonomia, apoi independența, iar la 27 martie/9 aprilie 1918, Sfatul Țării a votat cu 86 de voturi pentru și 3 contra „unirea Basarabiei în granițele sale istorice, adică până la Nistru care este vechiul hotar cu România”⁶⁵.

Amânarea luării unei decizii din partea Aliatilor în problema Basarabiei crea o stare de provizorat și, în același timp, dădea posibilitatea rușilor albi să facă presiuni și să încerce să șantajeze România. Potrivit unui referat cu titlul *În chestiunea repatrierii voluntarilor și prizonierilor români din Siberia*, din 27 decembrie 1919, semnat de Traian Vuia și Voicu Nițescu, expediat guvernului de la București, lui Ion I.C. Brătianu i s-a promis de guvernul amiralului Kolceac ca în schimbul rămânerii voluntarilor români în Siberia, acesta să recunoască dreptul României asupra Basarabiei. Kolceac nu s-a ținut de cuvânt, iar Brătianu a acceptat să se ia legătura cu guvernul japonez pentru repatrierea voluntarilor și prizonierilor români din Siberia, în număr de 14–15000 de oameni. Reprezentanții cabinetului român au intrat în contact cu baronul Kondo, președintele Centralei Societăților de navigație din Japonia. Demnitarul nipon a cerut pentru transport 20 de ieni pentru fiecare persoană până la Londra și 25 până la Constanța. Alimentația voluntarilor se asigura separat. Planul însă a eșuat din lipsă de fonduri. Armatorii solicitau bani japonezi sau lire engleze⁶⁶. La 25 decembrie 1919, Voicu Nițescu expediază o scrisoare lui Alexandru Vaida Voievod, solicitându-i ca Victor Cădere să meargă în Siberia cu 100 000 de dolari adunați în cadrul misiunii Pantazi de la românii americani. Până atunci, ofițerii N. Nedelcu și Simion Gogan urmau să primească suma de 500 000 de franci prin ambasada Japoniei din Paris⁶⁷. V. Antonescu, ministrul român în capitala Franței, a primit autorizația de la guvern, potrivit lui Caius Brediceanu, să trimită 400 000 de franci francezi „siberienilor”, însă nu o poate face imediat din lipsă de fonduri. Dar nici acești bani, potrivit fruntașului bănățean, nu erau suficienți, fiind nevoie de un milion de franci, care trebuiau expediați Comitetului Național Român din Siberia⁶⁸.

În aceste condiții, Al. Vaida Voievod a făcut noi demersuri pe lângă aliații occidentali la Conferința de pace. În ședința din 20 ianuarie 1920, Consiliul Suprem l-a ascultat pe Al. Vaida în problema Basarabiei, dar l-a avertizat că

⁶⁵ 1918 la români, vol. V, p. 458–459, doc. 833.

⁶⁶ A.N.I.C., fond P.C.M., dosar 9/1919, f. 1–2.

⁶⁷ Ibidem, f. 6.

⁶⁸ Ibidem, fond Al. Vaida Voievod, dosar 103/1919, f. 3. Scrisoarea lui Caius Brediceanu din 4 noiembrie 1920 către Al. Vaida.

guvernul român nu și-a îndeplinit angajamentul de evacuare completă a trupelor române din Ungaria. Consiliul a condiționat luarea unei decizii definitive în chestiunea Basarabiei de retragerea tuturor unităților noastre din Ungaria. Acest organism l-a asigurat însă pe premierul român că problema în discuție va fi rezolvată afirmând: „Comisia pentru afacerile românești s-a pronunțat în unanimitate pentru ca Basarabia să fie atribuită României”⁶⁹. Aliații au legat deci chestiunea basarabeană de aceea referitoare la lichidarea consecințelor înlăturării regimului bolșevic al lui Béla Kun. Ei încercau astfel să țină sub control comportamentul țării noastre, aliată în război.

Pentru urgentarea rezolvării problemei Basarabiei, Al. Vaida l-a delegat pe Nicolae Dimitre Ciotori, atașat al României la Londra, să negocieze în 31 ianuarie 1920 la Copenhaga cu reprezentanții Rusiei Sovietice în vederea convocării unei conferințe internaționale. Diplomatul român a purtat tratative cu delegația sovietică (condusă de Maksim Maksimovici Litvinov, viitorul comisar al U.R.S.S. pentru afacerile externe). N. D. Ciotori, în numele guvernului de la București, a propus ca la conferința bilaterală care urma să aibă loc să figureze ca obiectiv principal recunoașterea oficială de către cabinetul sovietic a intrării Basarabiei în componența României, precum și restituirea integrală a tezaurului român depus la Moscova în vara anului 1917⁷⁰. La 20 februarie 1920, Al. Vaida expediază din Londra o telegramă lui N. D. Ciotori prin ministrul României în capitala Danemarcei, Trăsnea Greceanu, în care îi atrage atenția că „bolșevicii să facă oferte de pace”, dat fiind că „noi nu ne considerăm în stare de război cu ei”. Potrivit premierului român „Pacea trebuie să fie recunoașterea reciprocă a situației de fapt, ca o stare de drept internațional și politic”. Semnatarul telegramei accentua necesitatea ca pacea să se realizeze pe baze de reciprocitate „cu asigurarea că ei vor evita să se amestece în afacerile noastre interne”. Încheierea păcii era absolut necesară, deoarece Vaida era îngrijorat de unele informații potrivit cărora „9 divizii sovietice se apropie de Nistru”⁷¹.

La 1 iulie 1920, N. D. Ciotori a redactat un raport referitor la aceste tratative. Delegatul român a precizat că interlocutorii sovietici Leonid Borisovici Krassin și Klisko au declarat că guvernul de la Moscova „va recunoaște unirea Basarabiei cu România”. Totodată, autoritățile bolșevice au dat asigurări că „prizonierii români vor fi eliberați imediat”. N. Ciotori a pus, din nou, în discuție problema tezaurului României, „dat în păstrare poporului rus”, cerând restituirea lui. Krassin a promis că va aduce la cunoștința guvernului această chestiune⁷². Problema nu a fost rezolvată nici până astăzi, deși ea a fost pusă cu diferite prilejuri la Varșovia în

⁶⁹ 1918 la români, vol. V, p. 593, doc. 849.

⁷⁰ Gh. I. Oancea, *Discuțiile de la Copenhaga un pas important făcut de guvernul român în normalizarea relațiilor cu Rusia Sovietică*, în „Ziridava”, t. XII, 1980, p. 291–310.

⁷¹ 1918 la români, vol. VI, p. 8, doc. 856.

⁷² *Ibidem*, p. 404–405, doc. 893.

1921, la Geneva 1922 și Viena 1924. Mai mult, căpitanul britanic G. Hill a acreditat în lucrarea sa, *Viața mea de spion*, ideea că tezaurul a fost adus de colonelul canadian Joseph Boyle în decembrie 1917 la Iași⁷³. În realitate au fost transportate cu „trenul Boyle” o serie de bilete de bancă românești făcute în Rusia în valoare de 57 425 697 lei⁷⁴.

Ca urmare a negocierilor purtate de plenipotențiarilor român și sovietici, Gheorghe Vasilevici Cicerin, comisarul sovietic pentru afacerile străine, a adresat un mesaj primului ministru Al. Vaida în care îl informa că guvernul pe care îl reprezintă e de părere că toate diferendele existente între cele două țări se pot aplană pe cale pașnică în urma negocierilor bilaterale „iar toate chestiunile teritoriale se pot rezolva în mod amical”. Șeful diplomației sovietice adresa cabinetului de la București propunerea formală de a începe tratativele de pace, rugând partenerii de dialog să indice locul și data pentru întâlnirea delegațiilor celor două state⁷⁵. Guvernul român, dornic să rezolve problema Basarabiei pe cale amiabilă, a fost de acord cu această propunere. Datorită războiului ruso-polon însă, negocierile româno-sovietice au fost întrerupte, reluându-se câțiva ani mai târziu.

La 3 martie 1920, președintele Consiliului Suprem Aliat a adresat lui Al. Vaida Voevod o notă în care afirma că guvernul român a dat dovezi clare că este dornic de a aranja în interesul României și al Europei, în general, chestiunile nerezolvate încă. Consiliul Suprem a luat în considerație faptul că trupele române s-au retras din Ungaria, nefiind nici un motiv pentru a întârzia și pe mai departe luarea hotărârii definitive. Puterile Aliate erau conștiente că problema Basarabiei nu mai putea rămâne, în continuare, nedecisă. Ele au luat în considerație „aspirațiile generale ale populației basarabene și caracterul din punct de vedere geografic și etnografic al acestei regiuni, precum și argumentele istorice și economice”. Din motivele menționate: „Puterile Aliate se pronunță în favoarea reunirii Basarabiei cu România (...)”. Ele își exprimă speranța că prin această reunire „interesele generale și particulare ale Basarabiei vor fi salvardate și în special relațiile ei cu statele vecine, iar drepturile minorităților vor fi garantate”⁷⁶.

Al. Vaida Voevod s-a aflat în Anglia, unde a participat între 26 februarie și 3 martie 1920 la Conferința Puterilor Aliate. Aici el a purtat convorbiri cu David Lloyd George, primul ministru britanic, precum și cu șefii guvernelor francez și italian. Ca urmare a acestor întrevederi, la 3 martie 1920, premierul englez a expediat un mesaj omologului său român, în care reafirma hotărârea Angliei și a celorlalte puteri de a recunoaște Unirea Basarabiei cu România⁷⁷.

⁷³ Capitaine George Hill, *Ma vie d'espion (I.K.8)*, Paris, 1933, p. 14 și urm.

⁷⁴ I. Ciupercă, *România în fața recunoașterii unității naționale. Repere*, Iași, 1996, p. 37.

⁷⁵ 1918 la români, vol. VI, p. 51, doc. 864.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 71, doc. 871; vezi și Virgil V. Tillea, *Acțiunea diplomatică a României: noiembrie 1919–martie 1920*, Sibiu, 1925, p. 217–218.

⁷⁷ A.N.I.C., fond Al. Vaida Voevod, dosar 180/1920, f. 1–2; V. Fl. Dobrinescu, *Relații româno-engleze (1914–1933)*, Iași, 1986, p. 62–63.

La scurtă vreme după primirea mesajului, Trăsnea Greceanu, ministrul României la Copenhaga, a trimis la 4 martie 1920 lui Al. Vaida Voevod răspuns, sugerându-i „să obțină oferta preliminară de pace, înainte ca rușii să afle conținutul notei de recunoaștere”. Autorul mesajului reliefa faptul că „Basarabia ne aparține din punct de vedere istoric, etnografic și în virtutea voinței reprezentanților întregului popor prin autodeterminare. Tezaurul trebuie să ne fie integral restituit. Problema prizonierilor va fi aranjată. Noi recunoaștem orice guvern care va fi recunoscut de poporul rus. Noi dorim reciproc să evităm amestecul în treburile interne”⁷⁸.

Al. Vaida nu a putut să-și ducă la îndeplinire planurile, deoarece la 13 martie 1920 a fost nevoit să-și prezinte demisia, regele Ferdinand aducând la putere, sfătuit de Ion I.C. Brătianu, pe generalul Alexandru Averescu. Noul cabinet a organizat alegeri parlamentare în zilele de 25-27 mai și 3 iunie 1920 pentru Adunarea Deputaților, respectiv 30-31 mai și 6 iunie 1920 pentru Senat. Campania electorală a fost dominată de „mitul Averescu”. S-au comis și o serie de abuzuri, ilegalități, fapt care a făcut ca Partidul Poporului să obțină o majoritate zdrobitoare la Cameră – 206 locuri, Partidul Național a câștigat 27 mandate, Partidul Țărănesc Basarabean 23, Partidul Socialist 19, Partidul Conservator-Democrat 17, Partidul Național Liberal 16, Partidul Naționalist Democrat 10, Gruparea germană 10, Partidul Țărănesc din Transilvania 6⁷⁹.

Alegerile au constituit un succes pentru partidul condus de Al. Averescu. Tradiționala intervenție a aparatului de stat a fost o realitate, dar trebuie să avem în vedere imensa popularitate a generalului, în care cetățenii și-au pus mari speranțe⁸⁰.

În vara anului 1920, puterile Antantei erau tot mai interesate în discutarea problemei Basarabiei. O neobosită activitate în această direcție a desfășurat N. Titulescu care, încă din primăvara anului 1920, a purtat tratative la Paris cu reprezentanții Franței. Apoi a plecat la Londra pe propria cheltuială, luând contact lui Allan Leeper de la Foreign Office și cu Sir Eyre Croye. Titulescu nu era de acord cu două prevederi ale proiectului de acord ce urma să fie semnat de România și Marile Puteri pentru recunoașterea unirii Basarabiei cu România: „a) Brațul Chilia, care aparține în deplină suveranitate Rusiei trece în virtutea noului tratat sub controlul Comisiei Europene a Dunării; b) Marile Puteri puteau face apel la Societatea Națiunilor pentru întreaga chestiune privind Basarabia”. Discuțiile de la Londra au fost extrem de dificile, deoarece unii oameni politici englezi considerau că rușii au drept de apel. În cele din urmă, „N. Titulescu a găsit o formulă de compromis”⁸¹.

⁷⁸ A.N.I.C., fond Al. Vaida Voevod, dosar 179/1920, f. 6–7.

⁷⁹ Cf. I. Scurtu, Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918–1948)*, București, 1999, p. 127.

⁸⁰ Cf. Sorin Radu, *Mitul eroului salvator – cazul generalului Alexandru Averescu*, în „Apulum” t. XXXV, 1998, p. 545–557.

⁸¹ Cf. Gh. Buzatu, *Fundamentele strategiei păcii (jurnalul lui N. Titulescu)*, în vol. *Titulescu și strategia păcii*, Iași, 1982, p. 69 și urm.

Sub presiunea puterilor occidentale, autoritățile sovietice sunt de acord cu reluarea convorbirilor. La 4 octombrie 1920, Cicerin a adresat o telegramă ministrului român de externe, Take Ionescu, în care reafirma disponibilitatea guvernului bolșevic de a începe cât mai repede negocierile bilaterale. În răspunsul său, primul ministru român, Al. Averescu a subliniat încă o dată ideea „reglementării situației într-o conferință internațională ale cărei decizii ar prezenta mai multă garanție de stabilitate pentru viitor”⁸².

Rusia nu dorea însă o conferință internațională pentru reglementarea problemei Basarabiei. La 14 octombrie 1920, Cicerin a expediat o nouă telegrama guvernului român în care reafirma dorința începerii unor negocieri directe între România și Rusia sovietică. Ca loc de negocieri era indicat orașul Harkov, iar alături de Rusia se avea în vedere participarea Ucrainei. Aceasta din urmă era folosită drept paravan pentru satisfacerea intereselor rusești, întrucât puterea sovietică era preocupată de rezolvarea scopurilor ei anexioniste, adică redobândirea Basarabiei⁸³.

După lungi amânări, la 28 octombrie 1920, marile puteri: Franța, Imperiul Britanic, Italia și Japonia au semnat Tratatul de recunoaștere a unirii Basarabiei cu România. Documentul sublinia că „din punct de vedere geografic, etnografic, istoric și economic, unirea Basarabiei cu România este pe deplin justificată, iar populațiunea Basarabiei a manifestat dorința de a vedea Basarabia unită cu România”. Înaltele părți contractante declară că „recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat din vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia și acest vechi hotar”. Articolul II al tratatului prevedea ca „în termen de 15 zile cu începere de la punerea în vigoare a tratatului de față se înființează o comisie formată din trei membri, dintre care unul va fi numit de principalele Puteri Aliate, unul de România și unul de Consiliul Societății Națiunilor pe seama Rusiei spre a fixa pe teren noua linie de frontieră a României”. Potrivit articolului 3 „România se angaja să asigure locuitorilor fără deosebire de rasă, de limbă sau de religie aceleași garanții de libertate și dreptate din Regatul României”. Articolul 7 stipula că înaltele părți contractante recunosc că „gura Dunării, numită gura Chilieii trebuie să treacă sub jurisdicția Comisiei Europene a Dunării”. România își asumă prin articolul 8 al tratatului responsabilitatea pentru partea proporțională ce revine Basarabiei, din datoria publică a Rusiei, precum și din celelalte angajamente financiare ale statului rus. Deosebit de importante considerăm că sunt prevederile articolului 9 în care se stabilea că „Înaltele părți contractante vor invita Rusia să adere la Tratatul de față, de îndată ce va exista un guvern rus recunoscut de ele”. Inițial, tratatul înșcria dreptul de a supune

⁸² 1918 la români, vol. V, p. 445–447, doc. 908.

⁸³ Ibidem, p. 448, doc. 909.

arbitrajului Consiliului Societății Națiunilor eventualele probleme pe care le-ar ridica guvernul rus, însă datorită intervenției lui N. Titulescu se preciza că „fruntariile diferite de acest tratat, precum și suveranitatea României pe care le cuprinde nu vor putea fi puse în discuție”⁸⁴. Guvernele semnatare ale acestui tratat, recunoscând rând pe rând puterea sovietică, au omis să ceară recunoașterea de către U.R.S.S. a actului din 28 octombrie 1920, fapt care a dus la accentuarea stării de tensiune între România și statul sovietic.

Semnarea tratatului de la Paris a fost un succes al diplomației românești, întrucât a marcat consacrarea internațională a unirii Basarabiei cu România. A înlăturat în mare parte starea de ambiguitate și nesiguranță existentă până atunci. Importanța majoră a acestui act diplomatic este dovedită și de strădaniile repetate ale Rusiei sovietice de a împiedica punerea lui în aplicare. Într-adevăr, documentul din 28 octombrie 1920 a creat vii nemulțumiri din partea sovietelor.

Rusia bolșevică și Ucraina au declarat în cadrul unei note speciale că ele nu recunosc nici valabilitatea noului act privitor la Basarabia, deoarece a fost încheiat fără participarea lor⁸⁵. La 1 noiembrie 1920, guvernul de la Moscova a lansat o declarație oficială prin care nu recunoștea tratatul din 28 octombrie 1920⁸⁶. La protestul agresiv al sovieticilor, generalul Al. Averescu, în calitate sa de prim-ministru și Take Ionescu, ca ministru de externe, au răspuns cu demnitate și fermitate declarând că: „Unirea Basarabiei cu România este o chestiune definitiv rezolvată și guvernul român nu o pune sub semnul îndoielii”⁸⁷. Atitudinea violentă a Rusiei sovietice a fost favorizată și de faptul că în tratatul de la Paris privitor la Basarabia marile puteri semnatare nu-și asumau nici o garanție. Recunoscând acest lucru, un diplomat italian, martor al evenimentelor, scria că forțele antantiste „nu-și iau nici o obligație de a interveni în caz de conflict”⁸⁸. Nu era vorba, prin urmare, de o rezolvare sigură, completă și definitivă a problemei.

Actul din 28 octombrie 1920 a fost ratificat cu destulă întârziere de părțile semnatare. Abia la 3 aprilie 1922, Senatul României a ratificat în unanimitate documentul prin aclamații; în același mod a procedat și Adunarea Deputaților în data de 7 aprilie 1922⁸⁹.

Prima dintre Marile Puteri care a ratificat acordul a fost Anglia, iar Franța a făcut același lucru la 11 mai 1924. Japonia nu a ratificat niciodată tratatul. Italia a

⁸⁴ Aurel Kerețki, Adrian Pricop, *Lacrima Basarabiei*, Chișinău, 1993, p. 126–129, doc. 13; Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studii și documente*, București, 1929, p. 279–282; Constantin Aldea, *O istorie zbuciumată: Basarabia până în anul 1920*, București, 1993, p. 240–243.

⁸⁵ Al. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, ed. Victor Frunză, București, 1992, p. 514.

⁸⁶ Cf. Alexandru Cretzianu, *La politique de la paix de la Roumanie à l'égard de l'Union Soviétique*, Paris, 1954, p. 5.

⁸⁷ Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional (1806–1920)*, București, 1993, p. 181.

⁸⁸ Tomaso Tittoni, *Basarabia. România și Italia*, București, 1927, p. 21.

⁸⁹ A. Kerețki, A. Pricop, *op. cit.*, p. 125, doc. 12.

ratificat documentul abia în 1927, după lungi intervenții din partea guvernului român⁹⁰. Totuși, Rusia sovietică, apoi U.R.S.S., nu a semnat tratatul, nu l-a ratificat și nici nu l-a recunoscut, fapt care face pe unii să nu îi dea valoare juridică. N. Titulescu arăta după aproape două decenii, într-un memoriu-raport înaintat la începutul anului 1940 regelui Carol al II-lea, următoarele: „Trebuie recunoscut că, din punct de vedere juridic, Tratatul din 1920 nu ne poate da Basarabia. El are totuși o mare valoare morală. El angajează Marea Britanie și Franța, care ar putea cu greu să ne conteste – vorbind în mod juridic – posesiunea legală a Basarabiei, odată ce au semnat și ratificat Tratatul din 1920”⁹¹.

Relațiile româno-ruse au avut un caracter sinuos. Rusia a devenit în vara anului 1916 un aliat al României, în condițiile intrării în război de partea Antantei. Imperiul țarist nu s-a achitat decât parțial de angajamentele asumate. Partea rusă a socotit de la început Regatul Român drept un „balast” care încurcă interesele sale în Balcani. Autoritățile de la Petrograd nu puteau privi cu ochi buni un stat românesc unitar, deoarece se temeau că mai devreme sau mai târziu românii vor revendica Basarabia. Rusia țaristă dorea să anexeze Bucovina sau cea mai mare parte a ei. Au existat trei proiecte legate de alipirea plaiurilor bucovinene la Imperiul rus, ultimele două elaborate după intrarea României în război de partea Antantei⁹².

Cu toate că au creat unele probleme pe frontul din Moldova, multe unități părăsind pozițiile de luptă, iar soldații dezertând în masă, trupele ruse au contribuit și ele la victoriile de la Mărăști, Mărășești și Oituz în vara anului 1917. Aceste strălucite izbânzi, obținute cu sacrificii umane și materiale inclusiv de partea armatei ruse, nu au putut fi valorificate datorită ieșirii Rusiei din război ca urmare a loviturii de stat bolșevice din 25 octombrie/7 noiembrie 1917.

Rămasă singură în fața inamicului care o ataca din toate părțile, România este nevoită să semneze și ea armistițiul de la Focșani cu Puterile Centrale în 26 noiembrie/9 decembrie 1917 și să înceapă tratativele de pace cu inamicul.

Animat de dorința victoriei revoluției mondiale, V.I. Lenin a încercat pe diferite căi să o exporte și în România. Au fost lansate manifeste, apeluri, s-a intensificat propaganda de la om la om. Neavând succesul scontat, „țarul roșu” a trimis o misiune condusă de un bolșevic fanatic, de origine evreiască, Roșal, la

⁹⁰ Constantin Sima Iordan, *Din istoria unei ratificări: Italia și tratatul privind Unirea Basarabiei cu România*, în *Colocviul Național de Istorie 20–22 iulie 1996*, vol. V, București, 1997, p. 168–179; C.I. Stan, Al. Gaiță, *Generalul Al. Averescul în lupta pentru recunoașterea Unirii Basarabiei cu România*, în „Revista de istorie militară”, 2000, nr. 1(59), p. 15–19.

⁹¹ Nicolae Titulescu, *Documente confidențiale*, ed. Ion Grecescu, București, 1992, p. 93; Idem, *Basarabia pământ românesc*, ed. I. Grecescu, 1992, p. 48–64.

⁹² Ion Varta, *Proiecte rusești de anexare a Bucovinei în perioada primului război mondial*, în „Cugetul”, Chișinău, 1993, nr. 3, p. 37–40; republicat în *Geopolitica*, vol. I, ed. Emil I. Emandi, Gh. Buzatu, Vasile S. Cucu, Iași, 1994, p. 449–455.

începutul lunii decembrie 1917, cu scopul de a-i suprima fizic pe regele Ferdinand și pe generalul Scerbacev, ultimul trebuind pedepsit pentru că nu trecuse de partea bolșevicilor. Regatul Român urma a fi transformat într-o republică de tip sovietic. Acțiunea lui Roșal nu a reușit întrucât autoritățile române au luat măsuri energice pentru neutralizarea și lichidarea grupului său. De asemenea au fost dezarmate și trimise peste graniță o serie de unități militare ruse anarhizate. Guvernării române au venit apoi în sprijinul Basarabiei, unde bolșevicii erau pe punctul de a prelua controlul asupra provinciei și de a o anexa din nou la Rusia. Trupele române conduse de generalul Ernest Broșteanu au restabilit ordinea și liniștea în teritoriul românesc cuprins între Prut și Nistru. Ostașii noștri au purtat lupte grele cu bolșevicii, eliberând practic întreaga Basarabie.

În aceste condiții, din ordinul lui V.I. Lenin a fost arestat ministrul României la Petrograd în ultima zi a lunii decembrie 1917 și închis împreună cu cei 50 de colaboratori, inclusiv membrii ai misiunii militare, în fortăreața Petru și Pavel, fapt rar întâlnit în anele diplomatice ale epocii moderne. Sub presiunea celorlalți miniștri acreditați în Rusia, C. Diamandi a fost eliberat, dar la scurt timp s-a trecut la expulzarea sa din Rusia.

Rusia sovietică a rupt unilateral relațiile diplomatice cu România și a sechestrat tezaurul țării noastre depozitat la Moscova, care nici până acum nu a revenit legitimilor lui proprietari. Din aliați, România și Rusia deveneau adversari.

Pe acest fond al agravării relațiilor româno-ruse a avut loc la 27 martie/9 aprilie 1918 unirea Basarabiei cu România, prin hotărârea istorică a Sfatului Țării. Acest act nu a fost recunoscut niciodată de statul bolșevic. Negocierile româno-sovietice, desfășurate mai întâi la Copenhaga, apoi la Geneva, mai târziu la Viena, nu au dus la nici un rezultat.

Tratatul semnat la Paris în 28 octombrie 1920 a fost încheiat după lungi amânări și condiții puse de aliații occidentali, fiind un pas important pe calea recunoașterii internaționale a unirii Basarabiei cu România. El nu a fost niciodată recunoscut de partea sovietică.

Deși relațiile diplomatice între România și Uniunea Sovietică au fost reluate în anul 1934, nu s-a realizat o normalizare reală a raporturilor existente între cele două țări. Nu s-a încheiat un tratat de asistență mutuală româno-sovietic, deși N. Titulescu a făcut demersuri repetate, iar documentul era aproape finalizat. U.R.S.S. a urmărit permanent să anexeze Basarabia, așteptând un moment favorabil. A provocat numeroase diversiuni sau chiar atacuri înarmate, cum au fost cele de la Hotin din ianuarie 1919 sau Tatar Bunar (1924).

Uniunea Sovietică, ea însăși un stat totalitar, dictatorial, condus de I.V. Stalin, a profitat de ascensiunea extremei drepte în Germania. Hitler și Stalin au convenit, prin pactul Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939, să-și împartă sferile de influență. Basarabia era inclusă în cea sovietică.

Profitând de capitularea Franței și de izolarea aproape completă a României, Stalin a remis prin Molotov un ultimatum guvernului român la 26 iunie 1940, solicitând cedarea fără luptă a Basarabiei și Bucovinei de Nord.

Sub presiunea Germaniei și Italiei, cabinetul condus de Gh. Tătăărăscu a acceptat dictatul sovietic, retrăgând armata, poliția, jandarmeria, administrația românească din Basarabia și Bucovina de Nord, fapt care a fost, după opinia noastră, o greșeală politică, creându-se astfel un precedent periculos. Nu întâmplător a urmat apoi în 30 august 1940 acceptarea dictatului de la Viena prin care nord-vestul Transilvaniei a fost încorporat Ungariei horthyste; ulterior Bulgaria a anexat Cadrilaterul. România a pierdut astfel o treime din teritoriul național cu o populație de peste 7 milioane de locuitori.

La 22 iunie 1941 generalul Ion Antonescu a trecut la eliberarea Basarabiei și Bucovinei de Nord, participând la război alături de Germania. După mai bine de o lună de lupte, aceste două provincii au reintrat în posesia adevăraților și legitimirilor lor stăpâni. Din păcate, revenirea lor la patria mamă a fost de scurtă durată, căci în 1944 Armata Roșie a recuperat aceste provincii.

Basarabia și Bucovina de Nord se află și astăzi, la peste șase decenii de la rapturile teritoriale din vara anului 1940, în afara granițelor României.

RUSSIA AND ROMANIA AT THE PEACE CONFERENCE OF PARIS (1919–1920)

Abstract

An analysis is made of the internal and international background preceding the date of 28 October 1920, when the treaty acknowledging the union of Bessarabia to Romania was signed.

The Romanian – Russian relations took a sinuous course. Soviet Russia broke off diplomatic relations with Romania, in a unilateral way, and blocked the Romanian thesaurus indefinitely, a situation still standing. Romania and Russia became adversaries. The Bolshevik State refused to recognize the event of 27 March/ 9 April 1918. The Romanian – Soviet negotiations of Copenhagen, Geneva, and subsequently Vienna, yielded no results.

The relations between Romania and the Soviet Union were resumed in 1934. However, they remained tensioned.

TRATATIVE DIPLOMATICE ROMÂNNO-RUSO-UCRAINESE PRIVIND FRONTIERA DE RĂSĂRIT A ROMÂNIEI

TATIANA DUȚU

Importanța frontierelor este una dintre problemele acute ale lumii contemporane. Tendințele actuale în acest domeniu sunt contradictorii, dezbaterile teoretice convergând către necesitatea suprimării lor, în primul rând în plan economic și apoi în cel politic. Realitatea însă demonstrează că preocuparea statelor de a-și apăra și întări frontierele reprezintă un obiectiv național prioritar. Însăși teoria geopolitică impune o plasare exactă a unui stat într-un teritoriu, tocmai pentru a putea stabili cât mai exact capacitățile și necesitățile statului respectiv. Delimitarea unui teritoriu, respectiv frontierele sale, are o importanță decisivă asupra situației din întreaga zonă. Acest element influențează starea politică, având un rol primordial în stabilitatea politică, în țara respectivă și în zonă. În acest sens, frontiera naturală și frontiera convențională își au și ele importanța lor, prima categorie oferind un plus de securitate și stabilitate politică. Desigur, nu peste tot există frontiere naturale, la delimitarea teritoriilor contribuind decisiv elementele legate de complexul populație-economie. Exemplificativ, în acest sens, este situația din Africa, unde trasarea frontierelor „cu rigla”, fără a se ține cont de structura etnică a populației, întreține și astăzi un climat de instabilitate politică și de permanente conflicte interstatuale.

În această ordine de idei, situația României este deosebit de complexă. Avantajele geostrategice ale poziției țării noastre sunt concurate de pericolul permanent al intereselor contradictorii ale marilor puteri ale lumii. În această situație, frontierele românești, în ciuda faptului că, în cea mai mare parte, reprezintă obstacole naturale, au fost, de-a lungul secolelor, încălcate, contestate sau modificate. Din acest punct de vedere, s-ar putea aprecia drept cea mai sigură frontieră cea de sud, reprezentată prin fluviul Dunărea. Cele mai dificile s-au dovedit a fi frontiera de vest și cea răsăriteană. Se poate aprecia, de asemenea, că frontiera răsăriteană a României merită o discuție aparte.

Ajutată de elemente naturale, frontiera răsăriteană a fost, din cele mai vechi timpuri, greu de apărat. Existența, de secole, a unui vecin puternic, cu tendințe expansioniste, interpenetrarea etnică, de o parte și de cealaltă a Nistrului, considerat graniță a Moldovei medievale (una din componentele de mai târziu ale României) au condus la o permanentă contestare a frontierei estice a României. Domniile

moldovene au depus eforturi susținute de întărire a frontierei prin construirea cetăților de graniță. Mai târziu, instrumentele principale de stabilire și apărare a frontierelor au devenit actele diplomatice. Alternarea folosirii mijloacelor militare și a celor diplomatice de stabilire a frontierei româno-ruse a devenit o obișnuință odată cu declanșarea „problemei orientale”. Eforturile românești s-au concentrat, în această perioadă, spre recunoașterea în plan internațional a Nistrului ca frontieră răsăriteană a statului român. Este interesant de urmărit linia modificării frontierei în această zonă, în perioada de până la sfârșitul primului război mondial.

Încheierea primei conflagrații mondiale a marcat o etapă nouă în evoluția politică europeană. Din acest punct de vedere, situația României cunoaște momente cruciale. Lupta diplomatică pentru recunoașterea frontierei sale răsăritene devine deosebit de complexă din cauza dezmembrării Imperiului țarist. Ca urmare, diplomația românească se confrunta, începând cu 1918, cu doi adversari: Rusia și Ucraina. În această perioadă începe o competiție diplomatică, a cărei rezolvare nu a fost adusă nici de cea de-a doua conflagrație mondială, cu reșezările din planul relațiilor diplomatice pe care aceasta le-a generat, nici de noile evoluții din lumea contemporană. Nistrul, ca frontieră, reprezintă și astăzi o problemă nerezolvată. În toată această perioadă, deși după formarea U.R.S.S. Ucraina nu a mai putut acționa în plan diplomatic ca stat independent, ea a fost, în permanență, situată în față de către Moscova în această problemă. Conducerea sovietică a ținut întotdeauna socoteală de faptul că Ucraina era, de fapt, vecinul României, chiar în cadrul statului federativ rus.

În al doilea rând, este elementară afirmația că, în discutarea frontierei răsăritene a României, esențial este statutul Basarabiei. Problema este, de altfel, mai mult decât evidentă din derularea tratatelor și stipulările tratatelor încheiate după primul război mondial.

În această confruntare, se impune precizarea câtorva detalii ce țin de abordarea problemei frontierei din punct de vedere geopolitic. La sfârșitul primului război mondial, România intenționa recuperarea străvechiului teritoriu al Basarabiei. Sudul Basarabiei era vizat, în mod special, de Rusia (care anexase acest teritoriu în expansiunea sa către Bosfor, ce reprezenta una din ambițiile țărilor ruși), de Ucraina (care considera necesară posesiunea asupra gurilor Dunării pentru îndepărtarea unui eventual pericol asupra Odesei), de Bulgaria, care dorea de la România Dobrogea (deci și gurile Dunării) și făcea presiuni asupra Germaniei, care, la rândul său, pentru a forța România să-i accepte condițiile, a folosit Ucraina ca mijloc de presiune. În acest sens, Marghiloman nota la 29 martie că reprezentantul Austro-Ungariei, Czernin, i-a dat mână liberă în Basarabia: „Am rezervat, bineînțeles pentru a menaja Ucraina, Hotinul, unde rutenii sunt în majoritate, «dacă convine Austriei să aibă acest colț între Bucovina și noi». Am respins pretențiunea de a avea ceva de-a lungul Dunării, unde neamul lor nu e reprezentat; Kühlmann cel dintâi spune: Dorim să fie înlăturați de la litoralul Mării

Negre”¹. Tentativele bulgarilor de a iniția tratative direct cu Rusia și Ucraina a determinat un sprijin mai puternic dat de Puterile Centrale României în plan diplomatic. Dar este de remarcat aici că din această parte s-a sugerat conducerii românești să acționeze prin metoda faptului împlinit.

Atât tratatele internaționale încheiate în această perioadă, cât și tratativele României pentru recunoașterea frontierei răsăritene a țării noastre au reliefat obiectivele politicii românești precum și cauzele lor. Astfel, în expunerea lui I.I.C. Brătianu din 31 ianuarie 1918, la Conferința de pace de la Paris, se preciza că revendicările românești au fost recunoscute în tratatul de alianță din 17 august 1916. Cu acest prilej, Brătianu vorbește despre „sutele de mii de români, de limbă, obicei și inimă, cari locuiesc în grupuri compacte țărmul stâng al Nistrului și dincolo de Bug, până la Nipru”. România, însă, afirma el, se mulțumește cu granița geografică a Nistrului, pe care o numește „pavăza ei indispensabilă față de masa slavă”. Argumentul său, în acest sens, a fost acela că România constituie o insulă latină în mijlocul oceanului slav. În aceste condiții, fluviile Dunărea și Nistru reprezintă hotare indispensabile. „Dacă părăsiți chestiunea Basarabiei, trebuie să vă atrag atenția asupra nevoii unei granițe puternice și firești. Nu putem concepe existența neamului românesc fără Nistru, cum nu o putem concepe fără Dunăre și Tisa, ca să ne separe de elementul slav... Basarabia reprezintă pentru noi intrarea casei noastre – în mâna altora ea ne-ar periclita însuși căminul”².

Există două documente constitutive care menționează clar frontiera dintre români și lumea slavă, în est. Mai întâi, proiectul organizării Ucrainei din 15 septembrie 1917 prevede că teritoriul său cuprinde „guberniile Kiev, Podolia, Volânia, Holm, Cernigov, Poltava, Harkov, Ecaterinoslav și Taurida, fără Crimeea”. Universarul de la 12 ianuarie 1918 declara independența Ucrainei, în granițele arătate mai sus³. De asemenea, partea română aprecia, în 1918, că „Ucraina, de altfel, în proclamația care poate fi considerată ca actul ei de naștere, a desemnat ea însăși Nistrul ca una din frontierele ei, fără să facă nici o rezervă”⁴.

În al doilea rând, Declarația Sfatului Țării al Republicii Democratice Moldovenești precizează în mod clar Nistrul ca fiind una din frontierele sale. Aceste documente reprezintă voința popoarelor respective în momentul constituirii lor ca state independente, rezultate din dezmembrarea Imperiului rus.

Din punctul de vedere al diplomației românești, la acea dată, Nistrul reprezenta obiectivul în stabilirea frontierei răsăritene. Populația românească de

¹ Alexandru Marghiloman, *Note politice, 1897–1924*, vol. III, București, 1927, p. 438–439.

² Rezumatul cronologic al recunoașterii unirii Basarabiei cu România (conform cu Harold Temperley, *Istoria Conferinței de pace*) Arhiva MAE, Fond 71/1914, E 2, Partea I, vol. 20, fila 163.

³ Radiograma guvernului Republicii Moldovenești către Guvernul Republicii Ucrainene trimisă la începutul preliminarilor de pace din București. Arhiva MAE, Fond 71/URSS, 1812–1920, vol. 133.

⁴ Telegrama-circulară trimisă de ministrul afacerilor externe tuturor legațiilor române din străinătate la 2 iulie 1918. Arhiva MAE, Fond 71/URSS, 1812–1920, vol. 133.

dincolo de Nistru, însă, cerea unirea cu Basarabia, ca o dovadă a caracterului românesc, unic al său. Astfel, la lucrările Congresului ostășesc din 21–28 octombrie 1917, ținute la Chișinău, unde s-a declarat autonomia Basarabiei, soldatul Toma Jalbă, venit din satele din stânga Nistrului, a cerut: „Frații noștri și neamurile noastre care suntem moldoveni dintr-un sânge, cui ne lăsați pe noi, moldovenii care suntem rupți din coasta Basarabiei și trăim pe celălalt mal al Nistrului? Fraților, nu ne lăsați, nu ne uitați!”

Primul Congres al moldovenilor de dincolo de Nistru s-a desfășurat în zilele de 17 și 18 decembrie 1917. Delegații au cerut „lichirea Transnistriei la Basarabia”. „Vrem să ne soedinim cu Basarabia” ziceau vorbitorii. Ei mai cereau: folosirea limbii „moldovenești” în școli, în biserică, în justiție și în spitale; să se organizeze o armată a ținutului lor „în polcuri moldovenești, comandate de ofițeri moldoveni”⁵. După 4 ani de război civil, inițiatorii acestei linii au fost eliminați, reușindu-se impunerea liniei proruse. Organizarea ulterioară pe acest teritoriu a R.S.S. Moldovenești (1924), devenită cap de pod al pretențiilor sovieto-ucrainene asupra Basarabiei, dovedește că linia de frontieră pe Nistru, cerută de România, nu a reprezentat un avantaj. Moderația în diplomatie a fost înfrântă, în timp, prin îndrăzneala și obstinția afirmării unor pretenții, fie ele chiar și nelegitime.

Un aspect interesant îl constituie relațiile dintre Basarabia și Ucraina, până la proclamarea unirii Basarabiei cu România, la 27 martie 1918. În ceea ce privește relațiile ucraineano-basarabene până la acest moment, este de remarcat o tendință de unire a eforturilor lor, deci de relații amicale, în lupta pentru obținerea autonomiei. Astfel, în primele luni după revoluție, între autoritățile guberniale ale Basarabiei și Rada ucraineană se stabiliseră relații de bună vecinătate. Însă, pe măsură ce aceste obiective se îndeplinesc, Ucraina începe să se manifeste fățiș pentru alipirea Basarabiei la teritoriul său. În acest scop, Rada ucraineană încearcă și reușește să obțină acordul guvernului provizoriu de la Petrograd pentru desfășurarea unei politici de realizare a acestui obiectiv. La Chișinău s-a încercat calmarea spiritelor și demonstrarea faptului că Basarabia nu este un teritoriu ucrainean. La întrunirea din 20 iulie 1918 a reprezentanților partidelor politice, ai organizațiilor obștești naționale de la Chișinău, Pantelimon Halippa afirma: „N-avem de gând să ne certăm cu Ucraina. Trebuie să fim buni vecini. Ea nici nu poate fi agresivă acum cu noi, putem lucra paralel cu ea și cu Crimeea pentru autonomie... Cristi, care pleacă la Congresul comitetelor executive, va declara și Radei și guvernului central și congreselor că teritoriul Basarabiei este autonom, cu atât mai mult că și aici sunt ucrainieni, iar dincolo (în stânga Nistrului) sunt 400 000 de moldoveni... Basarabia nu a aparținut niciodată Ucrainei”⁶.

⁵ Mitru Ghițiu, *Basarabia și pretențiile teritoriale ale Radei Centrale Ucrainiene 1917–martie 1918*, în „Cugetul”, 1992, nr. 2, p. 22.

⁶ Nicolae Dabija, *Moldova de peste Nistru – vechi pământ strămoșesc*, Chișinău, 1990, p. 21–22.

Conducerea de la Chișinău era convinsă că inițiativa alipirii Basarabiei la Ucraina aparținea guvernului provizoriu de la Petrograd, în perspectiva creării unui stat federal care să unească teritoriile care aparținuseră fostului Imperiu rus. Ca răspuns la demersurile făcute de conducerea Basarabiei către conducerea noului stat rus, Ucraina a încercat să aplaneze situația, devenită conflictuală, negând încercările de încorporare a Basarabiei. Insistența trimișilor basarabeni la Petrograd a determinat recunoașterea dreptului Basarabiei la autodeterminare. La tratativele de pace cu Puterile Centrale, Ucraina s-a opus inițiativei României ca delegația Basarabiei să participe pe picior de egalitate. La insistențele Ucrainei de a reprezenta Basarabia la aceste tratative, Sfatul Țării a replicat prin protestul adresat conducerii Republicii Ucrainene, calificând această atitudine drept „un amestec în afacerile Moldovei”.

Un moment esențial îl reprezintă semnarea tratatelor de pace după primul război mondial. O suită de hotărâri consfințesc Nistrul ca frontieră estică a României. Inițial, Consiliul Suprem al Conferinței de Pace de la Paris a adresat guvernului român, la 3 martie 1919, o notă prin care îl informa despre decizia Conferinței de a recunoaște unirea Basarabiei cu România (semnată de David Lloyd George). Considerând că situația internațională este favorabilă și chiar necesită luarea unei hotărâri definitive în problema Basarabiei și a relațiilor româno-ruse, în hotărâre se arată că: „Guvernele aliate își dau seama că interesul cel mai mare al României, precum și al statelor învecinate cere ca chestiunea Basarabiei să nu rămână și mai departe nedecisă. După ce s-a luat pe deplin în considerație aspirațiunile generale ale populațiunii basarabene și caracterul moldovenesc din punct de vedere geografic și etnografic al acestei regiuni, precum și argumentele istorice și economice, Principalele Puteri Aliate se pronunță în favoarea revenirii Basarabiei cu România, reunire proclamată în mod formal de reprezentanții basarabeni, dorind totodată de a se încheia un tratat cu privire la această recunoaștere îndată ce condițiunile amintite mai sus vor fi fost îndeplinite... Principalele Puteri Aliate își rezervă dreptul de a supune Ligii Națiunilor orice dificultăți viitoare provenite de menționatele două chestiuni”⁷.

Amintitul tratat a fost încheiat la 28 octombrie 1920, la Paris, între Anglia, Franța, Italia și Japonia, pe de o parte, și România, pe de altă parte. În textul tratatului, la articolul 1, se stipulează că: „Părțile contractante declară recunoașterea suveranității României asupra teritoriului Basarabiei cuprinsă între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului până la vărsare și până la punctul unde este întretăiat de vechea graniță între Bucovina și Basarabia și această veche graniță...

...România se angajează să aplice pe porțiunile sistemului fluvial al Nistrului, ce sunt cuprinse în teritoriul său care formează frontiera sa, regimul prevăzut la

⁷ Hotărârea Consiliului Suprem în chestiunea Basarabiei. Londra, 3 martie 1920. Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIV, dosar 1 348, fila 6.

primul paragraf al articolului 332 și în articolul 335 ale tratatului de pace cu Germania din 28 iunie 1919 (articolul 7)”⁸.

O deosebită importanță o au prevederile articolului 9, care, în primul rând, precizează că și Rusia va fi invitată să participe la acest tratat, imediat ce se va regla situația politică internă a acestui stat. În al doilea rând, se precizează că eventualele contestații ale părții ruse cu privire la detaliile tratatului se vor supune arbitrajului Consiliului Societății Națiunilor. Prevederile tratatului (articolul 9) dau dreptul Rusiei să se adreseze Consiliului Societății Națiunilor pentru eventuale obiecții. În nici un caz, se precizează, nu se admite punerea în discuție a frontierelor definite prin tratatul respectiv, precum și suveranitatea României asupra teritoriilor precizate în el.

Evident, prevederile tratatului din octombrie 1920 nu au convenit părții ruse, a cărei reacție nu a întârziat. De menționat este faptul că împotrivirea sa la unirea Basarabiei cu România s-a manifestat încă din 1918, dar reacția la acest tratat reprezintă un refuz clar de a recunoaște un act internațional, evidențiindu-se, cu acest prilej, și unitatea de interese dintre Rusia și Ucraina. Ca urmare, în circulara trimisă de Cicerin și Rakovski miniștrilor de externe ai României, Franței, Angliei și Italiei, la 1 noiembrie 1920, se precizează că Rusia și Ucraina „nu pot recunoaște nici o tranzacție cu privire la Basarabia fără participarea lor, având putere și valoare, și că nu se consideră de loc obligate de un tratat încheiat între alte guverne cu privire la acest subiect”⁹.

Destrămarea Rusiei țariste a condus, printre altele, la o complicare a situației privitoare la stabilirea frontierei răsăritene a României. Prin proclamarea statelor independente foste în componența acestui stat, România, cu o Basarabie realipită la patria-mamă, devenea vecină cu Ucraina. Cu toate acestea, Rusia a participat, permanent, la toate negocierile privind teritoriul Basarabiei, stimulând și susținând pretențiile Ucrainei. Atâta timp cât Ucraina a rămas republică independentă, deci până la formarea U.R.S.S., problema frontierei româno-ucrainene, reprezentată în principal de Nistru (așa cum era menționat în tratatele internaționale) a fost practic discutată în trei.

Rusia nu a acceptat nici un moment pierderea Basarabiei, motiv pentru care și-a aruncat în luptă tot arsenalul de care dispunea. În plan diplomatic, secondând Ucraina, a negat întotdeauna valabilitatea actelor internaționale referitoare la Basarabia. În momentele când situația era clar favorabilă României, Rusia nu s-a dat înapoi de la recurgerea la șantaj, amestecând, practic, probleme ce nu aveau

⁸ Tratatul privind unirea Basarabiei cu România, Paris, 28 octombrie 1920, Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1921–1933, vol. 134

⁹ Telegrama circulară trimisă de Cicerin, Rakovski și Kurciki către miniștrii de externe ai României, Franței, Angliei și Italiei, 1 noiembrie 1920. Arhiva MAE, fond 71/URSS, vol. 134. Vezi și telegrama prin radio nr. 7487 din Moscova, 4 noiembrie 1920. Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIV, dosar 655, fila 17.

legătură directă cu acest subiect. Ea a condiționat mereu recunoașterea unirii Basarabiei cu România de discutarea problemei minorităților, de exemplu. Atitudinea inflexibilă a Rusiei a fost evidentă, ceea ce a determinat o luare de poziție a marilor puteri. Astfel, Conferința interaliată recomandă: „Dacă statele vecine ale Rusiei sovietelor, a căror independență sau autonomie de fapt, a fost recunoscută de aliați, li se adresează pentru a fi sfătuite asupra atitudinii ce trebuie să o ia față de Rusia sovietelor, guvernele aliante răspund că nu își asumă responsabilitatea să le sfătuiască a mai continua un război care poate afecta propriile lor interese. Le recomandă mai puțin să adopte o politică agresivă față de Rusia. Dacă totuși Rusia le atacă, în limita frontierelor lor legitime aliații le vor acorda tot ajutorul posibil”¹⁰.

În ceea ce privește relațiile României cu Ucraina, mai ales în prima fază, situația a fost agravată de instabilitatea politică atât a Rusiei, cât și a Ucrainei. Pentru că dacă Rusia s-a menținut, în permanență, pe pozițiile contestării apartenenței Basarabiei la România, la început conducerea ucraineană a salutat revenirea Moldovei dintre Prut și Nistru la patria-mamă. Reprezentanții Ucrainei afirmau necesitatea unor relații pașnice cu România (lucru afirmat, de altfel, și de reprezentanții Rusiei) și apucaseră deja să facă declarații referitoare la problema Basarabiei cu prilejul semnării păcii cu Puterile Centrale, la Brest-Litovsk, în februarie 1918 (unde teritoriul determinat ca aparținând Ucrainei nu includea și Basarabia). Pe 18 ianuarie 1918, generalul Coandă, aflat în tratative la Stavka, declara că ministrul de externe ucrainean – Șulghin – afirmase că „guvernul ucrainean nu se va opune la unirea Basarabiei cu România, dacă aceasta o dorește, ba chiar va ajuta unirea”¹¹. Conducerea de la Kiev, interesată într-o recunoaștere internațională a noului stat independent Ucraina, și-a moderat pretențiile teritoriale față de România în funcție de posibilitățile ca Bucureștiul să ajute la această afirmare. Delegațiile trimise de diferitele conduceri (hatmanul Skoropadski, Petliura) au abordat problema teritoriilor, dar au modelat-o în funcție de moment. Întotdeauna Ucraina a revendicat întreaga Basarabie, dar, în extremis, a emis pretenții doar asupra județelor Hotin și Akkerman. Mai există, însă, o linie diplomatică, ce ar putea fi denumită ucraineano-sovietică, legată de numele lui Rakovski. Aceasta a reprezentat linia impusă de Moscova, în perspectiva realizării statului sovietic de tip federativ. Trimis să „bolșevizeze” Ucraina, Rakovski a devenit principalul exponent, în plan diplomatic, al ei, iar atitudinea sa ca diplomat este cât se poate de bine caracterizată prin declarația făcută încă în decembrie 1917 că „bluff-ul și jocul dublu sunt cele mai bune arme ale unui negociator”¹².

¹⁰ Declarația Conferinței interaliante în „problema rusă”. Arhiva MAE fond 71/1914, E 1, Partea I, vol. 9, fila 217.

¹¹ Memoriul lui M. Arion din 17 martie 1924. Fond 71/1914, E 2, Partea I, vol. 20 bis (1917–1932), fila 33.

¹² Fr. Conte, *Un révolutionnaire-diplomate: Chr. Rakovski. L'Union Soviétique et l'Europe (1922–1941)*, Paris, 1978, p. 19.

Un moment important îl reprezintă tratativele purtate de generalul Constantin Coandă cu Comitetul executiv reunit al Sovietelor de deputați ai soldaților, matrozilor, muncitorilor și țăranilor frontului român, flotei Mării Negre și circumscripției militare Odessa (RUMCEROD). Momentul este semnificativ pentru situația politică și militară pe care o reprezintă, iar discutarea sa pe larg în dezbaterile parlamentare din România din vara lui 1918 nu fac decât să evidențieze dificultățile multiple ale momentului respectiv. Aceste tratative au constatat într-un schimb de telegrame între generalul Averescu și Rakovski, cel din urmă cerând, de fapt, „evacuarea progresivă” de către trupele române a teritoriului dintre Prut și Nistru. Generalul Averescu a acceptat cererile RUMCEROD cu o singură excepție: evacuarea imediată a Benderului. În martie 1918, printr-un document semnat de Rakovski și alți conducători revoluționari, RUMCEROD accepta condițiile lui Averescu și proclama restabilirea stării de pace dintre Rusia și România. Ulterior, în iulie 1918, generalul Averescu a fost acuzat în Parlamentul României că prin acceptarea retragerii trupelor românești din Basarabia a făcut jocul lui Rakovski. Constantin Arion, alături de alți parlamentari români, a afirmat că retragerea trupelor române din Basarabia s-a datorat „înțelegerii” dintre generalul Averescu și Rakovski. El afirma în Parlament că „singura observație a gen. Averescu a fost evacuarea imediată a Benderului... Basarabia se întoarce dar Rusiei. Așa de mulțumit a fost Rakovski de acel răspuns semnat de gen. Averescu, încât a solicitat imediat și a obținut adeziunea RUMCEROD din Kiev... Vedeți ce acord deplin: dl. gen. Averescu ia act de propunerea făcută de guvernul rus, iar guvernul rus ia act de acceptarea guvernului român”¹³.

De fapt, C. Arion îi reproșă lui Averescu nu atât cedarea în sine, în fața pretențiilor lui Rakovski, cât mai ales faptul că partea adversă se va prevala, în viitor, de o asemenea cedare. Această poziție este subliniată și de interpelarea lui C. Stere, care, la rândul său, afirma: „Domnilor, în acele zile, domniile lor spuneau că dacă chiar am fi biruitori împotriva Rusiei și am cuceri pământul românesc, acesta băștinaș, ar fi în zadar pentru că Rusia ar căuta imediat revanșa și n-am putea rezista. Și când spuneam că Rusia învinsă n-are să mai fie Rusia țaristă, că n-aveam să fim nici măcar vecini cu Rusia, întrucât Rusia învinsă înseamnă reînvierea Poloniei și poate restaurarea Ucrainei. Dl. Take Ionescu spunea că nu știe ce este Ucraina, Dl. Iorga că nici nu există”¹⁴.

La toate acuzațiile, generalul Averescu a replicat, în cursul unei interpelări, că a desfășurat tratativele cu RUMCEROD pentru a avea „spatele asigurat” din toate punctele de vedere: militar, politic și umanitar. El a făcut și o precizare referitoare la evacuarea Basarabiei de către armata română: „Mai e o localitate a

¹³ Extras din dezbaterile parlamentare ale Camerei Deputaților, sesiunea extraordinară 1918 referitoare la chestiunea Basarabiei. (Monitorul Oficial, 12 iulie 1918, p. 46, col. III). Arhiva MAE, fond 71/1914, E 2, Partea I, vol. 20, fila 20.

¹⁴ Ibidem, fila 16–17.

cărei evacuare se cerea: Sibrianul, care în textul acesta nu-i menționată, dar această localitate este dincolo de Nistru. S-a făcut bine că s-a evacuat pentru că noi ne-am limitat la granița Nistrului”¹⁵.

Ideea subliniată de generalul Averescu prin aceste luări de poziție este aceea că lucrurile trebuiau să fie foarte clare: Nistrul era frontiera românească, iar unirea Basarabiei cu România nu era firească sub presiune militară.

Discuțiile preliminare de pace de la Bufta, între reprezentanții României și cei ai Puterilor Centrale, indică două direcții noi, dar nu imprevizibile. Pe de o parte, Ucraina, care încerca să se asigure de sprijinul militar al acestor puteri, revendica deschis Basarabia. Într-o telegramă a delegației române către generalul Averescu (1 martie 1918) se relatează despre declarațiile lui Kühlmann (reprezentantul Germaniei la Tratatul de la Bufta) referitoare la Basarabia și Ucraina. Afirmând că el continua să sprijine sincer unirea Basarabiei cu România, Kühlmann indica existența unor greutăți pe care Ucraina le face Puterilor Centrale din cauza acestei provincii. El arăta că în Rada ucraineană „s-a cerut încorporarea imediată a ținuturilor Hotin și Akkerman la Ucraina. Partidul social-democrat care are majoritatea în Rada, a cerut legarea votului ratificării păcii de problema Basarabiei”¹⁶. Reprezentantul german sugera că, în această situație, prezența reprezentanților Basarabiei la aceste tratative nu ar fi de dorit. În același timp, însă, Ucraina, care invitase Republica Moldova (a cărei independență o recunoscuse anterior) la tratativele de pace de la Brest-Litovsk, pretindea acum să reprezinte Basarabia la aceste tratative.

Poziția Basarabiei reprezintă cealaltă direcție care devine clară în acest context. Ea se situează net pe linia respingerii ofertelor Ucrainei. Pe de o parte, „guvernul Republicii Moldovene a protestat telegrafic pe lângă Rada din Kiev împotriva pretențiilor sale asupra Basarabiei”¹⁷, după cum reiese din telegrama trimisă de comisarul general Zamfirescu Consiliului de Miniștri al României. În alt document, care reda o discuție cu Ion Inculeț, președintele Sfatului Țării din Moldova, acesta afirma: „Guvernul Republicii Moldovenești, ca toți oamenii conștienți ai Basarabiei speră că guvernul nostru, în tratativele sale de pace cu Germania, va putea obține ca nici o știrbire să nu se aducă teritoriului basarabean, nici în Nord în județul Hotinului, nici la Marea Neagră, în județul Akerman. Pretențiunile Ucrainei, dacă sunt întemeiate pe etnografie, autoriză statul basarabean să ceară compensații peste Nistru, unde o populație de 500 000 de suflete stăpânește cele 4 districte din județul Tiraspol. Dar nici aceasta nu este exact, deoarece deputații din județele Hotinului și Akermanului s-au prezentat la Sfatul Țării cerând să rămână sub Republica Moldovenească”¹⁸.

¹⁵ Ibidem, fila 25.

¹⁶ Telegrama delegației române la Conferința păcii (Bufta) către generalul Averescu, 1/14 martie 1918. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1917–1940, vol. 130.

¹⁷ Telegrama din 8/21 martie 1918, de la Chișinău către Președintele Consiliului de Miniștri al României (Iași). Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1812–1920, vol. 133.

¹⁸ Telegrama din Chișinău nr. 65/6 martie 1918. Arhiva MAE, fond 71/1914, E2, Partea I, vol. 20, fila 59–70.

Este evident că în asemenea condiții, hotărârea Sfatului Țării din Basarabia, de unire cu România, din 27 martie 1918, a stârnit o reacție imediată și vehementă din partea Ucrainei, al cărei reprezentant devenise C. Rakovski. La 12 aprilie 1918, guvernul ucrainean trimitea guvernului României prima dintr-un șir de note ultimative, prin care contesta această unire. Cuprinsul documentului este foarte relevant pentru tonul ulterior al discuțiilor dintre România și partea ucraineană-rusă. Prima parte, pe un ton dur, afirma că nu recunoaște hotărârea Sfatului Țării ca fiind „voința tuturor popoarelor care locuiesc pe teritoriul Basarabiei”. Ca urmare, se cere ca „regiunile Basarabiei unde populația s-a declarat sau se va declara ucraineană să fie unite cu Republica Ucraineană”. Pentru rezolvarea acestor probleme, Ucraina cerea imperativ intervenția Puterilor Centrale. În încheierea documentului, tonul se mai îndulcește: „Guvernul crede că trebuie să adauge că, după ce a ascultat raportul d-lui Galip, trimisul său special în România, raport ce dovedește simpatia arzătoare a guvernului și poporului român pentru Ucraina, și apreciind că cele două popoare au interese comune și vitale și având în vedere necesitatea unor relații cordiale și strânse între România și Ucraina, el speră că guvernul român va găsi înțelegere pentru a reglementa într-un fel satisfăcător pentru ambele părți problema Basarabiei”¹⁹.

Răspunsul guvernului român pornește de la argumentul că Sfatul Țării are valoare echivalentă cu Rada ucraineană, cu atât mai mult cu cât el fusese ales într-un mod democratic în perioada în care „nu era de loc vorba de unirea cu România”, și el reprezenta toate minoritățile naționale din Basarabia, în raport cu importanța lor numerică. În aceste condiții, nu se putea vorbi despre anexarea Basarabiei de către România și guvernul român este convins că nu este nici în interesul Ucrainei să se provoace „agitații și mișcări ale minorităților de diferite naționalități”. Documentul românesc mai precizează că și dincolo de Nistru trăiește o populație destul de numeroasă și, deci, România „ar putea invoca drepturi identice cu acelea pe care Ucraina le revendica asupra rutenilor din Basarabia”. Argumentele românești sunt susținute de istorie și recunoscute de însăși Ucraina la Brest-Litovsk, atunci când „nu a afirmat nici un drept asupra teritoriului Basarabiei, pe care ea însăși o considera ca un stat în întregime distinct, de care era separată prin Nistru, care a fost întotdeauna frontiera Moldovei și a provinciei ruse a Basarabiei după 1812 și este regretabil că azi politica Republicii Democratice pare a tinde spre cuceriri pe care nu le justifică nici istoria trecutului, nici principiile de drept”²⁰. Reamintind declarațiile făcute generalului Coandă în cursul convorbirilor de la Kiev, din ianuarie 1918, de recunoaștere a unirii Basarabiei cu România, guvernul

¹⁹ Guvernul Ucrainei către guvernul român, 12 aprilie 1918. Din *Note schimbate între guvernul român și guvernul ucrainian, 12 aprilie–19 iunie 1918*. Tipărite în broșură în lb. franceză, Iași, Imprimeria de stat, 1918. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1812–1920, vol. 133.

²⁰ Guvernul român către guvernul ucrainean. Iași, 22 (în textul original această notă este datată 20 aprilie) aprilie 1918. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1812–1920, vol. 133.

român asigură guvernul ucrainean că va lua toate măsurile, după exemplul guvernului ucrainean, pentru ca problema Basarabiei să fie definitiv rezolvată.

Răspunsul guvernului Ucrainei se materializează printr-un ultimatum exprimat în numele „muncitorilor și țăranilor din Bucovina eliberați de jugul dinastiei Habsburgilor” și care au trecut sub dominația „nu mai puțin penibilă a proprietarilor români și a dinastiei române de Hohenzollern”. Considerând că „prin înrudirea cu caracter etnografic a populației și cu o parte considerabilă a populației Bucovinei”, Ucraina este îndreptățită să reprezinte și să apere Bucovina, se cere României „evacuarea imediată a trupelor sale din Bucovina. Termenul expiră la 4 mai, orele 2”²¹

Acest demers ultimativ va fi însoțit și de o notă, trimisă guvernului român la 5 mai. Aceasta pretinde că motivul principal pentru care Rada de la Kiev nu recunoaște unirea Basarabiei cu România se bazează pe informațiile pe care le deține și care susțin că hotărârea Sfatului Țării a fost luată sub presiunea exercitată de armata română. De asemenea, se afirmă că Ucraina nu intenționează să violeze dreptul Basarabiei de a-și decide singură viitorul. Dar, „în perioada constituirii Republicii Ucrainiene, în noiembrie 1917, guvernul ucrainian consideră că în virtutea legăturii federative care lega Republica Ucrainiană de toate celelalte părți ale fostului Imperiu rus, Ucraina să păstreze această legătură în privința Basarabiei. După proclamarea independenței Ucrainei, guvernul ucrainian nu admite de loc ruptura definitivă între Ucraina și Basarabia și luând în considerare aspirațiile unei majorități notorii a populației Basarabiei își propune să stabilească cele mai strânse legături cu Republica Moldovenească”²². Din această perspectivă, Ucraina propunea Basarabiei „o autonomie politică ce i-ar garanta cele mai largi drepturi în domeniul social-politic și intelectual, în condițiile încorporării sale de către Ucraina”. Ar mai fi de subliniat o idee, care va fi reluată, cu insistență, în discuțiile ulterioare, referitoare la populație. „Trebuie neapărat menționat că guvernul Ucrainei insistă cu atât mai mult cu cât este în mod cert cunoscut faptul că moldovenii nu constituie majoritatea populației în Basarabia, că această majoritate aparține popoarelor moldovene, printre care se numără și mulți ucraineni”²³.

Răspunsul guvernului român la această notă a fost precedat de o cerere a României adresată Germaniei și Austro-Ungariei pentru a interveni pe lângă guvernul ucrainean în direcția normalizării relațiilor româno-ucrainene. În telegrama trimisă în acest scop se afirma: „Necesitatea de a oferi fără întârziere o soluționare promptă multiplelor probleme ce apar în prezent în orice moment de pe urma vecinătății României și Ucrainei, și, pe de altă parte, dorința de a grăbi

²¹ Ultimatumul lui Rakovski (transmis prin radio), Kiev, 2 mai 1918. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1812–1920, vol. 133.

²² Guvernul Ucrainei către guvernul român, Kiev, 5 mai 1918. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1812–1920, vol. 133.

²³ Idem.

lichidarea problemelor nerezolvate între România și Imperiul rus, pe care Ucraina le-a moștenit, în parte, impun guvernului român datoria de a se adresa guvernelor imperiale german și austro-ungar pentru a le ruga să intervină pe lângă guvernul Republicii Ucrainiene ca să obțină stabilirea de relații normale și directe între România și Ucraina, care se afla ocupată de trupele celor două Puteri Centrale”²⁴.

În nota pe care guvernul român a trimis-o Radei ucrainene, argumentele științifice, de ordin demografic și istoric, se concretizează într-un memoriu explicativ care anulează argumentele etalate de Kiev. Pledoaria științifică a acestui document nu neagă existența unei populații ucrainene pe teritoriul Basarabiei: „o colonizare ucrainiană propriu-zisă de fapt nu există decât în extremitatea nordică a Basarabiei, adică pe vechiul teritoriu al cetății Hotin, de unde turcii au alungat populația română în timpul cât uzurpaseră teritoriul necondiționat între 1712 și 1812”; dar este subliniată și existența unei populații românești și dincolo de Nistru și de celelalte granițe ale Moldovei, precum și influența pe care această populație a exercitat-o asupra evoluției economice, sociale și politice locale. Cât despre perspectiva autonomiei largi, în condițiile anexării Basarabiei de către Ucraina, „Basarabia învățată prin propria ei experiență, nu ar avea ce face, căci ea nu a uitat promisiunile de autonomie deplină și completă care i-au fost făcute în 1812, nici autonomia atât de redusă și mai mult de formă sub care i-a fost smulsă această autonomie în 1871 și redusă la starea de district rusesc”²⁵.

O consecință a acestei argumentații s-a materializat nu în reducerea pretențiilor Ucrainei, ci într-o schimbare de ton. Nu sunt de neglijat nici eforturile depuse de autoritățile ucrainene de a-și reglementa raporturile cu alte state, între care un loc important îl ocupa România. Căci o recunoaștere a statului ucrainean și stabilirea de relații diplomatice cu el ar fi consolidat forța noului stat. Astfel, sunt de menționat cererile de organizare ale Comisariatelor regionale în România (la Chișinău, Botoșani, și Roman), în iunie 1918, care aveau ca sarcină apărarea intereselor Ministerului de Război al Ucrainei, iar cel de la Chișinău avea de apărut și interesele ucrainenilor din Basarabia. De asemenea, în septembrie 1918, sunt trimise două misiuni ucrainene (una civilă și alta militară). Solicitarea pentru trimiterea acestora fusese făcută din iunie, când Pherekyde și Inculeț cereau: „Rog ca această delegațiune să fie primită și ascultată în chestiunile ce va expune și care ne privesc, deoarece interesul nostru este ca statul ucrainean să fie consolidat”.

Și mai explicită este trimiterea delegației extraordinare a Ucrainei, condusă de generalul Dașkevici-Gorbatki, care avea misiunea „de a notifica M.S. Regelui și guvernului regal forma actuală de guvernământ a statului ucrainean, sub conducerea A.S. Hatmanului Skoropadski”. În scrisoarea adresată de generalul

²⁴ Intervenția guvernului român pe lângă guvernele Germaniei și Austro-Ungar. București, 10 iunie 1918. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1812–1920, vol. 133.

²⁵ Guvernul român către Guvernul Ucrainei. Iași, 19 iunie 1918. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1812–1920, vol. 133.

Dașkevici-Gorbatki ministrului român de externe, acesta preciza că are puteri depline din partea guvernului ucrainean de a semna un proiect de tratat economic româno-ucrainean, de a notifica guvernului român despre „schimbarea regimului, survenită în Ucraina la 25 aprilie a.c., care a pus în fruntea guvernului ucrainean, prin alegeri populare, pe A.S. Hatmanul. În același timp, am fost însărcinat de guvernul meu, să stabilesc, după o înțelegere prealabilă, cu guvernul regal român, de relații diplomatice stabile și permanente cu România”.

Tratativele ulterioare au demonstrat că partea ucraineană nu a renunțat niciodată la Basarabia, dar a mers constant pe linia contestării realității. În discuțiile purtate de trimisul României la Kiev, Contzescu, pentru acreditarea ca reprezentant al țării noastre în Ucraina, s-a reliefat cu claritate tendința folosirii oricăror argumente, de către ucrainenii, în susținerea cauzei lor. În rapoartele sale către MAE, Contzescu a subliniat poziția delicată în care s-a aflat din cauza refuzului sistematic al ucrainenilor de a renunța la obiectivele lor expansioniste în Basarabia. Mai întâi, primirea trimisului României la primul ministru al Ucrainei a fost amânată; în explicația ce i-a fost dată de Galip (consilier al ministrului ucrainean de externe) se preciza: „Domnia Voastră n-ar avea sorți de reușită decât în cazul când guvernul român ar consimți, precum sperăm noi, anumite concesiuni teritoriale în Basarabia, și anume ca, în porțiunile locuite de populațiuni ucrainene, cum sunt cele din județul Hotin și cele din Sudul Basarabiei, de unde în afară de aceasta, Odesa poate fi oricând amenințată”²⁶.

După două zile, Consiliul de Miniștri al Ucrainei a hotărât începerea negocierilor cu România, dar strict în domeniul comercial; problemele politice fiind preconizat a fi discutate complet separat.

La 11 octombrie 1918, Filality relata despre discuțiile avute cu două personalități ale vieții politice ucrainene, subliniind declarațiile acestora în privința relațiilor româno-ucrainene. Astfel, Choumski declara că „Ucraina nu va recunoaște niciodată ceea ce va face viitoarea Conferință, dacă n-ar avea proprii reprezentanți la acea conferință”²⁷. În timpul convorbirii particulare pe care Filality a avut-o cu Karahan, acesta a cerut introducerea în programul discuțiilor viitoare și a problemei „regulării fruntariei ucraineano-române”, rezervându-și astfel posibilitatea, după propria declarație, de „a redeschide chestiunea Basarabiei”²⁸.

Evenimentele de la sfârșitul anului 1918 permit părții ruso-ucrainene să aducă și argumentul militar în favoarea pretențiilor sale. De remarcat este, însă, faptul că, și în condițiile în care ei se simt mai puternici, nu renunță la reglementările diplomatice, dar își schimbă atitudinea în cadrul tratativelor.

²⁶ Telegrama către C.C. Arion din Kiev, nr. 3/10 septembrie–2 octombrie 1918. Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIV, dosar 655, fila 49–50.

²⁷ Telegrama către MAE, 11 octombrie 1918. Arhiva MAE, fond 71/1914, E 2, Partea I, vol. 20 bis, 1917–1932, fila 55–56.

²⁸ Ibidem, fila 56.

Semnificativă în acest sens, este radiograma trimisă de Cicerin și Rakovski, la 16 decembrie 1918. Anunțând victoria armatei roșii în Ucraina și Crimeea, ei solicită, pentru stabilirea unor relații politice și economice normale, o punere de acord după modelul tratativelor în curs dintre Polonia și Georgia²⁹.

Anul 1919 este deosebit de bogat în evenimente pe plan internațional. Este anul semnării tratatelor de pace cu puterile învinse în primul război mondial. Este anul aprobării Pactului Societății Națiunilor, actul fundamental pe baza căruia a funcționat acest organism mondial menit să apere securitatea colectivă, pacea și să stabilească între națiuni relații bazate pe „justiție și onoare”. Printre cei 19 membri ai comisiei de redactare s-a aflat și un reprezentant al României: C. Diamandy. Implicată profund în tratativele de pace de la Paris, România nu este însă scutită de presiunile făcute de vecinii săi de la Răsărit. Aceștia își mențin presiunea, combinând metodele severe, ultimative, cu alte căi de persuasiune mai subtile.

În aprilie 1919, la Atena sosește o delegație ucraineană care avea misiunea de a convinge statele europene să recunoască statul independent Ucraina și cu care să stabilească relații diplomatice. Cu această ocazie, delegația ucraineană a prezentat un memoriu, însoțit de o hartă, referitoare la situația demografică a teritoriilor locuite de poporul ucrainean. Documentul înfățișează o descriere, din punct de vedere geografic, etnografic, istoric, economic și politic a acestui popor. Pentru noi, un interes deosebit îl reprezintă afirmațiile privind răspândirea geografică a ucrainenilor, structura demografică a teritoriilor în care ei trăiesc, precum și motivația prezentării acestor aspecte. În primul rând, memoriul ucrainean include Bucovina pe lista regiunilor care fac parte integrantă din Ucraina. „Poporul ucrainean locuiește o câmpie, inclusiv Galiția și Bucovina, cea mai fertilă din Europa orientală, bogată în râuri, păduri și bogății subterane. Pe un teritoriu de peste 7 000 000 km², din Carpați, până la Don și de la Marea Neagră până la Vistula, are o populație de peste 45 milioane, printre care poporul ucrainean se constituie în mase compacte de 70–90% din populația autohtonă”³⁰. Harta care însoțește documentul indică trei zone de culoare, în funcție de ponderea populației de naționalitate ucraineană. Cele două regiuni în discuție, pe care Ucraina le revendica, în competiție cu România, apar pe această hartă după cum urmează: Bucovina – integrată zonelor cu 33–50% ucraineni; Basarabia – în totalitate, în zonele cu o populație ucraineană de sub 33%. Concluzia memoriului este cât se poate de semnificativă pentru modul în care partea ucraineană concepea rezolvarea problemelor aflate în discuție în acea epocă: „Diplomația din lumea întreagă trebuie să examineze problema ucraineană cu o atenție specială și în deplină cunoștință de cauză, având în vedere particularitățile pe care le prezintă Ucraina în

²⁹ Radiograma trimisă de Cicerin și Rakovski, 16 decembrie 1918. Arhiva MAE, fond 71/1914, E 2, Partea I, vol. 20 bis, fila 44.

³⁰ Memoriul prezentat la 19 aprilie 1919 de delegația diplomatică extraordinară ucraineană la Atena. Arhiva MAE, fond 71/1914, E 2, Partea I, vol. 19, fila 117.

domeniul relațiilor internaționale, începând cu cele mai vechi timpuri, când Ucraina era obiectul luptelor dintre popoare pentru a o poseda. Ucraina nu poate rămâne în situația unui obiect. Ea poate și trebuie să devină un subiect al drepturilor și aceasta în limitele sale teritoriale și naționale. Moscova, Donul, Polonia și România trebuie să renunțe la pretențiile lor teritoriale, la teritoriile care sunt locuite de națiunea ucraineană, în favoarea Republicii Ucrainiene suverane”³¹.

Cereri astfel formulate reprezintă o aberație pentru că este greu de imaginat ce s-ar fi întâmplat dacă numai unul dintre statele enumerate în memoriu ar fi pretins să li se lase teritoriile locuite, în proporție variabilă, de naționalitățile proprii.

Pe de altă parte, la 1 mai 1919, guvernul sovietic și ucrainean au adresat guvernului român ultimatumuri prin care cereau părăsirea de către armata română a Basarabiei și Bucovinei. Telegrama prin care se solicita acest lucru este foarte clară, iar termenul de gândire acordat este deosebit de scurt: „Guvernele sovietice socialiste ale Rusiei și Ucrainei vor aștepta timp de 48 de ore, începând de la 1 mai, orele 22 seara, în caz contrar, ele își rezervă toată libertatea de acțiune față de România”³².

Ecoul acțiunilor conjugate ale Rusiei și Ucrainei în plan internațional este mai mult decât nesatisfăcător pentru ele. Cel mai semnificativ moment îl constituie, din acest punct de vedere, semnarea, la 10 septembrie 1919, a tratatului de pace cu Austria. Pentru România, acest tratat a fost greu de acceptat; pentru ceea ce discutăm noi însă tratatul prevedea, la articolul 59, că Austria recunoaște unirea Bucovinei cu România, precum și hotarele statelor ce s-au constituit prin destrămarea imperiului țarist. Ucraina însă, conform obiceiului său, nu dezarmează, difuzând hărți care delimitează teritoriul conform dorințelor sale. O telegramă a Ministerului de Interne semnala o asemenea hartă în septembrie 1919: „Am onoarea a vă înainta una hartă a Ucrainei cu țările limitrofe, cuprinzând județele Hotin și Acherman, la care ucrainenii au pretențiuni de anexare...”³³.

Anul 1920 marchează începutul negocierilor dintre România, pe de o parte, și Rusia și Ucraina, pe de alta, negocieri la care un loc important l-a deținut problema frontierelor și a statutului Basarabiei. Seria contactelor a fost inaugurată de telegrama trimisă de Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al Rusiei, la 24 februarie 1920, guvernului român. Evidențiind succesele militare ale Rusiei și Ucrainei, Cicerin consideră că se impune necesitatea stabilirii unor relații pașnice și „raporturi utile și binefăcătoare pentru ambele părți”. Apreciază, de asemenea, că orice diferend și „toate chestiunile teritoriale” se pot rezolva prin „negociațiuni

³¹ Ibidem, fila 128–129.

³² Propunerile cu caracter ultimativ făcute României de către Comisarul Afacerilor externe rus Cicerin și Comisarul afacerilor externe ucrainean Rakovski la 1 mai 1919. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1812–1920, vol. 133.

³³ Telegramă a Ministerului de Interne către MAE din 10 septembrie 1919, cu numărul 27 887. Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIV, dosar 655, fila 40.

pacinice” și propune formal începerea tratativelor de pace. La rândul său, partea ucraineană adresează propuneri similare guvernului român: „Guvernul muncitorilor și țăranilor al Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene adresează României aceeași propunere categorică de negocieri de pace pe care i-a făcut-o la 24 februarie guvernul Republicii Sovietice Ruse, de acord cu aliatul său, guvernul sovietic ucrainian. Puterea sovietică – partizană credincioasă a soluționărilor pașnice a tuturor conflictelor între popoare, a profitat întotdeauna de orice prilej de a rezolva de comun acord toate diferendele cu România... Continuarea situației anormale actuale este nefavorabilă intereselor vitale ale popoarelor României și Ucrainei. Guvernul muncitorilor și țăranilor din Ucraina exprimă speranța fermă că propunerile de pace făcute guvernului român, de el însuși și de guvernul aliat al Rusiei sovietice, vor fi încoronate de un succes deplin”³⁴.

Demersul ruso-ucrainean este acceptat de guvernul român la 3 martie 1920. Modul în care a venit acest schimb de scrisori poate fi considerat un succes al diplomației românești, interesată în a obține garanții în privința frontierelor sale.

Astfel, Al. Vaida-Voevod scria de la Londra, în martie 1920: „Ciotori a fost foarte îndemânatic și datorită lui bolșevicii au făcut oferte de pace... Am insistat pentru ca Anglia să intervină la Moscova ca bolșevicii să facă oferta de pace tuturor vecinilor lor, recunoscând statu-quo-ul. Ei insistă mereu ca noi să cerem pace cu Lenin. Eu am continuat să cer să ni se dea o garanție și din partea bolșevicilor printr-o declarație a Consiliului în virtutea dreptului de autodeterminare, frontierele actuale sunt considerate legale”³⁵.

România nu intenționa recurgerea la soluția militară, ci dorea să obțină sprijinul a cât mai mulți factori în problemele care o interesau în mod deosebit. În ceea ce privește problema frontierelor, considera necesar ca acest subiect să fie menționat cât mai clar, pentru a se evita discuții sterile și devieri de la tema negocierilor ulterioare. Din acest punct de vedere, telegrama adresată de Lloyd George lui Al. Vaida-Voevod reprezintă un argument favorabil pentru politica guvernului român. În telegramă se preciza: „Consiliul Suprem este de acord că nu se poate lua răspunderea de a sfătui România să continue un război care ar putea fi nefavorabil intereselor sale, cu atât mai puțin ar putea-o sfătui să adopte o politică de agresiune față de Rusia. Dacă, cu toate acestea, Rusia ar ataca frontierele legitime ale României, atunci ceilalți îi vor da tot sprijinul posibil. Conferința crede că prezenta recunoaștere a reunirii Basarabiei cu România va îndepărta obstacolul principal în calea tuturor negocierilor între guvernul Rusiei și cel al României pe care guvernul român le va crede convenabile”³⁶.

³⁴ Propunerea de a începe tratative de pace, adresată la Londra lui Al. Vaida-Voevod de către guvernul R.S.S. Ucrainene (Serviciul telegramelor externe și al comunicatelor de presă, Radio Moscova, 2 martie 1920). Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1921–1933, vol. 133–134.

³⁵ Telegramă trimisă din Londra de Al. Vaida-Voevod, pentru președintele consiliului ad-interim, martie 1920. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1921–1933, vol. 134.

³⁶ Telegramă din Londra, 3 martie 1920, către Al. Vaida-Voevod. Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIV, dosar 1 348, fila 4.

Schimbul de telegrame dintre guvernele român și cel rus și ucrainean va continua pe tot parcursul anului 1920. Dar deosebit de importante au fost convorbirile pe care, în toată această perioadă, Ciotori le-a avut, la Londra, cu reprezentanți ai guvernului sovietic (Krasin, Klisko, Kamenev). Reprezentantul României considera că momentul este deosebit de favorabil țării noastre, facilitând obținerea unor succese în plan diplomatic. Astfel, atașatul militar român la Londra comunica, în această perioadă, că „Dl. Ciotori este convins că niciodată ca acum nu vom obține mai bune condiții de la Rusia dacă, mai ales, nu ne vom solidariza cu toate cererile Poloniei”³⁷.

Într-adevăr, Ciotori semnalează, și el, necesitatea folosirii contextului internațional favorabil, dar cu rezerva menținerii diplomației românești în limite rezonabile, care să-i servească cu adevărat interesele. Într-o telegramă trimisă în martie, Ciotori relatează despre o discuție avută cu Litvinov, în care reprezentantul român nu susținea preconizata „uniune polono-ucrainiană” și nici acele „visuri ale unei stăpâniri poloneze de la Marea Baltică până la Marea Neagră”. El a sesizat că Rusia dorea o Ucraină autonomă. „Cred că și România ar avea interes ca să existe un asemenea stat între ea și Rusia. În nici un caz Sovietele nu vor admite o dominație poloneză asupra Ucrainei și asupra Rusiei albe. Este deci imposibil pentru noi să susținem asemenea politică imperialistă, riscând să nu ajungem la nici o înțelegere cu Rusia. Chestiunea unei păci între România și Rusia este foarte simplă și ea n-ar trebui complicată prin înglobare în conferința polonă”³⁸.

Schimbul de telegrame între guvernele României și ale Rusiei și Ucrainei releva tendința părții ruso-ucrainene de a lega rezolvarea problemei frontierelor de alte probleme, între care cea a tezaurului românesc, trimis la Moscova în timpul războiului. În acest sens, în telegrama sa către atașatul comercial român din Copenhaga, Litvinov insistă: „Folosesc această ocazie pentru a vă atrage atenția asupra faptului că în cursul convorbirilor mele cu dl. Ciotori... am făcut să-i fie cu totul clar că guvernele sovietice ale Republicilor Rusă și Ucraineană sunt pe deplin pregătite să discute atât pretențiile teritoriale, cât și monetare ale poporului român, în vederea asigurării rapide a unei păci între cele trei țări”³⁹. Problema tezaurului va constitui, însă, în negocierile ulterioare, un fel de mijloc de șantaj, de monedă de schimb pentru partea rusă, foarte schimbătoare în atitudinea față de discutarea acestei probleme, în funcție de interesele aflate în discuție. Revelatoare este, de altfel, și calificarea recunoașterii actului unirii Basarabiei cu România, drept „pretenții teritoriale” ale statului român. Dar problemele de limbaj constituie o caracteristică a modului de a negocia a părții ruso-ucrainene.

³⁷ Copie după telegrama atașatului militar la Londra, nr. 101 către Marele Stat Major al Armatei române. Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIV, dosar 655, fila 7.

³⁸ Scrisoarea lui V. Ciotori către Al. Vaida-Voevod, Londra, 24 martie 1920. Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIV, dosar 655, fila 5.

³⁹ Notă trimisă de M. Litvinov către atașatul comercial român din Copenhaga, 7 iulie 1920. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1921–1933, vol. 134.

Din vara anului 1920, partea rusă a încercat o complicare a acestor negocieri cu România, prin acuzația adusă statului român că a adăpostit și a încurajat pe teritoriul său formarea unor detașamente militare ostile puterii sovietice. Faptul a fost dezmințit în repetate rânduri de către guvernul român, iar la 8 octombrie 1920 guvernul Averescu îi cerea, printr-o comunicare, lui Cicerin să recunoască poziția de totală neutralitate a României față de ostilitățile dintre Rusia și statele limitrofe. Poziția clară și intransigentă a României a determinat și o modificare de atitudine, cel puțin în discuțiile de la Londra. Astfel, la 13 octombrie 1920, Boerescu transmite la București mesajul lui Ciotori, referitor la declarațiile lui Krasin, care „a cerut ca guvernul de la Moscova să comunice direct guvernului român că recunoaște actul unirii Basarabiei din martie 1918... Krasin considera recunoașterea actului menționat și aranjarea problemelor financiare... ca bază a discuțiilor de pace”⁴⁰. Prin telegrama confidențială din 17 octombrie, Cicerin apreciază că, din punct de vedere juridic, aceste probleme sunt inseparabile și nu pot fi tratate cu succes decât în cursul aceluiași negocieri”⁴¹.

Semnarea, la Paris, la 28 octombrie 1920, a unui tratat între Anglia, Franța, Italia, Japonia și România, readuce discuțiile româno-ucrainene într-un punct critic. Recunoașterea de către aceste state a suveranității României asupra teritoriului dintre Prut și Nistru nu a convenit părții ruso-ucrainene, care, la 1 noiembrie, a și declarat că nu recunoaște acest tratat. Prin radiograma din 1 noiembrie, Cicerin și Rakovski declarau că nu recunosc tratatul semnat între Marile Puteri și România cu privire la ceea ce ei numeau „anexarea Basarabiei”. Aceasta după ce mai adusese, încă o dată, reproșuri prin telegrama lui Cicerin, din 28 octombrie, guvernului român, acuzat că ajută armata generalului Wranghel și pe „rebelii” care „duc o luptă înverșunată împotriva libertăților maselor muncitoare din Rusia și Ucraina”⁴².

Față de refuzul de a recunoaște tratatul din 28 octombrie, guvernul României a adoptat o poziție foarte fermă. În telegrama trimisă de generalul Averescu și Take Ionescu lui Cicerin, la 10 noiembrie, se preciza că, prin articolul 9 al Convenției de la Paris, Rusia avea dreptul de a supune arbitrajului Societății Națiunilor orice problemă, cu excepția problemei frontierelor și a drepturilor suverane ale României, care nu pot fi discutate”⁴³.

Instrucțiunile lui Take Ionescu către Ciotori, din noiembrie 1920, semnalează și punctează momentul de impas din negocierile româno-ruso-ucrainene. El

⁴⁰ Telegrama lui Boerescu, nr. 2 429, din Londra, 13 octombrie 1920. Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIV, dosar 655, fila 16.

⁴¹ Telegramă confidențială de la Moscova din 17 octombrie 1920. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1921–1933, vol. 134.

⁴² Telegramă trimisă de Cicerin generalului Averescu, 27 octombrie 1920. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1921–1933, vol. 134.

⁴³ Telegramă trimisă de generalul Averescu și Take Ionescu lui Cicerin, 10 noiembrie 1920. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1921–1933, vol. 134.

remarca tonul „insolent” al radiogramelor semnate de Cicerin și Rakovski, prin care aceștia acuzau România de ajutor acordat trupelor generalului Wranghel și anunțau că nu recunosc unirea Basarabiei cu România. Răspunsul conducerii României la aceste comunicări a încercat, în primul rând, să facă „Moscova să înțeleagă că la București nu există două politici”. Telegrama semnalează, de asemenea, informații cu privire la intenția „guvernului sovietic, îndemnat de Rakovski, de a ataca România la momentul oportun”. „Basarabia va fi pretextul. De altfel, modul ferm în care am reprimat începerea acțiunii revoluționare de la noi n-a putut să-i placă lui Rakovski, care în problema română are mai mare importanță ca Cicerin”⁴⁴. Și Tache Ionescu insistă asupra contextului internațional favorabil României și a hotărârii guvernului român de a nu accepta nici un amestec în treburile sale interne, în condițiile în care Moscova se va lăsa, în continuare, influențată de sugestiile lui Rakovski și va încerca să facă neplăceri statului român.

O discuție a lui Ciotori cu Krasin, din decembrie 1920, relua acuzațiile aduse României de Moscova, privind ajutarea trupelor generalului Wranghel. Dar, în același timp, Krasin admitea că această creare de tensiune s-ar putea datora și unor forțe interesate în declanșarea unui conflict româno-rus, deci ar putea fi false⁴⁵.

În plan diplomatic mai larg, paralel cu negocierile bilaterale, Moscova a încercat să convingă comunitatea internațională de justetea pretențiilor sale. Drept argument ea aducea protecția minorităților, subiect foarte sensibil și, la acel moment, nereglementat. Cu toate acestea, legarea problemei frontierelor de alte probleme nu a condus la un succes al diplomației rusești. Formarea unor comisii și comitete care să sprijine revendicările rusești în Europa nu a avut, din unghiul problematicei frontierelor, efectul scontat. Într-o scrisoare adresată de P. Mantoux lui D. Mantoff, președintele Comitetului Carpato-Rus din Paris, se precizau următoarele: „Articolul 59 al Tratatului de la Saint-Germain a pus această provincie, fără a determina, e drept, limitele sale în partea de nord, sub suveranitatea României. Tratatul cu privire la frontiere, semnat la Sèvres la 10 august 1920 (articolul 3, paragraful 6) a reglementat această chestiune, făcând ca frontiera românească să corespundă aproape exact cu fostul hotar administrativ între Bucovina și Galiția Răsăriteană”⁴⁶.

Acest răspuns este relevant pentru atitudinea marilor puteri în această problemă, în sensul sprijinului pe care ele îl promisese României în apărarea frontierelor sale, și al faptului că se accepta discutarea oricăror probleme cu excepția aceleia a frontierelor, în privința cărora documentele internaționale erau

⁴⁴ Telegramă trimisă Legației României din Londra de Take Ionescu 23 noiembrie 1920. Arhiva MAE, fond 71/URSS, 1921–1933, vol. 134.

⁴⁵ Telegrama lui Boerescu, nr. 3 011/13 decembrie 1920, Londra. Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIV, dosar 655, fila 20–21.

⁴⁶ Răspunsul lui P. Mantoux către D. Mantoff, președintele Comitetului Carpato-Rus din Paris. Geneva, 27 decembrie 1920. Arhiva istorică a Academiei Române, fond XIV, dosar 1 358, fila 1.

foarte clare. Nu trebuie să ne amăgim că această atitudine se datora dragostei deosebite a marilor puteri față de România, ci doar pericolului de a se accepta, măcar o dată, contestarea vreunei frontiere, după fixarea lor prin tratatele de pace.

În altă ordine de idei, fluctuațiile poziției sovietice pe parcursul anului 1920 indică o schimbare în raportul de forțe și de oportunități în cadrul tratatelor româno-ruso-ucrainene privind frontierele. Dacă luăm în considerație și faptul că, în această perioadă, adversarii României au cunoscut slăbiri de poziție care ar fi putut fi exploatate de către diplomația românească, se poate aprecia că etapa încheiată în 1920 a fost în defavoarea României. Rusia suferea înfrângeri importante pe frontul din Polonia; de asemenea, unul din mijloacele de presiune ale sovieticilor asupra României – problema tezaurului – nu mai putea fi folosită, existând tot mai numeroase indicii că Rusia nu mai era dispusă să discute pe această temă. Într-un context internațional favorabil României, țara noastră nu a exploatat suficient aceste atu-uri, poate nu atât din cauza unor greșeli diplomatice, cât mai mult din cauza unor fricțiuni politice interne. În orice caz, anul 1920 ar fi putut însemna o precizare în atitudinea sovietică, în sensul recunoașterii unirii Basarabiei cu România.

ROMANIAN-RUSSIAN-UKRAINIAN DIPLOMATIC NEGOTIATIONS ON THE ISSUE OF THE EASTERN BORDER OF ROMANIA

Abstract

The border issue was a highly significant one in twenty-century Romania. Especially the Eastern border posed many problems in the negotiations carried out by the Romanian party with its neighbours: Russia and Ukraine. After World War One, the Dnestr was recognized as the Eastern border of Romania in international treaties, though contested, as such, by the Russian-Ukrainian party. Negotiations on the issue revealed Russia and Ukraine's refusal to recognize the union of Bessarabia to Romania (which would have triggered the recognition of the Dnestr as a common border), as well as the international background on which these negotiations were carried out.

RELAȚIILE UCRAINEI CU ROMÂNIA ÎN PERIOADA 1917–1920

LUDMILA ROTARI

Ucrainenii au fost printre primele popoare care au reușit să aplice principiul autodeterminării în spațiul fostului Imperiu rus. La 4 martie 1917, la Kiev a fost format primul guvern autonom – Rada Centrală. La 26 aprilie 1917 Rada Centrală a prezentat Guvernului Provizoriu un *Memoriu privind administrarea regională în guberniile ucrainene*, printre care a inclus și Basarabia¹. Acesta a fost primul atentat asupra pământului românesc dintre Nistru și Prut după cel din 1812. În acest sens, unii autori susțin că „*Rada Centrală s-a ocupat mai mult de extinderea teritoriului așa-numitei Ucraine, care nu era recunoscută de nici o țară din lume, decât de apărarea autonomiei Ucrainei și stăvilirea ofensivei bolșevicilor*”². La 12 iulie 1917, Rada Centrală a invitat reprezentanți ai administrației din Basarabia să participe la o consfătuire a comisarilor guberniali³ și tot în aceeași lună a obligat zemstva din Basarabia să strângă mijloace bănești pentru înălțarea unui monument al lui T. Șevcenco⁴. La propunerea ucraineană a urmat un protest din partea Sovietului moldovenesc al deputaților ofițeri și soldați ai circumscripției militare Odesa în care se menționa: „*luând cunoștință de poftirea Radei Centrale adresată comisarului basarabean și delegatului comitetelor de a merge la Kiev la consfătuirea reprezentanților guberniilor unificate de organul Radei, comitetul executiv al sovietului deputaților soldați și ofițeri moldoveni a hotărât că resping în mod categoric orice posibilitate de anexare a Basarabiei la Ucraina și orice pretențiune a ucrainenilor o socotesc o uzurpare (...) orice încercare a Radei Centrale de a anexa Basarabia se refuză în mod categoric de comitetul executiv moldovenesc ca imperialistă, împotriva dreptului la autodeterminare* a poporului*

¹ Gheorghe Negru, *Pretențiile ucrainene din iulie 1917 și crearea Sfaturii Țării*, în „Literatura și arta”, 8 ianuarie 1998.

² A. Moraru, I. Negrei, *Anul 1918. Ora astrală a neamului românesc*, Chișinău, 1998, p. 178.

³ „Viața Basarabiei”, 1933, nr. 4–5, p. 12.

⁴ „Cuvânt moldovenesc”, 15 iulie 1917.

* Dreptul la autodeterminare a fost recunoscut într-un mod indirect de revoluția din februarie 1917 din Rusia ca o modalitate de rezolvare a problemei naționale în fostul Imperiu rus. Mișcarea națională a ucrainenilor era un exemplu de aplicare a acestui drept. Mai târziu, după lovitura de stat din octombrie 1917, Lenin și adepții săi vor acorda acestui principiu un caracter legal prin Declarația din

moldovenesc”⁵. În urma protestelor înaintate de forțele naționale din Basarabia, Rada Centrală de la Kiev a trimis o telegramă prin care încerca să se disculpe: „*niciodată n-a dorit să apuce pământurile moldovenești sau să răpească ceva din ele*”⁶. VI. Vinicenکو, ministru de interne în guvernul ucrainean, a fost în luna iulie 1917 la Petrograd pentru a obține recunoașterea din partea Guvernului Provizoriu a autonomiei Ucrainei, în componența căreia era inclusă și Basarabia drept a zecea gubernie, de unde s-a întors fără nici un rezultat⁷. Conducerea de la Petrograd, în frunte cu A. Kerenski, nu era de acord cu pretențiile Radei, iar împotriva pretențiilor ucrainene asupra teritoriului Basarabiei s-au ridicat unii lideri de la Chișinău precum Vladimir Cristi și Pantelemon Erhan, care au trimis la Petrograd un protest în care erau prezentate pretențiile nejustificate ale Radei Centrale⁸.

În continuare, Rada Centrală de la Kiev a manifestat în cadrul relațiilor sale cu Basarabia un caracter duplicitar. Pretențiile ei nu se refereau la întregul teritoriu al Basarabiei ci doar la „*pământurile locuite de nemoldoveni*”, unde erau incluse întregul județ Hotin și o parte din județul Cetatea Albă. Ziarul „Cuvânt Moldovenesc” scria cu această ocazie: „*la noi în Basarabia s-a spus că autonomia se cere pentru toată Basarabia și pentru toate popoarele ce locuiesc în ea. Cu această s-au unit și ucrainenii din Basarabia*”⁹. După constituirea la Chișinău a Sfatului Țării se părea că, într-un fel, Rada Centrală de la Kiev s-a resemnât în atitudinea față de Basarabia. În cel de-al III-lea Universal prin care se proclama teritoriul Ucrainei asupra căruia își exercită autoritatea Rada de la Kiev, precum și în cel de-al IV-lea prin care era proclamată independența Republicii Populare Ucrainene, Basarabia nu era inclusă în componența teritoriului Ucrainei.

În ceea ce privește relațiile Republicii Populare Ucrainene cu România, încă din vara anului 1917 și până la sfârșitul anului următor autoritățile ucrainene și cele române au colaborat pentru a rezista împotriva bolșevismului care le amenința. Pe lângă Rada Centrală exista o misiune militară română în frunte cu generalul C. Coandă. La 13 decembrie 1917 el a informat Secretariatul militar al Radei despre înaintarea trupelor bolșevice. Totodată el s-a adresat Radei cu rugămintea de a permite celor 2000 de ardeleni care se aflau în Ucraina, la Darnița, să fie trimiși

2 noiembrie 1917. În amintirile sale despre perioada următoare revoluției din februarie din Rusia O. Ghibu scria „în mintea mea s-a încheiat un plan de luptă imediată, în scopul de a stoarce maximul ce se poate dobândi pentru neamul nostru. Dacă Ucraina vrea să fie autonomă, și Basarabia are drept la autonomie proprie. Acesta trebuie să fie primul punct din programul revoluționar al moldovenilor” (O. Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917–1918). Amintiri*, Chișinău, 1992, p. 63).

⁵ P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru 1818–1918*, Chișinău, 1928, p. 219–220.

⁶ „Cuvânt Moldovenesc”, 3 august 1917.

⁷ A. Moraru, I. Negrei, *op. cit.*, p. 178.

⁸ Mitru Ghițiu, *Basarabia și pretențiile teritoriale ale Radei Centrale Ucrainene (1917–martie 1918)*, în „Cugetul”, 1992, nr. 2, p. 21–25.

⁹ „Cuvânt Moldovenesc”, 6 august 1917.

pe frontul român pentru a fi puși la dispoziția Comandamentului Suprem Român¹⁰. După evenimentele din Rusia din luna octombrie, în luna noiembrie 1917, S. Petliura, secretar al Radei pe problemele militare, a telegrafiat comandamentului Frontului Român de Sud-Est un ordin prin care declara că toate unitățile din armata rusă de pe aceste fronturi sunt „ucrainizate” și a cerut ca toți să execute ordinele Radei Centrale. Această luare de poziții a lui S. Petliura s-a datorat situației de pe fronturile unde se aflau armatele ruse, care erau într-un proces continuu de descompunere. Petliura mai menționa, în ordinul dat, că toate schimbările care au avut loc în armată (lichidarea gradelor militare, subordonarea ofițerilor etc.) erau considerate nelegitime. La 8 decembrie 1917 el declara transformarea Frontului român în Front ucrainean. Rada Centrală de la Kiev și-a asumat astfel rolul de succesor al statului rus pe teritoriul său. Din armata rusă, doar unele corpuri au recunoscut autoritatea Radei Centrale, cum a fost cazul corpurilor 10 și 26 din Armata a 9-a, iar corpurile 18, 29 și 40 au trecut de partea bolșevicilor¹¹. Au existat unii simpatizanți ai Radei Centrale de la Kiev și în Basarabia. Astfel, după declararea autonomiei Republicii Democratice Moldovenești la 2 decembrie 1917, Mateiu Buhai a expediat conducerii Sfatului Țării o telegramă în care se spunea că „un grup de ucraineni militari din corpul 10, originari din județul Hotin, declară că localitățile din Basarabia, locuite în majoritate de Ucraineni trebuie alipite la Republica Ucraineană”¹². Caracterul acestei telegrame demonstrează că ostașii care au trecut de partea Radei de la Kiev, cum a fost cazul celor din corpul 10, originari din Basarabia, au fost puternic influențați de propaganda din Ucraina.

La începutul lunii ianuarie 1918, ministrul afacerilor străine ucrainean, Șulghin, se adresa guvernului român cu rugămintea de a trimite urgent „trupe române în Ucraina pentru a apăra depozitele de la Odessa, Kiev, Poltava și altele împotriva bolșevicilor”¹³. Situația era foarte presantă din moment ce în următoarele zile președintele Consiliului de Miniștri ucrainean, Kovalkovski, ministrul afacerilor străine, Șulghin, și ministrul de război, Palș, scriau lui Ion I.C. Brătianu la Iași că, nefiind în măsură să asigure paza necesară depozitelor de intendență românești, guvernul ucrainean cere „autorităților militare românești să ia asupra lor sarcina păzirii acestor depozite ce se găseau pe teritoriul Ucrainei”¹⁴. Mai important în acel moment decât paza depozitelor în concepția guvernului român, dar și a Radei Centrale, era apărarea comună împotriva detașamentelor bolșevice. În cursul lunii ianuarie 1918, când trupele bolșevice au ajuns aproape de Kiev și

¹⁰ A. Moraru, I. Negrei, *op. cit.*, p. 180.

¹¹ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 1, f. 20.

¹² Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chișinău, 1993, p. 203.

¹³ A.N.I.C., Fond Casa Regală, dosar 72/1918, f. 6.

¹⁴ Arhiva M.A.E., Fond 71/U.R.S.S., vol. 133 – Adresa generalului C. Coandă din Kiev către Ion I.C. Brătianu, Iași, 18 ianuarie 1918.

l-au ocupat temporar, generalul C. Coandă discuta în capitala Ucrainei cu generalul Kornilov și cu ministrul Tereșcenko necesitatea încheierii unei convenții care să prevadă ca, în cazul unei acțiuni comune, Basarabia să devină „o zonă auxiliară”, iar de la sud de Hotin până la Don să se creeze „o zonă interioară română cu drept de exterioritate asupra Odesei, cum e portul Havre pentru Belgia”¹⁵. O cooperare militară româno-ucrainene la acel moment era atât de necesară Kievului, încât Rada Centrală nu numai că n-a ridicat nici o obiecție față de intrarea trupelor române în Ungheni și Chișinău, ci au considerat-o binevenită „pentru apărarea intereselor comune” împotriva bolșevicilor care intenționau să izoleze România și armata ucraineană de bazele lor de aprovizionare¹⁶.

La nivel oficial, ministrul de externe al Republicii Populare Ucrainene, Șulghin, a comunicat reprezentantului guvernului român la Kiev, generalul C. Coandă faptul că guvernul său nu se va opune ca Basarabia să se unească cu România „dacă se dorește aceasta” și chiar o „va ajuta”¹⁷. După declarația de independență a Ucrainei din 12 ianuarie 1918 pretențiile teritoriale revin la ordinea zilei. Rada Centrală nu înceta să afirme că rezolvarea „problemei Basarabiei” depinde numai de ea, iar ofensiva României în nici un caz nu hotărăște viitorul” acestei provincii¹⁸. Fără să țină seama de faptul că Rada Centrală își arăta deschis adversitatea împotriva tendințelor spre unire ale Basarabiei, România a continuat cooperarea cu Ucraina, căci amândouă aveau nevoie în egală măsură să se elibereze de pericolul bolșevismului. La 14/27 ianuarie 1918, Ion I.C. Brătianu scria generalului C. Coandă că ajutorul pe care armata română „l-a oferit comandamentului ucrainean a dezlănțuit pentru România o adevărată stare de război cu bolșevicii”. Importanța acestui ajutor trebuie să fi fost foarte mare din moment ce Brătianu considera că fără intervenția României bolșevicii „ar fi invadat Ucraina”¹⁹. Dar cu tot ajutorul armat primit de la români pentru a împiedica invadarea „Ucrainei de bolșevici”, Rada Centrală de la Kiev și-a schimbat în februarie 1918 atitudinea față de România, anunțând că va încheia pacea separată cu Puterile Centrale²⁰. La intervenția guvernului român, misiunea Radei Centrale de la Iași a promis că Ucraina nu va refuza României sprijinul, mai ales sub forma aprovizionării armatei și populației atâta vreme cât pericolul bolșevic persistă²¹. Un rol important la intensificarea relațiilor româno-ucrainene începând din luna februarie 1918 l-a avut S. Petliura. Într-o discuție cu generalul C. Coandă Petliura

¹⁵ Ibidem – Adresa generalului C. Coandă din Kiev către Ion I.C. Brătianu, Iași, 19 ianuarie 1918.

¹⁶ I. Oprea, *România și Imperiul Rus, 1900–1924*, vol. I, București, 1998, p. 222.

¹⁷ Gh. Andronache, *Albumul Basarabiei. În jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău, 1923, p. 211.

¹⁸ I. Oprea, *op. cit.*, p. 222.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ A.N.I.C., Fond Casa Regală, dosar 71/1918, f. 3.

²¹ I. Oprea, *op. cit.*, p. 222.

și-a exprimat „deosebita simpatie ce o are pentru România și credința că Ucraina și România vor trăi în cele mai bune relații de prietenie”²². Evoluția evenimentelor din Ucraina n-a permis realizarea acestui deziderat a lui Petliura, care a rămas fidel acestui principiu. Unii istorici sunt de părerea că aceste declarații ale lui Petliura au avut un caracter circumstanțial, căci ulterior sub imperiul concepției sale naționaliste a sprijinit campania împotriva drepturilor României asupra Basarabiei, pe care a continuat-o guvernul reinstalat de el la Kiev²³. Care a fost poziția lui S. Petliura față de România și Basarabia vom urmări în continuare, dar ne permitem o scurtă precizare, guvernul care a fost reinstalat la Kiev nu avea nici o tangență cu concepțiile politice ale lui S. Petliura.

I. Oprea consideră că Ucraina, care a obținut dreptul de a negocia separat cu Puterile Centrale la Conferința de pace de la Brest-Litovsk, n-a acceptat delegația basarabenilor, dar nici n-a revendicat acolo Basarabia²⁴. Prin aceasta, părere împărtășită și de ministrul Belgiei la Paris, ea a recunoscut dreptul provinciei de a dispune de ea însuși²⁵. În continuare el menționează că prin aceasta Ucraina a recunoscut la acel moment autonomia, independența și dreptul Basarabiei la autodeterminare²⁶.

La tratativele de la București dintre România și Puterile Centrale, Rada Centrală de la Kiev a încercat să-și asume dreptul de a reprezenta interesele Republicii Democratice Moldovenești. Pretenția ucrainenilor n-a fost o surpriză, deoarece „autoritățile Ucrainei au lăsat nu o dată să se întrevadă politica lor duplicitară față de românii basarabeni”²⁷. Consiliul Directorilor de la Chișinău a dat un răspuns hotărât că „numai el singur, fără nici un amestec din afară are dreptul de a prezenta și apăra interesele de stat ale Republicii Democratice Moldovenești”²⁸. Consiliul Directorilor a trimis o delegație pentru a participa la negocieri, compusă din D. Ciugureanu și Em. Cateli. Cei doi au fost opriți la Iași de către primul ministru, generalul Al. Averescu, care a menționat că participarea lor ar putea aduce mai mult rău tratativelor româno-germane. Al. Averescu era foarte precaut atunci când era vorba de interesele rusești. El cunoștea foarte bine care era miza atunci când nu erau respectate regulile impuse de foștii aliați. Deși Republica Democratică Moldovenească își declarase independența, ea rămânea, într-un fel, în zona de interese a Rusiei, fie ea sovietică sau de altă natură. Aceasta explică și

²² A.N.I.C., Fond Casa Regală, dosar 79/1918, f. 1.

²³ I. Oprea, *op. cit.*, p. 223.

²⁴ *Ibidem*, p. 202.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 203.

²⁷ *Ibidem*, p. 207.

²⁸ Vezi *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917–1918. Documente*, Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc, Chișinău, 1995, doc. 68, p. 170–172.

motivul care l-a făcut pe generalul A. Averescu să înceapă discuții cu Rakovski în luna februarie 1918.

Rada Centrală a avut însă cu totul altă atitudine. Delegația ucraineană, care lua parte la negocieri, a trimis lui Kuhlmann și Czernin, șefii delegațiilor germane și austro-ungare la tratativele de la București, o notă prin care declara că Ucraina nu putea să rămână indiferentă față de soarta Basarabiei, care „*se află în sfera de influență a Ucrainei și constituie o provincie inseparabilă a ei*”²⁹. Guvernul de la Kiev considera că, din punct de vedere etnografic, economic și politic, Basarabia constituia împreună cu Republica Populară Ucraineană un teritoriu indivizibil. VI. Golubovici, ministru de externe al Republicii Populare Ucrainene, menționa că „*orice schimbare a frontierei româno-ruse, în special în părțile ei de Nord și de Sud, lezează direct interesele politice și economice ale Republicii Ucrainene*”³⁰.

În ședința Sfatului Țării din 16 martie 1918 a fost analizată această notă, care a provocat discuții contradictorii. Deputații s-au împărțit în două tabere, și au adoptat un „Protest al Sfatului Țării privind revendicările teritoriale ale Guvernului Republicii Ucrainene”³¹. S-a luat hotărârea de a trimite la Kiev o delegație a Sfatului Țării pentru reglementarea raporturilor dintre Republica Democratică Moldovenească și Republica Populară Ucraineană.

După proclamarea Unirii, la 27 martie 1918, Rada Centrală de la Kiev a trimis la 13 aprilie 1918 o notă prin care își manifesta protestul împotriva anexării Basarabiei de către România³². Istoricul I. Oprea menționa la acest capitol că, deși „bolșevicii de la Petrograd se aflau într-o luptă pe viață și pe moarte cu Republica Ucraineană Naționalistă, rușii întindeau mâna prietenește când era vorba să asigure menținerea unor teritorii cât mai întinse și a unei populații cât mai numeroase în spațiul panslavismului tradițional”³³. A urmat apoi un schimb de note între Kiev și București³⁴ prin care fiecare din părți își susținea punctul de vedere despre drepturile asupra Basarabiei. Dacă punctul românesc se întemeia pe adevărul istoric, cel ucrainean era un exemplu al politicii panslaviste, manifestată de-a lungul deceniilor de „Marea Rusie”. În această privință Rada Centrală de la Kiev s-a dovedit a fi un continuator fidel al politicii fostului Imperiu.

În luna aprilie la Kiev au loc unele schimbări la nivelul conducerii. Astfel, la 30 aprilie 1918 începe o altă perioadă a Ucrainei independente – perioada Hatmanului – care s-a menținut până la 14 decembrie 1918. Congresul țăranilor de la Kiev a ales pe P. Skoropadski în calitate de Hatman al Ucrainei. Republica Populară Ucraineană a fost transformată în Statul Național Ucrainean. S-a format

²⁹ A.N.R.M., Fond 727, inv. 2, dosar 57, f. 388; *Unirea Basarabiei*, doc. 75, p. 185.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, doc. 77, 78, p. 188–189.

³² Ibidem, doc. 86, p. 221–222.

³³ I. Oprea, *op. cit.*, p. 215.

³⁴ *Unirea Basarabiei*, doc. 90, 91, 92, p. 239–248.

un nou guvern în frunte cu F. Lisogub iar în calitate de ministru de externe a fost numit Dm. Doroșenko. Mulți cercetători încă nu fac o delimitare între aceste perioade din istoria Ucrainei, deși au existat o serie de deosebiri. Ucraina Hatmanului era susținută de trupele germane și austro-ungare care se aflau pe teritoriul ei. Atât în politica internă cât și în politica externă în această perioadă s-au obținut o serie de rezultate³⁵. Au fost stabilite relații diplomatice cu 13 state, au fost deschise și unele misiuni diplomatice, ambasade.

În relațiile cu România, Ucraina Hatmanului a continuat politica începută de Rada Centrală. Astfel, a fost trimisă o notă de protest care demonstra că poziția conducerii de la Kiev nu s-a modificat³⁶. Acțiunile Radei Centrale de la Kiev și ale Ucrainei Hatmanului au devenit obiectul unor interpretări ale diferitor cercuri diplomatice străine. Unii diplomați români, la care s-au raliat și reprezentanți ai Foreign-Office-ului, au atribuit atitudinea Ucrainei influenței unor instituții germane, care aveau scopul să creeze guvernului român dificultăți din care acesta să nu poată ieși decât apelând la Germania³⁷. Era un joc politic al Germaniei, care pe de o parte incita Ucraina să se opună unirii Basarabiei, iar pe de altă parte sugera României că numai intervenția germanilor poate înlătura opoziția ucraineană, situație care însă nu a dus în eroare guvernul român de la Iași.

Documentele de arhivă demonstrează că în această perioadă au avut loc unele negocieri între Guvernul de la Iași și cel de la Kiev pentru încheierea unui aranjament comercial privind reglarea schimbului de mărfuri între România și Ucraina, în septembrie–noiembrie 1918. Istoricii ucraineni³⁸ susțin că după ce a luat naștere așa numita „problemă basarabeană”, în urma ocupării de către România a provinciei Basarabia în luna ianuarie 1918, Rada Centrală de la Kiev și-a asumat responsabilitatea pentru soarta acestei regiuni, care era o parte

³⁵ Istoricii ucraineni consideră această perioadă drept una din cele mai fructuoase din istoria Ucrainei independente. S-au deschis o serie de instituții de învățământ, dintre care cele mai importante au fost Universitatea din Kiev și cea din Kamenet-Podolsk, precum și Academia din Kiev, în luna noiembrie 1918. Deși Ucraina Hatmanului era mai degrabă o țară marionetă care exista datorită baionetelor germane și austro-ungare, s-a reușit într-un fel să se pună temeliile unei dezvoltări sociale, politice și culturale a poporului ucrainean. Declinul autorității Hatmanului a fost cauzat atât de înfrângerile suferite de către Germania și Austro-Ungaria în război, dar și de lipsa unei clarviziuni în politica internă și în cea externă. Orientarea hatmanului P. Skoropadski în toamna anului 1918 spre Antanta și spre armata rușilor albi a fost un pas negativ pentru el, deoarece aceștia erau adepții unei Rusii indivizibile și o victorie a lor ar fi pus în pericol independența Ucrainei. Aceasta a fost una dintre cauzele care au dus la pierderea autorității și a părăsirii scenei politice de către P. Skoropadski în decembrie 1918, când forțele Directoratului au preluat puterea în mâinile lor. La acest capitol vezi și O. Boico, *Istoria Ukraini, zaputannya i vidpovidi*, Kiev, 1997, p. 160–164; O. Subtelnyi, *Ukraina, istoria*, Kiev, 1993, p. 437.

³⁶ *Unirea Basarabiei*, doc. 91, p. 231.

³⁷ I. Oprea, *op. cit.*, p. 218.

³⁸ *Istoria Ukraini*, ed. S.V. Kulcițki, M. Kovali, I. Lebedev, Kiev, 1998, p. 62.

componentă a pământurilor ucrainene. După încercările ministrului VI. Golubovici de a lua parte la negocierile dintre România și Puterile Centrale, care au eșuat, pretențiile s-au redus doar la unele teritorii din nordul și sudul Basarabiei, care erau locuite în majoritate de ucraineni. Deoarece, pentru moment, problemele politice nu puteau fi rezolvate, s-a ajuns la încheierea unor aranjamente comerciale privind schimbul de mărfuri.

La negocieri a participat din partea română Al. Contzescu, numit în calitate de ministru plenipotențiar în misiune temporală la Kiev, care a negociat cu guvernul lui F. Lisogub un aranjament economic privind schimbul mărfurilor între ambele state. Documentul a fost parafat la Kiev și semnat la Iași la 24 octombrie/ 6 noiembrie 1918, de către C. Arion și generalul Daschkevici-Gorbatski³⁹. Un articol adițional la acest aranjament a fost alcătuit și semnat la aceeași dată la Iași. Cu prilejul acestor negocieri este de semnalat că Galip, fost trimis al guvernului ucrainean la Iași și prim consilier al ministrului de externe de la Kiev, a împărtășit lui Contzescu speranța că România va consimți la anumite concesiuni teritoriale în Basarabia, în porțiunile locuite de populație ucraineană, precum acele din județul Hotin și din sudul Basarabiei, de unde Odesa ar fi putut fi oricând amenințată⁴⁰. Pretențiile ucrainene asupra teritoriului românesc s-au menținut și în perioada Hatmanului.

La 14 decembrie 1918 armata Directoratului, creată încă la 14 septembrie din forțele care erau în opoziție față de politica promovată de Hatman, a intrat în Kiev. Hatmanul P. Skoropadski a renunțat unilateral la putere și a emigrat în Germania⁴¹. Astfel, în Ucraina începe cea de-a treia perioadă a revoluției naționale – perioada Directoratului, care a durat până în luna noiembrie 1920⁴².

A fost una din cele mai contradictorii perioade și a cunoscut de-a lungul existenței sale cele trei forme de conducere: democrația, anarhia și dictatura. După instalarea la putere, Directoratul a început lupta pentru menținerea ei. Un autor ucrainean, originar din Canada, a caracterizat anul 1919 în istoria Ucrainei drept anul celui mai mare haos, care nu a fost cunoscut de nici o țară din lume, o stare de război civil total, de anarhie, de destrămare a statului ucrainean⁴³. Pe teritoriul Ucrainei operau în anul 1919 șase armate diferite: cea ucraineană – a Directoratului, bolșevică – a lui Rakovski, albă – a lui Denikin, forțele Antantei – trupele franceze și grecești, poloneză a lui Josef Pilsudski și cea anarhistă care avea o componentă mai largă – diferite bande conduse de atamani, care au luat naștere în perioada Hatmanului (din cele mai cunoscute erau ale lui Grigoriev, Zelenâi, și

³⁹ Arh. M.A.Ė., Fond 71, URSS, 1921/ Vol. 76, f. 13.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ O. Boico, *op. cit.*, p. 163.

⁴² Ibidem, p. 164–167.

⁴³ O. Subtelinyi, *op. cit.*, p. 443.

Mahno). Kievul a fost ocupat pe rând de diferite armate în această perioadă de mai mult de 7 ori⁴⁴.

În componența Directoratului instalat la Kiev intrau Vl. Vinicenco, care era și conducătorul lui S. Petliura, F. Șveț, O. Andrievski, A. Makarenko. Pe parcursul existenței sale Directoratul a trecut printr-o perioadă de instabilitate politică, de luptă pentru putere, fricțiuni interne, ceea ce i-a slăbit vizibil autoritatea. Din cauza instabilității din Ucraina Directoratul și-a schimbat permanent sediul – Vinița, Proscurovo, Rovno, Kamenet-Podolsk. Totodată au avut loc remanieri succesive ale guvernului, care și-a schimbat componența de 6 ori. Prim miniștri au fost pe rând V. Cehivski, S. Ostapenko, B. Martos, I. Mazepa, V. Pilipenko. La începutul anului 1920, Directoratul și-a pierdut practic controlul asupra teritoriului Ucrainei, iar în luna septembrie 1920 el dispăre din viața politică a Ucrainei, odată cu refugiul lui S. Petliura în Polonia.

În România erau urmărite evenimentele din Ucraina cu un interes deosebit. Din diferite orașe parveneau informații despre situația de peste Nistru, deși multe dintre ele erau departe de realitate, din cauza necunoașterii situației. Astfel, prin adresa nr. 684 din 22 noiembrie 1918 a Serviciului de Siguranță din Ismail⁴⁵ se aducea la cunoștință Poliției orașului Ismail că la Odesa se formau societăți care protestau împotriva alipirii Basarabiei la România și se comunica despre mișcările armatelor din Ucraina, conduse de Petliura. Din informațiile agenților locali s-a aflat că în localurile din localitatea Ismail se lansau zvonuri potrivit cărora românii vor pleca din Basarabia și în locul lor vor veni trupele lui Petliura*.

Armata Directoratului nu avea legătură cu comitetele care se creau la Odesa și în alte orașe din Ucraina. Ele erau formate de adepții „Rusiei Mari”, de diferite organizații care s-au creat în perioada Ucrainei Hatmanului și au continuat să-și desfășoare activitatea și în perioada Directoratului.

O altă telegramă, cu nr. 5269 din 6 decembrie 1918, de la cetatea Albă, către Direcția Poliției și Siguranței Generale⁴⁶, informa că persoane sosite de la Odesa comunicau că armata lui Petliura era compusă din două divizii și în componența armatei lui intrau și bolșevici**. Tot acolo se menționează că aveau loc înrolări zilnice printre muncitori, fost personal de serviciu. Cei care se înrolau în armată primeau câte 6000 de ruble pe an.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ A.N.I.C., Fond D.G.P., dosar 27/1918, f. 79.

* Zvonurile se datorau relațiilor tensionate dintre armata Directoratului condusă de S. Petliura și armata lui Denikin și a adepților săi. Denikin lupta pentru renașterea Rusiei Mari în vechile hotare, ceea ce reprezenta un pericol pentru independența Republicii Populare Ucrainene. Pentru a împiedica acordarea unui ajutor de către aliați, propaganda albgardistă lansa diferite zvonuri false în defavoarea lui Petliura.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 104.

** Haosul din Ucraina precum și trecerea unor bande de partea bolșevicilor sunt cauzele acestor știri. Armata lui Petliura și armata bolșevică nu aveau nici o tangență.

Informații mai aproape de realitate se relevă într-un buletin informativ al evenimentelor din perioada 1–8 decembrie 1918, alcătuit de Direcția Generală a Poliției în care se prezintă la punctul A situația peilor lui Petliura⁴⁷. Astfel, acolo se comunica: „Trupele lui Petliura au ocupat Odesa cu 20 000 de soldați, infanterie, artilerie și cavalerie, declarând starea de asediu și numind guvernator pe Liscun*. În Odesa a încercat a-și mări efectivul armatei prin recrutări forțate; trupele lui Petliura au ocupat până în prezent Kievul, Chersonul (Herson – n.n.), Ekaterinoslavul, satul Tașlâk și Butor (de pe malul stâng al Nistrului – n.n.); trupele lui Petliura au sosit la Dubăsari; s-au luat măsuri pentru a nu li se permită trecerea Nistrului; armatele lui Petliura sunt comandate de Petliura, Vinicenko, Sapenko, Balbaef”. Informații interesante ne apar într-un alt referat din 29 decembrie 1918 al Direcțiunii Poliției și Siguranței Generale în care se specifică: «în privința mișcării ucrainene, presa rusă din Odesa are o atitudine dușmănoasă, care se manifestă în informațiuni că petliuriștii ar sta sub ascuns în înțelegere cu bolșevicii. Aceste știri au ca scop a demonstra aliaților că mișcarea lui Petliura nu trebuie tolerată și astfel avansurile lui Petliura făcute prin nota Directoratului, trimisă reprezentanților aliaților să nu-și atingă scopul...»⁴⁸ Lăsând la o parte mobilul presei din Odesa, care urmărește întregirea Rusiei „una și indivizibilă”, totuși se poate constata starea agitată a spiritelor din Ucraina și a activității ce a început să o manifeste partidul bolșevic din Kiev... În Kiev în momentul de față se găsesc următorii bolșevici ucraineni – Peatakov E.V., se așteaptă să sosească Koțiubinski și Artem (...). De asemenea se spune că a sosit fostul ministru bolșevic din Velicorusia – Stalin-Djugașvili»⁴⁸. Tot în acest buletin se mai menționa «conducătorii ucraineni recunosc gravitatea situațiunii, dar speră în seriozitatea maselor țărănești, care nu se vor lua după promisiunile demagogice, ei vor primi Directoratul ca singurul lor factor care va rezolva chestiunea agrară... Situația este înrăutățită de lupta pe care o duc petliuriștii împotriva acelor care susțin înființarea „vechii Rusii”. Pedepsa cu moartea a fost desființată, însă o proclamație a lui Petliura, lipită pe zidurile Kievului, face excepție și hotărăște ca toți acei care vor propaga ideea federațiunii cu Rusia vor fi împușcați»⁴⁹.

⁴⁷ A.N.I.C., Fond D.G.P. dosar 27/1918, f. 187.

* Cu I. Liscun ne vom întâlni la Hotin, în timpul evenimentelor din luna ianuarie 1919. El făcea parte din Directoratul creat pentru a conduce acțiunile în regiunea Hotinului, reprezentând autoritățile ucrainene. Nefiind de acord cu intențiile și planurile membrilor lui, el l-a abandonat retrăgându-se la Kamenet-Podolsk. Istoricii sovietici l-au calificat ca „trădător”. Vezi pe larg *Hotinskoe vostanie. Sbornik dokumentov i materialov*, Chișinău, 1976.

** Această informație demonstrează încă o dată că adepții lui Denikin nu doreau să se încheie o alianță între Aliați și Petliura prin care aceștia ar garanta menținerea independenței Ucrainei. Cei care susțineau această propagandă erau reprezentanții misiunii franceze, care nu doreau să ajungă în acel moment la o înțelegere cu Petliura.

⁴⁸ A.N.I.C., Fond D.G.P., dosar 27/1918, f. 248.

⁴⁹ Ibidem, f. 249–250.

Încă o informație care demonstrează necunoașterea situației este cea comunicată de Brigada de Siguranță din Galați în ziua de 30 decembrie 1918⁵⁰, în care se arată că «din sorginte sigură s-a aflat că la Odesa s-a înființat un regiment cu denumirea „Salvarea Basarabiei” dar care face parte din armata lui Petliura», (informație greșită – n.n.) și „acest comitet împreună cu armata lui Petliura au scopul de a lupta pentru alipirea Basarabiei la Ucraina”.

Direcția Poliției și Siguranței Generale urmărea și atmosfera din interiorul Directoratului. Astfel, într-o notă, din data de 12 ianuarie 1919, se menționa că „în Ucraina au loc mari certuri între Vinicenکو și Petliura pentru chestiuni de conducere și chestiuni interne” peste câteva zile va pleca la Paris prima comisiune ucraineană pentru a lua parte la Conferința Generală de Pace⁵¹. Tot acolo se mai comunica că „relațiunile între Aliați și Ucraina s-au schimbat, este posibil ca în comun acord cu Aliații Petliura să ocupe Odesa”. Atenția sporită acordată evenimentelor din Ucraina era datorată situației tensionate de la frontiera statului român de pe Nistru, unde zilnic aveau loc numeroase incidente, atacuri, atentate ale diferitor bande de coloratură diversă: bolșevice, albgardiști, bande anarhiste ca cea a lui Zelenâi. Uneori, însă, în presa din România apăreau informații cu totul eronate, cum a fost cazul celei din ziarul „România” despre intenția Georgiei de a ataca Ucraina, fapt contestat de către reprezentantul misiunii georgiene de la București. Drept dezmințire a fost publicată o informație de aceeași natură, și anume că Georgia va lupta alături de Aliați pentru restabilirea Rusiei sub formă de republică federativă. Era un neadevăr: Georgia lupta pentru independență deplină și dorea să conviețuiască în pace cu toți vecinii⁵².

Despre relațiile dintre Aliați și trupele Directoratului prezintă interes o altă informație din ziua de 8 martie 1919 de la un sublocotenent de la Misiunea franceză⁵³. Astfel, misiunea militară franceză care a plecat în Ucraina pentru a stabili legături cu armata Directoratului, cu S. Petliura, despre modalitatea de a face pace în Ucraina și de a organiza un front comun împotriva bolșevicilor s-a întors fără nici un rezultat. Eșecul acestei misiuni se explică prin refuzul lui Petliura de a folosi tancuri împotriva bolșevicilor. Totodată se mai menționează că s-a ajuns la concluzia că trupele lui Petliura și ale bolșevicilor lui Rakovski sunt aproape una și aceeași armată, care s-au unit pentru a reanexa Basarabia. Aceste informații demonstrează că nici trupele Aliate nu erau în cunoștință de cauză despre situația

⁵⁰ Ibidem, f. 263.

* VI. Vinicenکو era pentru legături cu Rusia Sovietică, atras de propaganda bolșevică despre dreptul la autodeterminare care în viziunea lui garanta independența Ucrainei. S. Petliura era adeptul unei alianțe cu Antanta, dar cu condiția ca aceasta să asigure menținerea independenței și integrității teritoriale Republicii Populare Ucrainene, O. Boico, *op. cit.*, p. 166.

⁵¹ A.N.I.C., Fond D.G.P., dosar 27/1918, f. 334.

⁵² Ibidem, f. 356.

⁵³ Ibidem, dosar 37/1919, f. 25.

care era în Ucraina. Cele relatate de reprezentantul francez sunt mai degrabă un argument în plus că relațiile dintre Petliura și trupele Aliate nu erau prea cordiale, spre deosebire de cele dintre Aliți și Denikin. Aceeași informație, precum că Rakovski ar fi aliatul lui Petliura se găsește într-o telegramă trimisă de la Soroca la 3 martie 1919, care mai conține și alte știri eronate precum că Lenin și Troțki au fost spânzurați, Petliura a plecat spre Lwow iar Vinicenko a fugit în Elveția⁵⁴. Informațiile de natură eronată erau datorate atât stării de haos și anarhie din Ucraina, precum și propagandei antiucrainene care se ducea la Odesa și în alte orașe. S. Petliura, după demisia lui Vl. Vinicenko în luna februarie 1919, a devenit practic primul om în conducerea Directoratului⁵⁵. Demisia lui Vinicenco a fost însoțită și de demisia primului ministru V. Cehivski care a fost înlocuit cu S. Ostapenko. La începutul lunii aprilie unii atamani, cum a fost cazul lui Grigoriev, Anghel, Zelenâi, Socolovski, Tiutiutnik, au trecut de partea bolșevicilor⁵⁶.

În haosul creat pe teritoriul Ucrainei, în anul 1919 au loc numeroase pogromuri ale populației evreiești, care au fost săvârșite de armata lui Denikin și de diferite bande care existau în Ucraina. Totodată, se intensifică acțiunile Armatei Roșii, care înainta în trei direcții. S. Petliura, care lupta pentru o Ucraină liberă și independentă, se afla într-o situație critică. După cum menționează istoricii ucraineni, la acel moment S. Petliura se afla între ciocan și nicovală: pe de o parte erau trupele bolșevice care luptau pentru sovietizarea Ucrainei, iar pe de altă parte erau trupele Aliate și ale armatei lui Denikin care luptau pentru restabilirea Rusiei în vechile hotare⁵⁷. Nici una din aceste forțe nu puteau garanta independența Ucrainei, deși propaganda bolșevică vorbea despre dreptul la autodeterminare al poporului ucrainean, fapt care a contribuit la o susținere mult mai mare din partea populației din Ucraina decât propaganda albgardistă.

Care erau relațiile Ucrainei din perioada Directoratului cu România? După negocierile duse de reprezentanții guvernului român și ai Ucrainei Hatmanului la nivel oficial, următorul contact are loc abia în vara anului 1919. Este vorba despre declarația guvernului Ucrainei referitor la recunoașterea Nistrului ca frontieră de stat între cele două state. Ea a fost înaintată de Misiunea diplomatică și militară a Republicii Populare Ucrainene în România la 26 iulie 1919 Președintelui Consiliului de Miniștri⁵⁸. În acea declarație se menționa: „să se stabilească cele mai prietenești raporturi între România și Ucraina, bazate pe neamestecul reciproc în treburile interne ale celor două state, guvernul ucrainean declarând că nu vrea în

⁵⁴ Ibidem, f. 2.

⁵⁵ *Malyi slovník istorii Ukraini*, Kiev, 1997, p. 133.

⁵⁶ O. Boic, *op. cit.*, p. 167.

⁵⁷ *Istoria Ukraini*, p. 81.

⁵⁸ V. Moisuc, *Basarabia, Bucovina, Transilvania. Unirea 1918, Documente*, București, 1996, p. 585–587.

nici un fel să pună în discuție frontiera actuală între cele două țări, considerând Nistrul ca frontieră definitivă între ele și dorind să stabilească pe această frontieră cele mai bune relații de vecinătate... După ce și-a început viața de stat, poporul ucrainean a făcut cunoscută de nenumărate ori, prin intermediul Guvernului său, dorința sinceră de a stabili și menține relații de bună vecinătate cu popoarele din jur. În prezent, când bolșevicii amenință o dată în plus cu distrugerea Ucrainei, în urma căreia toate statele vecine cu bolșevicii, și, în primul rând România și Polonia, vor trebui să sufere șocul care a slăbit rezistența poporului ucrainean”. Documentul a fost semnat de șeful misiunii diplomatice ucrainene în România, S. Matzievici și de delegatul Statului Major al armatei ucrainene, generalul Serghei Delvig.

A mai fost trimisă și o scrisoare, în ziua de 27 august 1919, de către delegația ucraineană, prin care se comunica că au fost îndeplinite toate condițiile prealabile trasate de guvernul român pentru a putea fi reluate relațiile diplomatice. Documentul menționa în continuare: „în interesul consolidării relațiilor noastre prietenești. Ar fi de dorit ca de la bun început ele să fie reînnoite sub o formă care ar consolida și mai mult poziția internațională a Republicii Ucraina”⁵⁹.

Aceste două documente demonstrează că Republica Populară Ucraineană din perioada Directoratului a avut cea mai favorabilă atitudine și poziție în relațiile cu România dintre toate cele trei forme de stat care au existat în perioada 1917–1920, cât s-a menținut independența statului ucrainean.

Tot la acest capitol se mai poate remarca faptul că în rândul liderilor de la Chișinău, care urmăreau cu atenție prin intermediul participanților la Conferința de Pace, a apărut ideea că un rol important în stăvilirea ofensivei bolșevice spre Europa, mai ales pentru păstrarea integrității statului român, l-ar avea un stat ucrainean puternic, care ar juca rolul unei bariere în fața pretențiilor atât din partea bolșevicilor, dar și a rușilor albi, care luptau pentru renașterea Rusiei⁶⁰. Scrisorile trimise de la Chișinău de către D. Ciugureanu lui I. Pelivan insistau să se facă demersuri necesare în fața aliaților pentru a susține forțele care luptau pentru Ucraina independentă, de asemenea demonstrau care ar fi atuurile existenței unui stat ucrainean puternic⁶¹. Dar ideile nu și-au găsit adepți nici printre liderii politici de la București, nici printre cei de la Paris. Aliații erau pentru susținerea armatelor lui Denikin și Kolceak care luptau pentru renașterea Rusiei, idee care pune în pericol integritatea teritoriului românesc. Tergiversarea recunoașterii Unirii Basarabiei la România în cadrul Conferinței de Pace de la Paris demonstrează că ei tot mai sperau în succesul acestor armate în lupta împotriva bolșevicilor.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 588.

⁶⁰ I. Țurcanu, *Correspondența de la Paris a lui Ion Pelivan despre atitudinea Marilor Puteri față de România (anii 1919–1920)*, în „Patrimoniul”, 1993, nr. 1, p. 52.

⁶¹ *Delegația basarabeană la Conferința de Pace de la Paris în scrisori*, în „Patrimoniul”, 1993, nr. 1, p. 87–89.

Spre sfârșitul perioadei de existență a Directoratului S. Petliura a făcut unele eforturi pentru menținerea Republicii Ucrainene, dar care n-au dat nici un rezultat. În urma înaintării trupelor bolșevice pe teritoriul Ucrainei a fost nevoit să se refugieze peste hotare. Recunoașterea de către R.P.U. a frontierei de pe Nistru la acel moment practic nu a avut nici o importanță pentru guvernul Ucrainei Sovietice, care a luptat alături de guvernul Rusiei Sovietice pentru o nouă reanexare a Basarabiei.

În prezent, în ceea ce privește regimul bolșevic se găsesc numeroase explicații, întemeiate pe diferite teorii, precum cea a „revoluției mondiale”, în numele căreia se făceau așa numitele „alipiri” la Uniunea Sovietică, în fapt statul sovietic dovedindu-se a fi moștenitor direct al politicii imperiale a Imperiului rus. Dar pentru un regim democratic și pentru politica unui stat independent cum este cazul Ucrainei apare întrebarea: *pe care dintre cele trei din perioada 1917–1920 le moștenește?* T. Tudor, într-o lucrare despre relațiile româno-ucrainene la etapa actuală, care este un fel de protest al autorului împotriva Tratatului cu Ucraina, semnat între România și Ucraina în 1997, menționează: «Ucraina are „serioase temeri legate de capacitatea de a supraviețui, de a se legitima ca stat și defini ca identitate”, când ea înglobează teritorii care au aparținut României, Poloniei, Cehoslovaciei, Ungariei și Rusiei (deloc banal), când expansiunea ei teritorială este urmarea unui șir de agresiuni și rapturi teritoriale ale Uniunii Sovietice la care R.S.S. Ucraineană a luat parte (cazul Crimeii – cadoul făcut de N.S. Hrușciiov)»⁶². Quo vadis?...

THE RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND ROMANIA IN 1917–1920

Abstract

In 1917-1920, Ukraine knew three stages and forms of existence of the independent national state: the Central Rada (4 March 1917–29 April 1918), the Hetman (29 April 1918–14 December 1918), and the Directorate (14 December 1918–September 1920). The Romanian-Ukrainian relations during the Central Rada were featured by a collaboration against the peril of Bolshevism that threatened both countries. However, the Central Rada showed some duplicity. When Bessarabia united with Romania on 27 March 1918, it was the first government to send a note of protest and to voice territorial claims over the Romanian territory between the Dnestr and the Prut. The Hetman's Ukraine continued the policy of the Central Rada, but in November 1918 managed to sign an economic agreement on the exchange of goods between the two states. During

⁶² T. Tudor, *Istoria dramatică a teritoriului românesc ocupat. Tratatul cu Ucraina – 1997*, București, 2000, p. 89.

the Directorate there was a change in attitude towards Romania. In July 1919, formal negotiations were held in order to regulate the relations between the two countries. A declaration of the Ukrainian government was made on the acknowledgement of the Dnestr as a borderline between the two countries. It is the only official recognition by Ukraine, as a successor to the former Russian Empire, to be further disregarded by the Bolsheviks, upon their accession to power in 1920.

Whose heiress is the nowadays independent Ukraine, and what are her true intentions in giving a definite solution to the territorial disputes between the two countries?

ÎNTÂLNIREA AL. CONSTANTINESCU – B. MUSSOLINI ȘI PROBLEMA RATIFICĂRII TRATATULUI PRIVIND BASARABIA

ADRIAN GRECU

După încheierea Conferinței de pace de la Paris, diplomația românească a încercat să rezolve problema Basarabiei acționând pe cel puțin două direcții: obținerea din partea guvernului sovietic a recunoașterii actului de la 27 martie 1918 și grăbirea ratificării tratatului din 28 octombrie 1920, tratat prin care Anglia, Franța, Italia și Japonia recunoșteau justetea unirii Basarabiei cu România, ca rezultat al voinței populare, și suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei¹. S.U.A., care de altfel nu au ratificat nici tratatul de la Versailles, au refuzat să semneze tratatul motivând că „se consideră obligate să refuze a recunoaște o dezmembrare a Rusiei cât timp aceasta nu ar avea un guvern reprezentativ, liber constituit de poporul rus”². Abia după separarea cotei de imigrare rusești de cea basarabeană (iulie 1931) și includerea acesteia din urmă în cota României (iulie 1933), guvernul de la Washington a recunoscut indirect unirea Basarabiei cu România³.

În primul caz, obținerea recunoașterii din partea guvernului sovietic, la 15 ianuarie 1921, după un schimb de radiograme Take Ionescu – Cicerin, sovieticii au acceptat punctul de vedere românesc, potrivit căruia între cele două state nu exista o stare de război, ci doar o serie de probleme ce trebuiau reglementate⁴. Au urmat apoi, în 1920–1921, tratativele de la Copenhaga și Varșovia, purtate într-un moment în care izolarea politică și problemele economice i-au determinat pe sovietici la unele concesii⁵.

Aceste tratative, ca și cele de la Viena din 1924, purtate într-o perioadă în care U.R.S.S. nu mai era dispusă la concesii, au eșuat în condițiile în care România

¹ Vezi textul tratatului în Nicolae Dașcovici, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Iași, 1936, p. 29–33.

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. MAE), fond 71/URSS, vol. 130, f. 178–179.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, fond 71/ 1914, E2, partea I, vol. 45, f. 250.

⁵ Pentru mai multe amănunte, vezi V.F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia 1918–1940*, Iași, 1991 și Arh. MAE, fond 71/URSS, vol. 130, f. 168–170 și 358–364.

nu putea accepta nici un târg cu privire la Basarabia și nici organizarea unui plebiscit care ar fi însemnat punerea la îndoială a justetei actului de la 27 martie 1918; căci, așa cum sublinia Nicolae Titulescu într-un memoriu trimis în 1940 regelui Carol al II-lea, „... Odată ce Basarabia a revenit în posesia noastră prin tot felul de mijloace, a cere recunoașterea rusă a acestei anexiuni înseamnă a renunța la 2000 de ani de posesiune, înseamnă ratificarea noastră a violării contractului internațional, comise de Turcia în 1812, înseamnă recunoașterea noastră a complicității ruso-turce ca sursă de drept”⁶.

De asemenea, considerăm necesar a sublinia faptul că, după părerea noastră, partea sovietică a manifestat o atitudine duplicitară în timpul acestor tratative, ea nedorind în fapt o rezolvare a problemei basarabene într-un sens, chiar parțial, favorabil României. Ca dovadă, dese incidente de frontieră cauzate de sovietici în prima parte a anilor '20⁷, evenimentele de la Tatar Bunar din septembrie 1924 și crearea la scurt timp a Republicii Autonome Sovietice Moldovenești în stânga Nistrului, subordonată R.S.S. Ucrainene.

În al doilea caz, obținerea ratificărilor tratatului privind Basarabia, diplomația românească a încercat să grăbească acest proces datorită eșecului tratativelor deja amintite și situației internaționale, care scotea în evidență o anumită ascensiune a forțelor revizioniste. Astfel, la 5 iulie 1923, I.G. Duca, ministrul de externe al României, solicita legațiilor de la Paris și Roma intensificarea demersurilor privind ratificarea tratatului, arătând situația dificilă în care se găsea România⁸. La acel moment tratatul era ratificat doar de România și de Anglia, ratificări survenite în 1922.

După ce Franța a ratificat și ea tratatul în 1924, doar Japonia și Italia rămăseseră statele semnatare ce întârziu ratificarea tratatului. Cu privire la Japonia, viconteul Ishi arăta într-o telegramă trimisă lui I.G. Duca la 31 mai 1924 din Paris, ca răspuns la demersurile României pentru ratificarea tratatului, că: „guvernul Japoniei nu are în realitate nici o obiecție de formulat cu privire la ratificarea tratatului relativ la Basarabia, dar faptul că această chestiune constituie în Europa una din cele mai importante probleme în suspensie face să fie dificil a lua o decizie înainte ca toate puterile europene, direct interesate, să se pronunțe. În plus, guvernul imperial socotește că tratatul nu va intra în vigoare decât după depunerea ratificărilor de către toate puterile semnatare”⁹. De altfel, refuzul Japoniei avea să se prelungească, Imperiul de la Soare Răsare fiind singurul stat semnatar ce nu a ratificat vreodată tratatul.

Relativ la Italia, trebuie amintit faptul că relațiile româno-italiene se răciseră după Conferința de pace, comparativ cu perioada anterioară, datorită ostilității Italiei

⁶ Nicolae Titulescu, *Documente confidențiale*, București, 1992, p. 84.

⁷ Arh. MAE, fond 71/URSS, vol. 30. Probleme militare 1920–1933.

⁸ Ibidem, fond 71/1914 E2, partea I, vol. 35, dosar 22, f. 2.

⁹ Ibidem, vol. 24, dosar 37, f. 10.

față de Mica Înțelegere și sprijinirii politicii revizioniste maghiare de către guvernul Nitti și, mai târziu, de către Mussolini. În același timp, Italia avea strânse legături economice și politice cu U.R.S.S. și nu dorea să-și deterioreze relațiile cu aceasta.

În decembrie 1921, ca urmare a misiunii Voronski în Italia și a avantajelor pe care le promitea NEP-ul, guvernul de la Roma a semnat cu Rusia sovietică un acord economic, care prezenta și avantajul că partea sovietică se angaja să nu se amestece în treburile interne ale Italiei și să nu mai sprijine propaganda ostilă guvernului italian¹⁰; și asta după ce Italia se confruntase cu puternice mișcări de stradă și greve, multe din ele de inspirație bolșevică. La 24 mai 1922 acest acord a fost completat printr-o convenție privind reluarea relațiilor comerciale și a comunicațiilor maritime ce facilita accesul Italiei la petrolul sovietic¹¹. După semnarea acestor acorduri, pe măsură ce NEP-ul dădea rezultate și U.R.S.S. ieșea din izolarea politică la care fusese supusă, guvernul sovietic obținând în 1924 și recunoașterea Angliei și Franței, raporturile economice și politice italo-sovietice au cunoscut un curs ascendent.

În acest context nu tocmai favorabil, după ce nici acceptarea de către România a ideii despăgubirii proprietarilor italieni din Basarabia – sugerată de șeful de cabinet al MAE de la Roma, Contarini, ca mijloc de a grăbi ratificarea¹² – nu dăduse rezultate, a intervenit vizita în Italia a lui Alexandru Constantinescu, unul din fruntașii liberali și ministru al Agriculturii și Domeniilor. Această vizită, desfășurată în septembrie 1924, era menită a impulsiona relațiile bilaterale și a grăbi ratificarea tratatului referitor la Basarabia.

Cel mai important moment al vizitei demnitarului român în Italia a fost întâlnirea acestuia cu Mussolini, la 5 septembrie 1924. În timpul acestei întâlniri Mussolini s-a referit la ultima sa convorbire cu ministrul sovietic la Roma, în care reprezentantul guvernului sovietic susținuse ideea „drepturilor” U.R.S.S. asupra Basarabiei și propusese crearea unei comisii ruso-române, prezidată de un neutru, care să dirijeze operațiunile privind organizarea unui plebiscit în Basarabia, ca soluție a problemei basarabene¹³.

Cum Alexandru Constantinescu a respins ideea plébiscitului și a solicitat urgentarea ratificării tratatului privitor la Basarabia, Mussolini și-a oferit oficiile de mediator al diferendului româno-sovietic. Conducătorul italian a propus ca în schimbul recunoașterii unirii Basarabiei cu România, aceasta să renunțe la tezaur și la celelalte valori trimise la Moscova în timpul războiului, mai ales că acest

¹⁰ Ibidem, fond Roma, vol. 90, telegrama nr. 7/2 ianuarie 1922, trimisă de legația din Roma MAE de la București.

¹¹ Ibidem, telegrama nr. 2 114/9 iunie 1922, trimisă de legația din Roma MAE de la București.

¹² Ibidem, fond 71/1914, E2, partea I, vol. 35, dosar 22, f. 5.

¹³ Ibidem, f.6 (vezi și vol. 20, f. 171).

lucru ar fi putut pune capăt la orice pretenție sovietică privind datoria publică aferentă Basarabiei, precizând că el, în nume personal, deja prezentase această soluție guvernului sovietic¹⁴.

La încheierea convorbirilor, Mussolini a abordat direct și problema ratificării tratatului din 1920, promițând că, în cazul în care intervenția sa personală la Moscova pentru recunoașterea unirii va eșua, Italia va ratifica acest tratat fie printr-o lege, fie printr-un decret-lege¹⁵.

Considerăm că această întâlnire a scos în evidență faptul că Italia nu dorea în acel moment să grăbească ratificarea tratatului. De aceea, Mussolini a încercat să găsească o formulă cât mai potrivită pentru a putea justifica acest lucru. Pe de o parte, guvernul de la Roma, care urmărea obținerea unor avantaje economice din partea U.R.S.S., nu dorea o înrăutățire a raporturilor cu aceasta ca urmare a unei ratificări imediate, iar, pe de altă parte, nu dorea nici răcirea relațiilor cu România printr-un refuz sau o amânare explicită.

La scurt timp după această întâlnire, agenția de presă *Stefani* a răspândit știrea că Alexandru Constantinescu ar fi obținut ratificarea tratatului din partea Italiei¹⁶, ceea ce a alertat guvernul sovietic. Ca urmare, la 22 septembrie 1924, agenția de presă *Volta* a dezmințit, cu acordul guvernului de la Roma, știrea¹⁷, fapt care l-a determinat pe Cicerin să-l felicite public pe Mussolini¹⁸.

Acest incident de presă, aparent neînsemnat, a dat naștere în săptămânile ce au urmat unei adevărate dispute în Italia pe marginea problemei ratificării tratatului. Presa antiguvernamentală și cea independentă, în frunte cu „Il Mondo”, au acuzat guvernul de la Roma de neratificarea tratatului privitor la Basarabia, suspectând că acest fapt se datora unei înțelegeri cu Moscova, care ar fi influențat în schimb Partidul Comunist din Italia în adoptarea unei atitudini mai favorabile față de guvernul italian¹⁹. Această idee era împărtășită chiar și de unii din diplomații români acreditați la Roma, cazul lui Cretzeanu. Într-o telegramă adresată MAE de la București, acesta arăta că asasinarea deputatului socialist Matteoti a generat proteste numeroase din partea partidelor socialiste din întreaga Europă, în schimb Moscova a păstrat o tăcere suspectă²⁰.

La rândul său, presa proguvernamentală, în frunte cu ziarul „Il Popolo d'Italia”, a căutat să explice amânarea ratificării prin faptul că ea ar fi putut

¹⁴ Ibidem, f. 7.

¹⁵ Ibidem, f. 7–8.

¹⁶ Ibidem, f. 11.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, f. 21.

¹⁹ Ibidem, f. 20.

²⁰ Ibidem, f. 24, telegrama trimisă la 27 octombrie 1924 de legația din Roma MAE de la București.

dezlănțui un război al U.R.S.S. contra României²¹. Reprezentativ față de poziția guvernului de la Roma și a acestei părți a presei italiene ni se pare articolul „*Basarabia e noi*” (Basarabia și noi), publicat de „Il Popolo d’Italia” în octombrie 1924. În acest articol se adopta o poziție apropiată de teza Moscovei privind necesitatea organizării unui plebiscit în Basarabia²²; și asta deși Italia semnase tratatul de la Paris din 28 octombrie 1920, prin care se recunoștea că unirea Basarabiei cu România fusese rezultatul voinței populare.

În ceea ce ne privește, considerăm că dincolo de anumite rațiuni de ordin politic la care făceau aluzie zierele opoziției, ce nu trebuiesc neglijate, principala cauză a amânării ratificării a fost de ordin economic – interesele economice ale Italiei în U.R.S.S.. Această explicație era dată la acea vreme și de unul din cei mai importanți oameni politici ai opoziției, aflat în exil de la preluarea puterii de către Mussolini, don Luigi Sturzo*. Într-o conversație avută la Paris în august 1925 cu diplomatul român Nicolae Ciotori, acesta arăta că „o înțelegere italo-rusă e singura posibilitate de a ajuta economic Italia”²³.

Ratificarea tratatului a fost amânată și în 1925, când marchizul Durazzo, reprezentantul Italiei la București, a recunoscut într-o discuție cu Alexandru Em. Lahovary că „în împrejurările actuale, e imposibil a obține din partea Italiei ratificarea”²⁴. Mai mult, ea a fost amânată și în 1926, când prezența în fruntea guvernului român a generalului Averescu, partizan al unei apropieri față de Italia, și sporirea interesului acesteia față de România au dus la semnarea unui tratat de prietenie și colaborare între cele două state. De altfel, într-o scrisoare adresată la 16 septembrie 1926 generalului Averescu, Mussolini arăta că ratificarea tratatului va veni în momentul în care ea nu va aduce prejudicii intereselor de ordin general ale Italiei²⁵.

Acest moment nu s-a lăsat prea mult așteptat în condițiile în care politica dusă față de U.R.S.S., unde începuse să se renunțe la NEP, nu adusese beneficiile economice sperate de Italia, iar relațiile guvernului de la Moscova cu statele occidentale, în special cu Anglia²⁶, începuseră să se înrăutățească. Astfel, impulsivat de semnarea tratatului amintit mai sus și de vizitele lui Mihail Manoilescu în Italia, în mai 1926 și ianuarie 1927²⁷, guvernul de la Roma a acceptat ratificarea tratatului. Acest fapt a fost comunicat oficial guvernului

²¹ Ibidem, f. 61.

²² Ibidem, f. 27.

* Considerat de unii părintele Partidului Democrat Creștin Italian de mai târziu

²³ Ibidem, f. 177.

²⁴ Ibidem, f. 180, telegrama nr. 4 077/11 decembrie 1925 trimisă de legația din Roma MAE de la București.

²⁵ Ibidem, f. 227.

²⁶ Vezi Arh. MAE, fond 71/URSS, vol. 44, 45.

²⁷ Vezi Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, București, 1993, p. 63–65 și 78–82.

României de către ministrul Italiei la București la 8 martie 1927, orele 20²⁸. A doua zi, prin decretul regal nr. 279/ 9 martie 1927, ea devenea un fapt împlinit²⁹.

Acest gest al Italiei a însemnat încheierea procesului de ratificare din partea tuturor puterilor europene semnatare ale tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920. De aceea, deși neratificat de Japonia, tratatul oferea acum mai multă siguranță României privind problema Basarabiei. Din păcate, evenimentele ce au urmat au arătat că nu a fost de ajuns.

THE MEETING BETWEEN AL. CONSTANTINESCU AND B. MUSSOLINI AND THE ISSUE OF THE RATIFICATION OF THE TREATY ON BESSARABIA

Abstract

After the Peace Convention of Paris, the Romanian diplomacy strove to solve the issue of Bessarabia by acting, among others, towards hastening the ratification of the treaty of 28 October 1920. The present papers retraces the negotiations carried with Italy under international circumstances unfavourable to Romania. Italy would eventually ratify the treaty in 1927, when the policy against the USSR had not yielded the expected benefits, and when the relations of the government in Moscow with the western states had started worsening.

²⁸ Arh. MAE, fond 71/1914, E2, partea I, vol. 35, dosar 22, f. 238, circulara trimisă la 9 martie 1927 de MAE de la București legațiilor României.

²⁹ Ibidem, f. 411.

BASARABIA ÎN VEACUL AL XIX-LEA

UN TRATAT INUTIL. DE CE A FOST NEGOCIATĂ ALIANȚA RUSO-OTOMANĂ DIN SEPTEMBRIE 1805?*

ARMAND GOȘU

Tratatul de alianță defensivă ruso-otoman din septembrie 1805 nu s-a bucurat de o atenție prea mare din partea istoricilor. E drept, în acea perioadă, evenimentele de pe continent erau cu mult mai spectaculoase: formarea celei de a treia coaliții antifranceze, victoria flotei britanice de la Trafalgar sau victoria francezilor la Austerlitz. Și totuși, Imperiul otoman a beneficiat, în acei ani, de o atenție mult mai mare din partea cabinetelor europene decât îi acordă astăzi istoricii¹. Datorită poziției strategice și a întinderii sale, Imperiul otoman a fost intens curtat atât de Franța, cât și de coaliția antinapoleoniană, o implicare în conflict a acestuia lărgind considerabil aria războiului european prin deschiderea unor întinse fronturi de luptă, ceea ce ar fi putut duce la înclinarea balanței în favoarea unui tabere sau a alteia.

Baza documentară a celor care au cercetat perioada a fost relativ îngustă. Mai mult chiar, s-a preluat mecanic, de la un cercetător la altul, „concluzia” că, la solicitarea Porții, Rusia a acceptat să renegocieze alianța. Zeci de rapoarte din

* Comunicare prezentată la Sesiunea Institutului de Istorie „N. Iorga”, 14–15 decembrie 2000.

¹ În cele mai multe lucrări abia dacă este menționat tratatul de alianță ruso-otoman: Patricia Kennedy Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and the conduct of Russian Diplomacy 1801–1825*, Berkeley, Los Angeles, 1969; Norman E. Saul, *Russia and the Mediterranean 1797–1807*, Chicago, 1970; Hugh Ragsdale, *Detente in the Napoleonic Era: Bonaparte and the Russians*, Lawrence, 1980. În alte lucrări, chiar dacă alianței i se acordă mai multe pagini, subiectul este tratat neconvincător: Boris Mouravieff, *L'alliance russo-turque au milieu des guerres napoléoniennes*, Neuchatel, 1954.

Ceva mai multă informație găsim în istoriografia rusă și sovietică: M. I. Bogdanovici, *Istoriia țarstvomaniia Aleksandra I i Rossiia v ego vremea*, I–IV, S. Peterburg, 1869–1871; S. M. Soloviov, *Imperator Aleksandr I. Politika i Diplomatiia*, S. Peterburg, 1877; N. K. Șilder, *Imperator Aleksandr I. Ego jizni i țarstvomaniia*, I–IV, S. Peterburg, 1897–1904. Importante sunt și: A. M. Stanislavskaia, *Russko-angliiskie otnoșeniia i problemî Sredizemnomorea 1798–1807*, Moskva, 1962; eadem, *Rossiia i Greția v konțe XVIII i naciiale XIX veka*, Moskva, 1976. Recent, a fost publicat studiul E. P. Kudreavțeva, *Rossiia i Turția na rubeje XVIII–XIX vv. Ot voin k soiuзнâm dogovorom*, în „Novaia i noveișaiia istoriia”, 1996, nr. 6. Însă cea mai importantă contribuție, singura dedicată exclusiv acestui subiect, este articolul lui E. D. Verbițki, *Peregovori Rossii i Osmanskoi imperii o vozobnovlenii soiuзнogo dogovora 1798(1799) g.*, în vol. *Rossiia i Iugo-Vostocinaia Evropa*, Kișinev, 1984.

Arhiva de Politică Externă a Imperiului rus au rămas insuficient cercetate. Acolo se ascund amănunte fascinante.

Despre unul din ele, cred eu cheia înțelegerii întregii negocieri, voi vorbi astăzi. Anume despre proiectul Rusiei de a obține, prin articolul 3 secret, dreptul de a ocupa Principatele Române cu 15.000 de soldați. Pornind de la constatarea distanței mari ce separă frontiera Rusiei de provinciile otomane expuse unei invazii franceze, se propune:

1. Rusia va stabili între 10.000 și 15.000 de soldați în Moldova și Țara Românească iar, la cererea Porții, numărul lor ar putea crește. Trupele rusești nu se vor amesteca în administrația principatelor, vor păstra o disciplină strictă și vor fi pregătite să intervină rapid împotriva unui desant francez în Balcani. Hrana și întreținerea acestor trupe vor fi asigurate de Principatele Române și nu de Poartă.

2. Rusia va ocupa Praga, unde va menține 2.000 de oameni înarmați.

3. Marea Britanie va ocupa Alexandria, în Egipt, și încă un port în Moreea, unde va avea nave de război, depozite de muniții și 4–5.000 de soldați².

Diplomația britanică urma să joace un rol foarte important în convingerea Porții să accepte aceste condiții. Adjunctul ministrului de justiție, N.N. Novosilțev, fusese trimis la Londra să negocieze bazele coaliției antifranceze.

Pretextul pentru formarea noii coaliții a fost arestarea și executarea ducelui de Enghien. Doar pretext, pentru că, încă din 1803, devenise limpede că marile puteri europene nu vor respecta sistemul tratatelor de pace din 1801. Marea Britanie nu și-a retras trupele din Malta, Franța a continuat expansiunea în Italia și, mai mult, a ocupat Hanovra, posesiune a coroanei britanice pe continent. Rusia, sub noul țar Alexandru I, a stat câțiva ani în expectativă întărindu-și pozițiile, pentru orice eventualitate, în Balcani și Mediterana Orientală, pentru ca, din 1804, să conducă practic demersurile pentru formarea celei de a treia coaliții antinapoleoniene.

Negocierea noii alianțe cu Poarta se încadrează, deci, în efortul mai amplu de creare a unei cât mai largi coaliții. De ce însă trebuia reînnoită alianța, de vreme ce tratatul ruso-otoman din ianuarie 1799 expira abia în 1807?

Rusia dorea să obțină termeni și mai favorabili iar, din vara 1804, a sperat că, împreună cu Marea Britanie, va izbuti să convingă Poarta să accepte prezența trupelor coaliției pe teritoriul otoman și dorea fixarea acestei prevederi într-un nou tratat. Treptat, diplomația rusă convinge Poarta că, de fapt, aceasta ar vrea reînnoirea tratatului, cum pretind la unison istoricii care s-au ocupat de problemă.

Un moment important este nerecunoșterea de către guvernul otoman a titlului de împărat luat de Napoleon. Temându-se că această decizie, luată la presiunile Rusiei și ale Marii Britanii, ar putea declanșa represalii din partea Franței, Poarta otomană s-a arătat interesată să facă un gest public cu impact internațional menit

² Arhiv Vneșnei Politiki Rossiiskoi Imperii, fond Posol'stvo v Konstantinopole, dosar 39, f. 477–503 (în continuare Arh.V.P.R.I.).

să-i reamintească lui Napoleon că nu va fi o pradă ușoară în cazul unui atac. Ceea ce, însă, Napoleon nu plănuia, el fiind ocupat cu pregătirea invaziei în Anglia, invazie care nu a mai avut loc. Chiar dacă a îmbrățișat ideea negocierii unui nou tratat, Poarta nu era dispusă, în acel moment, să facă noi concesii Rusiei, ci prefera un balet diplomatic între cele două blocuri politico-militare, evocând, de câte ori avea ocazia, că este neutră. Ceea ce nu corespundea pe deplin adevărului.

Anturajul țarului era pro-englez. Se credea că proiectele orientale ale Rusiei vor avea mai multe șanse să fie puse în practică dacă erau susținute de Marea Britanie. De aceea, emisarul țarului, Novosilțev, a dus la Londra două variante ale proiectului tratatului de alianță cu Poarta. Între 16 noiembrie 1804 și 24 ianuarie 1805, Novosilțev a purtat negocieri cu primul ministru William Pitt despre principiile de bază ale viitoarei coaliții, în care chestiunea subvențiilor a fost cea mai dificilă.

*Instrucțiunile secrete, Nota adițională la instrucțiunile secrete*³ ca și documentele publicate în *Memoriile ministrului de externe, Adam Czartoryski*, ne lămuresc asupra intențiilor Rusiei față de Poartă. Pe termen scurt, era esențială menținerea Porții în alianță cu Rusia și Marea Britanie. În acel moment, diplomația rusă avea temeri asupra conduitei Prusiei și Imperiului otoman în timpul războiului care se prefigura cu Franța. Cheia întregii negocieri cu Poarta este prezența trupelor coaliției pe teritoriul otoman, ceea ce ar fi asigurat un avantaj strategic important. La încheierea războiului, Rusia dorea să-și mențină prezența în zonă. Cum se putea face aceasta aflăm din punctul 9 al *Notei adiționale la instrucțiunile secrete* adresate lui Novosilțev: „Dacă noi reușim să primim acordul Turciei pentru introducerea garnizoanelor în unele provincii otomane, vom putea obține, înainte de evacuare, formarea uneia sau a două republici grecești și slave sub suzeranitatea celor două imperii (rus și otoman – n.n.) asemănător cu cea din Insulele Ionice”.

Însă, marea necunoscută pentru diplomația rusă rămâne atitudinea Londrei față de acest proiect. „Sistemul urmărit de Pitt înainte de revoluție trebuie să ne facă circumspecți” – notează țarul în instrucțiuni.

De unde a apărut ideea introducerii trupelor ruse pe teritoriul otoman?

La vremea respectivă era o practică destul de răspândită ca armata unui stat să apere teritoriul altui stat. Cooperarea militară ruso-otomană avea un prim capitol scris. În urma expediției generalului Bonaparte în Egipt, trupele ruse au intrat pe teritoriul otoman, corăbiile de război din flota Mării Negre s-au plimbat prin fața palatului sultanului, iar flotele reunite ruso-otomană au ocupat Insulele Ionice intrate, cu un an în urmă, sub stăpânirea Franței, după desființarea Republicii venețiene, în componența căreia s-au aflat sute de ani. Insulele Ionice au intrat sub

³ Publicate în *Vneșneaia politika Rossii XIX i naciála XX veka. Dokumenty Rossiiskogo Ministerstva Inostrannâh Del*, vol. II, Moskva, 1961, p. 138–154 (în continuare *Vneșneaia politika Rossii*).

suzeranitatea Porții și protecția Rusiei. În fapt, Rusia deținea controlul asupra lor, folosindu-le ca bază militară în Mediterana Orientală. Din Insulele Ionice, rușii spuneau că apără teritoriul otoman de o invazie franceză. Și trupele britanice ocupaseră nordul Egiptului după retragerea francezilor de acolo. Era un alt precedent, peste care nici măcar nu trecuse suficient timp să se aștearnă uitarea.

Chestiunea introducerii trupelor rusești pe teritoriul otoman fusese dezbătută în vara și toamna 1798, cu ocazia negocierii primului tratat de alianță. Atunci, diplomația rusă a propus Porții trimiterea unor trupe pentru înfrângerea lui Pazvantoglu, rebelul de la Vidin. Tot atunci, s-a cerut acordul Porții pentru ca un corp de armată comandat de generalul I. I. Gherman să traverseze Peninsula Balcanică spre Italia în ajutorul regelui Neapolelui. Poarta a respins categoric solicitările Rusiei și Neapolelui, refuzând orice prezență, chiar și pentru scurt timp, a trupelor rusești pe teritoriul său. Cu vremea însă, refuzul nu a mai fost la fel de categoric, Poarta invocând lipsa resurselor financiare cerute de Petersburg, 8 milioane de piaștri pe an, pentru întreținerea trupelor ruse de uscat. Până la urmă, în articolul 6 separat și secret al tratatului din ianuarie 1799 se precizează că în cazul unei invazii franceze sau dacă supușii sultanului vor fi instigați la revoltă, Rusia va trimite în provincia amenințată un corp de armată de 75–80.000 de oameni. Printr-un act special adițional la articolul 6, Poarta își lua obligația întreținerii trupelor ruse, în cazul în care acestea ar fi trecut Nistrul⁴.

Altul este însă pretextul imediat de care s-a folosit diplomația rusă. Acesta este, după părerea mea, momentul crucial care a determinat Rusia să decidă negocierea unui nou tratat de alianță. Este vorba de un paragraf din scrisoarea din 26 iunie 1804 a șefului diplomației britanice, lordul Dudley Ryder Harrowby, adresată ambasadorului Rusiei la Londra, Semion Romanovici Voronțov. „E foarte important – credea lordul Harrowby –, ca reprezentanții celor două puteri să depună toate eforturile pentru a neutraliza impresia negativă, care ar putea fi produsă asupra Porții, de faptul că armatele Rusiei sau Angliei, în situații limită, ar putea fi obligate să ocupe temporar unele puncte importante (de pe teritoriul otoman – n.n.) pentru a le apăra de francezi”⁵. Czartoryski prinde din zbor ideea și o dezvoltă în scrisoarea, din 30 august 1804, către Voronțov.

După ce evocă uimirea țarului față de cuvintele lordului Harrowby, șeful diplomației ruse expune proiectul său. Dată fiind incertitudinea care domnea asupra voinței unor puteri, printre care și Imperiul otoman, de a se opune lui Napoleon, ar putea fi necesară ocuparea unor teritorii otomane. Poarta, obligată să se declare împotriva Franței, va sfârși prin a accepta propunerea ruso-britanică de a i se ocupa

⁴ A.M. Stanislavskaia, *Politiceskaia deiatel'nosti F.F. Ușakova v Greții 1798–1800*, Moskva, 1983, p. 83–84.

⁵ J.H. Rose, *Select Dispatches from the British Foreign Office Archives relating to the Formation of the Third Coalition against France 1804–1805*, London, 1904, p. 14–19.

unele teritorii sub pretextul punerii lor la adăpost față de o invazie franceză - credea Czartoryski⁶. Printre rânduri însă, se citește dorința Rusiei de a testa intențiile Marii Britanii față de o eventuală înțelegere secretă privind posesiunile otomane din Europa. Ambasadorul Voronțov primise misiunea de a discuta confidențial la Londra chestiunea. Czartoryski era optimist, prea optimist chiar.

Voronțov arată scrisoarea englezilor, care sunt stupefiați. Era cu siguranță vorba de o neînțelegere. Cuvintele lui Harrowby nu erau semnalul pe care l-au înțeles rușii.

Aceasta era atmosfera în care Novosilțev începe la Londra discuțiile despre viitoarea coalitie, discuții care priveau și Imperiul otoman. Emisarul țarului a fost nevoit să nege vehement, în întrevederile cu Pitt, că Rusia ar nutri planuri de expansiune, în dauna Porții și că țarul ar vrea să devină stăpân la Constantinopol. Însă, dacă împrejurările se vor modifica dramatic, pentru a evita prezența la Strâmțori a unei alte puteri, Rusia va trebui să intervină și să le ocupe ea, mai spune Novosilțev. Cât despre Anglia, cel mai bun prieten al Rusiei, nu are de ce să se neliniștească pentru că nu va pierde nimic. Din contră, comerțul ei în zonă va fi mai bine apărât decât în prezent, l-a asigurat Novosilțev pe Pitt. Pentru a înlătura orice suspiciune asupra intențiilor Rusiei, Novosilțev i-a înmănat lui Pitt textul articolelor secrete ale proiectului de tratat. La înapoierea hârtiilor, Pitt ar fi spus că intențiile țarului erau conforme cu binele general iar guvernul englez va colabora cu Rusia în acea chestiune, a comunicat Novosilțev lui Alexandru I în raportul din 25 decembrie 1804⁷. Nu s-a întâmplat însă așa. Diplomația britanică nu și-a însușit propunerea introducerii trupelor rusești și britanice pe teritoriul otoman, nu a făcut demersuri convingătoare pentru acceptarea acestui articol de către Poartă, dar nici nu s-a opus categoric pentru a nu-și supăra cel mai important aliat de pe continent.

Înainte de a cunoaște reacția Londrei la proiectul de alianță cu Poarta, Adam Czartoryski a trimis, la 29 decembrie 1804, ambasadorului la Istanbul instrucțiunile⁸ și proiectul de tratat cu diferitele variante pentru unele articole⁹.

În ce privește articolul 3 secret, Czartoryski sugerează ambasadorului Andrei Italinski să-l prezinte ca fiind motivat de insistența cu care Poarta a cerut să fie apărută de francezi. Dacă negociatorii Porții resping articolul, Italinski a fost instruit să nu insiste și să-i asigure că aceste măsuri sunt cele mai bune pentru a garanta securitatea Porții. Însăși prezența unor trupe rusești la nord de Dunare – continua Czartoryski – ar aduce Porții mari beneficii, pentru că pașalele din zonă nu vor mai îndrăzni să se răzvrătească, iar Moldova și Țara Românească vor fi la

⁶ *Vneșneia politika Rossii*, II, p. 119–122.

⁷ *Ibidem*, p. 219–235.

⁸ Arh. V.P.R.I., fond Posol'stvo v Konstantinopole, dosar 39, f. 434–453. Proiectul instrucțiunilor secrete a fost publicat de S.M. Goreainov, *Dogovor 11(23) senteabrea 1805 goda mejdu Rossieiu i Turcieiu*, în „Izvestia Ministerstva Inostrannâh Del”, t. V, S. Peterburg, 1912, p. 233–243.

⁹ Arh. V.P.R.I., fond Posol'stvo v Konstantinopole, dosar 39, f. 456–504.

adăpost de jafurile comise de către rebeli. Totul era deci făcut spre binele Porții. Numai că demnitarii otomani trebuiau ajutați să înțeleagă acest lucru. Asta cădea în sarcina ambasadorului Italinski.

Acesta este însă consternat la citirea instrucțiunilor și a proiectului de tratat. Cugetă câteva zile, după care-i răspunde lui Czartoryski că nu se poate, Poarta nu va accepta introducerea trupelor străine pe teritoriul său. În observațiile asupra proiectului de tratat din 4 februarie 1805, Italinski notează că articolul 3 va fi piatra de încercare a negocierilor. Apoi scrie o frază antologică pentru a-l face pe Czartoryski să înțeleagă mai bine politica Porții: „Turcii sunt ignoranți, este adevărat, dar ei își cunosc interesele față de vecinii lor la fel de bine ca și guvernele cele mai luminate”. Cu alte cuvinte, Italinski spunea că Poarta nu poate fi așa de ușor prostită. Propunerea de introducere a trupelor în principate nu va fi bine primită și va naște temerea că Rusia vrea să sustragă Porții aceste teritorii. Baza de acțiune a Rusiei în Balcani trebuie să rămână insula Corfu, mai spune Italinski, și doar în caz de război este necesară ocuparea Țării Românești și Moldovei, pentru a asigura spatele armatei care traversează teritoriile otomane. Italinski atrage atenția că principatele nu vor putea întreține o armată de 15.000 de oameni, cheltuielile absorbind aproape întregul lor venit. Un alt argument ca Poarta să nu permită ocuparea principatelor era faptul că aprovizionarea Istanbulului depindea, în bună măsură, de produsele românești. De aceea, Italinski se declară convins că Poarta va refuza categoric includerea primului punct al articolului 3. În privința ocupării orașului Parga, Italinski spera să poată obține includerea acestei clauze într-un articol separat și secret, în funcție de evoluția negocierilor. Cât despre Alexandria și un port în Moreea care să fie ocupate de britanici, Italinski se declară sceptic, mai ales că atitudinea englezilor în Egipt, după retragerea trupelor franceze, a nemulțumit considerabil Poarta, care se mai teme și de represalii din partea lui Napoleon dacă ar accepta asemenea clauze. După toate aceste considerații, Italinski a cerut să se renunțe la prevederea introducerii trupelor ruse în Principatele Române¹⁰.

Ambasadorul Rusiei la Poartă a redactat propria sa variantă de proiect, pe care a trimis-o lui Czartoryski la Petersburg. Paragraful privind ocuparea Moldovei și a Țării Românești a fost înlocuit cu prevederea că, în cazul în care francezii amenință una din provinciile otomane, Rusia va trimite trupe care vor fi dislocate în zona cea mai expusă. Trupele nu se vor amesteca în administrația locală și se vor retrage imediat după încheierea păcii. La punctul 2 se menționează constituirea unei baze militare în afara celor din Insulele Ionice, dar nu este numită Parga, chiar dacă, evident, e vorba de ea. La punctul 3 a fost menținută prevederea privind ocuparea Alexandriei de trupele britanice¹¹.

¹⁰ Ibidem, fond Kanțelearia, dosar 2249, f. 64–65.

¹¹ Ibidem, dosar 2249, f. 69–74.

Reacția lui Czartoryski este categorică: „Instrucțiunile dumneavoastră vă autorizează, într-adevăr, la modificări, dar asta, puțin câte puțin, în cursul negocierilor, și nu încă de la început, cum sunteți determinat”. În caz contrar, atrage atenția Czartoryski, țarul se va vedea nevoit să refuze ratificarea tratatului. Italinski nu trebuie să se teamă, îl îmbărbătează Czartoryski, de vreme ce singura putere care poate contrabalansa influența Rusiei la Istanbul este Anglia, iar aceasta a făcut deja cunoscut că este dispusă să sprijine propunerile Rusiei¹².

Czartoryski i-a sugerat lui Italinski să se folosească de serviciile grecilor fanarioți pentru a convinge Poarta. Aparent, interesele lor în principate ar fi trebuit să-i determine să se împotrivească intrării trupelor rusești. Documentele exclud orice dubiu. Constantin Ipsilanti, domnul Țării Românești, a îmbrățișat acest proiect cu un entuziasm ce-i creează mari probleme ambasadorului Italinski care, de cele mai multe ori, este contrazis de șefii săi de la Petersburg cu argumente prezentate de Ipsilanti, care întreținea o corespondență directă și secretă cu Czartoryski. În mod paradoxal, doi ani mai târziu, cariera lui Ipsilanti avea să fie curmată de un conflict cu generalul Mihail Miloradovici, în vremea războiului ruso-otoman. Expulzat în Rusia, Constantin Ipsilanti va muri în exil la Kiev, în 1816. Întâlnirea cu armata rusă, pe care o dorea atât de mult în 1805, i-a fost fatală.

Pentru moment însă, Czartoryski i-a cerut lui Italinski să-și unească eforturile cu agenții lui Ipsilanti la Poartă, însă să acționeze cu grijă pentru a nu-i compromite. În privința domnului Moldovei, Alexandru Moruzi, lucrurile sunt diferite. Probabil, crede Czartoryski, acesta nu e dispus să primească trupele ruse și se va folosi de fratele său, Dimitrie, influent pe lângă reis efendi, să blocheze acest proiect. De aceea, să apeleze cu prudență la serviciile lui Dimitrie Moruzi¹³.

Ambasadorul Italinski era însă și mai precaut. El scrie la Petersburg că nici Ipsilanti nu trebuie lăsat, ca măsură de precauție, să intervină în negocieri. „Toate sfaturile pe care acest domnitor le va da Porții, în această chestiune, nu vor face decât să confirme opinia generală că este vândut rușilor” – atrage atenția Italinski¹⁴.

La 28 februarie 1805 au început negocierile. Când delegații otomani au întrebat de articolele secrete, Italinski a pretins că nu le primise și că ele urmau mai întâi să fie convenite între Rusia și Marea Britanie¹⁵. Sărbătoarea de Kurban-Bairam a întârziat negocierea, a doua ședință desfășurându-se abia la 18 martie¹⁶. Cu a treia ședință, din 15 aprilie, s-a încheiat negocierea tratatului și s-a trecut la articolele secrete¹⁷. În aceeași zi, Italinski a prezentat verbal lui reis efendi ideile care stau la baza fiecărui articol secret¹⁸.

¹² Ibidem, fond Posol'stvo v Konstantinopole, dosar 45, f. 55–58.

¹³ Ibidem, dosar 45, f. 59–60.

¹⁴ Ibidem, fond Kanțelearia, dosar 2249, f. 79.

¹⁵ Ibidem, dosar 2249, f. 135–140.

¹⁶ Ibidem, dosar 2249, f. 207–225.

¹⁷ Ibidem, dosar 2249, f. 251–257.

¹⁸ Ibidem, dosar 2249, f. 294.

Despre articolul 3, care conținea prevederea introducerii trupelor ruse și britanice pe teritoriul Porții, Italinski i-a spus lui Mahmud efendi că acesta „va stabili măsurile de apărare pentru securitatea Imperiului otoman”. Italinski a ales această tactică pentru a nu provoca reacții categorice din partea negociatorilor otomani: „cred că este mai util de a le dezvălui (articolele – n.n.) puțin câte puțin, ceea ce îmi va oferi timp și mijloace de a le pregăti spiritele, de a sonda și mai bine terenul și de a cunoște până la ce punct va putea merge insistența mea”. Italinski a trimis mai apoi Porții varianta redactată a primelor două articole secrete¹⁹. După care, negocierile s-au blocat pentru o lună și jumătate.

Ce s-a întâmplat de fapt? Încă de la a doua conferință care a avut loc în martie, Italinski a transmis o informație primită de la Dimitrie Moruzi, potrivit căreia, șeful delegației otomane, Ismet bei, a spus că negocierile trebuie întârziate până ce va fi dezvăluit misterul articolelor secrete²⁰. Doar ce au fost prezentate primele două articole secrete și influența Rusiei la Poartă a primit o grea lovitură prin schimbarea marelui vizir, Iusuf pașa, cu Ismail pașa. Colaboratorul acestuia era Celebi efendi, partizan declarat al Franței. La rândul său, el era consiliat de un oarecare Isak bei, cel care efectuase, în trecut, mai multe misiuni în Franța și trăise o perioadă la Paris. Potrivit lui Italinski, Isak bei se întâlnea noaptea în secret cu primul dragoman al Ambasadei Franței la Poartă²¹. Însă, cel mai mare pericol care plana, asupra căruia atrage atenția Italinski, era schimbarea lui reis efendi, unul dintre cei mai importanți susținători ai alianței cu Rusia. Și, într-adevăr, la începutul lunii august, într-un moment de blocare a negocierilor, în urma prezentării articolului 3, Mahmud efendi a fost înlocuit cu Vassâf efendi, ceea ce a înspăimântat Rusia, care se temea că Poarta își orientează politica externă spre Franța. Pentru a îndulci pilula amară administrată diplomației ruse, în actul de numire al noului reis efendi, sultanul a pretins că l-a destituit pe Mahmud efendi pentru că nu a încheiat negocierea alianței cu Rusia și i-a cerut lui Vassâf efendi să isprăvească mai repede tratatul²². Potrivit lui Italinski, adevărul ar fi altul. El a aflat de la Dimitrie Moruzi că șeful delegației otomane, Ismet bei, i-a scris marelui vizir că vinovat pentru cererile exagerate ale Rusiei ar fi Mahmud efendi²³. O acuzație și mai precisă a formulat, o lună mai târziu, noul reis efendi la adresa lui Dimitrie Moruzi, despre care a spus că s-ar afla la originea ideii intrării trupelor ruse în principate²⁴.

Demiterea lui Mahmud efendi a privat Ambasada Rusiei de informațiile pe care le primea de la Dimitrie Moruzi, consilierul fostului reis efendi. Pierderea a

¹⁹ Ibidem, dosar 2249, f. 268–271.

²⁰ Ibidem, dosar 2249, f. 207–209.

²¹ Ibidem, dosar 2249, f. 373–377.

²² Ibidem, dosar 2250, f. 31–32.

²³ Ibidem, dosar 2250, f. 5–11.

²⁴ Ibidem, dosar 2250, f. 193.

fost însă repede suplinită de marele dragoman Callimachi. Relațiile secrete cu acesta, atrage atenția Italinski, vor trebui cu grijă ferite de Ipsilanti și Moruzi pentru că „poate diminua încrederea lor în bunăvoința Curții imperiale”. Dar cel mai mare succes al Ambasadei Rusiei a fost mituirea noului reis efendi cu 5.500 de piaștri, după care, raporta cu satisfacție Italinski la Petersburg, el a arătat mult mai multă bunăvoință²⁵.

În corespondența diplomatică se întâlnesc numeroase referiri la bani și la cadouri. La sfârșitul lunii mai, Italinski se plânge că banii promiși, încă din aprilie, nu au sosit și n-are cu ce anihila acțiunile diplomației franceze la Poartă²⁶. Iar când banii ajung la destinație, ambasadorul Rusiei a fost instruit cui și cum să-i ofere²⁷. Principalii beneficiari sunt Iusuf aga și Mahmud efendi, ultimul chiar dacă nu mai este în funcție²⁸. Cel mai important „agent” pe care l-a avut Rusia la Istanbul, în acea perioadă, a fost favoritul *valide sultane*, mamei sultanului, Iusuf aga, care exercita o mare influență asupra lui Selim III și avea un cuvânt hotărâtor la numirea miniștrilor Porții. În octombrie 1805 însă, mama sultanului a murit după o convalescență de câteva luni, iar rolul lui Iusuf aga a scăzut considerabil²⁹.

Negocierile au fost blocate toată luna mai. Speranțele lui Italinski că primele două articole secrete vor fi aprobate fără mari probleme s-au dovedit deșarte. Abia către sfârșitul lunii mai, Poarta i-a înmănat un contraproiect al articolului 1. Pentru câteva zile s-a desfășurat un bombardament cu proiecte și contraproiecte, ceea ce l-a făcut pe Italinski să ceară intervenția sultanului. Deși acesta și-a reafirmat dorința încheierii noului tratat³⁰, negociatorii otomani au rămas la fel de intransigenți.

În acest timp, în culise se pregătea scenariul prezentării și negocierii articolului privind intrarea armatei ruse în principate. Constantin Ipsilanti i-a trimis o scrisoare cifrată tatălui său, Alexandru, care se afla la Istanbul, cerându-i să colaboreze cu Italinski pentru a convinge Poarta să accepte prezența trupelor ruse pe teritoriul său. Însă, fostul domnitor i-a spus lui Italinski că ideea este o prostie teribilă și că nu trebuie nici măcar să ridice această problemă, pentru a nu trezi suspiciunile Porții, după care-i înșiră argumentele care fac propunerea inacceptabilă. Cu ocazia unei noi întâlniri, Alexandru Ipsilanti i-a prezentat lui Italinski un alt proiect. Potrivit acestuia, de vreme ce trupelor ruse nu li se va permite să ocupe principatele, ele puteau fi suplinite de o armată de 10.000 de

²⁵ Ibidem, dosar 2250, f. 279–283.

²⁶ Ibidem, dosar 2249, f. 426–427.

²⁷ Ibidem, fond Posol'stvo v Konstantinopole, dosar 45, f. 260.

²⁸ Ibidem, fond Kanțelearia, dosar 2250, f. 324–325.

²⁹ Ibidem, dosar 2250, f. 386–388.

³⁰ Ibidem, dosar 2249, f. 488–489.

oameni, recrutată din localnici³¹. Pentru asta avea nevoie de aprobarea Porții și de sprijinul Rusiei. Deși formarea unei armate proprii este unul dintre proiectele care l-au urmărit cu obstinație pe Constantin Ipsilanti, acesta i-a scris lui Italinski că ar prefera totuși trupele rusești în locul preconizatei armate pământene. Cei doi Ipsilanti, împreună cu Italinski, au stabilit că formarea armatei Țării Românești va rămâne varianta de rezervă în cazul respingerii proiectului ocupării principatelor de trupele rusești³².

Italinski a comunicat la Petersburg noul proiect. În instrucțiunile din 1 iunie 1805, Czartoryski a stabilit că dacă Poarta nu va accepta trupele ruse la nord de Dunăre, atunci se va negocia înființarea armatei în Țara Românească.³³

Scenariul prezentării acestui proiect delegaților otomani a fost pus la punct de Italinski și Alexandru Ipsilanti. Ambasadorul Rusiei va motiva introducerea trupelor ruse cu pericolul invaziei franceze în Albania și Moreea și cu necesitatea de a pune la adăpost Țara Românească de jafurile rebelilor de la sud de Dunăre. În timp ce Italinski va insista pentru intrarea armatei țariste, bătrânul Ipsilanti îi va ajuta pe demnitarii Porții să le încolțească ideea ca domnitorul Țării Românești să-și apere singur frontiera. Dacă dregătorii otomani se vor dovedi lipsiți de imaginație, Ipsilanti urma să le spună direct că fiul său are deja ceva trupe iar crearea unei armate nu ar fi o inovație pentru că „noile stipulații autorizează înarmarea unei forțe naționale în Valahia”. Pentru a nu da de bănuț Porții, mai scrie în scenariul trimis la Petersburg, Italinski trebuie să respingă cu fermitate această idee. Atunci, Poarta i-ar trimite pe agenții domnitorilor fanarioți să discute direct cu Italinski³⁴.

Abia la începutul lunii iulie s-a încheiat negocierea primelor două articole secrete. Iosif Fonton, primul dragoman al Ambasadei Rusiei, i-a prezentat lui reis efendi proiectul următoarelor două, adică al articolelor 3 și 4. După ce a citit proiectul, Mahmud efendi a spus că Poarta nu le poate accepta iar pentru a evita și alte surprize pe viitor a cerut proiectul tuturor articolelor secrete. În fața acestui refuz, Italinski a solicitat o întrevedere cu reis efendi pentru a motiva articolul 3. La 25 iulie s-au întâlnit cele două delegații, într-o sedință care a durat șapte ore și

³¹ Nu este cu totul exclus că cei doi Ipsilanti, Alexandru și Constantin, nu aveau opinii divergente asupra articolului secret ce prevedea intrarea trupelor ruse în principate, ci, înțelegi între ei, au manipulat în așa fel diplomația rusă încât aceasta a văzut în formarea unei armate pământene în Țara Românească singura variantă care poate fi pusă în practică. Această ipoteză nu se sprijină pe nici un document. Personal, am dubii mari asupra ei, dar nu pot să o exclud complet. În rapoartele diplomatice rusești nu am depistat nimic care să-mi sugereze măcar acest scenariu. Ipoteza ar putea fi confirmată de corespondența cifrată purtată între domnitorul de la București și tatăl său, aflat la Istanbul. Este însă foarte probabil că scrisorile au fost încă de pe atunci distruse.

³² Arh. V.P.R.I., fond Kanțelearia, dosar 2249, f. 273–279.

³³ Ibidem, fond Posol'stvo v Konstantinopole, dosar 45, f. 105–109.

³⁴ Ibidem, fond Kanțelearia, dosar 2249, f. 565–568.

jumătate. După cum ceruse reis efendi, Italinski a prezentat proiectul articolelor secrete. Delegația otomană a fost categorică: articolele 3 și 8 sunt inadmisibile, nu pot fi negociate, nici măcar discutate. Pentru a nu pierde timp, ambasadorul Rusiei a propus negocierea celorlalte articole până va primi noi instrucțiuni de la Petersburg.

Omul în care diplomația rusă și-a pus speranțele, Mahmud efendi, i-a cerut lui Italinski să retragă proiectul articolului 3 și i-a propus o întâlnire secretă. Italinski a refuzat și una, și alta, solicitând continuarea negocierilor.

Marja de manevră a ambasadorului Rusiei s-a redus considerabil după ce Czartoryski l-a prevenit că în cazul în care Poarta va refuza intrarea trupelor ruse, să se pregătească să se retragă demonstrativ de la post, nu înainte de a pune arhiva la adăpost³⁵.

La sfârșitul lunii iulie, Czartoryski care nu aflate încă despre blocarea negocierilor la Istanbul, a revenit cu un nou set de instrucțiuni pentru negocierea articolelor secrete. Concesia la care Rusia ar fi fost dispusă era reducerea numărului trupelor staționate în principate de la 15.000 la 5–6.000 de oameni. Totodată, prezența armatei ruse, își motiva Czartoryski concesia, va ajuta considerabil la înființarea unităților militare locale care, cu timpul, vor deveni extrem de utile. În cazul în care Poarta va refuza și această variantă, se va încerca înființarea unei armate în Țara Românească³⁶.

Înlocuirea șefului diplomației otomane, produsă la începutul lunii august, a mai întârziat cu două săptămâni negocierile și așa intrate în impas. Când acestea s-au reluat, delegații otomani au respins categoric propunerea ca trupele ruse să ocupe principatele. Atunci, Alexandru Ipsilanti, care păstra zilnic contactul cu Ambasada Rusiei, a trecut la punerea în aplicare a scenariului convenit cu Italinski. Bătrânul Ipsilanti i-a sugerat lui reis efendi posibilitatea înființării unei armate în Țara Românească, idee pe care – comunica ambasada Petersburgului – acesta a gustat-o. Între timp, au mai avut loc două întâlniri între reis efendi, kehaia bei și Iosif Fonton, ocazii cu care a fost reluată discuția asupra articolului 3. Atunci, kehaia bei i-a vorbit lui Fonton de varianta armatei pământene. După cum se convenise anterior cu Alexandru Ipsilanti, se relatează în raportul trimis la Petersburg, Fonton a respins ideea, spunând că este o măsură insuficientă și un proiect nou, pe care nu știe cum îl va primi Italinski. Era un mic succes al diplomației ruse, care-i manipulasă pe dregătorii otomani, pe care Fonton a încercat să-l dezvolte la următoarea întrevvedere din 9 septembrie. El le-a spus delegaților otomani că Italinski nu respinge ideea înființării unei armate locale în Țara Românească, însă cere amănunte suplimentare. După ce a făcut comunicarea, spre stupefacția lui Fonton, kehaia bei a spus că sultanul nu mai face nici o concesie și

³⁵ Ibidem, fond Posol'stvo v Konstantinopole, dosar 45, f. 261–262.

³⁶ Ibidem, dosar 45, f. 185.

vrea să-i scrie personal țarului pentru a-i explica de ce nu poate accepta acele prevederi³⁷. Încercările lui Fonton de a obține explicații despre schimbarea atitudinii plenipotențiarilor Porții au fost curmate de cuvintele: „aceasta este voința suveranului”. Nici ambasadorul Marii Britanii, Charles Arbutnot, solicitat să intervină în ajutorul diplomației ruse, n-a putut face nimic. Și el avea de fapt probleme cu demnitarii otomani, care cereau explicații în legătură cu sosirile de trupe britanice în Mediterana, temându-se că sunt destinate ocupării Egiptului³⁸.

Soarta tratatului urma să se decidă la conferința din 14 septembrie. Cu puține zile înainte, a sosit curierul de la Petersburg cu noi instrucțiuni. Italinski urma să grăbească încheierea tratatului, fiind autorizat să facă toate modificările compatibile cu scopul esențial, anume acela de a menține Poarta în alianță cu Rusia. În continuare, cel mai important rămâne articolul 3, iar Italinski trebuia să obțină măcar înființarea unor trupe locale în Țara Românească³⁹. Evenimentele care se precipitau pe arena internațională au obligat Rusia să regândească miza pe care o avea încheierea alianței cu Poarta și să se mulțumească cu mai puțin. În acel moment Napoleon traversa Europa și se năpustea asupra Austriei. Pentru aliați înțepea un șir de înfrângeri care vor culmina cu Austerlitz, în decembrie 1805.

Conferința din 14 septembrie i-a spulberat orice speranță lui Italinski. Potrivit raportului ambasadorului Rusiei, în noaptea dinaintea întâlnirii delegațiilor, Iusuf aga, cel mai important „agent de influență” al rușilor la Poartă, l-a anunțat printr-un bilet pe kehaia bei că l-a convins pe sultan să aprobe unele articole în divergență, cu excepția articolelor 3 și 8. În imposibilitate de a mai negocia ceva, Italinski a renunțat, de dragul încheierii tratatului, să mai ceară intrarea trupelor ruse în principate sau înființarea unei armate locale în Țara Românească⁴⁰. După ce au fost puse la punct ultimele detalii de redactare și au fost confruntate traducerile, la 23 septembrie 1805 s-a semnat tratatul de alianță defensivă dintre Imperiile rus și otoman⁴¹.

Pentru Petersburg era un eșec diplomatic. Diplomația rusă a trebuit să renunțe la principala clauză pe care ar fi dorit-o inclusă în tratat. Pentru asta, de fapt, și inițiasse renegocierea în 1805 a unei alianțe care expira în 1807.

Care sunt cauzele acestui eșec?

Proiectul Rusiei nu avea șanse să fie acceptat de Poartă, cu atât mai puțin în acel context internațional. El a pornit de la o frază dintr-o scrisoare a șefului diplomației britanice, frază aruncată la întâmplare, care a aprins mințile celor care luau decizii în politica externă a Rusiei, dar care nu aveau idei prea clare despre cum mergeau treburile la Stambul. Pentru a obține totuși încheierea unei alianțe –

³⁷ Ibidem, fond Kanțeleariia, dosar 2250, f. 178–182.

³⁸ Ibidem, dosar 2250, f. 199–204.

³⁹ Ibidem, fond Posol'stvo v Konstantinopole, dosar 45, f. 187.

⁴⁰ Ibidem, fond Kanțeleariia, dosar 2250, f. 216–227.

⁴¹ Textul tratatului în *Vneșneaia politika Rossii*, II, p. 584–594.

care-i aducea importante beneficii Rusiei, amintesc aici doar libera circulație a navelor de război rusești prin Strâmțori – în condițiile în care Rusia era amenințată să piardă din influență în favoarea Franței, Petersburgul a trebuit să se mulțumească cu mai puțin. Oricum, eșecul celei de a treia coaliții antinapoleoniene la Austerlitz a făcut inutil tot efortul diplomației ruse. Prestigiul Franței a crescut la Istanbul, iar Poarta a căzut în brațele lui Napoleon. Doar câteva zile i-au trebuit noului ambasador al Franței, Horace Sébastiani, în august 1806, pentru a convinge Poarta să-i destituie pe domnitorii de la București și Iași. Fapt ce a condus la izbucnirea unui nou război între Imperiile rus și otoman, la doar un an de la încheierea tratatului de alianță.

A POINTLESS TREATY. WHY WAS THE RUSSIAN-OTTOMAN ALLIANCE OF SEPTEMBER 1805 NEGOTIATED?

Abstract

The Russian-Ottoman alliance signed in 1799 had validity until 1807. However, in the summer of 1804, the decision to negotiate a new treaty was reached at Sankt Petersburg. At stake was the introduction of a clause which would have enabled the Russian and British troops to occupy some Ottoman territories and turn them into operation bases against a hypothetical French invasion, thus gaining a strategic advantage in the confrontation against Napoleon.

The spark that set to work the mind of A. Czartoryski, the Tsar's Minister for Foreign Affairs, was a paragraph in the letter of 26 June 1804 by Dudley Rudger Harroby, State Secretary for Foreign Affairs to the Russian ambassador to London, S. R. Vorontzov. Harrowby spoke of extreme situations, in which the Russian or British armies could temporarily occupy some strategic position in Ottoman territory, in order to defend it from Napoleon. Czartoryski further developed this idea in his letter of 30 August to Vorontzov, where the occupation of some Ottoman territories was shown as a prerequisite. At the end of December 1804, A. I. Italinski, Russia's Ambassador to the Porte, was sent a draft of the treaty together with instructions for its negotiation. The key to the entire treaty proposed by Russia was Article 3. It stipulated the following: 1. Russia would position 10–15,000 soldiers in Moldavia and Wallachia. The Russian troops would stand ready to counteract a French landing in the Balkans; 2. Russia would occupy Prague, and dislocate there 2,000 soldiers; 3. Great Britain would occupy Alexandria and a second port in Moreea, where war ships, ammunition deposits, and 4–5,000 people would be positioned.

Italinski was shocked at reading the draft. He asked Czartoryski to reformulate the secret Art. 3 and give up the idea of introducing Russian troops in the Romanian Principalities, since the Porte would never admit such a provision.

But Csartoryski, under the influence of Constantin Ipsilanti, Prince of Wallachia, Russia's main "agent" in the Balkans refused categorically, and threatened that the Tsar would never ratify the treaty should the secret Art. 3 fail to be included in the text. After some secret talks between Italinski and the father of the Wallachian Prince, Alexander Ipsilanti, it was decided that, if the Porte opposed the penetration of Russian troops in the Principalities, a local army of 10,000 people should be set up there, and placed under the instruction of Russian officers, after the Russian army regulation. Csartoryski approved the plan. The negotiations began on 28 February. Their course was influenced by several crises (the replacement of the Grand Vezir, the mission of the French messenger Jauber, the occupation of the fortress of Anaklia by the Russian troops of the Caucasus, etc.). Only by the end of July was the secret Art. 3 reached. The Porte declared it unacceptable, and refused to take it under any consideration. After a recess of several weeks caused by the change of the reis-efendi, the negotiations were resumed. After a small victory won by the Russian diplomacy when, at Alexander Isilanti's suggestion, the new reis-efendi seemed to accept the idea of a local army in Wallachia, the plenipotentiary Ottoman officials announced that the Sultan had rejected Art. 3 categorically.

The international developments forced Russia, who was preparing for a confrontation with Napoleon, to renounce the stipulation of the Russian occupation of Wallachia and Moldavia, and to sign with the Porte, on 23 September 1805, a defensive treaty of alliance that was far from the initial project.

BASARABIA ÎN VEACUL AL XIX-LEA: CONSIDERAȚII POLITICE ȘI DEMOGRAFICE

LOUIS ROMAN

Cele ce urmează au câteva repere fundamentale în epocă. Străvechiul nume românesc *Basarabia* desemna numai zona limitrofă Dunării, cuprinsă între Prut și Nistru (Bugeacul). După ce, prin tratatul de la București (16/28 mai 1812)¹, se rupea din trupul Moldovei și se alipea domeniilor țarului întregul teritoriu de dincolo de Prut, cu începere din 1813 – din evidente considerații politice, asociate acaparării imperiale – amintitul apelativ începea oficial a fi utilizat pentru toată *oblast'* „regiune” atunci formată, devenită ulterior *gubernija*². La 18/30 martie 1856, Congresul de la Paris hotăra ca regiunea de sud-vest a provinciei să fie înapoiată Moldovei³, ceea ce se opera la 1 martie 1857⁴. Tratatul de pace de la Berlin (1/13 iulie 1878)⁵ lua însă țării și acele județe, recunoscând însă reunirea Dobrogei cu România.

Ne oprim asupra câtorva chestiuni ale vieții provinciei în vremea jalonată de amintitele repere cronologice.

I. RÂNDUIELI ROMÂNEȘTI ÎN BASARABIA DUPĂ 1812

Sub stăpânirea țaristă se mențineau în ținut structuri și instituții precedente⁶, în condițiile existenței unei covârșitoare majorități românești.

¹ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, I, ed. D.A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, București, 1888, p. 297–298 (art. IV).

² *Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice. 1918–1968*, ed P.M. Kožuhar', I. I. Špak, Chișinău, 1973, p. 25, n. 3.

³ *Acte și documente*, II, ed. D.A. Sturdza și al., 1889, p. 1081 (art. XX–XXI).

⁴ V.M. Kabuzan, *Narodonaselenie Bessarabskoj oblasti i levoberežnyh rajonov Pridnestrov'ja (konec 18 – pervaja polovina 19 v.)*, ed. V.S. Zelenčuk, Chișinău, 1974, p. 50–51.

⁵ *Relațiile internaționale ale României în documente (1368–1900). Culegere selectivă...*, ed. I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, București, 1971, p. 435 (art. 45–46).

⁶ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. I/2, București, 1885, no. 927, p. 709 (10 mai 1813).

Structura socio-juridică specifică Moldovei este timp îndelungat menționată: o întâlnim la 1814⁷ și la 1817⁸; ea este clar reliefată în legiuirea fundamentală din 1818⁹, ca și ulterior¹⁰. Chiar și la 1861 anumite categorii purtau denumirile de demult: țărani, răzeși, mazili etc.¹¹, deși treptat ele se desființau: la 1818 fuseseră lichidați ca entități legale scutelnicii, breslașii și slugile¹²; la 1847 a fost rândul ruțașilor, mazililor și boiernașilor¹³ ș.a.m.d.

Instituții ancestrale rămâneau în vigoare. Autonomia regiunii a fost desființată abia la 29 februarie 1818, dar linia vamală pe Nistru a funcționat până în 1830¹⁴. La 1829–30, pe acest fluviu se alcătua o linie de carantină împotriva ciumei care se propaga dinspre Peninsula Balcanică¹⁵; cu începere de la 12 decembrie 1830, acolo se constituia o barieră carantinală împotriva holerei, a cărei ofensivă se îndrepta dinspre est spre vest și sud-vest¹⁶. Călărașii persistau la isprăvnicate și pe la alte autorități, mai ales în acele ținuturi unde tradiția lor era mai trainică: din totalul de 2 902, la Orhei (rezultat din contopirea acestuia cu Lăpușna) se aflau 1 074, la Soroca 598 etc.¹⁷ Practica judiciară a folosit îndelung temeuriile dreptului românesc: *Basilicalele*, *Novelele* lui Justinian, *Hexabiblia* lui Constantin Harmenopoulos, manualul lui Andronachi Donici (Iași, 1814) ș.a.¹⁸.

⁷ L.T. Boga, *Populația (etnografie și statistică)*, în vol. *Basarabia. Monografie*, ed. Șt. Ciobanu, Chișinău, 1926, p. 69–70; P.P. Svin'in, 1867 (date ale ispravnicilor basarabeni, 1814–1815; rezumate de Z.C. Arbure, *Basarabia în secolul 19*, București, 1898, p. 698–717).

⁸ I.N. Halippa, *Rospis' zemlevladienija i soslovnogo stroja naselenija Bessarabii po dannym perepisi 1817 g.*, în „Trudy Bessarabskoj Gubernskoj Učenoj Arhivnoj Komissii”, t. 3, 1907, p. 230.

⁹ *Așăzământul obrazovaniei oblastei Basarabiei*, Chișinău, 1818 (Fragment la M. Gaster, *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise (sec. 16–19), dialectale și populare*, II, Leipzig-București, 1891, no. 185, p. 219–222; sintetizat de N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București-Vălenii de Munte, t. 24, 1912, p. 163–164).

¹⁰ Z.C. Arbure, *op. cit.*, p. 733–739.

¹¹ A. Zaščuk, *Materialy dlja geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Bessarabskja oblast'*, I, St. Petersburg, 1862, p. 188–189.

¹² M.P. Muntean, *Nekotorye dannye o skutel'nikah Bessarabii v načale 19 veka*, în „Učenyje zapiski”, t. 65, 1963, p. 61.

¹³ M.P. Muntean, F.Ja. Maršalkovskij, *Ruțași Bessarabii v pervoj polovine 19 veka*, în „Učenyje zapiski”, t. 72, 1964, p. 59–68.

¹⁴ Al. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor*, III (1812–1918), Chișinău, 1940, p. 15–16, 102–103.

¹⁵ *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, V/3, ed. I. Lupu, N. Camariano, O. Papadima, București, 1967, no. 17 171, 17 195–17 196.

¹⁶ C.M. Boncu, *Câteva date privind epidemia de holeră din 1831 în Țara Românească (și mai ales în județul Prahova)*, în vol., *Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note*, ed. G. Brătescu, București, 1972, p. 271.

¹⁷ Z.C. Arbure, *op. cit.*, p. 736.

¹⁸ N. Smochină, *L'application du droit romain-byzantin chez les Roumains*, în „Balkan Studies”, t. 12, 1971, nr. 1, p. 187–252.

Pentru menținerea în uz dincolo de Prut a legilor Țării Moldovei, în primele decenii ale veacului al XIX-lea s-a desfășurat o adevărată luptă¹⁹.

În decurs de câteva decenii însă, autoritățile imperiale au înlăturat pas cu pas din Basarabia instituțiile românești²⁰.

Simultan se dezvoltă o cultură și o conștiință națională românească, stimulate de evoluția României. Unirea din 1859 și acțiunile de modernizare a vieții sociale, economice și culturale ce-i urmează, cucerirea Independenței și desfășurările politice din statul român reverberează în spiritul public din Basarabia. În intervalul 1857–1878, când între frontierele Principatului Moldovei (apoi ale României) se găsesc județele sudice ale provinciei, procesele modernizatoare din țară se transmit în mod direct în aceste părți. Se constituie astfel multiple elemente de atracție și de impulsione a luptei de eliberare a poporului Basarabiei, care la 27 martie/9 aprilie 1918 hotărăște Unirea cu Patria.

II. „PUSTIETATE” ȘI „ÎNAPOIERE” LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA?

Colegii din Republica Moldova depun evidente eforturi meritorii pentru a impune puncte de vedere științifice în studierea istoriei țării, știind că o condiție obligatorie în obținerea succesului scontat constă în depășirea critică a concepțiilor eronate acumulate în vremea vechiului regim. Această rută o urmează și investigația de mai jos cu privire la cele două chestiuni sugerate de titlul capitolului de față.

Din momentul acaparării imperiale a părților de peste Prut ale Moldovei și până în vremea din urmă s-a țesut legenda demografiei deficitare a regiunii, din care s-au desprins concluzii nerealiste.

V. Bajkov, șeful vâmlor, scria în 1813: „această țară..., jefuită și pustiită de operațiunile militare desfășurate din 1806 și până în 1810, prezenta un pustiu vast și nepopulat”²¹. În martie 1878, Ministerul rus al Apărării declara că în 1812 Basarabia ar fi avut „abia vreo 400 000 de suflete” și transferarea ei în stăpânirea țarului ar fi „însuflețit-o”, căci guvernul de la Petersburg s-a ocupat de vaste colonizări²². Raționamentele acestea au fost preluate de numeroși publiciști, istorici, statisticieni, sociologi ș.a. S-a estimat că, în 1811, ținutul ar fi fost locuit

¹⁹ D.C. Grama, *Lupta românilor de la răsărit de Prut pentru apărarea legilor Țării Moldovei în primele decenii ale secolului al 19-lea*, în „Destin Românesc”, t. 1, 1994, nr. 1, p. 86–97.

²⁰ *Istoria dreptului românesc*, ed. I. Ceterchi și al., II/1, București, 1984, p. 161–163.

²¹ V. Tomuleț, *Unele probleme de controversă privind dezvoltarea social-economică a Basarabiei (anii 1812–1868) în istoriografia sovietică moldovenească*, în vol. *Probleme actuale ale istoriei naționale și universale. Culegere de studii și materiale*, ed. A. Petrencu, Chișinău, 1992, p. 171.

²² I. Varta, *Documents inédits sur la politique russe à l'égard de la Roumanie en 1878*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. 32, 1994, nr. 3–4, p. 238.

de vreo 150 000 de bărbați, în total deci numai de cca 300 000 de persoane²³. Pe atunci ar fi fost o regiune „slab populată”; or, cum ulterior înregistrările mărturisesc sume incomparabil mai mari, se afirmă că ele ar reflecta „creșterea uriașă” a efectivului demic în acele decenii, ceea ce ar fi devenit „un factor al accelerării progresului economic” al guberniei în secolul al XIX-lea²⁴.

Un asemenea „spor masiv” nu putea rezulta decât din imigrări; interpretarea menționată aruncă astfel un con de umbră asupra autohtonilor, locuitori aici dintotdeauna. S-a formulat ca urmare aprecierea, după care provincia ar fi avut – în a doua jumătate a veacului al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea – o „populație eterogenă”. Or, în ciuda mobilităților spațiale, proporția românilor (numiți „moldoveni” în evidențele oficiale) s-a menținut permanent covârșitoare în Basarabia în ansamblu.

Afirmarea „pustietății” interfluviului Prut–Nistru la 1806–1812 era, de fapt, repetarea unor formule referitoare la întreaga Moldovă, adesea pronunțate în trecut. Or, către 1570 în principat subzistau vreo 4 000 de sate, iar pe la 1774 totalul târgurilor și satelor era de cel puțin 3 351 (în condițiile coagulării habitatului, sporul relativ important al locuitorilor în decurs de două secole se concretiza în creșterea semnificativă a taliei medii a așezărilor umane). Cifrele dovedesc indiscutabil o bună locuire permanentă a țării²⁵.

Ce-i drept, în părțile de peste Prut se mențin de-a lungul veacurilor unele zone de minimă demică, mai ales – într-o anumită perioadă – Bugeacul. La un moment dat, N. Iorga se gândise că „Basarabia de astăzi e, multă vreme, și în documentele moldovenești „pustiul” *pustina...*”²⁶. Termenul apare într-adevăr în

²³ V.M. Kabuzan, *Izmenija v razmeščennii naselenija Rossii v 18-pervoj polovine 19 v. (Po materialam revizij)*, Moskva, 1971, p. 54–55, Priloženie 1. Nu-i lipsită de interes alunecarea pe o pantă descendentă, în estimările formulate de-a lungul deceniilor, a nivelului de populare al provinciei către anul 1812: 400 000 de indivizi (la 1878); 300 000 (evaluări din 1809-1812: mai jos – Rbl. 2 și nota 42; propuse și în 1971); chiar 240 000 de persoane (aprecieri din 1812-1816, reluate de: I.A. Kotenko, N.A. Mohov, P.V. Sovetov, *O tendencii rosta narodonaselenija Moldavii v epohu feodalizma*, în „Učënye zapiski” (Moldavskij filial AN SSSR, Inst.ist., jazyka i lit.), t. 6, 1957, p. 60, n. 1; *Enciclopedia sovietică moldovenească*, vol. 8. RSS. *Moldovenească*, Chișinău, 1981, p. 86; Luminița Fassel, *Die Bessarabiendeutschen*, în „Südostdeutsche Vierteljahres-Blätter”, t. 38, 1989, nr. 3, p. 221.

²⁴ *Istoriya Moldavskoj SSR*, ed. I.V. Čerepnin, I², Chișinău, 1965, p. 375, 380–381; *Enciclopedia...*, p. 86–87; V.I. Taranov et al., ed. *Istoria RSS Moldovenești din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Chișinău, 1984, p. 177; E.M. Zagorodnaja, V.S. Zelenčuk, *Naselenie Moldavskoj SSR*, Kișiněv/Chișinău, 1987, p. 15; ed. V.I. Žukov, *Istoričeskoe značenie prisoeдинenija Bessarabii i levoberežnogo Podnestrov'ja k Rossii*, Chișinău, 1987, p. 52–55; etc.

²⁵ L. Roman, *Toponimia și demografia istorică*, în „Revista Istorică”, S.N., t. 8, 1997, nr. 5–6, p. 431–439.

²⁶ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, în idem, *Opere economice, cuvânt înainte*, ed. Georgeta Penelca, București, 1982, p. 483.

multe acte din veacul al XV-lea și până în cel de-al XVII-lea, cu referire la anumite terenuri de la est de Prut, dar el nu numește ținuturile răsăritene ale Moldovei în general. Din cele trei zone ale acesteia, cea dintre Carpații Răsăriteni și Siret deținea cea mai mare densitate demografică pe kmp, pe când regiunii dintre Prut și Nistru îi era specifică densitatea cea mai redusă²⁷. Totuși teritoriul de est al Moldovei era și el relativ bine locuit. La 1817 acolo se recenzau 1029 de localități²⁸. În anii 1760 suma lor era chiar ceva mai mare: la nord de Deltă se găseau atunci 255 de aule tătare²⁹, a căror populație a fost strămutată până la 1807; în schimb, satele de coloniști constituite până la 1817 erau în număr mai redus decât al fostelor aule.

Sub impresia concepției despre „scăzutul” nivel de populare al zonei la începutul secolului al XIX-lea și cu privire la „rapida” sa ridicare în deceniile următoare, s-a afirmat că – sub aspect economic și cultural – în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea teritoriul dintre Prut și Nistru ar fi fost „cel mai înapoiat” dintre toate părțile Moldovei³⁰. Ideea nu este însă agreată de surse. Într-un *arz*, trimis de ierarhii și boierii provinciei în 1764, se apreciază că Orhei, Lăpușna și Soroca sunt „trei ținuturi... celi mai cu mulți oameni și lăudate a Țării Moldovii..., celi mai roditori, de dau cel foarti mai multu venitu al Moldovii...”³¹.

La 2 octombrie 1812, Obșteasca Adunare adresează domnului o anafora „pentru înstrăinarea Beserabiei”. Despre pământul pierdut se spune că „era îndemănarea și adăpostirea pământenilor, în înlesnirea viețuirii lor, și întru a hranei

²⁷ L. Roman, *Implicații istoriografice ale cercetării demoistorice*, în „Revista de Istorie”, t. 37, 1984, nr. 5, p. 450–451 (și Tbl. 2).

²⁸ *Rospis*, p. 1–230 (calculul ns.).

²⁹ Când „s-au înapoiat Moldovei” „16 ceasuri” din cele „32 de ceasuri”, pe pământul „celor 2 × 32 ceasuri” erau 49 de sate tătare (M.A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, III, București, 1986, no. 20: 12–21 mai 1793); evenimentul a avut loc cel mai târziu în decembrie 1774 (Gh. I. Năstase, „Hotarul lui Halil pașa” și „Cele două ceasuri”. *Schițarea unei probleme de geografie istorică și politică moldovenească*, în „Buletinul Soc. Regale Rom. de Geografie”, t. 50 (1931), 1932, p. 207–214). Pe de altă parte, la 1807 în Bugeac se constată 206 *selenij/aulov*, foste tătarești înainte de completa strămutare din 1807 a populației lor (A. Skal’kovskij, *Bolgarskie kolonii v Bessarabii i Novorossijskom krae. Statističeskij očerok*, Odessa, 1848, p. 46–53). Deci: 49 + 206 = 255 aule, databile în anii 1760, înaintea unor evacuări succesive de (fracțiuni ale unor) hoarde.

³⁰ P.G. Dmitriev/Dimitriu, *Turecko-fanariotskij gnët i ego vlijanie na genezis kapitalizma v krest’janskom hozjajstve Moldavii vtoroj poloviny 18 veka*, în vol. *Ežegodnik po agrarnoj istorii Vostočnoj Evropy 1964 g.*, Chișinău, 1966, p. 440–441.

³¹ N. Iorga, *Două arzuri ale țării către sultan în secolul al 18-lea*, în „Analele Acad. Rom., Mem.Sect.Ist.”, s. III, t. 16, p. 207–210. Am datat documentul prin critica sa internă: a) pecetea cea mai tardivă poartă anul „1760”; b) se spune că actul este conceput „în anul al treizeci și patru după chipul cel de înnoire”, ceea ce trimite la răscoala de la Istanbul din sept–nov. 1730, care-l înlocuiește pe sultanul Ahmed III cu Mahmud I (H. Inalcik, la P.M. Holt, Ann K.S. Lambton, B. Lewis, ed. *The Cambridge History of Islam*, I.A. *The Central Islamic Lands from Pre-Islamic Times to the First World War*, Cambridge-London, 1977, p. 363).

îndestulare și a vitelor pășune”, era „tot câmpul și inima țării”. Din zahereaua de 200 000 stambol-chile de grâu ce se trimitea la Constantinopole, „din ținuturile cele deslipite acum” se scoteau 120 000. Când se da 80 000 de oi pentru Istanbul, din părțile de peste Prut se luau 35–40 000, dar cele ce se livrau de ținuturile acum rămase principatului se puteau crește numai pentru că foloseau pășunile de dincolo de Prut. Tot „acolo este isvorul vitelor”, iar cele ce se cumpărau „de astă parte de Prut” erau de fapt hrănite la suhaturi dincolo de râu. Pierzând teritoriul dintre acesta și Nistru, țara pierde cam a treia parte din locuitorii săi, ceea ce aduce și importante pagube vistieriei etc., etc.³² La aceste argumente sunt de adăugat și activitățile economice prestate de tătarii bugeclii.

Că nu poate fi vorba de „cel mai înăpoiat” teritoriu moldovean în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea o arată și rețeaua sa de așezări urbane. Dacă între Carpați și Prut (neluând în considerare părțile ocupate peste câțiva ani de austrieci) la 1769–70 se aflau 20 de târguri, dincolo de râu în acel moment numărul lor se ridica la 11 (5 în ținuturile principatului: Chișinău, Lăpușna, Movilău, Orhei, Soroca; 6 în regiunile administrate de otomani: Cetatea Albă, Chilia, Hotin, Ismail, Tighina, Tomarova)³³. Localitățile urbane erau promotoare ale unei susținute vieți economice, ceea ce se vede și din aceste cifre:

Ne-au parvenit câteva date din 1712, referitoare la locuitorii plătitori de *cizye* (deci nemusulmani) din Chilia, Akkerman, Bender și Tatar Pânari/Tatarbunar: 5 410 capi de gospodărie, de la care trezoreria încasează 2 055 000 akçe³⁴ (: 100 = 20 550 tlr.³⁵ – 41 pungi), sumă destul de importantă.

În 1808, în „cetățile” foste turcești³⁶ sunt numărați 1 791 de locuitori *proprietari* (= gospodării), din care 1 027 moldoveni³⁷.

Rezultă astfel că, sub aspect economic, în jurul anului 1800 interfluviul Prut – Nistru era comparabil cu restul teritoriului principatului. Sunt discernabile, desigur, și individualități regionale specifice: am subliniat diferențele de densitate demografică (sup.: n. 26–29); în părțile de dincolo de Prut întinse teritorii se mențineau sub administrație otomano-tătără, pe când dincoace de râu se găseau din

³² *Uricariul...*, ed. Th. Codrescu, IV, Iași, 1857, p. 343–356.

³³ *Răspunsurile ce s-au dat în scris la ponturile generalului Elem <Elmpt>*, în „Arhiva Românească”, I², 1860, p. 139–148 (datarea documentului: 1769–1770). Am adăugat Iași și Vaslui, căci în listă lipsește țin. Vaslui, iar târgul Iașilor nu-i amintit.

³⁴ Elena Grozdanova, *Nalog cizye s balkanski zemel' v sisteme dohodov gosudarstvennoj kazny Osmanskoj imperii (po tureckim dokumentam 17–18 vv.)*, în vol. *Fontes orientales ad historiam populorum Europae meridie-orientales arque centralis pertinentes*, ed. A. Tveritina, VIII, Moskva, 1974, p. 173, Tbl. 4; p. 187, Tbl. 12.

³⁵ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, ed. O. Sachelarie, N. Stoicescu, introd. V. Al. Georgescu, București, 1988, p. 29 (sub *aspru*).

³⁶ Tighina/Bender cu suburbia Lipcani, Cetatea Albă/Akkerman, Chilia, Hotin cu suburbiile sale.

³⁷ C. Istrati, *Statistici administrative și fiscale privind populația Moldovei între anii 1808 și 1812*, în A.I.I.A. „A.D. Xenopol”, t. 24, 1987, nr. 2, p. 378, Anexa 2.

vechime cele mai însemnate centre politice și cultural-eclesiastice ale Moldovei; zona răsăriteană trăia într-un regim social mai patriarhal, în timp ce relațiile servile mai mature erau cunoscute de certe ținuturi dintre Carpați și Prut etc.

Cum s-a ajuns oare la asemenea interpretări eronate?

Înainte de toate printr-o confuzie, care uneori ne confruntă. La 1829 se comentează o semnificativă discuție din periodicele rusești³⁸. „Vestnik Evropy” afirmase în 1826 că la 1812 Basarabia ar fi avut 4 000 de locuitori, iar în 1825 populația sa ar fi fost de 8 000 de oameni!! La 16 noiembrie 1829, o publicație periodică din Odessa arăta că cifrele sunt indubitabil eronate; a le accepta ar însemna să admitem o adevărată „pustietate”. Concluzia „Albinei Românești”, de unde împrumutăm aceste comentarii, ne interesează: „Acest feliu de greșele statistice se urmează în multe tipăriri și cu populația Prințipaturilor noastre”. Gazeta ieșeană le contrapune datelor pe 1827 asupra locuitorilor Basarabiei, comunicate de autoritățile provinciale: 106 062 familii și 1770 neînsurați.

În ceea ce privește măruntele valori cu care operase „Vestnik Evropy”, cunoștem o singură situație contemporană comparabilă în provincia discutată: la 1835, *soslòvija*, „stările”, care plăteau *pòdat* „dajdie pe suflete” însumau 7 501 familii, cuprinzând 29 043 de persoane de ambele sexe³⁹. Nu este exclus ca cifrele anterioare (4 000 la 1812 și 8 000 în anul 1825) să fi exprimat și ele, rotunjit, numărul menajelor (nu al persoanelor) provinciei, impuse la acest fel de dare. Însă de la locuitorii îndatorați la un anumit tip de dare și până la efectivul demografic al ținutului calea este cam lungă!

Cauza principală a vehiculării concepțiilor nerealiste semnalate este totuși alta: rezultatele lacunare, adesea chiar foarte deficitare, ale catagrafiilor vremii; ele se întâlnesc dealtminteri timp de secole în Moldova în general, în celelalte provincii românești, ca și în alte țări din Europa și de pe alte continente. Dacă ne îndreptăm atenția asupra Basarabiei, constatăm ciudate *looping-uri* atât în privința localităților înregistrate, cât și a populației conscrise.

Tabel Nr. 1

Satele, târgurile și orașele consemnate în Basarabia, 1809–1850

Data	1809	1814	1814-1815	1817	Anii 1840	Începutul anilor 1850
Sate	729	904	920	1022	1038 ^b	.
Orașe	17	16	16	7 ^a	24 ^a	.
Total	746	920	936	1029	1062	1103

^aOrașe și târguri

^bSate și cătune

³⁸ „Albina Românească”, t. 1, nr. 59, 19 dec. 1829, p. 235.

³⁹ A. Zaščuk, *op. cit.*, I, p. 149, n. 5.

Surse: 1809 – L.T. Boga, *op. cit.*, p. 26; C. Istrati, *op. cit.*, p. 384, Anexa 5 (17 orașe și 683 de sate în ținuturile Greceni, Codru, Hotârnicieni, Orhei, Soroca, Hotin, Tomarova, Ismail, precum și la Bender, Căușani, Akkerman și Chilia). Preambulul legii provizorii din 1812, prima lege rusească privitoare la provincie, reia cifrele catagrafiei din 1809 (cu o singură mărunță eroare) și amintește că, la cifrele prezentate, ar mai trebui adăugate așezările cu „coloniști străini”, ca „și o parte din ținutul Iași, dincoace de Prut, și câteva sate din ținutul Fălciu” (Al. V. Boldur, *op. cit.*, III, p. 118, Tbl.). Or, în „Ocolul peste Prut” din ținutul Iași la 1803 se numărau 29 de sate (Th. Codrescu, *op. cit.*, VIII, 1886, p. 342–344); nu suntem probabil departe de realitate dacă adăugăm 5 sate aparținătoare de Fălciu; coloniștii străini nu puteau avea la 1809 un total prea însemnat de sate, căci masa sud-dunărenilor trece la nord de Deltă numai cu începere din toamna aceluși an (I.I. Meșcerjuk, *Pervoe massovoe pereselenie*, p. 76–78), germanii se așează în Basarabia în 1814 și-n următorii ani (poate chiar cu începere din 1813; inf.: n. 64–65), iar resensământul din 1817 găsește în Bugeac 12 sate locuite de bulgari și gagauzi (mai jos: Tbl.3). Ne oprim ca atare la acest calcul orientativ: $683 + 29 + 5 \text{ sate} + 12 \text{ colonii} = 729 \text{ sate}$.

1814 – L.T. Boga, *op. cit.*, p. 69–70. 1814–1815: P.P. Svin'in, *loc. cit.*; 1817: I. N. Halippa, *op. cit.*, p. 1–230 (calculul ns.).

1840 – P. von Koeppen (la J.M. Chopin, J.H.A. Ubicini, *Provinces danubiennes et roumaines* (1856), Iași, 1993, p. 904).

1850 – V.M. Kabuzan, *Narodonaselenie*, p. 104–116, 124–155 (Priloženija 7, 10, 11: 864 orașe, târguri și sate; 147 slobozii; 92 colonii).

Numărul satelor, târgurilor și orașelor (Tabel Nr. 1) trece de la vreo 746 în anul 1809, la 920 în 1814 și la 1029 în 1817: în primii cinci ani saltul este cam de 170 de unități, iar în următorii trei ani – de aproximativ 100. Deși ulterior au loc încă și mai masive imigrări în provincie, creșterile sunt modice: de la 30 de localități până în anii 1840 și încă 40 până la începutul deceniului al VI-lea.

Tabelul Nr. 2

Populația catagrafiată în Basarabia, 1809–1835

Anul	1809–1812	1817	1824	1835
Persoane	299 547	491 904	582 982	A 594 716/B 693 646

Nota: Se marchează numai punctele de maximă ale numărărilor.

G (mai jos, sub *Surse*) = gospodării.

Surse: 1809–1812 – a) Bugeacul și Tighina la 1809 – 12 470 g (A. Zaščuk, *op. cit.*, I, p. 147, n. 1; L.S. Berg, *Naselenie Bessarabii. Ernografičeskij sostav i čislennost'*, Petrograd, 1923, p. 8); b) Oblastiia Basarabiei în iulie 1810/teritoriul de peste Prut aflat în componența Principatului Moldovei ante 1806 – 38 627 g (C. Istrati, *Statistici eclesiastice efectuate în Moldova între anii 1808 și 1812*, în A.I.I.A. „A.D. Xenopol”, t. 25, 1988, nr. 1, p. 350–351, Tbl. 11 și 14); c) Țin. Hotin la 1812 – 15 469 g (V.M. Kabuzan, *Narodonaselenie...*, p. 14, Tbl. 1; V.S. Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v 19 v. (Étničeskie i social'no-demografičeskie processy)*, Chișinău, 1979, p. 97, Tbl. 5); d) Total: $66\,566 \text{ g} \times 4,5 = 299\,547 \text{ suflete}$.

1817 – (revizija ordonată de general-gubernător/ulterior *namesnik* al Basarabiei Bahmet'ev): *Rospis'*, p. 1–230; idem, *Spisok korennyh bessaraskih dvorijan (15 maja 1818 g.)*, în „Trudy BGUAK”, t. 3, 1907, p. 413–418; L.T. Boga, *op. cit.*, p. 71–73. 1824 și 1835 A: V.M. Kabuzan, *op. cit.*, p. 64–66, Priloženie 3. 1835 B: L. Roman, *Populația Basarabiei în secolul 19: structura națională*, în „Studii și Articole de Istorie”, S.N., t. 62, 1995, p. 40, Tbl. 1.

Tot atât de neașteptată se arată și evoluția materiei demice catagrafiate: 300 000 de suflete către 1812; 492 000 la 1817; 583 000 în 1824, pentru ca în anul 1835 să se afirme valori total deosebite: 595 000 și 694 000! Cifrele nu pot să nu surprindă: întâi un spor de aproape 200 000 de indivizi în cinci ani, apoi unul de 90 000 la capătul a șapte ani, urmat de surpriza constatată un deceniu mai târziu. Pentru a percepe exact cele petrecute, să adăugăm că regula consta într-o primă înscriere a oamenilor, după care – în decurs de câțiva ani – listele erau revizuite (în totalitatea sa, operațiunea se numea *revizija*). În cea de-a VII-a, desfășurată în întregul Imperiu, suma celor înscrși în provincie a variat, în anii 1832–35, între 570 225 și 594 716 indivizi. De-a lungul celei de-a VIII-a *revizija*, valorile au fluctuat în Basarabia, în perioada 1835–49, între 693 646 și 771 338 etc.⁴⁰.

Ca urmare, statistica din 1817 – cea dintâi efectuată printr-o *revizija* imperială – înglobează într-o mai mare măsură suflarea regiunii, decât cele mai bune numărători din 1809–12 (un plus de 64,2%). Totalul stabilit de *revizija* a VIII-a la 1835 este mai înalt cu 100 000 de persoane (16,6%) decât rezultatul din același an al operațiunii precedente ș.a.m.d.⁴¹. Altfel spus, deși colonizările de după 1812 au avut un impact apreciabil asupra nivelului de populare al *oblast’/gubernija*, în esență nu ele se află la baza creșterilor spectaculoase în registre ale sumei satelor și locuitorilor, ci înainte de toate ameliorarea treptată a evidențelor demice, impusă de aparatul de stat țarist. Concluziile ce se ivesc merită a fi luate în considerare:

Totalul real al orașelor, târgurilor și satelor din Basarabia este pentru prima oară obținut (Tabel 1) prin *revizija* ordonată de Bahmet’ev (1029 în anul 1817). În cei opt ani precedenți s-au inclus în catastife din ce în ce mai multe așezări (746, apoi 920, în fine 936), până ce ele au fost cuprinse în întregime la 1817. Înmulțirea ulterioară, dar în ritm redus, se datorește mai ales continuării colonizării, în cadrul căreia fie se crează noi localități, fie unele cătune sunt transformate în sate, numărul lor adevărat fiind cunoscut de autorități. Rezultă astfel că susținerea, chiar în lucrări apărute nu de mult la București, a existenței în Basarabia la începutul secolului al XIX-lea a 685 de sate vine în directă contradicție cu realitatea.

Nivelul adevărat de populare al teritoriului dintre Prut și Nistru este cunoscut în mai mare măsură numai cu începere de la *revizija* a VIII-a: 693 646 de persoane în 1835 (Tabel Nr. 2). În sfertul de secol anterior, evidențele se îmbogățesc rând pe rând, marcând ridicări ample ale totalului demic știut. Primele concluzii ale unui

⁴⁰ V.M. Kabuzan, *Narodonaselenie*, p. 64–66, Priloženie 3; L. Roman, *Populația Basarabiei în secolul 19: structura națională*, în „Studii și Articole de Istorie”, S.N., t. 62, 1995, p. 40, Tbl. 1.

⁴¹ *Revizija* din 1817 și cea de-a VIII-a (1835) au dat și ele rezultate lacunare. Cu privire la cea dintâi: I.I. Nistor, *Așezările bulgare și găgăuțe din Basarabia*, București, 1944 (extras AAR, MSI, s. III, t. 26), p. 22, precum și pasajul imediat următor din capitolul de față. Despre cea de-a doua: mai jos – Tbl. 5 și comentariile aferente.

recensământ modern le întâlnim de aceea în 1835, iar cel dintâi recensământ contemporan (= științific realizat) este în Basarabia cel din 1897.

Aceste încheieri sunt confirmate și de datele asupra imigrărilor și emigrărilor din provincie în intervalul 1812–35, căci soldul lor este mult inferior sporurilor marcate de numărători. Nu includem aici o asemenea analiză pentru a nu încărca textul cu o multitudine de noi cifre. Dispunem însă de multe alte dovezi.

La 23 iulie 1812 se comunică 41 160 de familii în provincie, dar în anul următor numărul raportat este considerabil sporit: 55 560. Drept pentru care un bine informat cercetător consideră că „cifrele acestea trebuie să fie foarte înđoielnice, căci căpeteniile (*načal'stvo*) locale ale vremii nu puteau avea nici un fel de informații sigure: acestea constituiau secretul ispravnicilor contemporani...”⁴².

Revizija din 1817, care a dat pentru prima oară înregistrarea completă a localităților basarabene, a adus și primele rezultate ceva mai serioase pentru cunoașterea gospodăriilor lor. Este de observat că nivelul atins de înregistrarea din acest an nu va fi ajuns, sub aspectul populației totale, nici în 1818, dar nici în anii 1828–30. Și aceste îndelungi și importante lacune de conscriere aruncă o lumină vie asupra valorii tuturor numărătorilor precedente. Dar rezultatele din 1817 sunt, la rândul lor, foarte incomplete. Consemnăm observația ispravnicului de Orhei-Lăpușna în legătură cu numitul recensământ: „mulți din săteni vărând această scriere, înspăimântându-se, au început a fugi de prin sate și a se dosi”⁴³. Aici apare una din cauzele subînregistrărilor.

Alta: în anul 1817 coloniștii sunt notați numai în ținutul Tighina (1528 de familii)⁴⁴, când numărul lor era incomparabil mai mare și se găseau în multe locuri din Bugeac (la 1818 erau înregistrate 6 532 de gospodării de bulgari și gagauzi⁴⁵). Notabilele diferențe decurgeau din specificul socio-juridic al categoriei respective (regim fiscal și privilegii distincte), motiv pentru care multe mesaje nu fuseseră incluse în *revizija* lui Bahmet'ev.

Subzista și o a treia împrejurare a serioaselor lacune ale numărătorii. Ea era reliefată de o analiză, efectuată în 1819 în cancelaria *gubernator*-ului provinciei: moldovenii din treptele superioară și mijlocie urmăresc „să ascundă în toate felurile față de ruși situațiile din ținutul unde locuiesc, să lase autoritățile rusești în ignoranță cu privire la pământ și populație; scopul este ca rușii în general să nu știe nimic și ca, referitor la provincie, ei să nu posedă o reprezentare corectă (*prjamogo ponjatija*), iar slujbașii moldoveni să poată în felul acesta acționa cu mai mult

⁴² A. Zaščuk, *op. cit.*, I, p. 147.

⁴³ L.T. Boga, *op. cit.*, p. 73.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 71–72.

⁴⁵ Paul von Koeppen, *Die Bolgaren in Bessarabien*, St. Pétersbourg-Leipzig, 1854 (la N.V. Mihov, *La population de la Turquie et de la Bulgarie au 18e et 19e siècles*, III, Sofia, p. 248). Conscripția a fost datată și 19 martie 1819 la A. Skal'kovskij, *op. cit.*, p. 19; Z.C. Arbure, *op. cit.*, p. 106–107.

succes spre folosul lor comun; să-și mărească drepturile și avantajele proprii sau să dea situațiilor locale o altă interpretare, piezișă (*krivoj*), și – prezentându-le în forma optimă – să ascundă faptul că în Moldova acționa numai dreptul nedumnezeesc și neomenesc al celui puternic, convenabil boierilor...”⁴⁶.

Ca lucrurile să fie și mai palpabile, iată și câteva mărturii de epocă referitoare la scutelnici. În 1816, comitetul temporar al Basarabiei afirma că moșierii, mănăstirile și dregătorii instituțiilor locale și-au însușit în mod ilegal 4 464 de familii din amintita categorie⁴⁷. Bahmet'ev, conducătorul administrației basarabene (acum în funcția de *namestnik* „conducător al unei regiuni de margine din Imperiu”), scrie guvernului: „cele mai adesea, scutelnicii, breslașii și slugile sunt împărțiți... unor nobili și dregători care n-au nici un drept la aceasta”⁴⁸. Organele superioare țariste la rândul lor își exprimau convingerea că întotdeauna conducătorii provinciei au ascuns numărul scutelnicilor; se presupunea că slujbașii moldoveni aveau între Nistru și Prut vreo 4 000, iar cei ruși de aici – cca 6 000 de gospodării din această categorie⁴⁹.

Nu mai avem nici o îndoială că, încă din primii ani ai ocupației, autoritățile rusești se convinseseră de mecanismele sociale care asigurau lacunele masive la înregistrări: pe de-o parte interesele boierimii și dregătorilor autohtoni, cărora li se alăturaseră cu repeziciune și nou-numiții slujbași ruși; pe de alta evaziunea fiscală practică de înșși contribuabili.

O mărturie a românilor basarabeni din 1838 proiectează o lumină edificatoare asupra caracterului înregistrărilor tot mai complete din ultimele decenii și mai ales al celei efectuate în urmă cu trei ani: ei îi declară călătorului că, față de dările de dinainte de 1812, „acum... *toți* trebuie să plătească mai mult, iar cu deosebire *cei săraci*” (subl. ns.)⁵⁰. Dispunem de câteva date, care explicitează sensul acestei consemnări: comparativ cu anul 1803, totalul gospodăriilor țărănești birnice de pe teritoriul dintre Prut și Nistru a sporit de 2,55 ori în anii 1817–22; de 2,74 ori în 1823–26⁵¹; procesul era încă și mai evoluat în 1835.

O situație similară am observat în Bucovina ultimelor zeci de ani ai veacului al XVIII-lea⁵². În Principatul Moldovei, la 18 februarie 1831 se afirma: „numerarisirea norodului să prefacă de către cinovnicii pământeni precum vor”⁵³;

⁴⁶ A. Zaščuk, *op. cit.*, II, 1862, p. 83.

⁴⁷ M.P. Muntean, *op. cit.*, p. 61.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 58–59.

⁴⁹ A. Zaščuk, *op. cit.*, II, p. 57.

⁵⁰ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. A. Angelescu, București, 1981, p. 511–512 (I.G. Kohl, 1847).

⁵¹ M.P. Muntean, *Nalogi i povinnosti caran Bessarabii v pervoj polovine 19 veka*, în *Ežegodnik...* 1964 g., p. 548–551, Tbl. 1–3.

⁵² L. Roman, *Locuitorii Bucovinei, 1774–1803*, în R.I., t. 6, 1995, nr. 9–10, p. 807–824.

⁵³ Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din anul 1831*, în *Din istoria statisticii românești. Culegere de articole*, București, 1969, p. 146.

primul recensământ modern acolo se va efectua în anul următor, când cifra gospodăriilor catagrafiate se va apropia mult de aceea a efectivului lor real, ajungându-se astfel a se cunoaște aproape întreaga suflare umană⁵⁴. În cuprinsul întregului teritoriu al Moldovei medievale întâlnim așadar tradiția caracterului deficitar al statisticilor de populație, ancorată în multiple interese ale dajnicilor, frunțașilor satelor și târgurilor, stăpânilor de moșii, dregătorilor.

III. MODIFICĂRI ALE PEISAJULUI DEMOGRAFIC

Perioada războiului ruso-turc din 1806–12 și a anilor imediat următori marchează o etapă importantă în procesul schimbării radicale a peisajului demografic în Basarabia în general și în partea sa meridională în particular.

La 1807, o parte din tătarii care se mai aflau în Bugeac sunt deportați de trupele de ocupație în Rusia de Sud, mai ales în Crimeea, dar 3–4 000 de indivizi se alătură garnizoanei turcești din Ismail, unde se mențin până la cucerirea orașului de către armata rusă, când cei rămași trec în Dobrogea⁵⁵.

De peste Nistru pribegesc în provincie ucraineni și ruși⁵⁶ al căror total în 1817 este estimat la 43 000, respectiv 10 000 de persoane⁵⁷. În rândurile lor intră și urmași ai cazacilor zaporojeni, imigrați din Dobrogea: ar fi venit 1 152 de suflete în 1806 și alți 1 042 (după alte surse: 500) în 1828⁵⁸.

Gagauzii – populație creștin-ortodoxă, vorbitoare a unei limbi foarte apropiate de turcă, sălășluitoare a litoralului pontic de la gurile Dunării și până spre Varna – emigrează mai toți în Basarabia în 1807–12⁵⁹, mai cu seamă cu începere din toamna anului 1809, când se declanșează și plecarea masivă în Bugeac a

⁵⁴ L. Roman, *Implicații...*, p. 460 (și Tbl. 6); idem, *Statistiques fiscales et statistiques démographiques, ou les fausses apparences (les Pays Roumains et autres régions européennes aux 15e–19e siècles)*, în „Annales de Démographie Historique”, 1985, p. 256–258 (și Tbl. 9); idem, *Trei suplimente ale „Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie «A.D. Xenopol»”*, în R.I., t. 42, 1989, nr. 1, p. 106–108.

⁵⁵ C. Allard, *Mission médicale dans la Tatarie-Dobroutcha*, Paris, 1857, p. 58; I. Ionescu <de la Brad>, *Excursiune agricolă în câmpia Dobrogei (1850)*. Traducțiune..., București, 1879, p. 90; Al.P. Arbore, *Informațiuni etnografice și mișcări de populațiune în Basarabia sudică și Dobrogea în veacurile 18 și 19, cu specială privire la coloniile bulgărești din aceste regiuni*, în „Analele Dobrogei”, t. 10, 1929, p. 7; L. Roman, *Populația Basarabiei*, p. 44, n. 34.

⁵⁶ L. Roman, *op. cit.*, p. 43–44, n. 25–27; p. 45, n. 40–41.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 40, Tbl. 1.

⁵⁸ P. von Koeppen, *op. cit.*, în, *ibidem*, p. 249; A. Zaščuk, *op. cit.*, I, p. 149; *Dokumenty vyjasnjajuščie zaslugi general-majora Sergeja Alekseeviča Tučkova po ustrojstvu i zaseleniju Izmail'skogo predmest'ja „Tučkova”*, ed. P. Kolomojnov în „Trudy BGUAK”, III, 1907, p. 425, no. V; V. Tonev, *Zaporožskie kazaki i ih potomki v bolgarskih zemljah (17–19 vv.)*, în „Bulgarian Historical Review”, t. 20, 1992, nr. 4, p. 91–92.

⁵⁹ P. von Koeppen, *op. cit.*, în, *ibidem*, p. 251; I.I. Nistor, *op. cit.*, p. 15–17, 20.

bulgarilor⁶⁰. Din acest an și până în martie 1812, la nord de Deltă se așează vreo 10 000 de oameni din cele două etnii, totalul lor în ținut fiind acum de 10 900⁶¹; în 1817 vor fi înregistrate 25 214 persoane⁶².

Dinspre nord și nord-est se produce băjenia evreilor, în ultimul an menționat socotindu-se a fi în Basarabia 22 064 de suflete⁶³. Germanii sunt colonizați din 1814⁶⁴, poate chiar din 1813⁶⁵, patru ani mai târziu apreciindu-se a fi 6 566 de locuitori în provincie⁶⁶ etc.

Instalarea în Bugeac a noilor veniți este stimulată de statul rus, care-și adjudecase proprietatea asupra solului; moșii întinse sunt făcute danie unor demnitari ai Imperiului, alte pământuri fiind desemnate pentru întemeierea de colonii. În condițiile unor mari disponibilități de teren cultivabil și de pășuni, se crează tot mai multe sate ale celor două principale grupuri de coloniști mai ales, și aceasta nu numai ca urmare a valurilor imigraționiste succesive, dar și a niștrăției interne (Tabel Nr. 3).

Tabelul Nr. 3

Coloniile din Basarabia de Sud, 1817–1917

Anul/Colonii	1817	1835	1842	Către 1850	1851– 1859	1900– 1912	1905– 1914	1917
A „Bulgare”	12	35	.	57	.	65sate	.	42 sate bulgărești +25 sate gagauze=67
B Germane	.	.	25M	.	Alte 43 T	.	Alte 22 Ort	25
C Total („bulgare”, germane ș.a.)	.	.	.	92

M = *Muttergemeinden* „comunități centrale”. T = *Tochtergemeinden* „comunități filiale”. Ort. = *Ortschaften* „localități”.

A. 1817 – I.I. Nistor, *op. cit.*, p. 13–14.

1835 – Al.P. Arbore, *op. cit.*, p. 24.

1850 – G.M. Dragomir, *op. cit.*, p. 21–23 (datarea ns.).

⁶⁰ I.I. Meščerjuk, *Pervoe massovoe pereselenie bolgar i gagauzov v Bessarabiju v načale 19 veka*, în „Izvestija Mold. Filiala AN SSSR”, nr. 3–4 (11–12), 1953, p. 76–78.

⁶¹ *Ibidem*, p. 79, 86. Raportul lui Coronelli din 1812.

⁶² L. Roman, *Populația Basarabiei*, p. 40, Tbl. 1.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ A. Zaščuk, *op. cit.*, I, p. 147; *Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ausstellungskatalog*, ed. I. Eberl și al. Siegmaringen, 1989², p. 141.

⁶⁵ Al.P. Arbore, *op. cit.*, p. 55.

⁶⁶ L. Roman, *loc. cit.*

1900–1912 – N.S. Deržavin, *Bolgarskie kolonii v Rossii (Tavričeskaja, Hersonskaja i Bessarabskaja gubernii). Materialy po slavjanskoj etnografii*, Sofia, 1914 (*Sbornik za narodni umotvorenija i narodnost XXIX*), p. 26–27; idem, *Bolgarskie kolonii v Rossii*, II, Petrograd, 1915, harta finală.

1917 – N. Enciu, *Basarabia în anii 1918–1940. Evoluție demografică și economică*, Chișinău, 1998, p. 24, Tbl. 5.

B. 1842–1914 – L. Fassel, *op. cit.*, p. 222–223.

1917 – N. Enciu, *op. cit.*, *loc. cit.*

C: V.M. Kabuzan, *Narodnaselenie*, p. 104–116, 124–125 (Priloženija 7, 10, 11).

Note: 1) Statutul coloniilor din Rusia este anulat în anul 1871, reforma din acel an înzestrând pe foștii lor membri cu proprietatea asupra pământului; *obščina* își pierde vechile funcții, înlăturându-se dependența precedentă a locuitorilor față de ea (E. Hadžinikolova, *Anglijskie istoriki*, p. 91–92). Ca urmare, cifrele din tabel referitoare la o perioadă ulterioară se referă la numărul satelor (nu al coloniilor), în care locuiesc (și) bulgari.

2) Coloniile germane – atât înainte, cât și după reforma din 1871 –, cu un total constant de 25 de unități din 1842 și până în anul 1917, reprezintă în realitate comune (*Muttergemeinden*), cărora li se subordonează sub aspect administrativ diferite sate (*Tochtergemeinden*).

„Coloniile bulgare” evoluează de la 12 (în 1817) la 57 (către 1850), în anul 1917 subzistând 42 de sate bulgare și 25 gagauze (total 67), în care viețuiesc și români, precum și oameni de alte etnii. Până în 1842 se constituie 25 de *Muttergemeinden* germane, alte comunități asociindu-se ulterior în calitate de filiale; la 1917 sunt înregistrate tot 25 de unități centrale. Astfel încât, către 1850, din totalul de 92 de colonii existente, 57 sunt „colonii bulgare” și 25 germane.

Moldovenii alcătuiesc elementul esențial de continuitate demică de-a lungul secolelor nu numai pe întregul cuprins al interfluviului, dar și în Bugeacul plin de tătari până la 1807, precum și în *kaza*-lele otomane de la Dunăre și de la Nistru. În Basarabia de Sud se adaugă după 1806 și contingente de români din ținuturile vecine ale provinciei. Alții sosesc din Dobrogea; în octombrie 1811 se consemnează 1 008 familii/4 047 de suflete venite de peste Dunăre și stabiliți în Bugeac⁶⁷. Esențialmente însă, prezența etniei peste Prut – inclusiv în câmpia de la nord de Delta Dunării – este rezultatul autohtoniei sale. De aceea cota-parte a românilor în Basarabia este 76,7% în 1817 și – în pofida importanțelor intrări alogene, petrecute în tot cursul secolului – rămâne în jur de 64% în 1897.

În Bugeac, greutatea lor specifică este de 36,98 la sută în 1818, fiind de departe naționalitatea cea mai bine reprezentată; în partea bugeceană a ținutului Tighina ei constituie chiar 62% din efectivul locuitorilor. Cum însă în deceniile următoare sporește gradual suma băjenarilor de peste Nistru și de dincolo de Dunăre, chiar în anii ce vin începe a se manifesta tendința reducerii pas cu pas a proporției românilor în populația regiunii⁶⁸.

⁶⁷ *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846–1874*, ed V. Slăvescu, București, 1943, p. 98–108 (10/22 iunie 1850); Al. P. Arbore, *op. cit.*, p. 13–14.

⁶⁸ L. Roman, *op. cit. loc. cit.*, p. 43, n. 24; p. 45; p. 46, Tbl. 2.

Tabelul Nr. 4

Structura etnică a „coloniilor bulgare” din Basarabia, din gubernii-le Herson și Tavričeskaja/Taurida, 1821–1850 (suflete)

Anul/Etnii	1821 ^a	1846 ^a	1850 ^b	
			Numărul	Procente %
Bulgari			48 101	56,28
Gagauzi	32 421	73 230	21 424	25,07
Țigani bulgari		67	56	0,07
Moldoveni	9 000	11 818	12 805	14,98
Maloruși și velikoruși	4 280	862	1 440	1,69
Arnăuți		1 092	1 328	1,55
Greci	900	825	307	0,36
Total	46 601	87 894	85 461	100,00

^aCele trei gubernii.

^bÎn Basarabia.

Nota: Date cu referire numai la Basarabia cunoaștem din singurul an 1850. Comparând însă evoluția lentă a sumei românilor în diferite momente (9 000 la 1821; 11 800 în 1846; 12 800 la 1850), conchidem că și în primele două cazuri avem de-a face cu numărul lor (aproape) numai în Basarabia, nu (ori în prea mică măsură) și în celelalte două gubernii.

Sursele: 1821 și 1846 – A. Skal’kovskij, *op. cit.*, p. 33–35, 100.

1850 – P. von Koeppen, *op. cit.*, în N.V. Mihov, *op. cit.*, p. 250 și 4 tbl. p. 208–209.

În așa-zisele „colonii bulgare” din Basarabia (Tabel 4), oamenii de această naționalitate reprezintă în 1850 – după repetate valuri imigraționiste – doar 56,28 p. 100 din total. Moldovenii sunt și aici destul de mulți: 9 000 la 1821 și 11 800 în 1846, pentru ca la 1850 totalul lor să se ridice la 12 800 (14,98%). Într-o serie de sate bulgărești suma gospodăriilor românești este apreciabilă⁶⁹. Un factor însemnat al proporției moldovenilor în aceste colonii se dovedește principiul pus la temelia lor de *ukaz*-ul din 29 decembrie 1819 al țarului Alexandru I, conform căruia vechii locuitori ai zonei, ale căror sate și pământuri fuseseră destinate noii instituții, sunt obligați a intra în cadrul ei, dispunând de aceleași drepturi și îndatoriri ca și ceilalți membri⁷⁰. Avem aici explicația prezenței a 25 de oiconime românești printre apelativele „coloniilor bulgare”⁷¹.

IV. UN ASPECT AL POLITICII ROMÂNEȘTI ÎN BASARABIA DE SUD, 1857–1878

Luarea contactului cu noile realități basarabene, inclusiv bugecene, constituite treptat după 1806–1812, ne conduce spre înțelegerea situației din

⁶⁹ I.I. Nistor, *op. cit.*, p. 13–14.

⁷⁰ G.M. Dragomir, *Coloniile bulgare din sudul Basarabiei*, Tulcea, 1923, p. 21.

⁷¹ Th. Holban, *Numărul bulgarilor din Basarabia*, în *Basarabia română. Antologie*, ed. Fl. Rotaru, București, 1996, p. 531.

ținuturile meridionale, retrocedate Moldovei (ulterior României) după Congresul de la Paris.

Împrejurările locale nu sunt întotdeauna corect percepute de noile autorități, așa cum se vede din încercarea de introducere a *Legii rurale* (1864) în județul Ismail. Aici populația este majoritar concentrată în târguri, unde se arată imposibilă o delimitare strictă între agricultori și alte categorii; autoritățile rusești nu putuseră introduce servajul în pomenitul areal, astfel încât relațiile agrare de dependență ce-ar fi decurs de aici sunt absente. Necunoscând îndeajuns structura social-administrativă a teritoriului, nici regimul funciar, guvernul de la București se străduiește zadarnic să aplice în regiune reforma agrară, în cele din urmă văzându-se nevoit să renunțe la planul inițial, relațiile rurale rămânând neschimbate⁷².

Organele de stat înțeleg însă în mod corect alte realități sociale, față de care adoptă măsuri adecvate, așa cum se petrec lucrurile cu amintitele „colonii bulgare”.

Între 8 mai 1861 și 2 aprilie 1862, din ținuturile meridionale ale *gubernija* trec în Rusia 25 135 de bulgari⁷³. Cu un prilej, cauza evenimentului este declarată a fi nemulțumirea coloniștilor față de hotărârea guvernului român de a recruta ostași și printre ei⁷⁴; cu altă ocazie, se afirmă că ar fi vorba de „politica de românizare”, pe care ar fi aplicat-o autoritățile din Moldova, apoi cele din Principatele Unite⁷⁵.

Aserțiunile acestea, fără îndoială, sunt greu de crezut. Înainte de toate este de amintit că – în afara importanțelor și repetatelor imigrări în Bugeac (n. 59–62; Tabel 1, s.a. 1809 și 1850; Tabel 3, sub A; Tabel 4) –, în etapa dată, în această lume au loc frecvente și diverse fluxuri demografice. Între 1817 și 1822, din Basarabia trec dincoace de Prut nu numai numeroși moldoveni, ci și familii de bulgari⁷⁶. În intervalul septembrie 1829 – septembrie 1830, în provincia dintre Prut și Nistru se strămută aprox. 51 150 de sud-dunăreni, din care – până la începutul anului 1835 – vreo 25 000 (cca. 1 200 de familii și vreo 18 840 de suflete) se duc în Principatele Dunărene, Dobrogea și Bulgaria de Est⁷⁷. În anii 1828–34, asupra Țării Românești se abate un exod de proporții de la miază-zi de fluviu, urmat de

⁷² V. Văratec, *Tentative de aplicare a prevederilor legii rurale de la 1864 în județul Ismail*, în R.I., S.N., t. 9, 1998, nr. 5–6, p. 405–418.

⁷³ Elena Hadžinikolova, *Njakoi vāprosi po preselvaneto na bălgari v Rusija prez 1861 g.*, în „Istoričeski Pregled”, t. 32, 1976, nr. 6, p. 45.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ I. Grek, N. Červenkov, *Bălgarite ot Ukrajna i Moldova. Minalo i nastojaštee*, Sofia, 1993 (apud Str. Dimitrov, *Compte rendu*, în „Études Balkaniques”, t. 30, 1994, nr. 3, p. 122).

⁷⁶ A. Zaščuk, *op. cit.*, I, p. 148; I.G. Pelivan, *Le mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie de 1812 à 1918 et quelques dates concernant la géographie de la Bessarabie*, Paris, 1919, p. 11; Al. P. Arbore, *op. cit.*, p. 25.

⁷⁷ A. Skal'kovskij, *op. cit.*, p. 38–39; P. von Koeppen, *op. cit. (ibidem)*, p. 249–250; I.I. Meščerjuk, *Pereselenie bolgar v južnuju Bessarabiju, 1828–1834 gg.*, Chișinău, 1965, p. 95, 196–198; Al. P. Arbore, *op. cit.*, p. 24, 26.

numeroase reveniri la vechile vetre, în condițiile amplului sprijin acordat de autoritățile otomane⁷⁸.

În 1853–1854, în vreme de război, se așează în Basarabia în jur de 900 de familii/4 500 de suflete (după altă informație 2 000 de indivizi), pentru ca în vara anului 1854, odată cu retragerea armatei ruse din Bulgaria, să treacă – în principal în Țara Românească – cca 5 000 de familii. După altă mărturie este vorba de 20 000 de suflete de bulgari, precum și puțini greci și sârbi, dintre care se înapoiază acasă după încheierea păcii din 1856 în jur de 900 familii/4 500 de persoane⁷⁹. Cu diferite prilejuri se constată deplasarea bulgarilor nu numai în Basarabia, ci și în alte regiuni ale Imperiului rus⁸⁰. Din cei vreo 10 000 de bulgari trecuți de la sud de Dunăre în Crimeea la 1861, rămân aici cam 1 000, restul așezându-se în România și Dobrogea, ori revenind în Bulgaria; pe baza altei informații se conchide că din nord-vestul Bulgariei se îndreaptă în acest an spre Rusia 16 400 de persoane, din care vreo 4 300 mor pe drum, iar restul de aproximativ 12 100 se reîntorc în așezările lor inițiale⁸¹.

Ajungem astfel la o primă concluzie certă. Plecărilor din Basarabia de Sud în anii 1861–1862 se înscriu într-un îndelung proces migratoriu, caracterizat prin multiple și diverse fluctuații.

Un al doilea fapt indiscutabil, care contrazice și el în mod flagrant afirmațiile amintirilor colegi de dincolo de hotare, este acela că izvoarele istorice, contemporane evenimentelor discutate, dau cu totul alte explicații părăsirii de către pribegi a Bugeacului, în diferite momente: tentativele din anii 1810 de a se introduce servajul, certe abuzuri ale autorităților țariste, dificultățile generate de războiul din 1828–1829, valurile epidemice, recoltele deficitare din 1832–1835, aducătoare de foamete⁸².

Plecarea a peste 25 000 de oameni în 1861–1862 să fi fost oare determinată, așa cum se declară acum, de teama față de măsurile autorităților române? de perceperea acelor măsuri ca o amenințare la adresa drepturilor, concesionate coloniilor prin *ukaz*-ul țarului Alexandru I (29 decembrie 1819), în virtutea căruia

⁷⁸ I.I. Nistor, *op. cit.*, p. 25–26; C.N. Velichi, *Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828–1834*, în „Romanoslavica”, t. 11, 1965, p. 67–116; L. Roman, *Așezări de bulgari și alți sud-dunăreni în Țara Românească (1740–1834)*, în *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor. Studii*, II, București, 1984, p. 126–143.

⁷⁹ I.I. Nistor, *op. cit.*, p. 34–36.

⁸⁰ În timpul războiului ruso-turc din 1828–1829 – I.I. Meșcerjuk, *op. cit.*, p. 76; în 1861 – Al.P. Arbore, *op. cit.*, p. 41. Ei se găsesc și în *gubernii*-le Herson și Tavričeskaja/Taurida (Tbl. 4).

⁸¹ Al.P. Arbore, *loc. cit.* (cu referire la Crimeea); E. Hadžinikolova, *loc. cit.* (despre cele 16 400 de suflete).

⁸² A. Skal'kovskij, *op. cit.*, p. 38; P. von Koeppen, *op. cit.*; I.G. Pelivan, *op. cit.*, *loc. cit.*; Al.P. Arbore, *op. cit.*, p. 24.

dispuneau de condiții avantajoase de sălășluire?⁸³ de interpretarea politicii noii administrații ca o anulare a acestor privilegii?

În realitate, în anii 1857–1878, în județele adiacente Deltei s-a aplicat o politică înțeleaptă, de largă înțelegere a problemelor, acolo unde autoritățile se confruntau cu un peisaj demografic diferit de cel pe care-l cunoșteau până la 1812, când fuseseră nevoite să părăsească zona. Drepturile precedente ale „coloniilor bulgare” sunt confirmate și consolidate prin proclamația caimacamului Teodor N. Balș (4 februarie 1857), prin noile Statute ale amintitelor organisme (30 aprilie 1857), prin hrisovul pentru școli acordat de caimacamul Nicolae Conachi Vogoride (10 iunie 1858) ș.a.⁸⁴, ceea ce permite evoluția prosperă, autonomă a regiunii⁸⁵. După 1 martie 1857, în Basarabia meridională se găseau județele Cahul și Ismail⁸⁶; prin *Legea comunală* și prin cea *pentru înființarea consiliilor județene* (2/14 aprilie 1864) se constituie o a treia unitate teritorială – Bolgrad⁸⁷, ale cărei organe administrative sunt plasate în târgul omonim, centru al coloniilor, locuit aproape în exclusivitate de bulgari⁸⁸ (o bună parte a etniei rămăsese și ulterior anului 1862 în județele aflate între hotarele României).

Se vede prin urmare că, din prima clipă a revenirii la Moldova a ținuturilor de la nord de Deltă, se iau măsuri pe deplin asiguratorii pentru menținerea (mai mult decât atât, pentru lărgirea) statutului precedent al coloniilor. Dacă însă atitudinea noului regim va fi fost luată în vizor în scopul îndemnării populației la emigrare, atunci faptul se explică prin conjuncția a doi factori. Unul din ei este propaganda rusă de atragere a unor populații în Imperiu și – pe această cale – de provocare a unor greutăți în guvernarea românească din județele abandonate. La 4 ianuarie 1862, guvernul de la St. Petersburg permite trecerea în Rusia (din acea parte a

⁸³ G.M. Dragomir, *op. cit.*, p. 16–21, 24–31; Th. Holban, *op. cit.*, p. 527–532; N.A. Demčenko, *Zemledel'českie orudija bolgar i gagauzov Moldavii i Ukrainy v 19 – načale 20 vv.*, în „Études Balkaniques”, t. 10, 1974, nr. 4, p. 158–159.

⁸⁴ G.M. Dragomir, *op. cit.*, p. 36–43, 79–92.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 43–79, 192–196; Th. Holban, *Din viața bulgarilor basarabeni*, în *Basarabia română*, p. 533–536.

⁸⁶ *Din lucrările statistice a Moldovei*, în *Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, 1862, p. 124, 136–137.

⁸⁷ *Indicele comunelor României după noua organizare a Legei comunale*, București, 1865, p. 11, 21, 51, 101 sqq.

⁸⁸ G.M. Dragomir, *op. cit.*, p. 23; Al.P. Arbore, *op. cit.*, p. 35, nota; C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/2, București, 1946, p. 517. Pentru corecta receptare a celor de mai jos este importantă cunoașterea noilor tendințe social-economice care-și fac loc în viața coloniilor cu începere mai ales din anii 1840, când se crează o pătură de frunțași înstăriți; bulgarii îmbogățiți își însușesc noi pământuri, cumpărându-le chiar și de la marii proprietari funciari ruși; pentru a le cultiva ei angajează lucrători dintre coloniștii săraciți. Procesul – cu ample reverberații în viața coloniilor – se amplifică în deceniile 6–7 ale secolului al XIX-lea (Elena Hadžinikolova, *Anglijskie istoriki o buržuaznyh reformah Rossijskoj imperii i o reforme 1871 goda, kasajuščejsja pereselencev – inostrancev v Rossii*, în „Bulgarian Historical Review”, t. 19, 1991, nr. 2, p. 90–92).

Basarabiei care se întorsese între hotarele moldovene) a unor maloruși, cărora li se dăduse o asemenea permisiune; aceeași îngăduință este acordată și „coloniștilor bulgari” de pe acele meleaguri, ai căror deputați aleseseră pământurile trebuitoare, coloniști care nu reușiseră operarea transferului rezidențial în anul 1861⁸⁹.

Tabelul Nr. 5

Populația „coloniilor bulgare” din Basarabia, 1835–1897 (persoane)

Anul	Populația totală	Bulgari	Gagauzi	Bulgari și gagauzi
1835	.	.	.	64 736
1846	76 982	.	.	.
1850	85 461	48 101	21 424	69 525
1858	.	.	.	35 882
1859	57 000	.	.	.
1861	.	.	.	48 216
1861–1862	.	.	.	56 166
1867	60 000	.	.	.
1869	64 344	.	.	.
1891	.	.	.	85 361
1897	.	103 225	55 790	159 015

Notă: Cifrele anilor 1858–1869 se raportează la coloniile din arealul provinciei, rămas între granițele Imperiului după 1 martie 1857; celelalte au în vedere întregul teritoriu al Basarabiei.

Surse: 1835 și 1891 – L. Roman, *Populația Basarabiei*, p. 40–41 (și Tbl. 1).

1846 – A. Skal'kovskij, *op. cit.*, p. 96. 1850: sup. – Tbl. 4.

1858 – N.S. Deržavin, *Bolgarskie kolonii*, 1914, p. 14, Tbl. (cele 35 882 de suflete sunt luate de către autor drept populația totală a coloniilor; seria statistică de față pare însă a propune încheierea că cifra desemnează numai pe bulgarii și gagauzii aflați pe teritoriul Imperiului).

1859, 1867 și 1869 – N.S. Deržavin, *op. cit.*

1861 – A. Zaščuk, *op. cit.*, I, p. 180; G. Murgoci, *La population de la Bessarabie. Étude démographique*, Paris, 1920, Tbl. I final (s.a. 1858).

1861–1862 – P. Batjuškov, *Bessarabija. Istoričeskoe opisanie*, St. Petersburg, 1892, p. 176; G. Murgoci, *op. cit.*, Tbl. I și III bis finale (s.a. 1861); V.S. Zelenčuk, *op. cit.*, p. 153.

1897 – G. Murgoci, *op. cit.*, Tbl. III în fine; L.S. Berg, *op. cit.*, p. 41–59 (pe baza limbii vorbite).

Un al doilea factor este descifrabil în componentele Tabelului 5. Totalul bulgarilor și gagauzilor conșcriși în provincie suie de la 64 736 de persoane (în 1835) la 69 525 (la 1850) și la 85 361 (în anul 1891), creștere firească în aparență (0,48% anual în primul interval și 0,50 în cel de-al doilea), într-o perioadă lipsită de imigrări cât de cât importante în zonă ale amintitului segment demic (sup.: n. 79). În 1897, recensorii găsesc însă un număr mult sporit – 159 015 indivizi (față de 85 361 cu șase ani mai devreme), când imigrația bulgară și

⁸⁹ *Dokumenti za bălgarskata istorija*, I, Sofia, 1931, no 227, p. 271–272.

gagauză este practic nulă. Așadar, subînregistrările continuă a fi prezente; ele se arată nu atât de însemnate ca înainte de primul recensământ modern (1835), totuși încă semnificative până la cel dintâi recensământ contemporan (1897).

Investigări anterioare au pus în evidență faptul că fenomenul rezulta, peste tot unde el se ivea, din acute interese, inclusiv ale autorităților locale, ale căpeteniilor satelor, târgurilor și orașelor. Se insinuează astfel ideea că fruntașii coloniilor – tentați și de îndemnurile Petersburgului – îndrumau poporul pe care-l păstoreau să treacă în Imperiu, unde vor putea fi operate profitabilele lacune recensământare, cărora în Principatul Moldovei – ca și dealtminteri în Țara Românească – li se tăiaseră mai toate rădăcinile: considerabil reduse prin numărătoria din 1832 (sup.: n. 53–54), în esență fuseseră lichidate după 1859 (= primul recensământ contemporan).

Este de observat totodată că în Basarabia se remarcă subînregistrări tot atât de semnificative înainte de 1897 și la alte grupuri de populație⁹⁰; imigrarea ucrainenilor, rușilor și evreilor în cei șase ani precedenți nu putea fi disproporționat de mare față de deceniile anterioare, în timp ce saltul cifric la germani între 1891 și 1897 este direct contrazis de realitate, căci etnia n-a cunoscut atunci imigrări în provincie (ceea ce repetă situația bulgarilor și gagauzilor în aceiași ani).

Concluzia apare cât se poate de clar. Nu teama de militarie și nici vreo ripostă dată așa-zisei „politici de românizare” generează emigrarea, ci mai ales interesele păturii fruntașilor înstăriți și ale foștilor guvernanți ai teritoriului părăsit de băjenari. Că ei vor fi folosit varii acuzații la adresa administrației românești se arată a fi o ipoteză credibilă. Dincolo de ele se desemnează de fapt silueta unor situații mult mai prozaice.

Considerabila sălășluire alogenă în mediul românesc de peste Prut se plasează pe o mult mai vastă pânză de fond. Istoria poporului nostru se desfășoară în trei zone geopolitice: spațiul central și cel est-european, precum și regiunea balcanică; de aceea avem de-a face nu numai cu o istorie națională, ci și cu una comună sub aspect demografic, precum și din alte puncte de vedere, a populațiilor fiecărui areal, la care – în frecvente și semnificative faze – participă și românii. Totodată, între cele trei spații se ivesc adesea substanțiale interferențe, intervenite în mare măsură și în urma deplasărilor demografice. Ele se întâlnesc prin veacuri nu numai în oicumena românească, ci și sub forma difuzării oamenilor acestui pământ în zonele etniilor vecine. Efecte ample se ivesc nu o dată sub aspectul mutațiilor peisajului demic într-un ținut sau altul și al asimilărilor, precum și al influențelor și îmbogățirilor spirituale și materiale reciproce.

⁹⁰ L. Roman, *Populația Basarabiei*, p. 40, Tbl. 1.

BESSARABIA IN THE NINETEENTH CENTURY: POLITICAL AND DEMOGRAPHIC NOTES

Abstract

The author refutes the legend of the deficitary demography of Bessarabia, lauched in the Russian historiography. In fact, the eastern parts of Moldavia were well-populated: in 1817 the census recorded 1029 sites, and in 1827, in agreement with the official records, there were 106,062 families and 1770 single individuals.

After 1812, a radical change in demography occurred in Bessarabia: while a part of the Tatars migrated into Crimea and Dobroudja, an inflow of Ukrainians, Jews, Germans, Gagauts, and Russians was noted. However, the native Moldavians still made the large majority of the population.

APROVIZIONAREA ARMATEI RUSE CU MATERIALE DE CONSTRUCȚIE ȘI FORȚĂ DE MUNCĂ DE CĂTRE MOLDOVA ȘI MUNTENIA ÎN ANII DE OCUPAȚIE 1806–1812

ALEXEI AGACHI

Armata rusă consuma în mari cantități lemn și alte materiale de construcție, atât pentru repararea și fortificarea cetăților cucerite, construirea de poduri, magazii, chiar a unei flote fluviale pe Dunăre, cât și pentru fabricarea prafului de pușcă, arderea cărbunelui de lemn, încălzirea cazărnilor, spitalelor militare etc. Toate erau rechiziționate din Principatele Române. Pe 20 iulie S. Kușnikov, președinte al Divanurilor Moldovei și Munteniei, cere acestora să i se prezinte informații privind ținuturile în care sunt păduri, suprafața lor, soiurile de copaci, cine sunt proprietarii – statul sau persoane particulare. Ca un „gospodar” grijuliu ce era, senatorul ordonă Divanurilor să ia pădurile sub pază ca bun acumulat pe parcursul secolelor¹, desigur, în perspectiva utilizării lor în interesele Rusiei.

Documentele ne dovedesc că pentru satisfacerea necesităților mai sus enumerate senatorul cerea mereu Divanurilor să repartizeze noi loturi pentru tăiere.

Pe 25 iulie 1808 Kușnikov, conform prescripțiilor primite de la A. Prozorovski, comandantul armatei ruse, ordona să se pregătească în pădurile din preajma Chiliei copaci cu o grosime de patru verșoace (aproximativ 175 cm) pentru repararea cetății², din care 700 au fost pregătiți în ținutul Orhei, 300 în ținutul Soroca și 185 în ținutul Hotărniceni³.

În august 1808 comandantul armatei ruse decide să înființeze un depou al convoiului de transporturi la Chișinău și în satele vecine, unde urmau a fi adunate din Podolia, raiaua Hotinului și alte locuri toate furgoanele avariate pentru reparație, iar lemnul necesar va fi obținut din pădurile apropiate⁴. Senatorul Kușnikov dispune ca Divanul Moldovei să acorde militarilor ruși tot ajutorul (prin autoritățile locale) la repararea furgoanelor, precum și la vinderea la un preț convenabil pentru harnaul țaristă a boilor ce nu mai puteau fi folosiți la transportarea poverilor, cât și cumpărarea la un preț jos a harabalelor și căruțelor

¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare A.N.R.M.), F. 1, Inv. 1, dosar 7, f. 658 v.

² Ibidem, f. 635.

³ Ibidem, dosar 295, f. 3.

⁴ Ibidem, dosar 333, f. 2.

moldovenești pentru armată⁵. De menționat că prețul „convenabil” pentru autoritățile ruse era, de regulă, inconvenabil pentru locuitori.

Pe parcursul lunilor august–decembrie 1808 Kușnikov mai ordonă Divanului Moldovei să pună la dispoziția militarilor loturi de pădure la Tecuci, Bârlad și Orhei pentru construirea de magazii pentru artilerie, repararea afeturilor și roților tunurilor, a armelor din arsenalul de la Tiraspol, să fie tăiați 2 320 de copaci și pregătite 100 de care de vreascuri și pari⁶. În noiembrie 1808 senatorul cere Divanului repartizarea altui lot de pădure pentru construirea a 10 bărci cu vâsle destinate deservirii flotei fluviale dunărene⁷, iar în ianuarie următor generalii ruși cer loturi de pădure pentru arderea cărbunelui și repararea artileriei în 40 de localități ale Moldovei și Munteniei unde se aflau dislocate companii de artilerie⁸.

În aprilie și iunie 1809, aprilie, august, octombrie 1810, iulie 1811, ianuarie 1812 sunt cerute alte loturi de pădure⁹. În aprilie 1809 circa 500 de salahori erau luați la munci în ținutul Tecuci pentru a pregăti 15 000 de fascine și 5 000 de pari care urmau a fi transportați în tabăra de lângă cetatea Brăila¹⁰. În ținutul Botoșani a fost tăiată pădurea clucerului Nicolae Cristescu¹¹. Alte loturi erau sacrificate cu ocazia înființării depourilor mijloacelor de transport la Chișinău și Fălciu¹². Cu lemnul tăiat în dreapta Nistrului erau aprovizionate și unitățile militare dislocate pe malul stâng¹³.

Se mai construiau și bordeie pentru militarii care rămâneau să ierneze în câmpie. Pe 14 noiembrie 1808 senatorul raporta lui A. Prozorovski: „Referitor la furnizarea lemnului pentru construirea bordeielor în Basarabia (Bugeac – n.a.), chiar în timpul primirii prescripției luminăției voastre vistiernicul Rosetti (Roznovanu – n.a.) m-a informat că toată cantitatea necesară de pădure a fost tăiată, o parte din care se află pe drum, iar restul va fi numaidecât transportată în apropiatele 10 sau mai puține zile”¹⁴. Or toate aceste măsuri duceau la nimicirea în masă a pădurilor Moldovei.

Pentru creșterea neconținută a oștilor ruse peste Nistru, Prut, Dunăre și alte fluvii, Divanul Moldovei a fost obligat de administrația rusă să construiască, să repare și să mențină în bună stare numeroase poduri și locuri de trecere, sarcina revenind,

⁵ Ibidem, dosar 8, f. 80–80v.

⁶ Ibidem, f. 611v, 702; dosar 470, f. 2, 5, 7, 9, 10, 11.

⁷ Ibidem, dosar 9, f. 59.

⁸ Ibidem, dosar 470, f. 13, 14.

⁹ Ibidem, dosar 1324, f. 864v–865; dosar 1325, f. 374–374v; dosar 2283, f. 123v, 985; dosar 2286, f. 510; dosar 3248, f. 1286; dosar 3313, f. 1, 8–8v; dosar 4287, f. 214.

¹⁰ Ibidem, dosar 1324, f. 1010v–1011.

¹¹ Ibidem, dosar 915.

¹² Ibidem, dosar 2283, f. 632.

¹³ Ibidem, dosar 3248, f. 890v–891, 1482v; dosar 3249, f. 734v.

¹⁴ Ibidem, dosar 9, f. 195.

desigur, administrației locale din ținuturi. În luna aprilie 1808 Kușnikov ordonă Divanului să trimită imediat la Tighina un funcționar și mijloacele necesare pentru construirea și repararea bacurilor. Ispravnicii Tighinei erau amenințați că dacă vor da și în continuare dovadă de neglijență față de obligațiunile de serviciu, vor fi trași la răspundere¹⁵. Ei au executat ordinele senatorului – peste numai câteva zile Kușnikov raporta lui A. Prozorovski că a primit informații de la Ciceagov, comandantul cetății, precum că administrația locală a reparat deja două bacuri, dintre care unul numit „moldovenesc” e atât de trainic, încât va fi bun și pentru vara viitoare, iar cel de-al doilea, mai vechi, urma să fie înlocuit. Au mai fost reparate șase bărci. Senatorul îl asigură pe feldmareșal că, la transportarea peste râu a oștilor, în afară de artilerie, întârzieri nu se prevăd¹⁶. În februarie 1809 erau cerute 20 furgoane de lemn pentru arderea cărbunelui destinat reparației podului de pe Nistru la Soroca¹⁷.

Kușnikov ordonă Divanului să mai construiască patru poduri plutitoare pe Nistru în vecinătatea carantinei de la Isacoveț¹⁸, iar în august–septembrie să repare podurile de lângă Bârlad¹⁹. Generalul Langeron se plânga că ispravnicii nu-i satisfac cerințele: nu dau căruțe, nu repară și nu construiesc poduri noi peste Prut în localitățile Fălcui, Vadul lui Isac și în apropierea Renilor, iar, din cauza condițiilor rele, pe un dig s-a răsturnat un furgon cu pesmeți, care s-au scufundat. Kușnikov reamintea Divanului necesitatea menținerii legăturilor dintre unitățile armatei ruse din Moldova, a redislocării lor rapide peste ape, operațiuni pentru care e nevoie de care, de menținerea în stare bună a podurilor. Ordonând Divanului să îndeplinească toate cererile generalului Langeron, senatorul mai cerea despăgubirea pentru pesmeți de la ispravnici, dacă incidentul s-a produs din cauză că digul nu era reparat²⁰. A fost dres și podul de la Siret, unde se afla marele cartier general.

La solicitarea autorităților ruse, vistiernicul I. Rosetti-Roznovanu a pus la dispoziția trupelor propriul pod de pe Prut pentru a fi utilizat la construirea unuia peste Dunăre, însă, din cauză că pe cursul râului existau mori care prezentau obstacole la transportare, vistiernicul a propus să coboare alte bărci ale sale de pe Siret²¹. Pentru construirea podului peste Dunăre, Prozorovski a cerut de la Divanul Moldovei 46 de stinghii și 2 000 de scânduri peste 5 și 10 metri lungime, iar de la Divanul Munteniei 118 bărci, 850 de stinghii, 4 000 de scânduri de peste 5 m lungime, 251 funii de 30–100 m lungime, 82 de ancore cu greutatea totală a 5 460 ocale, 1 600 ocale de fier, 6 000 de ținte și piroane de peste 26 cm lungime, 3 000 ocale de cărbune ars, 300 ocale de smoală, 354 dulgheri și 20 de tăietori de

¹⁵ Ibidem, dosar 7, f. 87v–88.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, dosar 1324, f. 384.

¹⁸ Ibidem, dosar 8, f. 12.

¹⁹ Ibidem, f. 257v.

²⁰ Ibidem, f. 564–565.

²¹ Ibidem, dosar 1325, f. 397, 410.

lemne²². S-a constatat mai apoi că era necesară o cantitate enormă de alte materiale de construcție, care au și fost livrate de către Moldova și Muntenia²³. Mai trebuie menționat că în aprilie 1810 Kușnikov cerea Divanului Moldovei să trimită un funcționar în orașul Mariupol spre a procura pe banii vistieriei două bacuri pentru transportarea trupelor ruse peste Nistru²⁴. În aceeași lună au mai fost cerute alte 4 bacuri la Dunăre²⁵. În luna martie 1811 Divanul procura încă două bacuri plătind 160 de cervonți (circa 2 000 lei – n.n.) din banii vistieriei, iar în iulie 1812 Divanul a construit un bac pe râul Ialpug²⁶.

Senatorul a cerut de mai multe ori Divanului să mențină în stare bună toate podurile de pe râurile ce întretăiau drumul de la Focșani prin Roman spre Botoșani, cât și alte locuri de trecere a trupelor ruse²⁷. Toate acestea necesitau noi cheltuieli, mijloacele bănești și materiale fiind suportate de vistieria și populația Moldovei și Munteniei.

Multe poduri plutitoare aparțineau persoanelor particulare, care atunci când încercau să obțină plată pentru deservirea trupelor ruse erau tratate cu refuz și chiar batjocură. Așa s-a întâmplat cu căpitanul Adam, din Oraci, ținutul Sorociei, care arendase trei bacuri la Nistru. Când a cerut să fie despăgubit pentru transportarea peste râu în anii 1806-1807 a trupelor ruse, artileriei, carelor, cailor etc., A. Prozorovski a formulat pe cererea căpitanului următoarea rezoluție: „Solicitantul e un prost, asemenea și cel ce a eliberat chitanțele, deoarece pentru transportarea cu bacul a lucrurilor statului nu se percepe nici o plată”²⁸. A fost refuzată plata și arendașilor a două bacuri pe Nistru la Dubăsari, recomandându-le să se adreseze pentru despăgubire organelor locale abilitate să rezolve asemenea probleme²⁹, iar Divanul a primit porunca să se conducă de prescripția dată de Kușnikov generalului Ilie Catargi, conform căreia „trupele trebuie transportate peste râuri fără nici o plată”, iar „Divanul Principatului Moldova nu este obligat să satisfacă pe evreii Țicovici și Leibovici pentru transportarea trupelor cu bacul”³⁰. A fost tratat cu refuz și proprietarul unui bac de pe Prut³¹. Atare fapte lasă să se întrezărească dorința senatorului ca refuzul să parvină ca din partea Divanului, acesta însă a recomandat tuturor solicitanților „să mai rabde”³². Și pârcălabii Hotinului au fost sfătuiți să nu încaseze plăți pentru transportarea trupelor³³.

²² Ibidem, dosar 821, f. 53, 55, 65, 65v.

²³ Ibidem, f. 131–135v, 137–138v, 140.

²⁴ Ibidem, dosar 2283, f. 82v.

²⁵ Ibidem, f. 103.

²⁶ Ibidem, dosar 2536, f. 13; dosar 3247, f. 1035; dosar 4268, f. 775.

²⁷ Ibidem, dosar 2283, f. 139.

²⁸ Ibidem, dosar 89, f. 2–3v, 5.

²⁹ Ibidem, f. 26.

³⁰ Ibidem, f. 24, 24v, 25, 27.

³¹ Ibidem, f. 28.

³² Ibidem, f. 29, 31.

³³ Ibidem, dosar 260, f. 6v.

Principatele erau obligate să satisfacă nu numai necesitățile armatei, ci să îndeplinească și alte cerințe ale administrației ruse în dependență de politica promovată de țarism în genere. Pe malul drept al Dunării locuiau reprezentanți ai sectei religioase numiți necrasoviști, pribegiți din Rusia în urma disensiunilor din cadrul bisericii ortodoxe ruse. Kutuzov a reușit să-i convingă să se strămute cu traiul în sudul Basarabiei, în perspectiva anexării teritoriului de către imperiu. Sectanții au început să treacă Dunărea în preajma Ismailului și, dorind să le ușureze instalarea, generalul a ordonat livrarea din partea Divanului Moldovei a cantității necesare de lemn pentru construirea a 100 de case³⁴. Divanul a răspuns că pădurile cele mai apropiate de Ismail se află în ținuturile Fălciu și Covurlui, la o distanță de 20 și mai multe ceasuri, ceea ce face anevoioasă transportarea lemnului, propunând să fie luat din dreapta Dunării și adus cu bărcile la Ismail³⁵. Până la urmă casele necrasoviștilor au fost ridicate tot din contul vistieriei și locuitorilor, Divanul fiind nevoit să achite 217 lei și 3 parale unui negustor pentru livrarea a 650 de copaci, iar locuitorii impuși să livreze 6059 copaci sau să plătească prețul acestora circa 2023 lei, în total fiind livrați 6709 copaci, deși pentru respectivele case era nevoie doar de 6200 copaci³⁶.

Guvernanții ruși au încercat să utilizeze lemnul din pădurile seculare ale Moldovei și pentru construirea de corăbii. Comandantul flotei militare din Marea Neagră, amiralul Iazikov, cerea informații de la Krasno-Milașevici, președinte al Divanurilor Moldovei și Munteniei, privind posibilitatea colectării lemnului pentru construirea vaselor și a altor ambarcațiuni, propunând ca boierii moldoveni să-și ia în schimbul unei plăți obligațiunea de a tăia și transporta materialul pe apă până în porturile Herson și Nikolaev sau pe uscat până în portul Nikolaev. Amiralul se interesa și de sursele de smoală naturală din Moldova, necesară la construirea corăbiilor, cerând să-i fie trimise probe³⁷. Înspre Moldova a plecat un specialist în domeniul construirii vaselor maritime, care a cercetat pădurile și le-a găsit bune în șase ținuturi, propunând ca lemnul să fie coborât pe Bistrița, Siret, Bârlad, Prut și Nistru până la Dunăre, Galați și Akkerman (Cetatea Albă), iar de acolo cu vase maritime la porturile ruse de la Marea Neagră³⁸. Planul însă a rămas nerealizat, deoarece cercetările s-au desfășurat la sfârșitul războiului ruso-turc.

Mult lemn era utilizat pentru arderea cărbunelui. Numai în august 1811 pârcălăbia de Galați a primit ordin să livreze pentru flota rusă de pe Dunăre 20 de sferturi de cărbune ars³⁹, iar în martie 1812 în același scop se cereau 500 sferturi de cărbune⁴⁰.

³⁴ Ibidem, dosar 3248, f. 354v–355v.

³⁵ Ibidem, f. 613, 775.

³⁶ Ibidem, dosar 3249, f. 1220v–1221.

³⁷ Ibidem, dosar 304, f. 6–40v, 41, 62.

³⁸ Ibidem, dosar 3249, f. 1137–1138v.

³⁹ Ibidem, f. 30v.

⁴⁰ Ibidem, dosar 4267, f. 832.

Pentru a dispune de lemn destul, administrația rusă a oprit exportul, interzicând arendașilor din ținutul Hotinului tăierea și vinderea lemnului și în interiorul țării⁴¹. Lemnul era luat gratuit, cererile locuitorilor de despăgubire fiind respinse. În septembrie 1810 senatorul Krasno-Milașevici refuză să plătească locuitorilor din Piatra pentru pădurea tăiată, sub pretextul că reprezentantul Divanului, Beldiman, care se afla în tabăra de la Brăila, nu a fixat în scris de unde a fost adus lemnul⁴². Stăpânii pădurilor din Moldova și Muntenia au încercat, conform obiceiului pământului, să ceară a zecea parte din lemnul tăiat, iar unii călugări nu erau de acord nici cu luarea deseatinei, ci solicitau plată declarând că nu vor permite tăierea. Krasno-Milașevici solicită Divanurilor nu doar să nu fie pusă vreo piedică la tăierea pădurii, „ci nici deseatina din lemnul tăiat conform obiceiului incompatibil cu folosul statului (rus – n.n.) și cu atât mai mult plata bănească să nu se ceară și să nu fie acceptată, indiferent de faptul cui ar aparține aceste păduri”⁴³.

Utilizarea unor cantități enorme de material lemnos contribuia la nimicirea pădurilor, situația fiind agravată și de comportamentul iresponsabil și devastator al militarilor ruși. În iunie 1810 isprăvnicia ieșeană informa Divanul că locotenentul Novițki a distrus nu numai loturile de pădure puse la dispoziție, ci a tăiat cantități considerabile și în alte sectoare, iar pahonții au jupuit aproape toți copacii, utilizând coaja la împletirea funiilor⁴⁴. În noiembrie 1810 soldații încartiruiți în satul Corjăuți distrugseau pădurea tânără ce aparținea locuitorilor satelor Șirăuți și Bălăsinești din ținutul Hotinului, bătându-i pe locuitori și impunându-le să taie copacii⁴⁵. Comiteau uneori abuzuri și concesionarii aleși de către militari, tăind mai mult lemn decât era necesar și vânzându-l în scop de îmbogățire⁴⁶. Asemenea cazuri erau însă rare, deoarece de obicei pădurea era tăiată de către salahori supravegheați de militari sau chiar de aceștia din urmă.

Pentru desfășurarea operațiunilor militare pe Dunăre și pe malul drept al fluviului și transportarea oștirilor și armamentului, comandantul armatei ruse hotărî să construiască o flotă fluvială în portul Galați. A fost chemat în Moldova un meșter constructor de corăbii, care a cutreierat județul Covurlui și cele vecine lui în căutarea de păduri cu copaci buni în acest scop. Se prevedea a se construi 20 de șalupe și 10 poduri plutitoare⁴⁷.

⁴¹ Ibidem, dosar 16, f. 114–115.

⁴² Ibidem, dosar 2286, f. 211.

⁴³ Ibidem, dosar 3247, f. 468v–469.

⁴⁴ Ibidem, dosar 2283, f. 527.

⁴⁵ Ibidem, dosar 2286, f. 811–811v.

⁴⁶ Ibidem, dosar 4268, f. 383v–384.

⁴⁷ Ibidem, dosar 48, f. 13v, 15.

Pe timp de iarnă au fost mobilizați locuitori pentru tăierea și transportarea lemnului. Cantitatea era așa de mare, încât pentru transport a fost nevoie de două mii de boi cu tot cu care⁴⁸.

La sfârșitul lui aprilie, conform ordinului primit de la Prozorovski, Kușnikov a ordonat Divanului Moldovei să asigure trimiterea la Galați a numărului necesar de locuitori pentru săparea gropilor trebuincioase la prelucrarea lemnului, să fie mobilizate care la transportarea cărbunelui de lemn pregătit în pădurile din împrejurimile Galațiului, să poruncească ispravnicilor din ținuturile Iași și Covurlui să caute și să trimită în oraș 800 de dulgheri, 141 de fierari, 200 de tăietori de lemn și 40 de călăfătuitori – în total 1181 de meșteri –, alți 700 de dulgheri urmând a fi aduși din Muntenia⁴⁹. De menționat că plata stabilită de A. Prozorovski pentru un dulgher și un călăfătuitor era de 1 rub. 20 kop., iar a unui fierar și tăietor de 90 kop. pe zi⁵⁰, deci salariul lunar era respectiv 36 și 27 ruble. Transformând rublele rusești în lei la cursul de 105 parale rubla, vom constata că un dulgher și un călăfătuitor urmau să primească câte 94 lei și 20 parale, iar un fierar și tăietor de lemne peste 70 de lei pe lună.

Kușnikov cerea Divanului Moldovei să se plătească dulgherului și călăfătuitorului doar 37 lei și 20 parale, iar fierarului și tăietorului de lemne numai 26 de lei pe lună⁵¹, dar conform prețurilor comunicate de senator lui Prozorovski salariul tăietorului și călăfătuitorului constituia 50 lei pe lună⁵². Or, era o plată foarte mică. În același timp Kușnikov își exprima încrederea că Divanul va depune eforturi pentru a găsi meșteri cu o plată mai mică decât cea indicată mai sus⁵³.

La începutul lunii iunie 1808 lucrau la Galați 710, conform altor date 991 de meșteri din Moldova și 500 din Muntenia⁵⁴. Pentru prelucrarea lemnului senatorul a cerut Divanului să trimită acolo 40 de ferăstraie, ordonând totodată să fie restituite unui funcționar toate cheltuielile legate de angajarea salahorilor, deși Prozorovski a trimis din contul haznlei generalului Koluibakin 5000 de ruble de argint pentru plata meșterilor⁵⁵.

Numărul salahorilor sosiți la Galați s-a dovedit a fi prea mare. În iunie 1808 mai vin încă 400 de inși, însă din cauză că cei mai mulți nu aveau de lucru, au fost trimiși pe la casele lor⁵⁶. În același timp destui lucrători fugeau și funcționarii ruși

⁴⁸ Ibidem, f. 1.

⁴⁹ Ibidem, dosar 7, f. 126; dosar 48, f. 1, 6, 7.

⁵⁰ Ibidem, dosar 48, f. 12v–13.

⁵¹ Ibidem, dosar 7, f. 107.

⁵² Ibidem, dosar 7, f. 126v.

⁵³ Ibidem, dosar 7, 107.

⁵⁴ Ibidem, f. 276v; dosar 48, f. 58 „a”.

⁵⁵ Ibidem, dosar 48, f. 31-31v, 33, 48v.

⁵⁶ Ibidem, f. 60–60v.

cereau întoarcerea lor⁵⁷. Lucrătorii nu primeau plata la timp, salariul fiind micșorat, ceea ce contribuia la creșterea numărului fugarilor. A fost nevoie să intervină Prozorovski însuși pentru a restabili ordinea, deoarece salahorii și pristavul erau bătuți de către funcționarul rus Tarusov⁵⁸.

La cererea lui Prozorovski au mai fost livrate materiale pentru construirea a 10 bărci cu vâsle pentru asigurarea flotei fluviale dunărene⁵⁹.

Încă înainte de declanșarea războiului, se afla la Galați o mare cantitate de lemn de construcție, care urma să fie dus la Istanbul. Aparținând unor negustori moldoveni și, parțial, unor negustori turci, acesta a fost folosit de autoritățile ruse la construirea flotei. Faptul a dat naștere problemei despăgubirii negustorilor, pentru rezolvarea căreia a fost organizată o comisie condusă de comandantul unităților militare ruse de la Galați, generalul Koliubakin. Din comisie urmau să facă parte constructorul de nave Tarusov, un ofițer al statului major al armatei ruse, un ofițer al forțelor maritime ale Rusiei, ispravnicul ținutului Covurlui (Bucșinescu) și un reprezentant din partea Divanului Moldovei ales de către Kușnikov⁶⁰. O asemenea componență insufla prea puțină încredere, cum în realitate s-a și dovedit. Prozorovski recomanda lui Kușnikov să aleagă din partea Divanului Moldovei un reprezentant „față de devotamentul, imparțialitatea și fidelitatea căruia pentru Rusia să aibă cea mai mare încredere”⁶¹. Conform instrucțiunii primite de la Prozorovski, generalul Koliubakin urma să păstreze „întocmai și neapărat foloasele haznalei (ruse n.n.)”, primind dreptul de a corecta deciziile comisiei dacă va găsi ceva necorespunzător cu instrucțiunile primite⁶².

În calitate de reprezentant al Divanului a fost ales de către senator banul Teodor Carp, care, la fel ca și Bucșinescu⁶³, era un om devotat autorităților țariste. Adresându-se personal lui Bucșinescu, senatorul a ținut cont de recomandarea lui Prozorovski, exprimându-și speranța că prețul lemnului va fi stabilit în modul cel mai imparțial, în conformitate cu prețurile existente în Moldova și nu cu cele din Rusia, unde lemnul de pădure era cu mult mai scump și că ispravnicul „va îndreptăți încrederea conducerii”⁶⁴. Cu asemenea instrucțiuni și membri ai comisiei era imposibil de respectat echitatea și imparțialitatea la stabilirea prețului chereștelei.

Mai rămâne de adăugat că a fost plătit doar lemnul de la Galați, restul lemnului livrat de către Principate în următorii ani fiind luat în mod gratuit. În

⁵⁷ Ibidem, f. 68, 69–70.

⁵⁸ Ibidem, f. 73–73v, 95, 100.

⁵⁹ Ibidem, dosar 9, f. 59; dosar 48, f. 105–105v, 107.

⁶⁰ Ibidem, dosar 48, f. 19–20.

⁶¹ Ibidem, f. 18v.

⁶² Ibidem, f. 19v, 20.

⁶³ Ibidem, f. 21, 22, 25.

⁶⁴ Ibidem, dosar 7, f. 120.

decembrie 1810 a venit un nou ordin: de a pregăti în pădurile Moldovei cantitatea necesară (?) de lemn pentru construirea flotei⁶⁵, iar în 1811 lemnul pentru repararea ambarcațiunilor era tăiat în pădurile din munții Sucevei și transportat pe Siret la Dunăre⁶⁶.

Pentru depozitarea și păstrarea enormelor cantități de provizii și furaje, trupele ruse aveau nevoie de numeroase magazine și depozite încăpătoare. Construirea lor era pusă în seama Divanurilor Principatelor. Pentru o magazie cu lungimea de 50 și lățimea de 3 stânjeni erau necesare peste 1400 de pari, grinzi și alte accesorii din lemn, 40 de furgoane încărcate îndesat cu vreascuri, 200 de furgoane mari de rogoz și 1200 legături de stofă⁶⁷. Ridicarea unei magazine cu lungimea de 100 stânjeni, în care puteau fi depozitate de la 8 până la 10 mii de sferturi de pâine⁶⁸, costa peste 7 000 lei⁶⁹.

În aprilie 1808 Divanul Moldovei a fost obligat de senatorul Kușnikov să înjghebe la Focșani o magazie pentru 82 mii sferturi de pâine⁷⁰. Aceasta urma să aibă o lungime de peste 820 stânjeni și costa peste 57 400 lei. Era doar un... preludiu! În luna septembrie administrația rusă cere Divanului Moldovei să ridice un mare număr de magazine care, împreună cu cele existente, să aibe următoarele capacități: Focșani – 50 mii, Tecuci – 20 mii, Bârlad – 44 mii, Fălciu – 45 mii, Frumoasa – 25 mii, Galați – 77 mii, Iași – 35 mii, Soroca – 5 mii și Otaci – 20 mii sferturi de provizii, în total – 321 mii de sferturi⁷¹. Construirea lor costa 224 700 lei. Numai în localitățile Galați, Frumoasa și Bârlad urmau a fi construite capacități pentru 172 500 sferturi de pâine cu o lungime de 1720 stânjeni care ar fi costat peste 120 750 lei. Toate acestea trebuiau să fie realizate concomitent și într-un termen foarte scurt⁷².

Pe 14 decembrie 1808 Divanul Moldovei explica senatorului Kușnikov că nu are posibilități să înalte atât de multe magazine și încă în același timp, iar ținuturile Putna, Tecuci și Tutova, unde se află dislocate forțele principale ale armatei, nu numai că nu pot participa la lucrări, ci, dimpotrivă, au nevoie de ajutor din partea altor ținuturi. În consecință, propunea ca în magazine să fie depozitate numai crupele, ovăzul și făina de grâu care nu suportă umezeala, iar făina de secară să fie stocată pe locuri deschise mai înalte și acoperite cu stofă⁷³.

⁶⁵ Ibidem, dosar 2286, f. 1189v–1190.

⁶⁶ Ibidem, dosar 3249, f. 775.

⁶⁷ Ibidem, dosar 388, f. 11.

⁶⁸ Ibidem, f. 7.

⁶⁹ Ibidem, f. 5.

⁷⁰ Ibidem, dosar 88, f. 1–3.

⁷¹ Ibidem, dosar 388, f. 35.

⁷² Ibidem, f. 7–8v.

⁷³ Ibidem, f. 5, 7, 7v.

Se părea că pentru moment senatorul a înțeles situația, căci pe 19 septembrie 1808 comunica lui A. Prozorovski: „nu există vreo posibilitate de a construi magazine în locurile prestabilite din cauza multiplelor prestații suportate de locuitori și a stării de istovire în care ei se află, ceea ce îmi este cunoscut din practică și mie”⁷⁴ și că Divanul le va pregăti pentru depozitarea a 321 mii sferturi de provizii, altele neavând puțină să construiască și încă într-un timp atât de scurt. Deoarece în cele existente nu va încăpea cantitatea de provizii prevăzută, scria în continuare senatorul, „am ordonat Divanului să depoziteze în magazine crupele, ovăzul și orzul, iar făina să fie clădită în stive pe locurile mai înalte și acoperită din toate părțile cu buruiene și paie”⁷⁵. Comunicatul n-a plăcut deloc lui Prozorovski, care considera că senatorul a luat de bună indicația din rescriptul lui Alexandru I, adresat lui Kușnikov cu ocazia numirii acestuia în funcție de președinte al Divanurilor Moldovei și Munteniei, „de a nu împovăra peste măsură populația în procesul de aprovizionare a armatei” și de aceea feldmareșalul scria senatorului că trebuie să se țină cont de această „supremă poruncă” a țarului, însă „o veche zicală glăsuiește că nevoia schimbă și legea”. În continuare: „Eu nu cer și nici nu e timp pentru a construi noi magazine, însă pot fi ocupate clădiri ale locuitorilor pentru o anumită plată. Păstrarea pâinii în stocuri poate pricinui haznalei mari pagube, mai cu seamă dacă toamna va fi ploioasă”. Feldmareșalul încheia pe un ton aspru: „Să fie magazine!”⁷⁶ Văzându-se nevoit să execute ordinul comandantului, Kușnikov porunci Divanului Moldovei să transforme în magazine clădirile locuitorilor în toate localitățile indicate de A. Prozorovski⁷⁷, fără însă a aminti de necesitatea unor plăți față de proprietari.

Ordinul lui A. Prozorovski de a ocupa clădirile locuitorilor nu putea fi realizat, deoarece în multe localități unde urmau a fi depozitate proviziile asemenea clădirii fie că erau puține, fie că erau ocupate de spitale sau de militari încartușiți, fie că în genere lipseau. Iată un fragment din răspunsul Divanului: „... cât pentru Frumoasa nu rămâne cuvânt căci locuri nu sunt altele decât casele cele proaste a locuitorilor, care de se vor scoate toți în câmp cu familie și copiii lor iarăși nu va fi loc după analogie proviantului care merge. Iar pentru târgurile Bârlad, Focșani și Galați, întru care sunt și spitale și cvartiruri, de a scoate târgoveții și a se risipi lăsând măhnirea lor... Dar câtă zaticnire se pricinuieste și întru toate săvârșirea slujbelor oștenești cu împrăștierea târgoveților...”⁷⁸ Divanul avea experiența războaielor ruso-turce din trecut și ruga senatorul să permită să clădească ca și atunci sacii cu provizii în grămezi, în mod ordonat, care „nici o dată n-au fost

⁷⁴ Ibidem, f. 34–34v.

⁷⁵ Ibidem, f. 35–35v.

⁷⁶ Ibidem, 43–43v.

⁷⁷ Ibidem, f. 45.

⁷⁸ Ibidem, f. 46.

vătămați”⁷⁹. Până la urmă n-a avut încotro și a fost nevoit să repare toate clădirile vechi și să transforme casele locuitorilor în depozite. În septembrie 1808 pârcălăbia din Galați raporta lui Kușnikov că se mai află un șopron vechi pentru reparația căruia sunt necesari 1080 lei⁸⁰, iar în aprilie 1808 locuitorul ieșean Ion Brașovean înainta senatorului o cerere de plată promisă de Divan pentru transformarea casei sale în depozit⁸¹. Situația se complica și din cauza hotărârii Divanului de a transforma în depozite și hambarele negustorilor din Galați, iar pârcălăbii începuseră deja executarea ordinului.

În rândurile negustorilor gălățeni se aflau mulți supuși austrieci, care, în calitate lor de străini, se bucurau de anumite privilegii, fiind tratați nu după legile locale, ci în conformitate cu legislația statului respectiv. Duldner, secretarul consulatului Austriei din Iași, scria senatorului că: „pârcălăbii și comisarul îi impun cu forța pe supușii coroanei austriece să deschidă ambarele, din care cauză acești supuși pot avea mare pagubă”⁸². Kușnikov se văzu nevoit să ordone pârcălăbilor de Galați să evacueze imediat „ambarele supușilor austrieci”⁸³. Or, toată povara cădea iar pe spatelul localnicilor.

În octombrie 1808, A. Prozorovski ordona pregătirea unui nou mare număr de magazine, inclusiv în localitățile Chișinău, Vaslui, Bălți și Soroca, unde urmau a fi dislocate și încartiruite pe timp de iarnă unitățile armatei ruse⁸⁴. Aici aveau să fie depozitate 21 141 sferturi de provizii⁸⁵, dar magazinele lipseau și Kușnikov porunci ocuparea caselor locuitorilor. Divanul a fost nevoit să explice iarăși senatorului că locuitorii „de se vor scoate de prin casele lor, se vor supune întru această pătimire iarna cu familiile și copiii lor. Nu numai ca iaste pricină de mahniciune acelora, ca și zaticnire slujbelor”, căci în lipsa locuitorilor „cine va împlini necontenitele porunci”⁸⁶.

Mai cerea A. Prozorovski înjghebarea unor magazine în Muntenia, la Slobozia și Obilești, iar cele temporare pentru aprovizionarea unităților militare în trecere pe drumul Focșani-Botoșani din localitățile Adjud, Bacău și Roman să fie lărgite și transformate în magazine permanente⁸⁷. În luna aprilie 1809 Kușnikov cerea iarăși de la Divan să se construiască la Galați trei șoproane pentru provizii și furaje⁸⁸, să se repare toate magazinele vechi și să se mai construiască câte una la Bârlad și

⁷⁹ Ibidem, f. 46v.

⁸⁰ Ibidem, f. 9.

⁸¹ Ibidem, dosar 39, f. 1.

⁸² Ibidem, dosar 388, f. 50.

⁸³ Ibidem, f. 51–51v.

⁸⁴ Ibidem, dosar 489, f. 1.

⁸⁵ Ibidem, f. 134–134v.

⁸⁶ Ibidem, f. 95–95v.

⁸⁷ Ibidem, f. 1.

⁸⁸ Ibidem, dosar 1324, f. 868.

Vaslui și două la Chilia⁸⁹, iar în iunie 1809 ordonă vistiernicului I. Rosetti-Roznovanu să ridice câte o magazie la Frumoasa și Fălciu pentru depozitarea a 10 000 sferturi de pâine⁹⁰. La sfârșitul lui iulie dădea o nouă comandă pentru ridicarea a 13 șoproane pentru proviziile aduse din magazinele de peste Nistru⁹¹. Pârcălăbia din Hotin primea ordin să repare magazinele ce se deterioraseră⁹².

În raportul Divanului de pe 31 octombrie se menționa că „au fost construite din temelie 4200 de stânjani de magazine”⁹³. Dacă vom aminti că 100 stânjani costau 7000 lei, atunci costul total alcătuia 294 000 lei. Magazinele au fost construite de către locuitori și pe banii vistieriei. Conform datelor prezentate de A. Petrov au fost organizate magazine pentru trupele ruse în următoarele localități: Botoșani, Roman, Bacău, Iași, Vaslui, Fălciu, Frumoasa, Bârlad, Tecuci, Focșani, Buzău, Ploiești, București, Chilia, Ismail, Galați, Hârșova, Slobozia, Hotin, Otaci, Soroca, Bălți, Chișinău, Tighina (Bender), Cetatea Albă (Akkerman), Craiova, Slatina⁹⁴.

Paralel cu construirea de magazine, locuitorii erau impuși să ridice și alte obiective pentru trupele ruse. La 21 ianuarie 1809 ispravnicul ținutului Putna raporta Divanului că echipele de militari dislocate în acest ținut cer să fie construite pe vreme de iarnă șoproane pentru artilerie, dar, așa cum recunoștea și Kușnikov, pe timp ca acesta este absolut imposibil de găsit unele materiale necesare⁹⁵. În octombrie 1810 Divanului i s-a impus să repare în Iași grajduri pentru 550 cai și să zidească altele pentru încă 650 cai⁹⁶.

În luna mai 1811 I. Rosetti-Roznovanu primea ordin să se construiască o magazie nouă la Criuleni pentru depozitarea a 11 437 sferturi de provizii⁹⁷, iar în iulie să se repare 6 clădiri ale magazinei de la Bârlad⁹⁸.

În luna octombrie 1811 Divanul Moldovei era iarăși însărcinat să înjghebe la Chilia șoproane pentru artilerie și grajduri pentru toți caii regimentului Iaroslav⁹⁹, iar în noiembrie să mai facă la Chișinău un șopron pentru 39 de tunuri de asediu și grajduri pentru 1200 cai¹⁰⁰. În septembrie 1812, când trupele ruse părăseau Moldova, senatorul Krasno-Milașevici ordona lui Rosetti-Roznovanu să construiască la Frumoasa o magazie pentru depozitarea a 35 mii sferturi și pe malul stâng al

⁸⁹ Ibidem, f. 905.

⁹⁰ Ibidem, dosar 1325, f. 502.

⁹¹ Ibidem, f. 729.

⁹² Ibidem, f. 990.

⁹³ Ibidem, dosar 1210, f. 30v.

⁹⁴ Petrov A., *Voina Rossii s Turčiei 1806–1812 gg.*, vol. II, p. 438.

⁹⁵ A.N.R.M., F. 1, inv. 1, dosar 1324, f. 158.

⁹⁶ Ibidem, dosar 2286, f. 556.

⁹⁷ Ibidem, dosar 3248, f. 444.

⁹⁸ Ibidem, f. 1171v.

⁹⁹ Ibidem, dosar 3249, f. 341.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 746.

Prutului, vizavi de Fălciu, o magazie pentru 20 mii sferturi de provizii și furaje aduse din Moldova din dreapta Prutului, recomandând să fie utilizate materialele de construcție din magazia desființată la Fălciu¹⁰¹.

Una dintre prestațiile grele impuse Principatelor de către administrația rusă era darea de lucrători calificați și a salahorilor pentru cele mai diverse lucrări cu tot cu uneltele necesare. Așa, de exemplu, la 18 iunie 1808 senatorul Kușnikov cerea Divanului să pună imediat la dispoziția parcului de rezervă al armatei ruse două fierării cu instrumentarul necesar¹⁰². După luarea de către armata rusă a cetății Tulcea, comandamentul hotărî să o distrugă. În acest scop Kușnikov ceru lui Rosetti-Roznovanu să trimită la Tulcea cel puțin 1000 de lucrători cu propriile unelte de lucru – cazmale și hârlețe. Aceștia trebuiau să ia și hrană de acasă¹⁰³. Deși un număr mare de țărani erau ocupați la pregătirea fânului, I. Rosetti-Roznovanu, din exces de zel, ordonă ispravnicilor din 10 ținuturi din sudul și centrul țării să trimită în Tulcea 1090 de salahori. Pentru o jumătate dintre ei urmau a fi cumpărate cazmale turcești, iar pentru cealaltă jumătate – hârlețe. Nefiind sigur că ispravnicii vor găsi acest număr de unelte, vistiernicul cumpără el însuși 300 de cazmale și 300 de hârlețe. Sosiți la fața locului, lucrătorii se convinseseră că nu e nevoie de așa mulți oameni, căci militarii începuseră deja să dărâme cetatea. 500 de salahori au fost trimiși pe la casele lor¹⁰⁴. Pe 26 aprilie 1810 Krasno-Milașevici a cerut Divanului Moldovei să trimită în cetățile Ismail și Brăila 20 de zidari, 6 cărămidari, 4 fierari și 60 de dulgheri¹⁰⁵. Tot pentru repararea și întărirea acestora senatorul a mai cerut Divanului 500 de salahori și transportarea la Ismail a 13 600 de pari groși pentru palisadă, plus câteva bărci pentru transportarea cărbunelui¹⁰⁶. Divanul a răspuns că nu poate livra un număr așa de mare de pari, deoarece în apropierea Ismailului nu sunt păduri, însă senatorul a cerut executarea ordinului¹⁰⁷. Deci Divanul se văzu iar nevoit să pregătească acea cantitate de pari în altă parte a țării și să-i transporte la Ismail de la mare distanță. La puțin timp Krasno-Milașevici informa pe comandantul cetăților din sudul Basarabiei, generalul Tucikov, că au fost deja expediați la Ismail 4000 de pari¹⁰⁸. Acest general, care conducea lucrările de reparare a cetăților, a rămas nemulțumit, afirmând că în loc de 60 de dulgheri, i-au fost trimiși 60 de țărani cu topoare, pe care el i-a pus la munci simple ca să câștige bani pentru a se întreține. Generalul mai cerea o dată 50 de dulgheri¹⁰⁹,

¹⁰¹ Ibidem, dosar 4269, f. 664v–665.

¹⁰² Ibidem, dosar 211, f. 2.

¹⁰³ Ibidem, dosar 821, f. 3, 8, 9; dosar 1325, f. 792–793.

¹⁰⁴ Ibidem, dosar 821, f. 11.

¹⁰⁵ Ibidem, dosar 2283, f. 107.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 144.

¹⁰⁷ Ibidem, f. 313v.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 562v.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 363.

majorând numărul parilor de la 13 600 la 16 600¹¹⁰. În aprilie 1811 a parvenit un ordin din partea lui Kutuzov pentru a se termina repararea cetății Brăila și cu această ocazie ordona lui Krasno-Milașevici să trimită la Brăila 6000 copaci tăiați și 600 de salahori din partea Moldovei, iar apoi cere 50 de care și bărci, 4 800 de grinzi, 4 800 de scânduri și 600 de salahori din partea Munteniei¹¹¹. Toate acestea au fost îndeplinite. De exemplu, generalul Tucikov a eliberat Divanului cu multă satisfacție o chitanță pentru primirea a 16 000 de palisade¹¹². La începutul lui iulie 1810 au fost ceruți de urgență 50 de lucrători pentru încărcarea pâinii pe vase maritime la Galați¹¹³. În aprilie 1811 Divanul Moldovei primea porunca de a pune la dispoziția comandantului cetății Tighina (Bender) numărul necesar de oameni pentru repararea clădirilor, spitalelor militare și a garnizoanei¹¹⁴. Au fost ceruți lucrători pentru uscarea pesmeților, ovăzului și orzului în magazia de la Soroca¹¹⁵. Adesea, în lipsa magaziiilor, pâinea era depozitată sub cerul liber, iar mai apoi erau ceruți lucrători să o care în magazinele construite¹¹⁶. Pentru a avea la îndemână cât mai mulți salahori, Kutuzov cerea lui Krasno-Milașevici să-i pună pe locuitorii fostelor raiale turcești de la Dunăre sub supușenie dublă, atât sub a autorităților locale, cât și sub a generalilor ruși pentru ca să poată fi folosiți oricând „necondiționat, acolo unde va fi necesar”¹¹⁷. Pentru acoperirea necesității brațelor de muncă erau trimiși la munca silnică în cetăți tâlharii și alți criminali, după aplicarea pedepsei corporale, și vagabonzi, inclusiv cei veniți în Principate din Rusia¹¹⁸. În august 1811 au fost trimiși la asemenea munci pentru un termen de 6 luni 35 de condamnați și 61 de vagabonzi¹¹⁹.

Pe 14 martie 1812 Krasno-Milașevici cerea lui I. Rosetti-Roznovanu 150 de care și 2000 de oameni pentru fortificarea cetății Hotin cu uneltele de lucru necesare – topoare, cazmale, hârlețe, pe care țăranii le utilizau la muncile agricole. În cazul când țăranii nu le vor avea, să fie cumpărate pe contul vistieriei sau să fie confecționate de meșterii din ținut¹²⁰.

În aprilie 1812 se desfășurau tratativele de pace ruso-turce, însă, indiferent de rezultatul lor, generalii ruși considerau cetatea Hotinului ca aparținând Rusiei.

¹¹⁰ Ibidem, f. 858v-859; dosar 1627, f. 43-43v.

¹¹¹ Ibidem, dosar 3247, f. 1142, 1151v; dosar 1627, f. 55, 59, 70, 82, 82v. M.I. Kutuzov, *Sbornik dokumentov*, t. III, Moskva, 1952, p. 355, 613.

¹¹² A.N.R.M., F. 1, inv. 1, dosar 2286, f. 457.

¹¹³ Ibidem, dosar 2283, f. 699v-700.

¹¹⁴ Ibidem, dosar 3247, f. 1209-1209v.

¹¹⁵ Ibidem, dosar 3248, f. 906.

¹¹⁶ Ibidem, f. 1095.

¹¹⁷ M.I. Kutuzov, *op. cit.*, t. III, p. 318.

¹¹⁸ A.N.R.M., F. 1, inv. 1, dosar 3248, f. 116v, 1014, 1085-1085v, 1733v.

¹¹⁹ Ibidem, f. 797-798v, 831.

¹²⁰ Ibidem, dosar 3439, f. 1-10; dosar 4267, f. 806-806v; M.I. Kutuzov, *op. cit.*, t. III, p. 825.

Kutuzov luă decizia de a o fortifica, în care scop ceru de la Divanul Moldovei 15 000 de fascine, 42 000 de pari de diferite dimensiuni, 500 de sferturi de cărbune ars, 2000 de gabioni, 1200 puduri de lână de oi, 500 de stânjeni de lemne, 1500 puduri de sare, 200 de care¹²¹. Vistiernicul Rosetti-Roznovanu a ordonat transportarea celor cerute în cetate și a dat în loc de 200 de care 250, iar în loc de 1500 – 3500 puduri de sare. Numai pentru transportarea celor 15 000 de fascine erau nevoie de circa 6000 de care¹²². Conform datelor prezentate de vistierie pentru plata salahorilor în lunile martie-aprilie, procurarea celor 1200 puduri de lână de oi, a uneltelor de muncă, a celor 3500 puduri de sare și alte cheltuieli vistieria țării a plătit 30 436 lei¹²³, cheltuieli aprobate de Krasno-Milașevici.

Mai rămăseseră puține zile numărate până la ieșirea armatei ruse din Moldova, iar administrația rusă cerea mereu lucrători. Pentru a ridica flota fluvială rusă de la Galați au fost luați 225 lucrători¹²⁴, iar în ultima lună, septembrie, alții pentru fortificarea cetății Hotinului¹²⁵.

Duși departe de casele lor pe un timp îndelungat, muncind în condiții grele, adesea fără hrană, țărani de multe ori fugeau acasă. Pentru a-i reține pe salahori la locul de muncă, Krasno-Milașevici a propus să li se plătească câte 10 parale pe săptămână pentru merinde, însă pentru ca vistieria să nu suporte cheltuieli suplimentare, senatorul ordonă ca „în timpul scoaterii lucrătorilor la munci ei trebuie preîntâmpinați să se aprovizioneze cu hrană pentru o lună”¹²⁶. Conform altor date, salahorilor li se plătea câte 15 parale pe zi¹²⁷, iar stăpânilor carelor scoase la corvoadă câte 20 parale pe zi¹²⁸. Aceste plăți erau însă mizerabile, iar banii nu totdeauna erau achitați în întregime. De exemplu, salahorilor din cetatea Hotinului li s-a plătit pe 11 zile câte 10 parale¹²⁹, iar banii nu totdeauna proveneau din haznaua rusă.

În august 1811 Kutuzov ordona lui Krasno-Milașevici să plătească salahorilor din cetatea Brăilei câte 15 kopeici pe zi, însă banii să fie luați din veniturile acumulate din concesiunile fostei raiale a Brăilei și din alte venituri adunate de Divanul Munteniei¹³⁰. Pentru a-i lega pe țărani de locurile de muncă li se dădea și votcă, care era adusă din Rusia¹³¹; adesea era aplicată forța. Pentru a preîntâmpina

¹²¹ A.N.R.M., F. 1, inv. 1, dosar 3439, f. 31, 55, 58v, 66; dosar 4267, f. 1244–1244v.

¹²² Ibidem, f. 34–35, 58v, 66, 110.

¹²³ Ibidem, f. 110, 112.

¹²⁴ Ibidem, dosar 4269, f. 435.

¹²⁵ Ibidem, f. 658v–659.

¹²⁶ Ibidem, dosar 4267, f. 807.

¹²⁷ Ibidem, f. 1070; dosar 1627, f. 82v.

¹²⁸ Ibidem, f. 1341v–1342.

¹²⁹ Ibidem, dosar 3439, f. 72.

¹³⁰ Ibidem, dosar 1627, f. 85–85v.

¹³¹ Ibidem, dosar 4268, f. 143–143v, 144.

părăsirea locului de muncă de către salahorii din cetatea Hotinului, Kutuzov a ordonat generalului Harting să folosească compania de pionieri și să ceară ajutor de la garnizoana cetății¹³², iar Krasno-Milașevici recomanda supravegherea de către militari a salahorilor din cetatea Ismail¹³³.

Deci aprovizionarea trupelor ruse cu materiale de construcție și brațe de muncă era impusă în mod forțat de către administrația militară rusă și constituia o povară grea pentru locuitorii principatelor Moldova și Țara Românească, majorând cheltuielile bănești atât din partea vistierilor, cât și de către locuitori, pricinuindu-le ultimilor pagube materiale și suferințe fizice, contribuind concomitent la devastarea unor mari suprafețe de pădure.

THE SUPPLYING OF THE RUSSIAN ARMY WITH BUILDING MATERIAL AND LABOR FORCE BY MOLDAVIA AND WALLACHIA DURING THE OCCUPATION OF 1806–1812

Abstract

The supplying of the Russian troops with building material and labor force was imposed by the Russian military administration and weighed upon the inhabitants of the Principalities of Moldavia and Wallachia. It increased the burden borne both by the treasuries and the inhabitants, and caused great damage and suffering. It also led to massive deforestation of the land.

¹³² Ibidem, dosar 3439, f. 14v.

¹³³ Ibidem, dosar 2283, f. 563–563v.

CRIZE ÎN SISTEMUL COMUNIST

ANDROPOV ÎN UNGARIA ÎN AJUNUL REVOLUȚIEI DIN 1956

ALEKSANDR S. STÂKALIN

Când în anul 1953, colaboratorul M.A.E. al U.R.S.S., în vârstă de 39 de ani, Iuri Vladimirovici Andropov, a fost numit consilier al ambasadei U.R.S.S. în Ungaria, cu greu ar fi putut prevedea cineva viitoarea sa carieră; mai degrabă s-ar fi putut vorbi despre încheierea unei cariere. Cu doar doi ani înainte de aceasta, Iuri Andropov fusese al doilea reprezentant în conducerea partidului comunist din Republica unională Carelo-Fină, redusă în 1956 la statut de autonomie rusească, ocazie cu care l-a apărut pe fondatorul partidului comunist finlandez Otto V. Kuusinen. Transferat ulterior la Moscova, I.V. Andropov a reușit să lucreze în aparatul C.C. al P.C.U.S., apoi, pentru puțin timp, a condus o secție din cadrul M.A.E. Deci trimiterea lui în Ungaria, în calitate de consilier al ambasadei, constituia o retrogradare; Andropov nu greșise, dar pur și simplu a servit drept monedă de schimb în lupta de culise desfășurată de către urmașii lui I.V. Stalin. Desemnarea lui în calitate de ambasador al U.R.S.S. în Ungaria, în vara anului 1954, nu schimba esențial lucrurile. „Diplomația noastră din anii '30, '40, '50 era centralizată, ambasadorii fiind doar simpli executori ai unor indicații deja determinate” – scria mai târziu V.M. Molotov¹. În cazul în care își îndeplinea cu succes funcțiile sale în Ungaria, I.V. Andropov putea să spere la continuarea carierei sale diplomatice ca ambasador într-una din marile țări occidentale, ori ca locțiitor al ministrului Afacerilor Externe. Aceasta nu însemna însă includerea sa în cercurile înalte de la Kremlin, deoarece M.A.E. nu juca rolul cheie în sistemul statului totalitar. „Conform regulilor de atunci, de cele mai serioase probleme în relațiile cu țările socialiste se ocupa Piața Veche” (se are în vedere K.G.B.-ul – A.S.). M.A.E. i se atribuie în aceste condiții un rol modest; în cea mai mare parte coordona lucrările tehnice în relațiile bilaterale. Politica mare se făcea în clădirea C.C. al P.C.U.S.: „Chiar și postul meu modest de referent într-una din secțiile C.C. (câțiva ani mai târziu, spre sfârșitul anilor '50 – A.S.) îmi permitea accesul la politica de vârf în relațiile noastre cu Ungaria, în vreme ce în M.A.E. aceste lucruri

¹ *Sto sorok besed S Molotovym. Iz dnevnika F. Čiueva*, Moskva, 1991, p. 113.

erau cunoscute numai de conducere” – își amintește în memoriile sale V.H. Kriucikov. În 1956 el fusese atașat de presă și secretar III al ambasadei U.R.S.S. în Ungaria; pe parcursul mai multor ani a fost unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui Andropov, iar în anii 1989–1991 – președintele K.G.B.-ului și unul dintre inițiatorii puciului antigorbaciovist din august 1991². Am mai adăuga la aceasta și faptul că și indispensabilul șef al politicii externe, A.A. Gromâko, în primii 16 ani din cariera sa de ministru al M.A.E. (1957–1985) nu a fost membru al Prezidiului (Biroului Politic) al C.C. al P.C.U.S., iar principalele hotărâri (ca de exemplu, invazia armatelor sovietice în Cehoslovacia în 1968) s-au adoptat în absența lui.

Cu toate acestea, postul de ambasador, chiar dacă nu reprezenta, în cazul lui Andropov, o retrogradare – îndepărtarea unui funcționar vinovat ca practică a început în timpul lui N.S. Hrușciov și a luat amploare în timpul lui L.I. Brejnev –, era totuși un obstacol pentru o carieră politică. Ca ambasadorul U.R.S.S. în Ungaria să ajungă în cercurile înalte ale Kremlinului, trebuia ca în țara unde activa să se întâmple ceva extraordinar, pentru ca ambasadorul să-și demonstreze deplin calitățile sale, astfel încât să-i determine pe conducătorii P.C.U.S. să-l remarce.

Andropov nu a ratat ocazia, chiar dacă aceasta a survenit mai târziu. În vara anului 1954, când a fost numit ambasador, „sectorul ungar” în politica est-europeană a Moscovei nu era considerat prea complicat de strategii de la Kremlin; pe ei îi preocupa atunci mai mult problema germană și normalizarea relațiilor cu Iugoslavia. „În Ungaria nimic nu prevestea o eventuală schimbare în rău. Era liniște” – își amintește V.M. Molotov³. Timpul încordatelor ciocniri politice, când ambasadorul în situații extraordinare era obligat să ia singur hotărâri, încă nu sosise. Ambasadorul și subalternii săi executau o muncă de rutină, adunând informații despre situația din țară, despre starea de spirit a ungarilor.

Despre metodele de lucru ale lui I.V. Andropov în calitate de ambasador ne vorbesc atât rapoartele sale, cât și aprecierile colegilor săi. „Andropov nu se temea să ia hotărâri de răspundere, însă precaut și evitând riscul nemăsurat”⁴. Cuvintele lui V. K. Kriucikov sunt confirmate cu exactitate de înregistrările convorbirilor lui Andropov cu membrii conducerii Partidului Muncitoresc din Ungaria. Pe parcursul întâlnirilor cu ambasadorul sovietic, funcționarii de stat și de partid nu numai că îl informau despre toate problemele politice interne, dar chiar îi cereau sfaturi. Știind cât de importantă era părerea ambasadorului U.R.S.S., Andropov evita, de obicei, să ofere recomandări concrete fără acordul Moscovei. De exemplu, el a preferat să evite un răspuns atunci când István Kovács, membru al Biroului Politic, președintele comisiei de studiere a dosarului personal al fostului ministru al apărării M. Farkas, participant la organizarea represiunilor de la începutul anilor

² Vladimir Kriucikov, *Ličnoe delo, v dnuh čeastiah*, Čeasti I, Moskva, 1996, p. 72.

³ *Sto sorok*, p. 89.

⁴ V. Kriucikov, *op. cit.*, p. 42.

'50, l-a întrebat la 7 mai 1956 dacă trebuie să-l judece pe M. Farkas, deoarece erau adunate suficiente documente compromițătoare⁵.

Calitățile personale, desigur, lasă amprente în activitatea oricărui diplomat; cu atât mai mult este necesar să le luăm în considerare în cazul analizei activității lui Andropov, care, cu toată prudența sa, era o persoană foarte ambițioasă și avea toate calitățile pentru a face carieră. Nici un diplomat nu poate dispune de calitățile sale personale decât în limitele politicii promovate de conducerea sovietică. Respectarea acestei linii și executarea cu strictețe a indicațiilor venite de la centru nu însemna că ambasadorii nu aveau posibilitatea să-și depășească atribuțiile lor. Ei se implicau în treburile interne din țările „democrațiilor populare”, făcând de obicei trimitere la indicațiile P.C.U.S. Aceste ingerințe provocau uneori plângeri, cărora trebuia să li se dea răspuns. În anul 1954 G. Popov (fost prim secretar de partid al comitetului orășenesc din Moscova), ambasadorul U.R.S.S. în Polonia, a fost rechemat de la Varșovia, fiind criticat de N.S. Hrușciiov la Plenara C.C. al P.C.U.S. din iulie 1955 pentru amestecul lipsit de tact în afacerile Partidului Muncitoresc Polonez. „Luând în considerație activitatea lui Popov, noi le-am indicat sever tuturor ambasadorilor din țările democrațiilor populare să nu-și sporească împunernicirile, să nu se amestece în treburile interne”, a declarat atunci N.S. Hrușciiov⁶.

Amara experiență a lui Popov nu putea să nu fie avută în vedere de Andropov. Dar în intervalul celor doi ani situația se schimbase. În primăvara anului 1956, în unele țări din Europa Centrală s-au înregistrat situații de criză care necesitau o apreciere operativă a diplomației sovietice și înlesneau sporirea rolului ambasadorilor, cu atât mai mult cu cât indicații exacte de la Moscova nu se primeau la timp⁷. Probabil că inițial la Moscova nu exista o definiție clară a modului în care ideile congresului XX al P.C.U.S. referitoare la diversitatea căilor de construcție a socialismului puteau să se reflecte în relațiile cu țările „democrațiilor populare”. Cominformul a fost dizolvat în aprilie 1956, iar în problema noilor forme de colaborare lucrurile nu erau clarificate. Toți erau în așteptarea rezultatelor întâlnirii fixate în iunie cu mareșalul Tito, chiar dacă era clar că dictatorul iugoslav nu va fi de acord să recunoască subordonarea față de U.R.S.S. Problema apropierei de Iugoslavia rămânea totuși actuală și necesita anumite corecturi în privința relațiilor existente în interiorul sistemului socialist. În condițiile în care nu mai funcționau schemele staliniste și existau idei mai clare asupra principiilor politicii externe poststaliniste, un rol deosebit revenea informațiilor provenite de la ambasadele U.R.S.S. Ambasadorii nu mai erau simpli promotori ai Moscovei; acum ei formulau aprecieri personale ale situațiilor, făcând recomandări care determinau linia politică.

⁵ Arhiv vneșnei politiki M.I.D.R.F. (în continuare A.V.P.R.F.), fond 077, Inv. 37, mapa 187, dosar 6, f. 61.

⁶ Rosiiskij gosudarstvenyi arhiv noveișej istorii (în continuare R.G.A.N.I.), fond 5, Inv. 30, mapa 89, f. 189.

⁷ V. Kriucikov, *op. cit.*, p. 46.

Cu toate acestea, metodele de abordare și stereotipurile epocii staliniste și după cel de-al XX congres al P.C.U.S. continuau să predomină în conștiința diplomaților sovietici, fapt dovedit și de rapoartele lui Andropov. Garantul principal în asigurarea intereselor de stat ale U.R.S.S. era apreciat prin păstrarea la putere a „prietenilor noștri” – așa se numeau în rapoartele lui Andropov și ale altor diplomați funcționarii de stat și de partid prosovietici în opoziție cu elementele clasificate de „dreapta”.

După congresul XX al P.C.U.S., când în interiorul P.M.U. a apărut problema acordării încrederii lui M. Rákosi, Andropov a propus să facă o legătură între interesele Moscovei și susținerea primului secretar al C.C. al P.M.U. În acest spirit a influențat și părerile Kremlinului și ale K.G.B.-ului. Poziția principială a ambasadorului s-a manifestat, în special, în privința mișcărilor politice de la începutul anilor '50, concretizate prin represiunea lui János Kádár, apreciind propunerea de restabilire a lui în Biroul Politic drept „o concesie serioasă elementelor demagogice și de dreapta”⁸. Liderul de partid M. Rákosi, ale cărui poziții slăbiseră simțitor, nu putea să observe în persoana lui Andropov decât un aliat. Prin pierderea susținerii în cercurile politice – ca urmare a inițierii anchetei lui Farkas, cu urmări grave pentru sine însuși –, Rákosi conta numai pe susținerea Moscovei. „Rákosi simțea apropierea pericolului, căuta nervos ieșirea, încerca să se consulte cu Moscova... adeseori apela pentru sfaturi la ambasadorul nostru la Budapesta I.V. Andropov, se interesa de opinia lui personală”, – își amintește Kriucikov⁹. În discuția lui M. Rákosi cu I.V. Andropov de la 6 mai 1956 s-a observat nemulțumirea liderului ungar față de conducătorul comisiei de anchetă I. Kovács, care a manifestat o „suspiciune exagerată”¹⁰.

N.A. Suslov, membru al prezidiului C.C. al P.C.U.S., sosit la 7 iunie la Budapesta pentru a cerceta situația din Ungaria nu a sesizat, spre deosebire de I.V. Andropov, pericolul pe care îl reprezenta alegerea lui J. Kádár în Biroul Politic. „După o îndelungată conversație cu J. Kádár – comunica el la Moscova – mă îndoiesc că el este împotriva U.R.S.S. Includerea lui în Biroul Politic va calma o parte din nemulțumiți, iar pe J. Kádár îl va lega moral”¹¹. În același timp, Suslov

⁸ Vezi telegrama lui I.V. Andropov din Budapesta, către M.A.E. al U.R.S.S. din 29 aprilie în: A. „Jelcin – dossiê”. *Szovjet dokumentumok 1956-ól*, ed. Gál E., Hegedűs B.A., Litván Gy., Rainer M.J., Budapesta, 1993, p. 23. O mărturie a reacției energice a Kremlinului o constituie faptul că telegrama lui Andropov a fost obiectul discuției Ședinței Prezidiului C.C. al P.C.U.S. din 3 mai 1956, care l-a însărcinat pe N.A. Suslov să studieze situația din Ungaria.

⁹ V. Kriucikov, *op. cit.*, p. 46.

¹⁰ A.V.P.R.F., fond 077, inv. 37, mapa 187, dosar 6, f. 57–59. La 10 mai M. Rákosi i-a declarat lui Andropov că șeful comisiei Kovács se grăbește să tragă concluzii în problema lui Farkas și nu-și imaginează că propunerea sa poate provoca urmări nedorite (*ibidem*, f. 69–70).

¹¹ *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt Sz KP levéltárából*, ed. V. Szereda, A. Sztikalin, Budapesta, 1993, p. 21–23.

era îngrijorat de evidenta compromitere a lui Rákosi, văzând în aceasta subminarea autorității conducerii de partid și de aceea a acceptat, cu oarecare neliniște, activitatea comisiei însărcinate cu „ancheta Farkas”, care a ajuns departe în dezvoltările sale. El a reușit să-și convingă colegii unguri să renunțe la ideea de a analiza ancheta în cadrul unei plenare fără includerea în ordinea de zi și a altor întrebări.

Chiar și după ce I.B. Tito i-a dat de înțeles lui N.S. Hrușciiov că nu se va apropia de Rákosi, Moscova nu și-a schimbat atitudinea, continuând să creadă că Rákosi nu are alternativă în Ungaria. Faptul acesta a fost dovedit la întâlnirea de lucru a conducătorilor țărilor „democrației populare” care a avut loc la 22–23 iunie în U.R.S.S. Primul secretar al P.M.U. s-a întors la Budapesta, fiind convins de susținerea sa de către conducerea sovietică, însă evoluția ulterioară a evenimentelor a impus Moscovei renunțarea la ideea de a-l sprijini pe Rákosi.

La începutul lunii iunie, cercul Petöfi îngrijora tot mai mult ambasada U.R.S.S. În activitatea lui se simțeau simptomele unor procese care aveau loc în societatea maghiară și care dovedeau că aceasta nu se mai supune controlului puterii.

Diplomații sovietici aveau un cerc permanent de informatori, formați în exclusivitate din opozanții schimbărilor liberale, care interpretau discuțiile din cadrul cercului Petöfi destul de tendențios¹². Discuția din 27 iunie despre libertatea presei a fost apreciată de Andropov drept mărturie a dezvoltării curentului care ducea la subminarea dictaturii P.M.U., și deci amenința interesele sovietice în Ungaria. În următorul său raport la Moscova concluziile erau bine stabilite: organele securității de stat a Ungariei „nu manifestă hotărâre fermă în lupta împotriva elementelor contrarevoluționare, care au început să se comporte impertinent”¹³.

La începutul lunii iunie, Kovács l-a informat pe Andropov, în cursul întrevederii avute cu acesta, despre scrisoarea fostului șef al securității, G. Peter, care se afla în închisoare. Scrisoarea cuprindea materiale compromițătoare la adresa lui Rákosi. Omul numărul doi în partid, E. Gerő, și-a exprimat neliniștea asupra poziției ferme a conducătorilor de la Kremlin de a-l păstra pe Rákosi în fruntea P.M.U. Biroul Politic – îi comunica Kovács lui Andropov la 11 iulie – a „inclus în rezolvarea problemei tov. Rákosi și recomandările date de tov. Suslov”, iar organul politic central nu vrea să acționeze contrar părerii P.C.U.S. Situația s-a

¹² Limitarea cercului de comunicare s-a reflectat desigur și asupra caracterului informațiilor primite la ambasadă, care ulterior erau trimise la Moscova, cu toate că receptarea de către diplomații sovietici a evenimentelor care aveau loc în Ungaria și interpretarea lor erau determinate nu de cercul de comunicare, ci de stereotipurile moștenite din epoca stalinistă (caracteristice în acest sens sunt notele convenționale cu folosirea frecventă în rapoarte a clișeele de tipul: „elemente dușmănoase”, „opinii străine”, „prieteni noștri”, „comuniști cinstiți” și altele). Cercul de comunicare era destul de larg pentru ca Andropov să poată aprecia gravitatea situației și să simtă instabilitatea regimului.

¹³ *Híányzó lapok*, p. 37.

schimbat la plenara următoare în urma citirii scrisorii lui G. Peter, astfel încât putea să apară într-o formă mai complicată decât cea rezultată în cursul vizitei lui Suslov la Budapesta. În noua conjunctură erau actuale indicațiile Moscovei. „Din conversații cu tov. Kovács – conchidea Andropov – mi s-a creat impresia că amintita scrisoare a lui G. Peter a fost scrisă cu scopul de a tensiona și mai mult atmosfera din P.M.U.” Andropov era conștient de faptul că scrisoarea lui G. Peter a fost inițiată cu scopul de a fi citită la plenară pentru a-l compromite pe Rákosi. Ambasadorului îi era imposibil să nu realizeze că o parte din apropiații lui Rákosi, împinși de instinctul de conservare, orientați cu privirea spre Moscova, în mod tenace și consecvent pregăteau debarcarea primului secretar. Acest grup dorea eliminarea lui Rákosi fără a naște noi complicații. În calitate de ambasador, Andropov s-a condus și el după recomandările unei persoane sus-puse, în cazul de față Suslov. De aceea, nu numai că nu a pus în fața conducătorilor săi problema iraționalității susținerii lui Rákosi, dar a tras și concluzii opuse: tovarășii maghiari merg la plenară „fără o oarecare claritate și încredere în succes”, ei nu sunt „pregătiți să-și apere punctul de vedere, adoptat conform indicațiilor tov. Suslov”. „În legătură cu aceasta – a conchis diplomatul, continuând să-și mențină poziția dură – ar fi fost foarte util ca până la plenara C.C., într-o formă delicată, să le transmitem încă o dată prietenilor maghiari temerile noastre referitoare la situația internă periculoasă, creată nu din cauza dușmanilor puternici, ci în primul rând a Biroului Politic al C.C. al P.M.U., care, aflându-se în fața unui real atac al dușmanilor, nu manifestă încredere și hotărâre în conducerea țării și partidului”¹⁴. În clipa când conducerea ungară se pregătea de plenară, așteptând cu nerăbdare binecuvântarea Moscovei pentru demiterea lui Rákosi – problemă care depășea competențele ambasadorului sovietic, Andropov, care continua totuși să-l susțină pe primul secretar al P.M.U. – a sosit inopinat la Budapesta A.I. Mikoian, membru al Prezidiului C.C. al P.C.U.S., însărcinat să clarifice pe loc situația, oferind acceptul Moscovei în demiterea lui Rákosi.

După înlocuirea lui Rákosi cu Ernő Gerő, ambasadorul sovietic a fost nevoit să mărturisească în raportul său la Moscova nereușita alegerii: „E. Gerő nu se bucura de popularitate în masele largi ale partidului, fiind distant în discuții, mulți activiști de partid îi acceptă cu reținere candidatura”¹⁵. Pe parcursul desfășurării evenimentelor s-a confirmat justetea opiniei veteranului partidului, Zoltán Vas, care a declarat în cursul dezbaterilor din plenară, referitoare la alegerea primului secretar, că dacă anterior în partid exista problema Rákosi, acum va fi cea a lui E. Gerő¹⁶.

¹⁴ A.V.P.R.F., fond 077, inv. 37, mapa 187, dosar 6, f. 144–148.

¹⁵ Înregistrarea discuției lui I.V. Andropov cu ministrul afacerilor externe I. Bolodoțkij din 27 iulie, A.V.P.R.F., fond 077, inv. 37, dosar 6, f. 156–158.

¹⁶ *Hiányzó lapok*, p. 60.

Primele săptămâni după plenara din iulie s-au caracterizat printr-o perioadă de liniște relativă. În memoriul către Prezidiul C.C. al P.C.U.S. din 29 august, Andropov relatează că după plenară tensiunea din interiorul partidului s-a mai calmat¹⁷. Dar realizările obținute nu erau sigure. La începutul lunii septembrie, înainte de plecarea într-un concediu în U.R.S.S., E. Gerő s-a lamentat lui Andropov că părăsește țara fără convingerea că „totul va fi bine”¹⁸, că opoziția, chiar dacă s-a potolit, nu a depus armele, ci doar a schimbat tactica, așteptând deciziile plenarei ca un prim pas spre cedările următoare. Lipsa unității în conducerea de partid, pe care ambasadorul sovietic o considera drept obstacol principal în calea adoptării unei linii ferme față de opoziție, era pusă chiar pe seama lui Rákosi¹⁹.

Reactivarea opoziției la începutul lunii septembrie 1956 ne demonstrează sfârșitul consensului realizat la plenara din iulie. Întâlnindu-se cu diplomații sovietici, opozițiii reformelor își exprimau temerile determinate de formarea unui „centru ideologic” în jurul Uniunii scriitorilor și a unor organe de presă din capitală, care se remarcă prin ofensivă și acțiuni coordonate. Andropov a informat M.A.E. al U.R.S.S. despre acest „centru”²⁰. Din rapoartele sale era clar că odată cu agravarea crizei maghiare, ambasada sovietică a reușit, în decursul câtorva luni, să formeze la Moscova o imagine reală a evenimentelor petrecute în Ungaria, ceea ce a influențat pe liderii sovietici să adopte o poziție de forță în absorbirea crizei.

Opoziția dintre putere și popor s-a agravat și a devenit deschisă cu ocazia reînnoșării rămășițelor activistului P.M.U. László Rákj și a tovarășilor săi la 6 octombrie, când populația a ieșit pentru prima dată în stradă și a protestat fățiș. Importanța acestui neobișnuit eveniment nu a putut fi ascunsă de ambasada sovietică. După reînnoșarea lui L. Rákj „era evident că bătălia hotărâtoare este pe

¹⁷ A „Jelciu-dosszie”, p. 31–41.

¹⁸ *Hiányzó lapok*, p. 79.

¹⁹ În raportul său din 29 august, el caracterizează în felul următor politica Partidului Muncitoresc Ungar (P.M.U.) până la plenara din iulie: „Partidul nu avea un program clar și precis de activitate. Biroul Politic și personal tov. Rákosi, împovărat de greutatea vechilor erori în lupta cu elementele vrăjmașe și oportuniste, se comporta nehotărât, admitea atitudini de pasivitate și confuzie”; A „Jelciu-dosszie”, p. 31–41.

²⁰ În baza raporturilor primite de la Andropov, M.A.E. al U.R.S.S. a întocmit în septembrie o notă pentru Prezidiul C.C. al P.C.U.S., în care se remarcă faptul că „în ultimul timp principalele păghii ale frontului ideologic trec treptat în mâinile oamenilor, care nu au stat nicicând ferm pe poziții marxist-leniniste”. Elementele antipartinice, se spunea în continuare, se adună în jurul lui Imre Nagy și ele „sunt legate între ele atât din punct de vedere ideologic, cât și organizatoric, fapt ce reiese din acțiunile lor”. Fiind de asemenea susținuți de Secția de propagandă a C.C., în timp ce Biroul Politic „nu întreprinde nimic împotriva influenței lor dușmănoase”, Biroul Politic „conform informațiilor tov. Andropov, practic a intrat pe calea cedării în fața elementelor antipartinice” (Ibidem, p. 42–43). Documentele ne atestă, printre altele, cât de mult îi preocupa pe diplomații sovietici Imre Nagy. De la sfârșitul primăverii anului 1956 rapoartele ambasadei sovietice se referă adesea la premierul căzut în dizgrație.

aproape, și că problemele se vor hotărî nu în birouri, ci în stradă”, relatează V. Kriucikov²¹.

E. Gerő, reîntors deja în Ungaria în luna octombrie, i-a comunicat cu neliniște lui Andropov la 12 octombrie despre situația din țară, care se agrava mai mult decât se aștepta. Din rapoartele lui Andropov despre conversația cu E. Gerő ne sunt cunoscute concluziile ambasadorului sovietic referitoare la agravarea situației. Conform ambasadorului, care susținea în continuare linia dură, „nehotărârea Biroului Politic și un șir de cedări neprincipiale, realizate fără vreun câștig politic, au zdruncinat puternic situația conducerii maghiare, iar reînnumarea rămășițelor pământești ale lui L. Rákj a favorizat și mai mult acest fapt”²².

La numai două zile după discuția lui I.V. Andropov cu E. Gerő, ambasadorul sovietic a fost vizitat de Zoltán Vas, membru al B.P. a P.M.U. Cercul colaboratorilor ambasadei aproape că nu includea adepți ai premierului căzut în dizgrație, Imre Nagy. Ultimul era desemnat drept „deviator de dreapta” și în acest sens înregistrarea conversației cu Z. Vas a constituit o excepție. Veteran stimat al partidului, acesta i-a declarat sincer lui Andropov părerea sa că politica sovietică este lipsită de perspectivă, continuând să se sprijine pe oamenii care nu se bucurau de popularitate în societate. „Z. Vas considera că a sosit momentul când fiecare membru al C.C. trebuie să aleagă cu cine să-și continue calea. El a hotărât să-l urmeze pe Imre Nagy”, care „nu este antisovietic” însă vrea să construiască socialismul în felul său, „ungurește și nu după modelul sovietic”²³. Pentru Andropov ideea construirii socialismului „unguresc ori ungurește” însemna slăbirea influenței sovietice în țară și era din principiu respinsă. În raportul trimis la Moscova, ambasadorul și-a caracterizat interlocutorul drept o persoană cu „idei de extremă dreaptă”. Din denunțurile lui Andropov reiese că aprecia adecvat gravitatea situației și oferea prognoza viitoarelor evenimente. „Dacă prietenii noștri vor promova în continuare o politică pasivă, apariția lui Imre Nagy în fruntea partidului și a statului va deveni o realitate” – remarcă la 12 octombrie²⁴, cu două zile înainte de restabilirea lui I. Nagy în partid și cu 11 zile înainte de revoluție.

În amiaza zilei de 23 octombrie, în cursul pregătirilor pentru demonstrații, Andropov a trimis către M.A.E. ultima sa telegramă din ajunul evenimentelor, în care menționa că „opозиția și reacționarii pregătesc activ transferarea luptei în stradă”. Pe baza conversațiilor din zilele precedente dintre diplomații sovietici și funcționarii de partid, ambasadorul a observat că: „În toate afirmațiile se vede dezorientarea tovarășilor maghiari și, după cum se pare, și-au pierdut încrederea că vor putea ieși din această situație. Suntem de părerea că, în situația creată e puțin

²¹ V. Kriucikov, *op.cit.*, p. 51.

²² *Hányzó lapok*, p. 89.

²³ *Ibidem*, p. 94.

²⁴ *Ibidem*, p. 89–90.

probabil că tovarășii maghiari vor începe singuri să acționeze cu îndrăzneală și hotărâre fără ajutorul nostru”²⁵. Telegrama lui Andropov a fost primită la Moscova la orele 12.30, descifrată și apoi trimisă membrilor și candidaților Prezidiului C.C. al P.C.U.S., convocat în aceeași seară în ședință.

În acest mod, rapoartele lui Andropov demonstrează cât de consecvent a susținut diplomația sovietică la Budapesta pozițiile forțelor antireformatoare, văzând anume în ele garantul principal în asigurarea intereselor U.R.S.S. în Ungaria. Chiar și cel mai moderat curs reformator din țara aflată „în grija lui” Andropov, era considerat inacceptabil pentru Moscova, fapt demonstrat în primăvara anului 1956 în atitudinea față de J. Kádár. Marii emisari de partid (M.A. Suslov, A.I. Mikoian) sosiți la Budapesta, deținând împuterniciri mult mai mari decât ambasadorul, au trebuit uneori să corecteze cursul politicii într-o direcție mai maleabilă (primul în problema alegerii lui J. Kádár în Biroul Politic, al doilea în problema susținerii lui Rákosi). Însă, în general, vigilența de excepție a ambasadorului sovietic în Ungaria și neacceptarea unor tentative ale opoziției maghiare de a merge mai departe decât se permitea, adică să interpreteze ideile congresului XX al P.C.U.S., se receptau la Moscova fără comentarii. Este caracteristică aprecierea ulterioară a lui N.S. Hrușciov, referitoare la sfârșitul anilor '50: „Andropov era atunci ambasador al U.R.S.S. în Ungaria. Afacerile ambasadei le rezolva bine și se descurca excelent și în alte situații. El ne raporta despre toate, demonstrând o bună cunoaștere a situației locale, și ne oferea sfaturi utile în situația dată”²⁶.

În 1956 rapoartele lui Andropov au fost un factor important de formare a politicii sovietice din Ungaria. Aceasta se confirmă și prin mărturiile martorilor oculari ai acelor evenimente. „Informațiile despre situația internă din Ungaria le primeau uneori și de la ambasadorul Iuri Vladimirovici Andropov – își amintește general-locotenentul E.I. Malașenko, în anul 1956 colonel care îndeplinea funcția de șef al corpului Special de trupe sovietice în Ungaria –; Intervenind în fața conducerii armatelor noastre la Székesfehérvár în ajunul plenarei C.C. a P.M.U. din iulie, el ne-a relatat despre situația complicată din țară și din partid, despre prezența opoziției și a opozanților. Orientându-ne în desfășurarea evenimentelor, ne-a spus că, conducerea maghiară ni se poate adresa pentru ajutor. Acum, după atâția ani, am impresia că unele inițiative în vederea acordării de ajutor guvernului maghiar porneau din inițiativa lui Andropov”²⁷. În zilele revoluției și în primele săptămâni după înfrângerea ei, când politica sovietică în Ungaria nu se mai promova din ambasadă, Andropov continua să se afle pe primul plan al evenimentelor, fiind

²⁵ A.V.P.R.F., fond 059a, inv. 6, mapa 6, dosar 5, ff. 88–96.

²⁶ Memuary N.S. Hrușciova, în „Voprosy istorii”, 1994, pr. 5, p. 75.

²⁷ E.I. Malașenko, *Osobyj Korpus v ogne Budapesta*, în „Voeno-istoričeskij jurnal”, 1993, pr. 10, p. 24.

consilier al lui A. Mikoian, M. Suslov, Gh. Malenkov, I. Sezov. Poziția sa va rămâne în continuare foarte dură. Este suficient să amintim dispoziția sa privind trimiterea tinerilor maghiari, arestați pentru participarea la evenimente, într-una din închisorile sovietice „în mașini închise sub escortă întărită”²⁸.

În cazul lui Andropov, „tragedia maghiară” a constituit o formidabilă trambulină pentru cariera sa fabuloasă. Remarcându-se ca ambasador în Ungaria încă de la începutul anului 1957, el a fost avansat în post. I s-a încredințat conducerea unei secții formată special pentru el în C.C. al P.C.U.S., care răspundea de relațiile cu partidele comuniste din țările socialiste. Experiența dobândită de Andropov în Ungaria i-a conservat sindromul antiliberal și antireformator, fapt ce a jucat un deosebit rol în evoluția sa politică ulterioară din anii 1960–1980²⁹.

ANDROPOV IN HUNGARY ON THE VERGE OF THE 1956 REVOLUTION

Abstract

The revolt of Hungary of 1956 is recorded as one of the most serious attempts of a country belonging to the communist bloc of Europe to free itself from the political regime of the Stalinist type. Launched on 23 October 1956 in Budapest, the revolt against the totalitarian regime managed to destroy the power structures in just a few days, despite the “brotherly help” offered by the USSR to the leadership of the country. The present paper makes an analysis of the role of Iurii Vladimirovitch Andropov, the Soviet ambassador to Hungary in those troubled days. Based on the information dispatched to Moscow, it can be inferred that Andropov acted on the instructions sent by Moscow to all Soviet ambassadors, under the extremely complicated circumstances created by the revolt.

(Studiu tradus de *Angela Colin*)

²⁸ *Sovetskij Soiuz i vengerskij krizis 1956 goda*, ed. E.D. Orehova, V.T. Sereda, A.S. Stăkalin, Moskva, 1998, p. 652.

²⁹ Din istoriografia consacrată lui I.V. Andropov, în care a fost inițiată tentativa de a interpreta rolul evenimentelor din Ungaria din 1956 pentru cariera sa, vezi: V. Soloviev, E. Klepikova, „*Ciornyi sup*” *turețkoșo sultana*, în vol. *1956. Oseni v Budapește*, Moskva, 1962.

MODALITĂȚI DE ADMINISTRARE A CRIZELOR ȘI TENSIUNILOR DIN „BLOCUL SOVIETIC” 1944–1948

COSMIN POPA

Instaurarea totalitarismului comunist în Europa Orientală a fost un proces ce s-a desfășurat pe două planuri, aproape inseparabile: instaurarea comunismului în țările regiunii și formarea „lagărului”, mai întâi „antiimperialist și democratic”, apoi „socialist”.

Formarea „lagărului socialist” s-a bazat pe unitatea dintre scopurile politice și sociale ale regimului politic din URSS și ale partidelor comuniste care au venit la putere în Europa Orientală și relația specială dintre aceste partide și URSS, PCS(b) aflându-se în centrul mișcării comuniste internaționale încă din perioada interbelică. Astfel, sistemul relațiilor intercomuniste, care avea în centru Cominternul, a fost revigorat la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, odată cu creșterea rolului acestor partide în planurile sovietice de politică externă.

Prezența militară sovietică și includerea țărilor Europei Orientale în sfera de control politic și militar a URSS au fost determinante pentru venirea la putere a partidelor comuniste. Chiar și în țări ca Albania și Iugoslavia (Armata Roșie a participat la eliberarea părții de nord-est a țării în toamna anului 1944), prezența trupelor sovietice și conturarea zonei sovietice de influență a asigurat un climat militar și politic extrem de favorabil instaurării regimurilor comuniste, fără a mai vorbi de sprijinul diplomatic pe care URSS l-a oferit acestor țări în stabilizarea propriei situații internaționale și recunoașterea lor „de jure”.

Acest complex de factori a predeterminat procesul de formare a „blocului” ca urmare a *interesului reciproc* al liderilor comuniști locali și al URSS. Comuniștii din țările Europei Orientale au văzut în URSS singura garanție și sprijin pentru stabilizarea situației politice, economice și militare și întărirea situației interne și internaționale a regimurilor nou instaurate. La rândul său, URSS considera noile regimuri „democrat populare”, primordial, garanția extinderii influenței politice a Moscovei în zonă, iar în plan secundar, o cale de export a sistemului social din URSS în afara granițelor sale inițiale.

În același timp, în formarea blocului, pe care în perioada inițială Stalin și o parte a liderilor comuniști locali îl proiectaseră ca o uniune a popoarelor slave*,

* În acest sens sunt relevante demersurile liderilor sovietici de formare a Congresului Panslav cu sediul la Belgrad. De altfel, ideea panslavismului militant, ca unică garanție împotriva revitalizării

URSS vedea o formă de a se opune „imperialismului agresiv”, nu atât în situația concretă a anilor 1944–1945, cât mai ales în perspectivă.

În ceea ce privește modul concret de formare a noului bloc politico-militar, documentele disponibile permit să se tragă concluzia că noul sistem s-a bazat pe relațiile bilaterale dintre URSS și fiecare țară intrată în sfera sa de influență. Astfel, aceste relații bilaterale, în ansamblul lor, formau un sistem de securitate radial, care avea în centru Moscova, ulterior sistemul fiind completat de relațiile bilaterale pe care țările „democrat populare” le-au stabilit între ele.

O dovadă în plus constituie și reorganizarea Cominternului sub forma succesivelor sectoare cu activități în sfera politicii externe de pe lângă CC al PCS(b) și diverselor institute speciale care au preluat cea mai mare parte a funcțiilor tehnice și operative ale sectoarelor din Comintern. Fostele secții ale Cominternului au fost înlocuite cu cele 10 „birori din străinătate” ale partidelor comuniste, șase dintre ele reprezentând partide comuniste din Europa Orientală. Foarte interesant este faptul că în cazul „birourilor din străinătate” ale partidelor comuniste din Polonia și România acestea s-au format printr-o hotărâre a CC al PCS(b), fără ca liderii lor să ia parte la decizie. Excepția era reprezentată de partidele comuniste din Iugoslavia și Albania, care nu aveau birouri de reprezentare la Moscova. Legătura dintre Moscova și PCI avea loc prin intermediul legăturii radio din structura Departamentul Informației Internaționale (prima instituție ce a succedat dizolvării Cominternului) iar comunicarea cu albanezii se menținea prin intermediul PCI, Moscova nesocotind oportună legătura directă cu PCA.

În aceste condiții, celelalte partide comuniste din Europa Orientală, care nu puteau spera să vină la putere fără ajutorul Armatei Roșii, nu puteau pretinde un statut de egalitate în raport cu PCS(b).

În 1943, atunci când la conducerea Partidului Muncitoresc Polonez a fost ales Vladislav Gomulka, a cărui candidatură nu fusese discutată și aprobată în prealabil la Centru de către Dimitrov și Stalin, acesta nu a fost recunoscut de Moscova drept lider al comuniștilor polonezi. Mai mult decât atât, în ianuarie 1944, sovieticii au creat la Moscova un nou organism de conducere al PMP, alternativ celui condus de Gomulka, Biroul Central al Comuniștilor Polonezi. Gomulka a fost recunoscut „oficial” drept lider al PMP de abia după ce a vizitat Moscova în vara anului 1944.

Pe măsură ce are loc instaurarea „democrațiilor populare” în Europa Orientală, cristalizarea blocului sovietic este marcată de relațiile ierarhice care se formează în interiorul acestuia, ierarhie care devine baza funcționalității sistemului.

Atunci când problemele puse în discuție de către liderii comuniști din Europa Orientală depășeau competențele și influența lui Dimitrov acestea erau discutate și tranșate de către Molotov sau chiar Stalin. Pe parcursul anilor 1944–1945,

imperialismului german, apare destul de clar în discursurile publice și în declarațiile private ale președintelui cehoslovac E. Beneš din perioada 1944–1945.

problemele legate de Polonia, Iugoslavia, Bulgaria, Albania și Cehoslovacia s-au aflat în atenția liderilor sovietici.

Actualitatea acestor probleme ține de faza în care se afla demersul sovietic de structurare a unui bloc politic prosovietic în Europa Orientală. Astfel, în ceea ce privește Polonia, interesul sovieticilor s-a concentrat asupra chestiunilor considerate de ei strategice și cu valabilitate pe tot cuprinsul Europei Orientale, și anume asigurarea victoriei comuniștilor și punerea în practică a unui tip de politică internă de natură să corespundă intereselor URSS. În ceea ce privește Iugoslavia și relațiile iugoslavo-albaneze, importanța acordată acestora ține de felul în care URSS înțelegea să impună noilor state un anumit curs de politică externă, de natură să se înscrie în planurile și strategiile elaborate la Moscova.

Regimurile comuniste au preluat o parte din moștenirea politică a statelor în care s-au instaurat, inclusiv conflictele și diferendele teritoriale. Pentru a nu pune în pericol echilibrul fragil al sistemului emergent, Stalin introduce instituția arbitrajului sovietic obligatoriu. Conflictul dintre Cehoslovacia și Polonia, diferendele dintre Ungaria și Cehoslovacia, pretențiile teritoriale ale Iugoslaviei față de toți vecinii săi și problema federației iugoslavo-albanezo-bulgare vor constitui adevărate teste pentru capacitatea URSS de a gestiona tensiunile și conflictele din Europa Orientală. Rezultatul scontat era acela de a impune țărilor satelit o disciplină de fier în politica externă, ceea ce dovedește faptul că primordială era perspectiva geostrategică pe care URSS o avea asupra noilor regimuri comuniste.

Anul 1947 aduce cu sine modificarea viziunii sovietice. Conferința de constituire a Kominformului din septembrie 1947 a consfințit accelerarea ritmului de sovietizare a Europei Orientale, fără ca ierarhizarea regimurilor locale să dispară cu totul.

Ruptura sovieto-iugoslavă va modifica însă radical perspectiva sovietică asupra zonei. Începând cu momentul 1948, în urma conflictului declanșat între Moscova și Belgrad, liderii sovietici încetează să disocieze politica internă de cea externă, pentru a-și putea păstra un control nealterat asupra celorlalte țări ale „lagărului”.

EUROPA ORIENTALĂ ÎNTRE ACOMODARE ȘI CRIZĂ

Lansarea unor planuri privind federalizarea Europei Orientale nu a fost numai un apanaj al politicii britanice. Unirea într-o federație a tuturor țărilor din Europa Orientală, unde urmau să preia puterea partidele comuniste, a apărut în mediile comuniste încă din timpul războiului.

În vara anului 1943, la una dintre întâlnirile reprezentanților partidelor comuniste din mișcarea de partizani din Iugoslavia, Bulgaria și Grecia,

comandantul partizanilor iugoslavi, Iosip Broz Tito, a lansat inițiativa organizării unui stat major balcanic al mișcării de partizani cu scopul de a organiza la scară balcanică mișcarea de rezistență împotriva ocupației germane. Dincolo de aceste scopuri modeste, participanții la întâlnirea amintită vedeau în organizarea unui comandament balcanic unic o modalitate de facilitare a victoriei «puterii democrat-populare» și de formare a unei «confederații balcanice». Probabil la sugestia sovieticilor care, respingând planurile britanice de federalizare a Europei Orientale, nu doreau ca inițiativa unor planuri asemănătoare să vină din tabăra comunistă, în toamna anului 1943 Tito a abandonat ideea, considerând-o «inoportună». Cu toate acestea, Tito nu a renunțat la ideea apropierii treptate până la federalizare cu Albania și apoi Bulgaria, plan din care nu a făcut un secret pe tot parcursul războiului¹.

Ideea, de altfel populară în lexiconul politic al vremii, era împărtășită și de liderul bulgar Gheorghe Dimitrov. În aprilie 1944, pe când Dimitrov era atât lider al PCB, cât și conducător al Departamentului Informației Internaționale al CC al PCS(b), scria lui Stalin și Molotov că cea mai dezirabilă orientare pentru Balcani și pentru URSS este constituirea unei confederații a slavilor sudici, începând cu federalizarea Iugoslaviei și Bulgariei. Cu toate acestea, conștient de reținerile sovieticilor, care nu doreau să dea motive de îngrijorare occidentalilor, Dimitrov recunoștea că ideea este prematură².

Din toamna anului 1944, în cursul repetatelor întâlniri dintre membrii delegațiilor de partid din URSS, Iugoslavia și Bulgaria, s-a luat hotărârea activizării demersurilor de federalizare a celor două state. Nu se cunosc cu exactitate motivele care au stat la baza modificării atitudinii dictatorului sovietic față de problema federației iugoslavo-bulgare. Istoricul rus Ghibianski susține că unul dintre obiectivele urmărite de Stalin a fost acela de a facilita, cu ajutorul Iugoslaviei, instaurarea noului regim în Bulgaria. În viziunea istoricului citat, un alt posibil obiectiv a fost acela de a scoate Bulgaria din cercul puterilor învinse, prin formarea unui stat comun cu Iugoslavia.

Odată demarate negocierile între reprezentanții partidelor comuniste din Bulgaria și Iugoslavia, la sfârșitul anului 1944 și începutul anului 1945, între cele două părți au început să se contureze diferende serioase. Aflați într-o perioadă de entuziasm, comuniștii iugoslavi aplicau cu rapiditate modelul sovietic, tinzând să transforme federația într-o replică balcanică a URSS. Pentru realizarea acestui deziderat, Tito propunea ca unirea celor două state să se facă în interiorul federației iugoslave, Bulgaria devenind astfel a șaptea republică. Respingând ideea transformării Bulgariei într-o republică iugoslavă, Sofia a propus formarea unui stat dualist în care Bulgaria și Iugoslavia să intre cu drepturi egale. Pentru a nu

¹ L.J. Ghibianski., *Problemă mejdunarodno-politiceskogo strukturirovania Vostocnoi Evropâ v period formirovania sovetского bloka în Holodnaia voina, Novâie Podhodâ, Novâie Dokumentâ*, Moskva 1995, p. 100.

² L.J. Ghibianski, *op. cit.*, p. 101.

compromite planul general, cele două părți au căutat să avanseze în tratative, amânând rezolvarea problemei caracterului federației balcanice, continuând însă să elaboreze o serie de proiecte ce vizau integrarea economică³.

Solicitați de iugoslavi să intervină în dispută pentru a-i convinge pe bulgari de justetea variantei lor (intervenția pe lângă sovietici era o practică curentă pentru comuniștii iugoslavi, aceștia folosindu-se de imaginea bună de la Kremlin pentru a exercita presiuni în relațiile cu comuniștii din România și Ungaria), la începutul lunii ianuarie 1945, neașteptat pentru Tito, sovieticii au dat dreptate bulgarilor.

La 9 ianuarie 1945, în cadrul întâlnirii cu delegația iugoslavă condusă de A. Hebrang, Stalin s-a pronunțat în favoarea menținerii statalității Bulgariei, sfătuindu-i pe iugoslavi să amâne anunțarea federației, realizând în schimb uniunea vamală și semnarea tratatului de asistență mutuală.

Faptul că la 1 ianuarie 1945 guvernul britanic s-a declarat împotriva tratatelor pentru semnarea unui tratat de asistență mutuală între Bulgaria și Iugoslavia a jucat un rol capital în decizia sovieticilor de a temporiza realizarea proiectului. Două au fost motivele în virtutea cărora Londra s-a împotrivit demersurilor de formare a unei federații între cele două state: pe de o parte faptul că Sofia nu semnase încă un tratat de pace cu puterile victorioase, iar pe de altă parte, Marea Britanie se temea că, odată format un stat comun care ar fi înglobat două dintre teritoriile macedonene, Sofia și Belgradul ar fi ridicat pretenții față de Macedonia Mediteraneeană, aflată în componența Greciei. În corespondența dintre V. Mototov și E. Bevin, ministrul de externe britanic s-a declarat totuși de acord cu formarea unei federații balcanice, punând condiția ca din viitoarea federație să facă parte și Turcia, o uniune doar între Bulgaria și Iugoslavia amenințând să izoleze Grecia. Adevăratele motive care se ascundeau în spatele unui asemenea acord formal au fost formulate prin a doua condiție ridicată de Marea Britanie, și anume ca statul macedonean iugoslav să nu anexeze teritoriile macedonene din componența Bulgariei și nici să nu ridice pretenții la acelea din componența Greciei⁴.

Cu toate acestea, în ianuarie 1945, la Moscova, în timpul tratatelor trilaterale dintre URSS, Bulgaria și Iugoslavia a fost finalizat proiectul viitorului tratat. Interesant este faptul că se prevedea ca la parafare să fie semnat un act adițional secret care conținea formula potrivit căreia încheierea tratatului este văzută ca un pas pentru realizarea în viitor a federației iugoslavo-bulgare⁵.

Momentul în care sovieticii s-au declarat pentru varianta bulgară de federalizare dualistă a însemnat debutul unui adevărat balet diplomatic ai căror protagoniști au fost URSS și Iugoslavia. Obiectivele finale ale jocului diplomatic,

³ L.J. Ghibianski, *op. cit.*, p. 102.

⁴ A.S. Anikeev, *Protivostoianie SSSR-SȘA v Iugo-Vostocinoi Evrope I sovetsko-iugoslavskii konflikt 1948 goda în Sovetskaia vneșnaia politika v godâ holodnoi voinâ 1945–1985, Novoe procitenie*, Moskva 1995, p. 118.

⁵ L.J. Ghibianski, *op. cit.*, p. 102.

atât de partea sovietică cât și de partea iugoslavă, sunt greu de definit cu exactitate. Aceasta poate pentru faptul că ele nu erau încă stabilite cu claritate, cele două părți căutând să-și lase un spațiu cât mai larg de manevră. URSS, fidelă obiectivelor inițiale de a continua colaborarea cu foștii aliați, nu dorea să tensioneze relația cu aceștia prin derobarea Bulgariei de obligațiile ce decurgeau din statutul de putere învinsă și nici să încurajeze apetența teritorială și politică a Iugoslaviei, ale cărei ambiții extreme o aduseseră deja în conflict cu occidentalii.

Iugoslavia, convinsă că este chemată să unească regiunea balcanică într-un organism politico-teritorial unic, nu dorea să facă concesii Bulgariei pentru a nu-și slăbi pozițiile principale în încercarea de asimilare a Albaniei.

Veto-ul impus tratatului de alianță dintre Bulgaria și Iugoslavia de către SUA și Marea Britanie în timpul Conferinței de la Ialta a dus și la amânarea semnării acestuia, până ce Bulgaria nu își clarifica statutul internațional.

La începutul anului 1946, planul de federalizare treptată a celor două țări era practic înghețat. În ianuarie 1946, la Moscova, în timpul unei întâlniri cu o delegație guvernamentală bulgară, Molotov a reafirmat dorința sovieticilor ca toate demersurile concrete să fie stopate. Două luni mai târziu, la Belgrad, Tito făcea cunoscut atât ambasadorului bulgar, P. Todorov, cât și celui sovietic, A.I. Lavrentiev, că nu poate susține ideea federației în condițiile în care Bulgaria este încă monarhie iar influența comuniștilor este mult mai slabă decât în Iugoslavia. În ceea ce privește tratatul cu Bulgaria, raliindu-se poziției sovietice, Tito se declara convins că, atâta timp cât nu este semnat tratatul de pace, semnarea unui astfel de document nu ar fi decât în defavoarea cauzei⁶.

În paralel, Iugoslavia își intensifica demersurile care vizau înglobarea Albaniei în federație. Idee populară în mediile politice iugoslave, instaurarea controlului iugoslav asupra Albaniei a avut loc imediat după încheierea ostilităților și într-un timp record. Iugoslavia conducea și administra Albania prin intermediul reprezentanților PCI în structurile de partid albaneze și prin intermediul specialiștilor trimiși să asiste Albania în procesul de reconstrucție. Controlul asupra Partidul Comunist Albanez era cheia succesului. Pentru a nu da posibilitatea cristalizării unei fracțiuni antiugoslave, în februarie 1946, iugoslavii au reușit să obțină excluderea lui S. Maleșova din BP al CC al PCA, forul conducător albanez propunându-și pe viitor accelerarea apropierei de Iugoslavia.

Odată asigurate pozițiile iugoslave în partid, la sfârșitul lunii martie 1946 Belgradul a decis ca liderul albanez, Enver Hodja, să fie invitat în Iugoslavia pentru semnarea tratatului de prietenie, precum și a unui set de documente care prevedea intensificarea colaborării economico-militare, precum și simplificarea regimului de graniță dintre cele două țări.

Reacția sovietică la accelerarea procesului de asimilare a Albaniei a venit sub forma unei invitații adresate lui Tito de a vizita Moscova în cursul lunii mai,

⁶ L.J. Ghibianski, *op. cit.*, p. 103.

întâlnire cu ocazia căreia s-a propus, de către Stalin, să fie discutate și perspectivele relațiilor iugoslavo-bulgare.

Problema unei întâlniri la nivel înalt între reprezentanții Iugoslaviei și cei ai URSS se punea de mult timp. Incidentul albanez nu a făcut decât să grăbească această decizie. Între cele două țări existau o serie de diferende, preponderent economice. De altfel, concentrarea discursului istoriografic asupra diferendelor de natură politică, chiar dacă erau esențiale, ne poate împiedica să percepem totalitatea ansamblului relațiilor dintre URSS și țările balcanice. Chestiunile economice, la prima vedere ușor reglabile, au indus totuși o serie de tensiuni, mai ales în relațiile dintre Moscova și Belgrad.

La momentul anului 1946 între cele două țări existau o serie de probleme aflate în suspensie. Chestiunea întreprinderilor mixte sovieto-iugoslave, la care se adăuga cea a ajutorului militar sovietic, trenea din anul 1945. În ceea ce privește întreprinderile mixte sovieto-iugoslave, spre deosebire de cazul românesc, unde condițiile sovietice au fost impuse ca urmare a statutului internațional al României, dar și docilității liderilor români, între reprezentanții Iugoslaviei și cei ai URSS au apărut o serie de deosebiri de opinii ce țineu mai ales de forma participării celor două părți. În cazul proiectatei exploatare mixte a zăcămintelor de bauxită din Iugoslavia, Belgradul insista ca zăcămintul să fie considerat drept investiție iugoslavă, sovieticii urmând să furnizeze utilajele și documentația necesară. Moscova se declara împotriva unui astfel de aranjament, insistând ca și Iugoslavia să participe cu o cotă parte din investițiile preconizate.

Problema ajutorului militar, o chestiune ce în sistemul politic sovietic ținea de resortul autorităților celor mai înalte, se afla de mult timp pe agenda celor doi lideri. Fără a oferi explicații credibile, sovieticii treau inițierea procesului de înarmare a Iugoslaviei, așa cum Stalin îi promisese lui Tito încă în cursul anului 1945.

Pe lângă toate acestea, situația din interiorul PCI era explozibilă, responsabilul economic al partidului, Hebrang, aflându-se în conflict deschis cu gruparea din jurul lui Tito. După vizita lui Hebrang la Moscova, în ianuarie 1945, se pare că între acesta și sovietici au fost stabilite relații de natură particulară. Ulterior vizitei, telegramele adresate de sovietici liderilor iugoslavi erau destinate, nu ca până atunci numai lui Tito sau împreună cu Kardelj, ci și lui Hebrang. Știut fiind faptul că asemenea chestiuni nu erau lăsate la întâmplare de către protocolul sovietic, potrivit lui L. Ghibianski, Tito a perceput acest lucru ca un „atentat” al lui Hebrang, cu sprijinul sovieticilor, la ordinea din interiorul PCI⁷. După o serie de acuzații la adresa lui Hebrang că susține o „politică economică greșită”, în cursul ședințelor Biroului Politic al CC al PCI, din 19 și 24 aprilie 1946, Hebrang a fost dur criticat și apoi înlăturat din Biroul Politic și posturile guvernamentale pe care le ocupa.

⁷ L.J. Ghibianski, *The Soviet Bloc and the Initial Stage of the Cold War*, în „Cold War International History Project Bulletin”, March 1998, nr. 10, p. 113.

În cele din urmă, Tito a decis să conducă personal delegația iugoslavă care urma să plece la Moscova.

Problema relațiilor dintre Iugoslavia și Albania a fost înscrisă târziu în programul întâlnirii dintre Tito și Stalin. La începutul lunii mai, ambasadorul sovietic la Belgrad, A. Lavrentiev, a făcut cunoscut iugoslavilor faptul că liderii sovietici doresc să discute chestiunea tratatului de asistență mutuală dintre Albania și Iugoslavia, document ce urma să fie semnat ulterior.

Pentru descifrarea atmosferei politice în care a fost pregătită întâlnirea dintre Stalin și Tito este extrem de important documentul pregătit de MAE pentru Stalin. Conform documentului citat, obiectivele sovietice în Balcani vizau întărirea relațiilor bilaterale dintre țările aflate sub controlul comuniștilor, nu înainte ca acestea să aibă semnate cu puterile victorioase tratate de pace ce urmau să le aducă recunoașterea internațională.

Sugestiile oferite de MAE sovietic recunoșteau importanța și oportunitatea semnării tratatului iugoslavo-albanez, însă în ceea ce privește includerea Albaniei în federația iugoslavă analiștii sovietici recomandau ca aceasta să fie amânată cel puțin până la semnarea tratatelor de pace cu Italia și Austria și primirea Albaniei în Organizația Națiunilor Unite.

În ceea ce privește problema federației bulgaro-iugoslave, materialul citat nu aduce nimic nou. Ca și până atunci, MAE sovietic recomanda nu numai amânarea unei hotărâri definitive privitoare la uniunea dintre cele două țări, dar și semnarea unui tratat iugoslavo-bulgar, până la semnarea tratatului de pace dintre Bulgaria și puterile victorioase.

Situația Iugoslaviei era extrem de complexă. Atât prin politica sa internă, cât și prin cea externă, Belgradul se manifesta ca un factor de imprevizibilitate pentru liderii sovietici. Pretențiile iugoslave față de Italia și Austria, fără a le adăuga pe cele față de România și Ungaria și comportamentul voluntar al iugoslavilor în relațiile cu celelalte partide comuniste din Europa Orientală, toate acestea făceau ca în preajma conferinței de pace de la Paris sovieticii să simtă necesitatea «prelucrării» liderilor iugoslavi pentru a obține o cât mai bună coordonare a eforturilor de politică externă.

Discuția dintre ambasadorul sovietic de la Belgrad, A. Lavrentiev, și Tito din 22 aprilie 1946 este un bun argument în acest sens și denotă o sensibilă schimbare de accente în planurile iugoslave, chestiunile economice fiind clar eclipsate de cele de politică externă. După ce a făcut o succintă trecere în revistă a obstacolelor privitoare la formarea societăților mixte, Tito a transformat discuția într-un expozeu cu privire la pretențiile Iugoslaviei față de țările vecine.

În legătură cu Grecia, conform relatării diplomatului sovietic, Tito a accentuat necesitatea ca Vlora (Valona) să nu fie cedată Greciei, regiunea fiind foarte importantă prin faptul că era legată prin cale ferată de Iugoslavia, fiind una dintre rutele economice esențiale pentru economia iugoslavă. Importanța Vlorei,

potrivit lui Tito, devenea și mai mare în cazul în care Triestul nu intra în componența Iugoslaviei. În ceea ce privește Albania, conform notei lui Lavrentiev, Tito a lăsat să se înțeleagă că «Albania trebuie să intre în componența Federației Iugoslave»⁸.

Nici relațiile cu România nu erau lipsite de probleme, Tito aducându-le sovieticilor la cunoștință că Iugoslavia are «câteva» pretenții teritoriale față de România, pe care crede că nu le va ridica, cele două țări urmând să le regleze bilateral. Probabil, atunci când afirma că nu crede că va ridica pretenții teritoriale față de România, Tito avea în vedere faptul că acestea nu vor fi ridicate în timpul conferinței de pace de la Paris⁹.

Chiar dacă însuși Tito recunoștea că nu puteau fi susținute prin argumentul etnic, pretențiile Iugoslaviei asupra Banatului maghiar și a unei părți din Voievodina erau justificate prin argumente strategice și economice. Rămânerea teritoriilor în cauză în componența Ungariei, în opinia lui Tito, ar fi pus comerțul iugoslav pe Dunăre în dependență de sistemul de alimentare a canalelor navigabile aflat pe teritoriul Ungariei. Austria era și ea ținta intențiilor expansive iugoslave, Karintia fiind teritoriul contestat¹⁰.

După întâlnirea cu liderul comuniștilor maghiari, M. Rákosi, Tito a revenit asupra deciziei de a înainta Ungariei pretenții teritoriale în timpul conferinței de pace de la Paris. Soluția găsită de Tito împreună cu Rákosi prevedea asigurarea drepturilor politice și culturale ale popoarelor slave din Ungaria, retragerea jandarmilor unguri și a populației germane din teritoriile de graniță și reglarea, într-o manieră satisfăcătoare pentru Iugoslavia, a chestiunii sistemului de alimentare a canalelor dunărene navigabile. Într-o discuție ulterioară cu ambasadorul sovietic, la 29 aprilie 1949, Tito a adus la cunoștința sovieticilor schimbările survenite¹¹.

Tito a acordat o atenție sporită relațiilor cu Bulgaria în discuția cu ambasadorul sovietic din 22 aprilie. Referitor la planurile privind preconizata federație iugoslavo-bulgară, Tito și-a manifestat îndoiala cu privire la oportunitatea unui asemenea demers. Argumentele sale țineau de situația politică de la Sofia, Bulgaria fiind în continuare, chiar dacă formal, o monarhie unde partidul comunist avea o influență infinit mai mică decât în Iugoslavia. Pe lângă acestea, problema macedoneană și situația reparațiilor datorate Iugoslaviei în urma regimului de ocupație bulgar din timpul războiului nu făceau decât să complice lucrurile. Nici ideea semnării unui tratat de prietenie între cele două țări nu se bucura de sprijinul lui Tito, liderul iugoslav afirmând că un asemenea tratat nu ar fi oportun atât timp cât nu este încă semnat tratatul de pace între Bulgaria și puterile aliate¹².

⁸ T.V. Vlokitina., G.P. Murașco, *Sovetskii faktor v Vostocinoi Evrope 1944–1953*, vol. I, 1944–1948, *Dokumentf*, Moskva, 1999, p. 280–283.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 284–286.

¹² *Ibidem*.

Nici Bulgaria nu era pe deplin satisfăcută de stadiul relațiilor sale cu Iugoslavia. Într-un document analitic elaborat de MAE sovietic la începutul anului 1946, în vederea pregătirii vizitei unei delegații bulgare la Moscova*, se arăta că între cele două țări există «mici probleme» legate de aprovizionarea Iugoslaviei cu cărbune din Bulgaria, situația reparațiilor de război, la care se adăugau incidentele legate de învățătorii bulgari din regiunile Bosilovgrad și Taribrod care începuseră să fie șicanați de autoritățile iugoslave¹³.

Pretențiile teritoriale iugoslave către toți vecinii și implicarea activă a Belgradului în evenimentele din Peninsula Balcanică, inclusiv Grecia, îl transformaseră pe Tito într-un partener dificil. Aflată într-un proces de definitivare a tacticilor și strategiei de politică externă, Moscova resimțea nevoia exercitării unui control strict asupra evenimentelor din zonele sensibile aflate în sfera sa de influență. Chiar dacă mânăta de considerente «pure» din punct de vedere ideologic, Iugoslavia nu făcea decât să complice situația printr-o politică zgomotoasă, cu certe accente exapansive.

O primă etapă în restabilirea controlului Moscovei asupra evenimentelor din Iugoslavia a fost întâlnirea dintre Stalin și Tito de la sfârșitul lunii mai a anului 1946.

În ceea ce privește sursele documentare privitoare la întâlnirea dintre Tito și Stalin din primăvara anului 1946, putem afirma că oferă o imagine de ansamblu satisfăcătoare. Versiunea iugoslavă o reprezintă două texte redactate în sârbocroată de către Blagoe Neškovic (la momentul acela secretarul Partidului Comunist Sârb și premier al guvernului sârb) și Koce Popovic (șeful Statului Major iugoslav). Versiunea sovietică este o notă dactilografiată și semnată de ambasadorul sovietic la Belgrad, A. Lavrentiev¹⁴.

Date fiind problemele ce figurau pe agenda întâlnirii dintre cele două delegații, era de așteptat ca reprezentarea să fie la cel mai înalt nivel. În afara celor doi lideri, Stalin și Tito, la întâlnire au mai participat, din partea sovietică, V. Molotov, la acea vreme ministrul de externe al URSS, și ambasadorul sovietic la Belgrad, A. Lavrentiev. Iugoslavia a mai fost reprezentată de A. Rankovic, ministrul de interne, șeful Statului Major, K. Popović, președintele Consiliului de Miniștri al Sloveniei, Kidric, și ambasadorul iugoslav la Moscova, V. Popovic.

Trecerea în revistă a celor trei versiuni documentare, una sovietică și două iugoslave, relevă amănunte extrem de interesante. Versiunea sovietică, semnată de ambasadorul sovietic de la Belgrad, este în fond un raport sistematizator cu privire

* Este vorba despre vizita la Moscova a unei delegații bulgare conduse de președintele Consiliului de Miniștri, K. Gheorghiev, care a avut loc în perioada 7–10 ianuarie 1946 (n.a.).

¹³ T.V. Volokitina., G.P. Murașco, *Sovetskii faktor*, p. 267–269.

¹⁴ L. J.Gibianski, *The Soviet Bloc and the Initial Stage of the Cold War: Archival Documents on Stalin's Meetings with Communist Leaders of Yugoslavia and Bulgaria, 1946–1948*, în „Cold War International History Project Bulletin”, 1998, nr 10, *Leadership Transition in a Fractured Bloc*, p. 112.

la discuțiile ce au avut loc între reprezentanții celor două țări. Problemele politice, economice și militare sunt tratate distinct, impresia generală fiind aceea a unui rezumat și nu a unei note de discuții. Versiunile iugoslave, în mod cert rezultatul unor însemnări făcute la fața locului, transmit cititorului spiritul discuției, putându-se sesiza o serie de accente deosebite, în comparație cu versiunea sovietică. În mod cert, discuția s-a desfășurat într-o atmosferă destinsă, spiritul fiind acela al unei întâlniri de partid fără a avea nimic din atmosfera unei reuniuni diplomatice obișnuite

Discuția a fost deschisă de problema Triestului, Tito făcând cunoscut sovieticilor că este acceptabilă acordarea statutului de oraș deschis ariei urbane și nu regiunii din proximitatea orașului care este locuită de sloveni.

Chestiunile economice, presante pentru ambele țări, au constituit substanța primei părți a convorbirilor. Interesantă este poziția lui Tito cu privire la asistența financiară americană pentru Iugoslavia. Exprimându-și opțiunea clară pentru asistența economică exclusiv sovietică, Tito s-a declarat împotriva contractării creditelor americane, pe motiv că acestea urmau să fie condiționate de chestiuni politice¹⁵.

În mod surprinzător, având în vedere diferențele care au opus cele două țări până la acel moment, Tito s-a declarat de acord cu formarea întreprinderilor mixte. Paradoxal, notele șefului Statului Major iugoslav, K. Popović, sunt mai amănunțite în ceea ce privește chestiunile economice. Interesantă este poziția lui Stalin, care, vorbind despre sistemul întreprinderilor mixte, a adus exemplul Poloniei, care a refuzat formarea unor asemenea întreprinderi pe motiv că ar putea reprezenta un precedent periculos ce ar putea duce la infiltrarea capitalului american în economia poloneză. După ce Tito a ținut să reafirme interesul iugoslav pentru astfel de întreprinderi, Stalin a replicat arătând că URSS este interesată de astfel de întreprinderi care să exploateze zăcămintele de petrol și bauxită de pe teritoriul Iugoslaviei¹⁶.

Asistența militară sovietică pentru Iugoslavia a constituit unul dintre subiectele principale ale întâlnirii. Potrivit versiunii sovietice, notabil este faptul că Tito a cerut ca furnizarea de armament și material militar sovietic către Iugoslavia să nu mai aibă loc în limitele acordurilor comerciale, ci sub forma unor credite de durată sau prin donații. Conform versiunii lui Popović, după ce și-a dat acordul pentru ajutorarea militară momentană a Iugosaviei, Stalin s-a pronunțat pentru înființarea unei industrii militare puternice pe plan local, pentru a evita greutățile legate de aprovizionare ce ar putea apărea în cazul unui nou război¹⁷.

Chestiunile legate de paza militară a granițelor iugoslave au adus discuțiile în sfera problemei albaneze. Conform versiunii sovietice, după ce i-a atras atenția lui

¹⁵ L.J. Gibianski, *op. cit.*, p. 119.

¹⁶ *Ibidem*, p. 121.

¹⁷ *Ibidem*.

Tito cu privire la situația conflictuală din interiorul PCA, Stalin i-a lăsat mână liberă lui Tito în ceea ce privește situația politică din Albania, promițându-i acestuia că nu îi va permite lui E. Hodja să vină la Moscova, pentru a lămuri „o serie de probleme”, așa cum ceruse acesta. În ceea ce privește planurile Belgradului de cooptare a Albaniei în federația iugoslavă, Stalin i-a cerut lui Tito să se limiteze la semnarea unui tratat de prietenie și asistență mutuală cu Tirana¹⁸.

În versiunea lui Popović, Tito a fost cel ce a propus semnarea unui acord de asistență și prietenie cu Albania, avându-se în vedere găsirea unor modalități legale prin care armata iugoslavă să preia apărarea granițelor albaneze. În ceea ce privește formarea unei federații între Iugoslavia, Bulgaria și Albania, potrivit aceleiași versiuni, Stalin a afirmat că o astfel de măsură nu este oportună, prioritară fiind rezolvarea problemei Triestului, declarându-se apoi de acord cu semnarea unui tratat de asistență cu Albania¹⁹.

Referitor la relațiile dintre Iugoslavia și Bulgaria, toate cele trei versiuni documentare consemnează poziția lui Tito potrivit căreia este încă prematur să se treacă la realizarea federației, situația internă și statutul internațional al Bulgariei recomandând inițial semnarea unui tratat de asistență și prietenie între cele două țări. La observația lui Molotov că Bulgaria nu poate semna un astfel de tratat pe motiv că nu a semnat încă un tratat de pace cu puterile aliate, Stalin a răspuns că acest lucru nu este o problemă, URSS semnând un tratat similar cu Polonia înainte ca aceasta să fie recunoscută de puterile învingătoare²⁰.

Întâlnirile dintre Tito și Stalin din 27 mai 1946, la care s-a adăugat aceea dintre Dimitrov, Tito și Stalin din 6 iunie 1946, au scos de pe agenda politică imediată a celor trei țări formarea federației iugoslavo-bulgare. Pe lângă aceasta, ele au dat un nou impuls procesului de integrare a Albaniei în Iugoslavia, fie și într-o formă etapizată, mai întâi prin semnarea tratatului de asistență mutuală și a altora cu caracter economic și militar. Cu toate acestea, perioada de referință consemnează și o anumită activizare a politicii PCA care încearcă să se desprindă de sub tutela exclusivă a iugoslavilor și să-și întărească legăturile directe cu Uniunea Sovietică.

Chiar dacă Albania, Bulgaria și Iugoslavia erau asociate prin politica integraționistă promovată de Moscova prin intermediul Belgradului, nu se putea vorbi despre formarea unui grup distinct de state balcanice. Până în vara anului 1946, când în urma întâlnirilor dintre Stalin, Tito și Dimitrov s-a luat hotărârea amânării formării federației balcanice, problema formei noului stat, de departe cel mai important dintre diferendele dintre Sofia și Belgrad, nu fusese încă rezolvată. Motivul trenării incertitudinii a constatat în neimplicarea Moscovei în această problemă, Kremlinul temporizând orice acțiune integratoare în Europa Orientală.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 122–123.

²⁰ *Ibidem*, p. 120

În schimb, liderii sovietici puneau accentul pe sistemul tratatelor bilaterale, mai întâi dintre URSS și celelalte țări din Europa Orientală și apoi între acestea.

În perioada inițială a „războiului rece”, dorința de a amâna cât mai mult timp încordarea relațiilor cu foștii aliați occidentali îi determina pe liderii sovietici să tempereze orice acțiune de politică externă a sateliților săi care ar fi putut provoca reacția imediată a occidentalilor.

Fără să știe cu siguranță limitele în care puteau acționa, dacă își puteau păstra în totalitate „prada de război”, liderii sovietici au căutat să pună la punct un sistem regional de natură să lege, prin tratate de asistență mutuală, țările din Europa Orientală de Uniunea Sovietică. Realizarea planurilor de federalizare a Balcanilor a fost amânată, Stalin dorind ca mai întâi țările în cauză să fie recunoscute pe plan internațional, sancționându-se astfel noile realități politice de acolo.

O sursă de tensiuni pentru URSS o reprezentau relațiile încoțdate dintre unele țări ale zonei. În mare parte moștenite din perioada interbelică, așa cum era diferendul dintre Cehoslovacia și Polonia privitoare la regiunea Teșin, cea mai mare parte a disputelor a fost acutizată ca urmare a evenimentelor din timpul celui de-al doilea război mondial. Conflictele dintre Cehoslovacia și Ungaria referitor la schimbul de populație, dintre Ungaria și România referitor la Transilvania, sau tensiunile dintre Bulgaria și Iugoslavia cu privire la Macedonia, dintre Albania și Iugoslavia în problema regiunilor Kosovo și Metohia și, în fine, din nou între Polonia și Cehoslovacia cu privire la regiunile Kladno și Ratiborg erau motive de îngrijorare pentru liderii sovietici, care s-au văzut nevoiți să-și asume medierea în rezolvarea acestor dispute.

Dintre toate problemele, cea mai acută și cu implicații internaționale majore era conflictul dintre Cehoslovacia și Polonia, pe de o parte, și Cehoslovacia și Ungaria, pe de altă parte. De curând refăcute, cele două state, Polonia și Cehoslovacia, au căutat în perioada imediat postbelică să-și asigure o componentă etnică omogenă și o suprafață teritorială de natură să împiedice repetarea evenimentelor din anii 1938–1939. Dacă pretențiile celor două țări față de Germania și Ungaria au fost ușor de satisfăcut cu sprijinul sovietic, cele două țări fiind lipsite de orice mijloace pentru a se apăra (așa cum era de altfel și România), pretențiile reciproce au dat naștere unei dispute care tindea să se internaționalizeze, atrăgând astfel intervenția diplomatică a SUA și Marii Britanii în Europa Orientală.

La începutul anului 1946, reprezentanții Cehoslovaciei au înmănat guvernelor aliate un memoriu în care ridicau problema regiunilor Kladno și Ratiborg, profitând de antipatia pe care o trezea Polonia comunistă în capitalele occidentale și mai ales la Washington. Drept răspuns, Polonia a înaintat față de Cehoslovacia contrapretenții, regiunea vizată fiind Teșin, unde Varșovia cerea să se revină la granițele stabilite prin acordul de la Munchen. Rezultatul a fost blocarea oricăror discuții, Praga refuzând relaționarea celor două probleme. Subiectul a fost abordat

și la întâlnirea dintre Molotov și ambasadorul Cehoslovaciei la Moscova, J. Gorak, din 22 mai 1946, reprezentantul Pragăi înmânând lui Molotov o scrisoare în care erau expuse pe larg motivațiile pretențiilor teritoriale cehoslovace, propunând sovieticilor să medieze conflictul²¹. Într-o primă fază sovieticii au refuzat să-și asume medierea activă a conflictului, presând cele două țări să ajungă la o soluție amiabilă, fără ca problema să fie adusă în atenția Conferinței de la Paris a Consiliului Miniștrilor de Externe ai SUA, URSS, Marii Britanii și Franței din 25 aprilie–16 mai 1946. Ulterior, ca urmare a blocării oricăror tratative și a încordării crescânde dintre cele două state, la 26 iunie 1946 (la scurt timp după cea de a doua sesiune a Conferinței de la Paris a CMAE), Uniunea Sovietică a remis celor două guverne o notă prin care le cerea să ia măsuri urgente pentru îmbunătățirea relațiilor reciproce. Planul sovietic era simplu și bazat pe ideea de a câștiga cât mai mult timp prin amânarea deznodământului problemei. Astfel, URSS a cerut Poloniei și Cehoslovaciei să semneze, în cel mai scurt timp (se specifica că ar fi de dorit ca tratatul să fie semnat în luna august), un tratat de prietenie și asistență mutuală, urmând ca pretențiile teritoriale reciproce să fie rezolvate în cursul următorilor doi ani²².

Cehoslovacia a căutat să-și omogenizeze structura etnică pentru a crea un stat dualist perfect. Pentru atingerea acestui obiectiv, președintele Beneš, susținut de toate partidele din țară, inclusiv cel comunist, a luat hotărârea expulzării minorităților maghiare și germane. În consecință, la 27 februarie 1946, Cehoslovacia și Ungaria au semnat un acord care prevedea un schimb de populație masiv, din Ungaria urmând să fie transferați în Cehoslovacia aproximativ 100 000 de cehi și slovaci, iar din Cehoslovacia un număr egal de maghiari. Semnat la presiunea sovieticilor și lipsită de orice mijloace de împotrivire, Ungaria a căutat să întârzie punerea în aplicare a acordului, inclusiv prin șicanarea celor doritori să se mute în Cehoslovacia sau prin condamnarea publică a acestuia. Astfel, la scurt timp după semnare, ministrul de externe al Ungariei a calificat tratatul ca fiind „cel mai inuman act din istorie”, determinând protestul oficial al Pragăi.

Întârzierea punerii în aplicare a acordului i-a determinat pe cehoslovaci să apeleze la sovietici, cerând Moscovei să exercite presiuni diplomatice asupra Budapestei, în caz contrar amenințându-i pe sovietici că reprezentanții Cehoslovaciei vor internaționaliza problema. Încă din 30 aprilie 1946, la Paris, în discuția cu Molotov, reprezentantul Cehoslovaciei, V. Haidu, a atras atenția că guvernul de la Praga nu vede altă ieșire decât ridicarea problemei în timpul conferinței de pace. Drept răspuns, Molotov a sugerat Pragăi să nu pună semn de egalitate între schimbul de populație cu Germania și cel cu Ungaria, cerându-le

²¹ T.V. Volokitina., G.P. Murașco, *op. cit.*, p. 299–303.

²² T.V. Volokitina, T. M. Islamov, G.P. Murașco, *Vostocinaia Evropa v dokumentah Rossiiskih arhivah 1944–1953*, vol. I, 1944–1948, Moskva-Novosibirsk, 1997, doc. nr. 164.

cehoslovacilor să găsească o soluție de compromis împreună cu ungurii, lucru cerut de altfel de către Stalin și lui Nagy aflat în vizită la Moscova²³.

La 22 mai 1946 și 21 iunie 1946, la întâlnirile dintre ambasadorul Cehoslovaciei la Moscova, J. Gorak, și V. Molotov, respectiv adjunctul său, S. Lozovski, reprezentantul Pragăi a cerut din nou liderilor sovietici să-și intensifice presiunile asupra guvernului maghiar. Extrem de ilustrativă pentru modalitatea în care Praga se raporta la problema în cauză este explicația pe care Gorak i-a dat-o lui Lozovski cu privire la importanța schimbului de populație: „Pentru Cehoslovacia este esențial ca ungurii care trăiesc pe teritoriul său să fie mutați, pentru că, în baza propriei experiențe, ne-am convins că indiferent de condițiile create de guvernul cehoslovac pe parcursul celor douăzeci de ani, minoritatea maghiară și-a trădat a doua patrie la prima ocazie”²⁴.

La rândul ei, Ungaria, unde la putere nu se afla un guvern comunist, în consecință supusă multiplelor presiuni externe și interne, a încercat să-și asigure bunele oficii sovietice pentru a împiedica desfășurarea campaniei de epurări etnice din Cehoslovacia. La 9 aprilie 1946, în discuție cu Molotov, ministrul maghiar de externe, J. Gyöngyösi arăta că cei „450 000 de unguri din Cehoslovacia sunt amenințați cu expulzarea sau cu strămutarea în alte regiuni ale țării”, Ungaria nefiind capabilă să primească un număr atât de mare de refugiați din motive economice și politice²⁵.

Demersurile maghiarilor pe lângă sovietici nu au avut nici un efect. Dornici să creeze Cehoslovaciei o poziție favorabilă în interiorul sferei lor de influență, cu atât mai mult cu cât comuniștii nu se aflau la putere, sovieticii nu au împiedicat în nici un fel politica de epurare etnică a autorităților cehoslovace.

Pe parcursul anilor 1946–1947, autoritățile de la Praga și Bratislava au luat o serie de măsuri vizând strămutarea forțată a populației maghiare în vestul și nord-vestul Cehiei. Sub pretextul decretelor prezidențiale vizând obligativitatea muncii, în aceste regiuni au fost înființate colonii de muncă ce au fost populate, în majoritatea lor, cu etnici maghiari. Conform informațiilor deținute de sovietici, în acea perioadă, aproximativ 50 000 de unguri au fost strămutați și angajați în diverse activități de reconstrucție pe teritoriul Cehiei²⁶.

În cele din urmă, la începutul lunii februarie a anului 1947, ministrul maghiar de externe a înmănat reprezentanților celor patru puteri aliate un memorandum prin care se atrăgea atenția comunității internaționale asupra situației ungarilor din Cehoslovacia. Conștienți de impactul limitat pe care îl avea un astfel de demers în absența unei implicări sovietice, la 14 februarie 1947, la întâlnirea dintre trimisul Ungariei la Moscova, G. Sekfü, și V.G. Dekanozov, reprezentantul maghiar a

²³ *Ibidem*, doc. nr. 144 și 147.

²⁴ T.V. Volokitina., G.P. Murașco, *Sovetskii faktor*, p. 307–309.

²⁵ T.V. Volokitina., Islamov T. M., G.P. Murașco, *Vostocinaia Evropa*, doc. 164.

²⁶ T.V. Volokitina., G.P. Murașco, *Sovetskii faktor*, p. 412.

încercat să obțină mijlocirea sovietică pentru a determina Praga să înceteze politica de purificare etnică. Refuzând orice implicare sovietică în conflictul dintre cele două țări, Dekanozov i-a comunicat trimisului maghiar că „punctul de vedere al guvernului sovietic este acela că ar fi mai bine ca Ungaria și Cehoslovacia să găsească împreună o rezolvare a problemei”²⁷.

Fără a fi dovada lipsei implicării Uniunii Sovietice în administrarea conflictelor și diferendelor apărute între țările Europei Orientale, poziția oficială sovietică era mai degrabă o modalitate de admonestare a guvernului maghiar necomunist. De altfel, în toate diferendele care au opus Ungaria, Cehoslovaciei sau României, ultimele două au avut câștig de cauză, realizarea obiectivelor lor fiind în acord cu interesele sovietice din zonă. În consecință, atât revenirea Ardealului de Nord României cât și politica de purificare etnică dusă de Cehoslovacia au putut avea loc numai cu condiția bunăvoinței Uniunii Sovietice, ale cărei interese nu erau legate de existența unei Ungarii puternice.

Esențială pentru înțelegerea gândirii politice sovietice postbelice sunt rapoarte analitice alcătuite de comisii care aveau rolul de a oferi liderilor sovietici sugestii cu privire la sistemul internațional postbelic și relațiile cu fostele țări inamice.

Util în ceea ce privește locul și rolul Ungariei în Europa Orientală postbelică, așa cum îl percepeau sovieticii, este raportul elaborat de către Ivan Maiski la sfârșitul anului 1943 – începutul anului 1944, în calitate de șef al Comisiei Sovietice pentru Identificarea și Recuperarea Pierderilor provocate URSS de către Germania și aliații săi²⁸.

Ungaria, ca fost aliat al „Axei”, dar mai ales din cauza poziționării sale, nu reprezenta un interes deosebit pentru URSS. Astfel, Maiski propunea menținerea statului maghiar, dar în condițiile în care suprafața acestuia era redusă conform principiului etnic.

De cu totul de altă natură erau planurile lui Maiski legate de Cehoslovacia. În viziunea acestuia, Cehoslovacia trebuia să devină pilonul politicii sovietice în Europa Centrală. Pentru realizarea obiectivului vizat, Maiski propunea restabilirea frontierelor interbelice și chiar alipirea unor teritorii noi, precum și asigurarea unei granițe comune cu URSS. Este exact ceea ce a urmărit Uniunea Sovietică în relațiile cu Cehoslovacia, implicându-se de fiecare dată de partea Pragăi atunci când între aceasta și vecinii săi apăreau conflicte.

În ceea ce privește situației Poloniei postbelice, pornind de la premisa trecutului rusofob al acestei țări, diplomatul sovietic arată că obiectivul URSS ar trebui să fie „formarea unei Polonii independente și viabile, chiar dacă nu suntem interesați în apariția unei Polonii prea mari și prea puternice”²⁹.

²⁷ *Ibidem*, p. 409–412.

²⁸ *Ibidem*, p. 23–48.

²⁹ *Ibidem*, p. 29.

Balcanii ocupă un spațiu important în materialul citat. Cu privire la România, Maiski opinează că este necesară semnarea unui pact de ajutor reciproc între URSS și România pentru ca cea din urmă „să devină pentru politica sovietică în Balcani ceea ce Cehoslovacia trebuia să fie pentru cea din Europa Centrală”.

În lumina celor de mai sus, dar și ca urmare a analizei demersurilor diplomatice sovietice ce vizau Ungaria, Cehoslovacia, Polonia sau România, implicarea Moscovei de partea Pragăi, Bucureștiului sau Varșoviei în conflictele pe care acestea le-au avut cu Ungaria sau cu Germania ocupată ne apare drept parte a unei strategii politice ce viza întărirea viitorilor piloni ai politicii externe sovietice în Europa Orientală, în zona sa centrală sau de sud-est. Chiar și în aceste cazuri, cu toate că a permis până la un moment dat strămutarea ungarilor și germanilor din Polonia și Cehoslovacia pentru a câștiga sprijinul populației locale, după întărirea regimurilor comuniste din Polonia și Cehoslovacia, URSS a exercitat presiuni în vederea încetării acestor practici. Strămutarea ungarilor din Cehoslovacia a durat până în vara anului 1948, când ungarilor, fără a li se da dreptul să constituie partide politice sau sindicate, le-a fost acordată cetățenia cehoslovacă și s-a încetat exproprierea și izolarea acestora.

Cu totul alta a fost atitudinea Uniunii Sovietice față de conflictul care a opus Polonia și Cehoslovacia în legătură cu regiunile Kladno și Ratiborg. După o scurtă ezitare, în vara anului 1946, Uniunea Sovietică și-a asumat medierea conflictului, atunci când a fost confruntată cu perspectiva internaționalizării sale. Pe lângă aceasta, conflictul dintre cele două țări era de natură să submineze nu numai emergentul sistem sovietic de securitate din Europa Orientală, dar și poziția URSS la tratativele cu puterile occidentale aflate atunci în desfășurare. Diferendul teritorial dintre cele două țări a existat în toată perioada comunistă. Fără să pună capăt conflictului, intervenția sovietică nu a făcut decât să stopeze internaționalizarea acestuia, să îi reducă din tensiune, astfel ca unitatea sistemului, aflat în curs de constituire, să nu fie amenințată. Pretențiile Poloniei față de Cehoslovacia s-au făcut auzite în toate momentele de criză din Europa Orientală. Obsesia Varșoviei a culminat în vara anului 1968, când trupele poloneze au încercat să intre în regiunea Tesin și să o treacă sub administrare poloneză. Ca de fiecare dată, și atunci intervenția sovietică i-a temperat pe liderii polonezi, care s-au văzut nevoiți să se mărginească numai la a ocupa doar o parte din capitala Cehoslovaciei.

Dacă în celelalte țări ale Europei Orientale situațiile conflictuale, apărute ca urmare a numeroaselor diferende, erau expediate în limitele relațiilor bilaterale și prin mijlocirea Moscovei, situația din Balcani era mult mai complexă.

Obiect al atenției deosebite a Moscovei, aici aflându-se cele două regimuri comuniste, Albania și Iugoslavia, venite la putere cu asistență sovietică minimă, zona balcanică era scena unor evoluții contradictorii. Pe de o parte, prin semnalele date celor trei lideri balcanici, Tito, Dimitrov și Hodja, Stalin părea că încurajează

proceele integraționiste ce vizau formarea unui stat comun într-o perspectivă medie, pe de altă parte, din motive ce țineau de strategia de instaurare a unui control sovietic strict și nelimitat asupra zonei, liderul sovietic a încurajat menținerea unei stări conflictuale între cele trei țări, dând șefilor locali de partid semnale controversate.

Chiar dacă părea că lucrurile evoluează în direcția unui stat balcanic federal având în centru Iugoslavia, Moscova a căutat să întrețină relații directe solide cu Sofia, fără a abandona complet Tirana, pentru a nu da Belgradului posibilitatea să-și formeze în Balcani o sferă de influență proprie. În paralel, Moscova a continuat să acorde ajutor gherilelor comuniste din Grecia, prin intermediul Iugoslaviei și Bulgariei, doar în măsura în care dorea să mențină o sursă de tensiune în regiunea mediteraneeană, considerată de SUA și Marea Britanie drept punct vital al propriului sistem de securitate.

Unul dintre dosarele conflictuale ale Balcanilor era problema macedoneană. Moștenită din perioada interbelică, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, dată fiind organizarea federativă de tip sovietic a Iugoslaviei și prestigiul regimului de la Belgrad, se părea că problema urma să fie tranșată în favoarea iugoslavilor prin includerea Macedoniei bulgărești în Republica Populară Iugoslavă Macedoneană.

După terminarea ostilităților, odată cu instaurarea în Bulgaria a regimului comunist, la presiunile interne, liderii bulgari au căutat să treneze rezolvarea problemei inițiind negocieri cu partea iugoslavă. Oficial, politica Partidului Muncitoresc Bulgar era aceea că problema macedoneană urma să fie rezolvată prin includerea părții bulgărești în statul macedonean iugoslav.

Unul din primele incidente politice cauzate de „dosarul macedonean” a fost consemnat în decembrie 1946, în timpul Congresului Slav de la Belgrad. În timpul lucrărilor congresului, secretarul CC al PCM (c), Cervenkov, a abordat subiectul în discuțiile cu reprezentanții Iugoslaviei, Kardelj, Rankovic și Djilas. Fără a ajunge la un rezultat, încercarea de a negocia s-a soldat cu răcirea momentană a relațiilor dintre cele două partide, iugoslavii învinuindu-i pe bulgari că duc o politică națională greșită și că vor să-și aroge un rol conducător în Balcani³⁰. Imediat după acest incident, Dimitrov a căutat să informeze Departamentul de Politică Externă al CC al PCS (b) despre situația creată, învinuindu-i la rândul său pe iugoslavi de „miopie politică și lipsa unei analize marxiste profunde a situației din Balcani”. Pentru expedierea situației conflictuale, Dimitrov a cerut Moscovei medierea în vederea organizării unei întâlniri tripartite la Moscova pentru rezolvarea problemelor apărute³¹.

Cu puțin timp înainte de acestea, în noiembrie 1946, odată cu publicarea în presa bulgară a proiectului noii constituții, iugoslavii au demarat o campanie de

³⁰ T.V. Volokitina, G.P. Murașco, *Sovetskii faktor*, p. 392–395.

³¹ *Ibidem*.

presă prin care criticau politica națională a PMB (c). Într-un raport adresat lui Stalin de către Suslov la 20 ianuarie 1947, se arăta că în presa comunistă iugoslavă, în special „Borba” și „Politika”, au apărut o serie de materiale în care articolul din constituție, care arăta că hotărârile Adunării Naționale privitoare la modificările teritoriale intră în vigoare după consultarea populației prin referendum, era văzut drept un refuz al PMB(c) de a pune problema alipirii Macedoniei bulgărești la Republica Macedoneană Iugoslavă³². Drept răspuns, la 16 ianuarie 1946, oficiul PMB(c), „Rabotnicesko Delo”, a publicat un articol în care se arăta că „după formarea Republicii Macedonene, pentru toți este evident că unirea celorlalte părți ale poporului macedonean poate avea loc numai având drept bază Republica Macedoneană, parte componentă a Republicii Populare Federative Iugoslavia”³³.

Se referea oare ziarul comuniștilor bulgari în aceeași măsură la Macedonia grecească și la cea bulgărească? Din documentele avute la dispoziție a fost imposibil de stabilit. Cert este că și după aceea, rezolvarea problemei macedonene a trenat, afectând relațiile dintre cele două țări.

Cu toate acestea, discuțiile dintre liderii iugoslavi și bulgari cu privire la stabilirea unor relații privilegiate au continuat. În februarie 1947 Bulgaria a semnat tratatul de pace cu puterile învingătoare, fapt ce părea că va permite Bulgariei să semneze tratatul de prietenie și asistență mutuală cu Iugoslavia.

La scurt timp după semnarea tratatului de pace, în martie 1947, Dimitrov a luat inițiativa unei întâlniri cu Tito pentru semnarea tratatului de asistență mutuală, tratat văzut ca un prim pas spre federalizarea celor două țări. După ce proiectul tratatului a fost agreat de ambele părți, cei doi liderii au convenit să informeze Moscova cu privire la intențiile lor. Astfel, ambasadorul sovietic la Belgrad, Lavrentiev, a fost pus în temă iar Dimitrov i-a telegrafiat lui Stalin pentru a-l anunța cu privire la iminenta semnare a tratatului.

Răspunsul sosit de la Moscova arăta că semnarea tratatului este „un fapt pozitiv”, însă se recomanda Sofiei și Belgradului să amâne oficializarea relațiilor speciale până ce tratatul de pace avea să fie parafat³⁴.

Moscova a primit încredințarea că sugestia sa a fost reținută nu numai de la liderii celor două țări. La 22 iunie 1947, în discuția dintre ambasadorul sovietic la Belgrad, A. Lavrentiev, și trimisul bulgar, S. Ganovski, reprezentantul sovietic era asigurat că Tito și Dimitrov nu au de gând să semneze tratatul, «Moscova recomandând semnarea tratatului după ratificarea tratatului de pace»³⁵.

La întâlnirea dintre Dimitrov și Tito din 30 iulie–1 august 1947, contrar indicațiilor sosite de la Stalin, cei doi au anunțat semnarea iminentă a tratatului, realizând, în fapt, parafarea documentului. Evenimentul a fost receptat la Moscova

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ L.J. Ghibianski, *Problemă mejdunarodno-politiceskogo*, în *Holodnaia voina*, p. 106.

³⁵ T.V. Volokitina, G.P. Murașco, *Sovetskii faktor*, p. 473–474.

ca un act de frondă, parafarea documentului fiind asimilată de liderii sovietici cu semnarea sa.

Reacția Moscovei a venit abia la 12 august, sub forma unei telegrame în care Stalin i-a criticat pe cei doi pentru „greșeala nepermisă”, afirmând că anunțarea tratatului nu a făcut decât să crească presiunile militare anglo-americane asupra Greciei și Turciei. Reproșul principal a fost acela că inițiativa a avut loc fără o consultare prealabilă cu guvernul sovietic³⁶.

Dincolo de a fi un viciu de procedură, parafarea tratatului fără consultarea prealabilă a Moscovei a constituit un semnal de alarmă pentru Stalin. Preconizatul sistem de tratate dintre țările Europei Orientale făcea parte din strategia politică a Moscovei. De aceea, implicațiile politice ale semnării unui tratat de prietenie și asistență mutuală erau îndelung analizate de liderii sovietici, iar anunțul public trebuia să intervină într-un moment prielnic pentru Uniunea Sovietică. Tratatul dintre țările Europei Orientale, mai ales dintre țările regiunii balcanice, erau pentru sovietici asemenea unor gloanțe ce trebuie trase cu cumpătare și numai atunci când erau siguri că dușmanul va fi lovit. Irosirea unui asemenea atu era de nepermis, mai ales că, în viziunea lui Stalin, o greșeală „nelichidată” deschidea calea altora și mai mari.

Inițiativa manifestată de către cei doi lideri balcanici în politica externă, inițiativă care contrasta cu docilitatea și conformismul celorlalte partide comuniste din zonă, după cum se arăta mai sus, a constituit un prim semnal de alarmă pentru Stalin. Nu numai că Dimitrov și Tito au anunțat semnarea iminentă a tratatului de asistență mutuală, însă faptul că inițiativa nu a fost mai întâi convenită cu Moscova i-a făcut pe sovietici să se teamă că acțiunile imprudente ale liderilor balcanici pot pune în pericol dificilul echilibru al sferelor de influență.

Iugoslavia lui Tito mai era angajată într-o direcție: Albania. Văzute doar prin prisma momentelor care au dus la ruptura sovieto-iugoslavă, relațiile dintre Tirana și Belgrad ne apar asemeni unui evoluții rapide către integrarea Albaniei în Republica Federativă Iugoslavă. În realitate, raporturile dintre cele două țări au fost mult mai complexe, punctate de o serie de momente de încordare, momente pe care liderii albanezi le-au depășit numai la presiunile Moscovei și atâta timp cât au fost conștienți că politica integraționistă a Belgradului se bucură de sprijinul lui Stalin.

Una dintre problemele care au marcat relațiile dintre cele două țări a fost legată de apartenența regiunilor Kosovo și Metohia. Odată cu demararea procesului de integrare, liderii albanezi au lansat ideea conform căreia regiunile în cauză trebuiau alipite, cei drept formal, Albaniei, cele două țări, Serbia și Albania, urmând oricum să fie parte a unui stat comun.

Subiectul în cauză a fost abordat de către liderul albanez, Enver Hodja, în timpul vizitei sale din Iugoslavia din primăvara anului 1946. Fără a dispune de documentele întâlnirii dintre cei doi lideri, se poate presupune că inițiativa lui

³⁶ J.S. Ghirenko, *Stalin-Tito*, Moskva 1991, p. 322–324.

Hodja nu s-a bucurat de sprijinul iugoslavilor. Un argument în acest sens este discuția dintre ambasadorul sovietic la Tirana, D. Ciuvahin, și ambasadorul Iugoslaviei din această țară, I. George.³⁷

După ce a condamnat modalitatea „necomunistă” a lui Enver Hodja de a pune problema regiunilor Kosovo și Metohia, ambasadorul iugoslav i-a atras atenția celui sovietic că Hodja era hotărât să aducă în discuțiile cu Tito această problemă numai după primirea telegramelor din partea trimisului albanez la Moscova, Kocio Taško. Potrivit lui George, Taško îl informase pe Hodja că în timpul vizitei lui Tito la Moscova acestuia „i s-a ordonat de către tovarășul Stalin să rezolve problema Kosovo și Metohiei în timpul vizitei lui Hodja la Belgrad”. Atrage atenția nu numai existența unor asemenea aspirații în Albania, cât mai ales modalitatea liderilor albanezi de a percepe realitățile politice și termenii în care acestea erau transpuse.

Reacția iugoslavilor la propunerea albaneză a fost negativă. Invocând „situația internă și internațională” a Iugoslaviei care nu permitea modificări teritoriale, Tito a respins inițiativa Albaniei, nu înainte de a atrage atenția liderilor albanezi că alipirea provinciilor Kosovo și Metohia la Albania ar însemna un dezastru pentru popularitatea comuniștilor în Serbia³⁸. Un alt argument al iugoslavilor a fost acela că autoritățile albaneze nu ar putea controla situația din Kosovo și Metohia, alipirea regiunilor la Albania fiind de natură să mărească numărul și scara problemelor cu care se confrunta neexperimentatul guvern de la Tirana.

Interesantă este și raportarea reprezentanților Moscovei la această problemă. În raportul trimis de Ciuvahin la Moscova în urma discuției cu ambasadorul iugoslav se arată că „este demnă de toată atenția opinia unor cercuri din Iugoslavia care consideră că regiunile Kosovo și Metohia sunt «vechi» pământuri iugoslave, iar albanezii nu au motive solide să le revendice”³⁹.

Nici colaborarea economică dintre Albania și Iugoslavia nu era lipsită de probleme. Urmărind asimilarea rapidă a Albaniei, iugoslavii s-au lansat într-o serie de planuri pe care nu le-au putut duce la bun sfârșit, în condițiile în care Iugoslavia se afla într-o situație economică precară.

La începutul anului 1946, Iugoslavia a oferit Albaniei un credit, inițial nerambursabil, în valoare de două miliarde de dinari. Belgradul a revenit ulterior asupra deciziei, propunând ca această sumă să fie livrată sub forma unui credit pentru achiziționarea de către Albania a unor produse din Iugoslavia. Cum era de așteptat, propunerea iugoslavă i-a dezamăgit pe liderii albanezi, cu atât mai mult cu cât dobânda ce urma să fie percepută nu era nici pe departe „frățească”. În ceea ce privește formarea societăților mixte iugoslavo-albaneze, părțile se aflau într-un impas insurmontabil, iugoslavii propunând albanezilor ca același credit să fie considerat și investiție iugoslavă în întreprinderile ce aveau să fie formate.

³⁷ T.V. Volokitina., G.P. Murașco, *Sovetskii faktor*, p. 315–317.

³⁸ *Ibidem*, p. 315–317.

³⁹ *Ibidem*.

Modul în care Belgradul a pus problema deschiderii granițelor între cele două țări și formării uniunii vamale a trezit suspiciunile Tiranei. Fără să mai ia în considerare existența Albaniei ca stat independent, liderii iugoslavi i-au anunțat pe cei albanezi că Iugoslavia va proceda la permeabilizarea granițelor, indiferent de poziția Albaniei.

Eșuarea planurilor de unificare a prețurilor din cele două țări, precum și a acelor de extindere a sistemului electric albanez cu ajutor iugoslav, la care s-a adăugat cererea Belgradului ca rezerva valutară a Albaniei să fie transferată în Iugoslavia, au dus la încordarea fără precedent a relațiilor dintre cele două țări. Vizita lui Enver Hodja la Belgrad din primăvara anului 1946, deși era menită să contribuie la clarificarea chestiunilor aflate în litigiu, nu a făcut decât să înrăutățească situația. Confruntat cu poziția rigidă a Iugoslaviei, Hodja apelează și el la mijlocirea Moscovei.

În discuția cu ambasadorul sovietic de la Tirana, Ciuvahin, în mai 1947, Hodja a lansat o serie de acuzații la adresa liderilor de la Belgrad afirmând că „iugoslavii nu uită niciodată de interesele proprii dar nu iau în considerare interesele poporului albanez” și „peste tot și în orice situație subliniază superioritatea lor ... își bat joc de albanezi tratându-i ca pe niște animale sălbatice”⁴⁰.

Fără a putea afirma cu certitudine, este de presupus că iugoslavii erau în cunoștință de cauză în ceea ce privește încercările lui Hodja de a determina Moscova să-și asume un rol mai activ în procesele politice balcanice. Conștient că politica de forță a Iugoslaviei nu poate fi contracarată decât de către Uniunea Sovietică, liderul albanez a căutat să atragă atenția lui Stalin cu privire la intențiile lui Tito de a-și aroga un rol conducător în Balcani.

Cu toate acestea, Belgradul, așa cum reiese din acțiunile sale ulterioare, nu a cedat presiunilor sovietice, răspunzând acestora printr-un nou impuls dat măsurilor de integrare a Albaniei în federația iugoslavă.

Conștienți că asimilarea Albaniei presupune mai întâi de toate epurarea partidului comunist local și apoi includerea țării în sistemul economic și militar iugoslav, Belgradul a depus toate eforturile pentru înlăturarea elementelor prosovietice din PCA și a căutat să filtreze relațiile politice și economice ale Tiranei cu Moscova. În acest sens, reprezentanții iugoslavi nu au pregetat să-și exprime nedumerirea la apariția consilierilor sovietici în Albania.

De altfel, implicarea iugoslavilor în luptele interne din PCA se dorea să fie un semnal de alarmă pentru Enver Hodja, atrăgându-i-se atenția că situația sa în partid depinde de poziția pe care o are față de Iugoslavia. Pretextul unei asemenea acțiuni de învăluire l-a reprezentat conflictul apărut în PCA, la sfârșitul anului 1946–începutul 1947, între secretarul general, Enver Hodja, K. Dxoșe, conducătorul organelor de represiune, pe de-o parte, și ministrul economiei, N. Spiru, adept al păstrării independenței Albaniei și al întăririi relațiilor directe cu URSS pe de alta.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 434–437.

Ca în majoritatea partidelor comuniste, lupta pentru putere a avut loc pe un fals teren principial, miza teoretică fiind procesul de apropiere de Iugoslavia. În cele din urmă, prima parte a conflictului a luat sfârșit prin înlăturarea lui N. Spiru, acuzat de iugoslavi, și ulterior de K. Džokević, că se opune colaborării iugoslavo-albaneze practicând o politică oportunistă. Înainte ca situația sa să fie discutată în Biroul Politic al CC al PCA, Spiru s-a sinucis, încercând, în prealabil, să ia legătura cu ambasada sovietică de la Tirana.

Activizarea prezenței sovietice în Albania, intensificarea contactelor dintre liderii albanezi și reprezentanții sovietici, opoziția albaneză la diversele propuneri iugoslave și, în fine, „trădarea” lui Spiru au fost percepute la Belgrad ca o încercare a sovieticilor de a obstrucționa asimilarea Albaniei.

La sfârșitul lunii noiembrie 1947, după semnarea tratatului dintre Bulgaria și Iugoslavia, ambasadorul iugoslav la Moscova, V. Popovici, este însărcinat de Tito să îi prezinte lui Stalin punctul de vedere iugoslav cu privire la situația apărută.

În septembrie 1947, la Schleierka-Poreba, în Polonia, avusese loc întâlnirea de constituire a Biroului Informativ al Partidelor Comuniste, numai din partidele comuniste din Europa Orientală, Uniunea Sovietică, Franța și Italia. Kominformul consacră oficial rolul Iugoslaviei de model pentru „lagărul democratic”, redacția revistei sale, „Pentru Pace Trăinică, Pentru Democrație Populară!”, urmând să fie amplasată la Belgrad. Pe de-o parte Uniunea Sovietică încuraja, formal, poziția specială a Iugoslaviei în cadrul blocului comunist, pe de altă parte, prin subminarea eforturilor Belgradului de a-și instaura controlul asupra Albaniei, căuta să temporizeze crearea unui stat iugoslav ce urma să se întindă pe mai mult de jumătate din suprafața regiunii balcanice.

Faptul că liderii URSS se aflau într-o fază de regândire a politicii duse față de Iugoslavia este dovedit și de raportul alcătuit de Departamentul de Politică Externă al CC al PCS(b), în vederea pregătirii conferinței de constituire a Kominformului, unde aprecierile laudative la adresa Iugoslaviei și PCI sunt alternate cu remarci negative.

În capitolul referitor la organizarea partidului și la rolul acestuia în procesul de decizie, analiștii Departamentului atrăgeau atenția asupra unei situații similare cu cea din URSS, afirmând că: „Toate problemele majore ale țării sunt rezolvate într-un cerc restrâns format din Tito, Kardelj, Ranković și Djilas (...) iar congresul partidului nu a fost convocat până acum”⁴¹.

Raportul conține și un subcapitol dedicat „tendențelor negative din conducerea PCI”. Potrivit DPE al CC al PCS(b), prima și cea mai însemnată dintre acestea este „supraaprecierea succeselor și tendința de a face din PCI partidul conducător din Balcani”. Atitudinea iugoslavilor față de Togliatti și poziția acestuia în problema Triestului era considerată de către autorii raportului drept greșită.

⁴¹ Rossiiskii Gosudarstvennii Arhiv Politiceskoi i Sotsialnoi Istorii, Fond 575, op 1, Dosar 41 p. 41 (în continuare R.G.A.P.S.I.).

Politica Belgradului de unire a macedonenilor într-un singur stat, în componența Republicii Federative Iugoslave, precum și tensiunile dintre Belgrad și Sofia în această problemă nu au fost cuantificate la capitolul „greșeli ale conducerii iugoslave”.

În ceea ce privește atitudinea față de Albania, raportorii sovietici afirmau că, deși a semnat un tratat de prietenie și asistență cu Tirana, „Iugoslavia nu a ajutat din punct de vedere economic această republică”. În concluzie se arăta că „liderii PCI sunt foarte indignați pentru că Albania dorește să aibă relații directe cu Uniunea Sovietică. După opinia lor, Albania ar trebui să aibă relații cu Uniunea Sovietică numai prin intermediul guvernului iugoslav”⁴².

Ilustrativ pentru gradul și tipul de percepție politică din interiorul aparatului de partid sovietic este și faptul că neprimirea în Iugoslavia a unui ansamblu al Armatei Roșii, la sfârșitul anului 1946, a fost menționată în acest raport la capitolul consacrat „greșelilor” comise de liderii iugoslavi. Raporul în cauză nu certifică faptul că în vara anului 1947 atitudinea sovieticilor față de Iugoslavia s-a schimbat radical. Alternarea remarcilor laudative, cum ar fi „Iugoslavia este bastionul păcii și democrației în Balcani”, cu observațiile critice, dar mai întâi de toate deciziile luate la consfătuirea din Polonia, întăresc supoziția că liderii sovietici nu aveau încă o poziție univocă în ceea ce privește tendința generală a regimului iugoslav. Știind că aceste rapoarte erau folosite de către cei din anturajul lui Stalin, și uneori de către acesta, este clar faptul că sovieticii percepeau voluntarismul și popularitatea lui Tito ca pe un pericol la adresa controlului fizic pe care Stalin îl exercita asupra celorlalți lideri comuniști. Aceasta cu atât mai mult cu cât procedurile și cutumele din interiorul nucleului conducător de la Moscova erau fidel copiate de către conducătorii Iugoslaviei. Ca întodeauna, adevăratele intenții ale lui Stalin rămân un secret. Acțiunile dictatorului constituie și în acest caz o mixtură indescifrabilă între realismul politic, considerentele ideologice și percepțiile personale.

În cursul întrevederii dintre Jdanov și Popović din 4 decembrie 1947, reprezentantul iugoslav i-a înștiințat pe sovietici cu privire la îngrijorările apărute la Belgrad ca urmare a încercărilor lui N. Spiru de a antrena ambasada sovietică în disputa din interiorul PCA. La acestea se adăuga nedumerirea iugoslavilor cu privire la apariția consilierilor sovietici în Albania, Popović afirmând că Albania poate primi din Iugoslavia asistența necesară în orice domeniu⁴³.

A doua întâlnire dintre ambasadorul Iugoslaviei la Moscova și Jdanov, cea din 7 decembrie, a fost consacrată exclusiv problemelor ridicate de relațiile dintre Spiru și ambasada sovietică de la Tirana. Putem deduce că indignarea cu care iugoslavii au pus problema în relațiile cu liderii sovietici a indus o nouă stare de tensiune în raporturile dintre cele două țări.

⁴² R.G.A.P.S.I., fond 575, op 1, dosar 41, p. 120.

⁴³ L.J. Ghibianski, *Problemă mejdunarodno-politiceskogo*, p. 108.

La 6 decembrie, într-o scrisoare adresată lui Jdanov, ambasadorul Iugoslaviei a relatat, pe un ton aparent neutru, toate amănuntele legate de contactele repetate dintre Spiru și secretarul reprezentanței sovietice, Gagarinov. Finalul scrisorii conține o notă certă de reproș față de atitudinea sovieticilor, exprimat sub forma unei false interogații: „L-ar fi vizitat Nako Spiru pe tovarășul Gagarinov dacă acolo s-ar fi aflat trimisul sovietic, tovarășul Ciuvahin? A fost numit tovarășul Gagarinov, în mod oficial, să mențină contactul cu acesta? Noi nu știm aceste lucruri, nu ne amestecăm în astfel de probleme și nici nu avem dreptul”⁴⁴.

Chiar dacă este de presupus că sovieticii au luat act de atitudinea iugoslavilor, din documentele avute la dispoziție nu se poate observa o schimbare publică de poziție în relațiile dintre cele două state. Cu toate acestea, Moscova a dat de înțeles Belgradului că dorește să reia relațiile economice directe cu Albania. În fapt un avertisment politic dat de Stalin iugoslavilor.

Contrar problemelor apărute, de data aceasta între Iugoslavia și URSS, Tito nu a abandonat ideea asimilării Albaniei, chiar dacă era profund nemulțumit de manevrele Tiranei. În jurnalul ambasadorului sovietic la Belgrad, A. Lavrentiev, se găsesc însemnările rezultate în urma unei discuții dintre acesta și Tito la jumătatea lunii decembrie. La întrebarea lui Lavrentiev dacă Iugoslavia are ceva împotriva unui schimb în natură între URSS și Albania (se pune problema trimerii în Albania a 5 mii de tone de ovăz în schimbul unei cantități de piele netăbăcită și cupru), Tito a răspuns că trebuie să se consulte în prealabil cu specialiștii săi doarece „relațiile comerciale dintre Iugoslavia și Albania s-au dezvoltat anormal”. Potrivit lui Tito, în cursul anului 1947, Iugoslavia a trimis în Albania produse și mărfuri în valoare de 2 miliarde de dinari, Albania necompensând livrările în nici un fel⁴⁵.

Cu toate acestea, concluzia lui Tito a fost contrară celei așteptate de reprezentantul sovietic. Pentru înlăturarea oricăror neînțelegeri, Tito l-a anunțat pe Popović că intenționează includerea Albaniei în planul cincinal iugoslav și, de asemenea, includerea întreținerii armatei albaneze în bugetul armatei iugoslave. În ceea ce privește relațiile cu Bulgaria, fără a fi foarte precis, Tito l-a anunțat pe Popović că, în urma întâlnirii cu Dimitrov, s-a ajuns la concluzii comune în „problemele esențiale”, „inclusiv în ceea ce privește apropierea pe mai departe dintre cele două state”⁴⁶.

La sfârșitul anului 1947 și începutul lui 1948 pe linia reprezentanțelor sovietice la Belgrad încep să sosească la Moscova o serie de mesaje critice care, fără îndoială, au creat la Kremlin o stare de tensiune.

În acest interval, ambasadorul sovietic la Belgrad și atașatul militar, G.S. Sidorovici, au început să îi învinuiască pe liderii iugoslavi de neînțelegerea „esenței

⁴⁴ T.V. Volokitina, G. P. Muraško, *Sovetskii faktor*, p. 510–512.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 512–513.

⁴⁶ *Ibidem*.

marxism-leninismului” și „lipsa unei orientări politice clare”. În toamna anului 1947, într-unul din rapoartele sale către Moscova, Lavrentiev a sugerat ca toate aceste critici să fie aduse la cunoștința reprezentantului PCI de pe lângă PCS(b) – din 1945 până în 1948 PCI a avut pe lângă CC al PCS (b) un reprezentant permanent –, iar în ianuarie 1948, Lavrentiev și Sidorovici au cerut ca toate aceste probleme să fie discutate în timpul întâlnirii dintre Stalin și Djilas. Mai mult decât atât, atașatul militar sovietic a cerut ca „greșelile” iugoslavilor să fie discutate și pe linia Kominformului. Interesant că la aceea dată, în mod formal, Kominformul încă nu se definitivase ca structură, neavând competențe clare în sfera uniformizării politicilor din statele comuniste. Singura instituție care îi reunea la Belgrad pe reprezentanții partidelor comuniste din Europa Orientală era comitetul format în vederea publicării materialelor conferinței partidelor comuniste din Polonia din septembrie 1947. De altfel, la 18 ianuarie 1948, a avut loc la Belgrad o întrunire a unor reprezentanți ai partidelor comuniste din Europa Orientală, unde a fost formată redacția revistei „Pentru Pace Trainică, Pentru Democrație Populară!”, dar nu s-a pus problema criticării conducerii PCI⁴⁷.

Ca urmare a întrevederilor dintre Jdanov și Popović din 23 decembrie, Stalin i-a telegrafiat lui Tito cerându-i să trimită la Moscova pe unul dintre liderii partidului, pentru discutarea tuturor chestiunilor legate de problema albaneză.

La 17 ianuarie 1948, M. Djilas a sosit la Moscova, având o întrevvedere cu Stalin, Molotov și Jdanov chiar în aceeași seară. În total dezacord cu acțiunile întreprinse de sovietici la întâlnire, Stalin și-a dat acordul cu privire la politica Belgradului de asimilare a Albaniei, recomandând totuși iugoslavilor să nu se grăbească cu măsurile, uniunea formală lăsând aparența că procesul avea loc printr-o voință comună.

În ceea ce privește problema relațiilor dintre URSS și Albania, conducătorii sovietici au promis la întâlnirea cu Djilas că toate activitățile lor din această țară se vor desfășura în coordonare cu instituțiile iugoslave. Nici în timpul întrevederii dintre Stalin și Djilas nu s-a pus problema criticării liderilor de la Belgrad, însă, cerând iugoslavilor moderație în relațiile cu Albania, Stalin i-a determinat pe aceștia să accelereze procesul de integrare.

Ca urmare a întâlnirii din 19 ianuarie 1948, Tito l-a contactat pe Hodja, cerând Albaniei să permită transferul unei divizii iugoslave în Korcia (sudul Albaniei), motivând cererea prin invocarea iminenței unui atac al guvernului „monarho-fascist grec cu sprijinul anglo-americanilor”.

La 20 ianuarie a sosit la Belgrad răspunsul afirmativ al lui Enver Hodja. Cu toate că schimbul de mesaje dintre Tito și Hodja a fost secret, la 21 ianuarie Moscova era înștiințată de ambasadorul său de la Belgrad cu privire la planurile

⁴⁷ L.J. Ghibianski, *Krizis v sovjetsko-iugoslavskih otnošeniah v 1948 g.*, în *Osmâslenie Istории*, Moscova, 1996, p. 123–139.

iugoslave. Potrivit documentelor disponibile, însărcinatul sovietic cu afaceri de la Tirana, D. Ciuvahin, a fost înștiințat imediat cu privire la cererea iugoslavilor chiar de către Hodja. Într-un material trimis la Moscova în martie 1948, Hodja arăta că imediat ce a primit cererea ca zona Korcia să fie declarată teritoriu iugoslav, „cu titlu informativ”, l-a pus la curent și pe însărcinatul sovietic cu afaceri de la Tirana, anunțându-l că Albania este gata să îndeplinească cererea Belgradului⁴⁸.

Este greu de afirmat cu exactitate, având în vedere circumstanțele notei explicative trimise de Hodja la Moscova, dacă Tirana a informat Moscova despre intențiile Belgradului doar pentru a-i pune la curent sau pentru a verifica dacă inițiativa lui Ranković a fost mai întâi convenită cu Stalin. Judecând după comportamentul anterior al albanezilor, se poate afirma că acesta nu a fost decât o manevră prin care Hodja și Džoxe au căutat să atragă atenția lui Stalin asupra evenimentelor din Iugoslavia și Albania. Este cert însă că liderii albanezi resimțeau dureros patronajul iugoslavilor și relativul dezinteres al sovieticilor față de evenimentele din țara lor. De aceea, sesizând oportunitatea oferită de un eveniment ce putea avea consecințe extrem de serioase, liderii albanezi au căutat să transforme momentul într-un pretext pentru a invita Moscova să se ocupe mai îndeaproape de problemele zonei.

Puțin doritoare să provoace o masivă intervenție militară anglo-americană în Grecia și apoi în Balcani, Moscova a acționat în consecință. După un intens schimb de telegrame între Moscova și Belgrad în zilele de 28 și 31 ianuarie – decizia iugoslavă era aspru criticată de Molotov ca fiind de natură să provoace intervenția „anglo-saxonilor” în Balcani pentru „apărarea independenței balcanilor” –, pe 1 februarie 1948, Molotov îi telegrafiază pentru a treia oară lui Tito cerându-i să-și trimită reprezentanții la Moscova pentru rezolvarea „diferențelor în problemele de politică externă”.

Aproape concomitent, la 17 ianuarie 1948, într-o declarație acordată jurnaliștilor, liderul bulgar, referindu-se la proiectul confederației bulgaro-iugoslave, a mers mult mai departe spunând că, în viitorul apropiat este posibilă crearea unei federații sau confederații a tuturor statelor din Europa Orientală, inclusiv Grecia⁴⁹. Chiar dacă într-o primă fază declarația a fost preluată de presa bulgară și apoi de către „Pravda”, sovieticii au condamnat, printr-o telegramă semnată de Molotov, declarația lui Dimitrov. Ulterior, declarația liderului bulgar a fost criticată pe larg și în presa sovietică ca fiind „periculoasă”.

Încă din 19 ianuarie, Tito a transmis lui Stalin, prin Djilas, dezacordul său cu privire la declarația lui Dimitrov, cerând sovieticilor să intervină pe lângă bulgari pentru ca aceștia să se abțină de la asemenea declarații publice⁵⁰.

⁴⁸ R.G.A.P.S.I., fond 17, op. 128, dosar 472, p. 78–81.

⁴⁹ L.J. Ghibianski, *Problemă mejdunarodno-politiceskogo*, în *Holodnaia voina*, p. 108–109.

⁵⁰ *Ibidem*.

Intenția lui Tito de a trimite trupe la granița dintre Albania și Grecia, la care s-a adăugat declarația lui Dimitrov cu privire la formarea unei federații balcanice care să cuprindă și Grecia, a creat în Occident impresia unui atac concertat al țărilor comuniste la adresa Greciei. Aceasta a determinat reacția negativă a Moscovei care, chiar dacă nu fusese informată de intențiile aliaților săi, era pentru Marea Britanie și SUA responsabilă pentru aceste acțiuni. Din sursele existente – confirmate de considerațiile emise de Stalin la întâlnirea trilaterală de la începutul anului 1948 aflată în cursul unui proces de stabilizare și consolidare a propriei sfere de influență –, Moscova dorea să elimine posibilitatea unor conflicte majore cu Occidentul. Sprijinul indiscutabil pe care sovieticii îl acordau comuniștilor greci, fie direct sau prin intermediul Bulgariei, Iugoslaviei și Albaniei, nu constituia o chestiune atât de gravă încât să determine un conflict între URSS și foștii aliați occidentali. Asistența militară și logistică furnizată de Moscova partidelor și mișcărilor comuniste din zona occidentală era notorie, considerându-se însă că nu pune în pericol echilibrul general de forțe.

Pentru Washington și Londra, Grecia alături de Turcia făceau parte din perimetrul vital de securitate, în cele două capitale discutându-se serios despre o posibilă intervenție militară în Grecia dacă situația o va cere. Acesta cu atât mai mult cu cât acțiunile trupelor guvernamentale împotriva comuniștilor aveau un efect minim, din moment ce trupele comuniste se puteau retrage în orice moment în Albania sau Iugoslavia unde primeau toate cele necesare.

Încă din vara anului 1947, prin intermediul celui de-al doilea secretar al Ambasadei britanice la Washington, D. Maklin, Moscova era la curent cu discuțiile dintre americani și britanici cu privire la trimiterea unui corp expediționar în Grecia, politicienii din cele două țări încercând să anticipeze reacția Moscovei și posibilitatea ca URSS să folosească trupele staționate în Bulgaria⁵¹.

La sfârșitul anului 1947, în cursul luptelor pentru orașul Konița de la granița cu Albania, comuniștii greci au format Guvernul Provizoriu Grec (GPG), sperând că acesta va fi recunoscut imediat de țările comuniste. Iugoslavia era prima dintre țările ce urma să recunoască guvernul comunist grec, scenariul urmând să se desfășoare în liniile clasice; recunoașterea și apoi asistența masivă acordată noului guvern, conflictul urmând să ia proporții ale căror consecințe erau greu de prevăzut. Și ca pentru ca toate temerile occidentalilor să capete consistență, la sfârșitul lui decembrie 1947, conducătorii PCG și GPG s-au adresat, din Iugoslavia, poporului grec prin intermediul noului post de radio „Grecia Liberă”.

Pentru a preîntâmpina recunoașterea noului guvern de către țările comuniste, la începutul anului 1948, Departamentul de Stat al SUA a transmis guvernelor Iugoslaviei, Bulgariei și României o notă prin care le avertiza că o eventuală recunoaștere a GPG va fi considerată drept o încălcare a principiilor Statutului ONU.⁵²

⁵¹ A.S. Anikeev, *Protivostoianie SSSR–SȘA*, p. 118.

⁵² *Ibidem*, p. 119–120.

Este greu de crezut că formarea GPG și popularizarea acestuia prin intermediul Iugoslaviei au fost măsuri în legătură cu care Moscova nu a fost consultată. Printre subiectele abordate la întâlnirea trilaterală acesta nu a figurat, de unde se poate deduce că a fost o acțiune concertată. Spre deosebire de aceasta, intenția de a trimite trupe iugoslave în Albania și declarația lui Dimitrov, chiar dacă nu au fost decât consecința logică a campaniei de sprijinire a comuniștilor greci, au fost măsuri luate în mod independent, Stalin crezând că este pus în fața posibilității unei confruntări militare directe cu SUA și Marea Britanie.

Temerile majore ale lui Stalin erau mai degrabă legate de neîncrederea maladivă pe care acesta o avea față de anturajul său. Orice acțiune a noilor aliați, nesancționată de Moscova, era percepută de Stalin ca fiind potențial periculoasă nu atât prin consecințele imediate, ci mai ales prin faptul că putea crea precedente. Mai întâi de toate, Stalin și ceilalți lideri sovietici doreau să evite ca noile „democrații populare” să acționeze independent iar posibilitatea ca acest lucru să se întâmple era direct proporțională cu legitimitatea și popularitatea regimurilor comuniste din acele țări.

La 10 februarie 1948 a avut loc la Moscova întâlnirea trilaterală sovieto-iugoslavo-bulgară, sovieticii și bulgarii fiind reprezentați la cel mai înalt nivel iar iugoslavii doar de către Kardelj. Situația surselor documentare rezultate în urma întâlnirii trilaterale din februarie 1948 este mult mai complicată. Fiecare dintre participanții la întâlnire au redactat o versiune proprie. Versiunea iugoslavă principală o constituie raportul alcătuit de Djilas la Belgrad având la bază notele luate de acesta în timpul convorbirilor. De consemnat este faptul că raportul Djilas a fost prezentat și în ședința Biroului Politic al C. C. al PCI din 19 februarie 1948. Pe lângă raportul lui Djilas, în arhivele de la Belgrad există și o telegramă cifrată, trimisă de la Moscova de către delegația iugoslavă, în care se relatează despre rezultatul convorbirilor.

Varianța bulgară are la bază notele redactate de către Traiciko Kostov și Vasil Kolarov, cele două versiuni fiind asemănătoare, în ansamblu notele lui Kolarov preluându-le pe cele ale lui Kostov. Dosarul sovietic privitor la întâlnirea din februarie 1948 a fost alcătuit de adjunctul ministrului de externe, Valerian Zorin. Acesta se află depozitat în Arhiva Președintelui Federației Ruse și este încă secret⁵³.

Ideea principală pe care s-a axat critica sovieticilor la adresa liderilor balcanici a fost lipsa coordonării între cele trei țări în acțiunile de politică externă. Parafarea tratatului iugoslavo-bulgar din august 1947, declarația lui Dimitrov cu privire la formarea confederației balcanice și decizia lui Tito de a introduce trupe în Albania au fost caracterizate de Molotov ca fiind „diferende pe linie de partid și de stat” și „lipsă de coordonare” între conducerile sovietică, bulgară și iugoslavă⁵⁴.

⁵³ L.J. Gibianskii, *The soviet bloc*, p. 128.

⁵⁴ *Ibidem*.

Cu scopul de a indica bulgarilor și iugoslavilor ce proceduri trebuie să respecte în chestiunile internaționale, Stalin a relatat celor prezenți o întâmplare cu certe valențe anecotice. Prezenți în acele zile la Moscova, comuniștii polonezi s-au declarat inițial de acord cu ideea federației, dar atunci când li s-a spus că liderii sovietici sunt împotriva ideii au răspuns că și ei sunt împotriva dar au spus că fuseseră de acord doar pentru că au crezut că și Moscova este de acord⁵⁵. La fel și în cazul deciziei lui Tito de a transfera trupe iugoslave în Albania. Maestru în a sesiza și dezvolta ideile sugerate de Stalin, Molotov a afirmat că albanezii au fost de acord cu propunerea iugoslavilor numai pentru că au crezut că măsura este luată de comun acord cu Moscova⁵⁶.

Dimitrov a schițat o pledoarie de apărare afirmând, pe de o parte, că parafarea tratatului nu a însemnat și semnarea sa, iar pe de alta, a cerut clemență lui Stalin, scuzându-și comportamentul prin faptul că „fac greșeli pentru că sunt doar învățăcei în politica externă”⁵⁷. Stalin nu i-a acordat liderului bulgar clemență, replicându-i că se ocupă de politica externă de patruzeci de ani și că în cazul de față nu este vorba despre greșeli, ci despre diferențe de percepție⁵⁸.

În ceea ce privește Albania, Stalin s-a declarat împotriva intrării trupelor iugoslave pe teritoriul acestui stat, afirmând că astfel poate fi provocată o intervenție anglo-americană în Balcani. „Trebuie să construim armata albaneză, trebuie să îi învățăm și apoi, dacă sunt atacați, să lăsăm Parlamentul albanez să ceară ajutor Iugoslaviei”, a arătat Stalin.

Dezbaterea „dosarului albanez” a fost folosită de Stalin pentru a lansa ideea fundamentală a întâlnirii din 10 februarie 1948, *instituționalizarea obligativității consultării prealabile cu Moscova în chestiunile de politică externă*. În acest sens, Stalin a cerut liderilor bulgari și iugoslavi să semneze un protocol vizând consultarea obligatorie între cele trei țări înaintea întreprinderii oricăror demersuri de politică externă⁵⁹.

Întâlnirea de la Moscova a consemnat și abandonarea oficială a gherilelor comuniste din Grecia. Exprimându-și îndoiala cu privire la posibilitatea victoriei gherilelor comuniste, în discuție cu Kardelj, Stalin a afirmat că „anglo-americanii nu vor precupeți nici un efort pentru a menține Grecia în sfera lor de influență” iar singurul obstacol serios pentru ei este faptul că trupele comuniste sunt ajutate de URSS, Bulgaria și Iugoslavia.

Problema federațiilor din Europa Orientală a fost, de asemenea, intens dezbătută la întâlnirea trilaterală. După ce s-a declarat împotriva unei uniuni vamale care să cuprindă alături de Bulgaria și Iugoslavia și România sau Ungaria,

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 130.

Stalin a sugerat un proiect vag de federații zonale. Acestea urmau să grupeze Bulgaria, Iugoslavia și Albania (cu clauza că Belgradul și Sofia să formeze o federație inițială la care urma să fie alipită și Albania), România și Ungaria, precum și Polonia împreună cu Cehoslovacia⁶⁰.

Spre deosebire de bulgari, care nu au avut nimic de obiectat, iugoslavii s-au declarat împotriva formării unei federații cu Bulgaria, insistând în schimb asupra ideii necesității asimilării Albaniei, fără însă a face din aceasta un diferend cu sovieticii.

Formal, critica sovietică a avut în vedere acțiunile de politică externă a celor două țări. Parafarea tratatului bulgaro-iugoslav din august 1947, declarația lui Dimitrov cu privire la confederația Europei Orientale și intenția lui Tito de a introduce în Albania o divizie iugoslavă au fost cele trei capete de acuzare la adresa statelor balcanice.

Ceea ce îi îngrijora pe sovietici, dincolo de posibilitatea ca prin declarațiile sau intențiile lor liderii balcanici să provoace intervenția anglo-americană în Balcani, era independența pe care aceștia o manifestau în problemele de politică externă.

Istoricul rus L. J. Ghibianski afirmă că în planurile de federalizare a Europei Orientale Stalin vedea mai întâi de toate o provocare pentru puterea sa asupra regiunii⁶¹.

Fără a cunoaște cu exactitate rațiunea din care Stalin a insistat asupra necesității federalizării imediate dintre Iugoslavia și Bulgaria, este de presupus că prin calificarea planului de uniune dintre Albania și Iugoslavia ca fiind „inoportun” și „prematur” și accelerarea măsurilor de federalizare a Bulgariei și Iugoslaviei, la care ulterior trebuia să se alăture și Albania, sovieticii au încercat să condiționeze Iugoslavia prin apartenența la un organism controlat în majoritate de interpuși ai Moscovei.

În cele din urmă, fie că era vorba despre declarațiile pripite ale lui Dimitrov sau planurile militare ale lui Tito, ambele delegații balcanice au admis că acționând fără consultarea prealabilă și acordul Moscovei au comis o greșală gravă.

Contrar celor așteptate de sovietici, reacția lui Tito a fost una de respingere a dictatului impus de Stalin. Deținând controlul aproape deplin în Biroul Politic al CC al PCI, la 19 februarie 1948, Tito a reușit să obțină respingerea colectivă a inițiativei sovietice de confederalizare imediată a Bulgariei și Iugoslaviei. Concluziile ședinței BP al CC al PCI din 19 februarie au fost confirmate și la ședința din 1 martie, unde participanții au arătat că insistența cu care sovieticii cereau confederalizarea celor două țări era menită să fie o formă de control „nedorit” asupra Iugoslaviei. Mai mult decât atât, Uniunea Sovietică era învinuită că nu ia în considerare interesele Iugoslaviei și ale altor „democrații populare” și

⁶⁰ *Ibidem*, p. 130–131.

⁶¹ L. J. Ghibianski, *Problemă*, p. 111.

exercită presiuni pentru le impune propriile interese. Ca argument era invocat faptul că de la începutul anului 1948 sovieticii trenează rezolvarea unor probleme importante pentru iugoslavi, cum ar fi furnizarea de armament armatei iugoslave și dezvoltarea relațiilor comerciale dintre cele două țări⁶².

Convinși de faptul că iugoslavii vor ceda presiunilor, sovieticii nu au trecut imediat la represalii, lăsând chiar impresia că vor să reia relațiile normale cu Belgradul. Pentru a dovedi acest lucru, la 4 martie, Kardelj a fost solicitat de ambasadorul sovietic la Belgrad să permită organizarea în capitala iugoslavă a conferinței țărilor dunărene pentru elaborarea unei noi convenții privind circulația de fluviu. Propunerea sovietică a fost acceptată, Convenția privind regimul Dunării fiind semnată la Belgrad la 18 august 1948 de reprezentanții Iugoslaviei, României, Bulgariei, URSS, Republicii Socialiste Sovietice Ucraina, Cehoslovaciei și Ungariei⁶³.

Așteptări similare aveau și celelalte țări de „democrație populară”, în special Bulgaria. La 5 martie, într-o discuție cu Lavrentiev, ministrul iugoslav de externe, S. Simic, își exprima nedumerirea cu privire la declarațiile ministrului bulgar de interne care susținuse în timpul unui banchet dat în cinstea unei delegații iugoslave că „nu mai târziu de un an, va fi format statul unic iugoslavo-bulgar (...) această problemă fiind deja rezolvată de Moscova”⁶⁴.

La 9 martie în relațiile iugoslavo-sovietice a avut loc un nou incident. Solicitați de atașatul comercial sovietic la Belgrad, iugoslavii au refuzat să îi furnizeze datele statistice anuale. Imediat după aceea, la 11 martie, A. Lavrentiev a fost chemat la Moscova pentru clarificări, în următoarele două zile între cele două capitale având loc un intens schimb de telegrame. Astfel atât sovieticii cât și iugoslavii și-au reproșat lipsa condiționalității în relațiile bilaterale, Belgradul cerând insistent Moscovei să concretizeze negocierile în problemele economice. În cele din urmă, după ce lucrurile păruseră că intră în normal, la 18 martie, Tito a fost anunțat de Lavrentiev că guvernul sovietic a decis retragerea specialiștilor civili și militari din Iugoslavia.⁶⁵

Puternic afectați de decizia sovietică, iugoslavii au încercat să aplaneze incidentul promițând „pedepsirea drastică a celor vinovați” pentru a nu afecta interesele economice ale Iugoslaviei prin retragerea specialiștilor sovietici. În acest sens, pe 24 martie 1948, ambasadorul iugoslav la Moscova, V. Popović, i-a solicitat lui Molotov ca guvernul sovietic să revină asupra deciziei. Hotărârea fiind luată de Stalin, Molotov s-a dovedit lipsit de orice putere. Interesant este faptul că în timpul discuției, atunci când a fost întrebat de Popović dacă doar iugoslavii sunt vinovați de situația creată, Molotov a răspuns: „În cazul de față – da”⁶⁶.

⁶² L.J. Ghibianski, *Problemî*, p. 112; idem, *Krizis v sovetsko-iugoslavskih*, p. 130.

⁶³ T.V. Volokitina, G.P. Murașco, *Sovetskii faktor*, p. 558–559.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 599–561.

⁶⁵ L. J.Ghibianski, *Krizis v sovetsko-iugoslavskih*, p. 131.

⁶⁶ T.V. Volokitina, G.P. Murașco, *Sovetskii faktor*, p. 571–572.

„Prietenii” din țările „democrate” au fost și ei imediat transformați în amplificatoare ale poziției sovietice. Ungurii, de altfel specific partidelor comuniste fără susținere internă, s-au dovedit extrem de sensibili la noile comandamente sovietice. La începutul lunii mai, în discuția cu ambasadorul sovietic de la Belgrad, reprezentantul Ungariei Z. Szánto mărturisea, cu o sinceritate demnă de o cauză mai bună, că „până acum am crezut că tot ceea ce făcea Tito era convenit cu Moscova. Altfel nici nu putea să fie judecând după experiența Comitetului Central al partidului comunist din Ungaria (...) iar Iugoslavia parcă intenționează să construiască un socialism specific național”, conchidea reprezentantul Ungariei⁶⁷.

Contrar așteptărilor Moscovei, iugoslavii au continuat procesul de integrare a Albaniei. De data aceasta, dând curs sugestiilor lui Stalin ca procesul să pară natural, inițiativa a fost cedată albanezilor. Plenara CC al PCA de la sfârșitul lunii februarie–începutul lunii martie 1948, a reiterat ideea „aproprierii” de Iugoslavia și a consemnat victoria în PCA a liniei Dxoxe–Hodja.

Cu toate acestea, contrar impresiei de docilitate pe care o afișau în relațiile cu iugoslavii, albanezii au arătat în timpul plenarei că procesul era continuat atâta vreme cât se afla sub patronajul lui Stalin și al URSS.

În cuvântarea ținută în fața plenarei la 15 martie 1948, patronul organelor de represiune albaneze, Çoci Dxoxe, a lansat o serie de remarci critice la adresa iugoslavilor, ce-i drept voalate, „să spunem că Tito este secretarul general al partidului nostru iar noi doi (Çoci Dxoxe și Enver Hodja) doar doi secretari, trebuie să vedem mai întâi dacă este așa”. În privința formei pe care trebuia să o ia viitorul stat, Dxoxe a fost deosebit de categoric, arătând delegaților, inclusiv invitaților din Iugoslavia, că decizia aparține Moscovei și nu Belgradului. „În ceea ce privește forma uniunii, arăta Dxoxe, fie ea federativă sau de altă natură, este o altă problemă. Este o problemă pe care trebuie să o rezolve Stalin pentru tot lagărul antiimperialist. Noi nu putem hotărâ singuri, noi putem doar să propunem, pentru că aceasta este o problemă comună pentru toate popoarele, pentru Bulgaria, România și Iugoslavia, pentru Comitetul Central al Partidului Comunist Iugoslav”.⁶⁸

Cu toate că, potrivit surselor disponibile, albanezii nu au știut despre întâlnirea trilaterală de la Moscova, schimbarea de atitudine a Moscovei a fost percepută și la Tirana, abilul Dxoxe începând să se distanțeze de iugoslavi, fără să intre în conflict deschis cu Tito.

La sfârșitul lunii februarie 1948, iugoslavii i-au determinat pe albanezi să propună Moscovei introducerea unei divizii iugoslave în Korcha și „unirea” ulterioară cu Iugoslavia. La o lună după această „inițiativă”, albanezii au lansat un plan de unificare a armatei albaneze cu cea iugoslavă. Evident, pentru a nu genera

⁶⁷ *Ibidem*, p. 579–581.

⁶⁸ R.G.A.P.S.I., fond 575, op 1, dosar 41, p. 74–76.

noi tensiuni, planul a fost trimis și Moscovei. În materialul citat se arăta că «armata noastră trebuie să se dezvolte și să se perfecționeze în strânsă legătură cu armata iugoslavă, mergând hotărât pe drumul unificării. Armata albaneză constituie parte integrantă din frontul sudic în perspectiva uniunii albanezo-iugoslave».⁶⁹

După o perioadă de aparentă acalmie în relațiile sovieto-iugoslave, perioadă în care Tito a încercat să îi asigure pe sovietici de bunele sale intenții și să înlăture diferendele apărute, la sfârșitul lunii martie procesul a devenit ireversibil. La 27 martie, în scrisoarea adresată de Stalin și Molotov din partea CC al PCS(b) lui Tito și CC al PCI, liderii iugoslavi erau învinuiți că duc o politică antisovietică, de oportunism și revizuire a marxism-leninismului. Pentru a face față presiunilor sovietice și pentru a preîntâmpina subminarea din interior a poziției sale, Tito a convocat între 12 și 13 aprilie 1948 plenara CC al PCI în care s-a dezbătut scrisoarea trimisă de Stalin și Molotov. Controlând eficient toate pozițiile cheie din partid, Tito a determinat plenara să hotărască trimiterea unei telegrame de răspuns ferme în care învinuirile aduse de sovietici să fie respinse și nicidecum asumate. Credincioși exemplului sovietic și în polemici, scrisoarea iugoslavilor era trimisă în numele CC al PCI și semnată de Tito și Kardelj. Drept urmare, la 4 și 22 mai, sovieticii înăspresc tonul, imputând iugoslavilor renunțarea la marxism-leninism, turnura către naționalism, buharinismul și chiar troțkismul. Diferendul se transformase în conflict.

Pentru prima oară confruntat cu împotrivirea fățișă a unui partid comunist european, Stalin decide să-l înlăture pe Tito. În fapt, înlăturarea lui Tito, după cea a lui Troțki, a fost pentru Stalin o adevărată obsesie, pe care a încercat să și-o satisfacă până la moartea sa survenită în martie 1953.

Paleta metodelor și mijloacelor folosite de Stalin pentru înlăturarea lui Tito a fost foarte bogată. Inițial, convinși că nu are un sprijin atât de puternic în structurile de putere ale partidului, sovieticii au încercat să stimuleze opoziția antititoistă din interiorul PCI. Speranțele lor erau legate de S. Juiovic, membru al BP la CC al PCI, aflat în permanentă legătură cu ei. Momentul ales pentru debarcarea lui Tito a fost plenara din 12–13 aprilie 1948. Nesușinit de niciunul dintre apropiații lui Tito, Juiovic a fost exclus din partid imediat după cuvântarea sa, iar în mai 1948 a fost arestat. Situația creată i-a dat lui Tito prilejul să înlăture un alt membru „nesigur” din anturajului său, A. Hebrang. În vara anului 1948 Hebrang a fost marginalizat dar, odată devenit obiect al unei dispute diplomatice cu sovieticii, acesta nu a fost arestat ci doar „neutralizat”.⁷⁰

După eșecul încercărilor de stimulare a opoziție interne, a debutat una dintre cele mai mari și mai ineficiente campanii de discreditare din istoria postbelică. Prima instituție anexată la efortul propagandistic sovietic a fost Kominformul. Încă

⁶⁹ Ibidem, p. 82–83.

⁷⁰ L.J. Ghibianski, *Krizis*, p. 131.

de la 27 martie, prima scrisoare trimisă de sovietici PCI, a fost trimisă și în celelalte capitale comuniste, partidele locale raliindu-se imediat poziției sovietice. La începutul lunii mai, Stalin și Molotov au propus organizarea unei consfătuiri a Kominformului în prima decadă a lunii iunie, unde urma să fie discutată situația creată de poziția conducerii iugoslave. Convinși de inutilitatea unui astfel de demers, iugoslavii au declinat la 17 mai oferta sosită de la Moscova, cerând în schimb lui Stalin să trimită un reprezentant al PCS(b) la Belgrad pentru clarificarea diferendelor⁷¹.

Drept răspuns, Stalin a urgentat organizarea unei consfătuiri a Kominformului care să consfințească ostracizarea Iugoslaviei. Consfătuirea în cauză avea să se țină în România între 19–23 iunie 1948, Bucureștiul fiind ales ca centru al propagandei antititoiste, după părăsirea Belgradului de către redacția revistei Kominformului.

Înainte de consfătuirea Kominformului de la București, ca reacție la fronda iugoslavilor, liderii sovietici au hotărât aducerea partidelor comuniste din Europa Orientală la un numitor comun. În acest sens, în cursul lunii iunie, Departamentul de Politică Externă de pe lângă CC al PCUS a elaborat o serie de materiale destinate liderilor comuniști din Europa Orientală prin care le erau sugerate „învățămintele” pe care trebuiau să le tragă din „greșelile” PCI. În ansamblu materialele erau asemănătoare, tuturor partidelor comuniste imputându-li-se pregătirea politico-teoretică deficitară, lipsa criticii și autocriticii ca metodă de conducere a partidelor, inexistența unei strategii rurale care să facă diferența între țărâniea săracă, cea mijlocie și „culaci”, tendințe socialiste și naționaliste, precum și supraestimarea propriilor succese și subestimarea „greșelilor”. În materialele citate există totuși diferențe de nuanță care permit o clasificare a activității partidelor comuniste în funcție de docilitatea pe care o manifestau în relația cu Moscova.

Partidul comunist maghiar era învinuit de revizionism „sub pretextul dezvotării și adaptării marxismului la condițiile locale”, chiar dacă era recunoscută operativitatea cu care PMU se adresa Moscovei pentru rezolvarea problemelor controversate. În ceea ce privește relațiile cu Uniunea Sovietică, planificatorii politici din CC al PCS(b) semnalau că „liderii comuniști maghiari, dorind să dovedească poporului că sunt adevărați reprezentanți ai intereselor naționale, și de asemenea temându-se să nu fie considerați «partid rusesc» sau «agentură a Moscovei», continuă să ignore și să subestimeze importanța propagării imaginii Uniunii Sovietice”⁷². Aceleași tendințe erau imputate atât partidului comunist din Polonia cât și celui din Cehoslovacia, progrese importante în această direcție fiind constatate de cei din DPE al CC al PCS(b) în activitatea partidelor comuniste din România și Bulgaria⁷³.

⁷¹ Ibidem

⁷² T.V. Volokitina, G.P. Muraško, *Sovetskii faktor*, p. 589–599.

⁷³ Ibidem, p. 605–608. Materialul privind indicațiile pentru PMB (c) nu este publicat în culegerea indicată, citarea făcându-se conform copiei documentului aflat în custodia R.G.A.P.S.I., fond 575, op. 1, dosar. 50, p. 1–7.

Tendința partidelor comuniste din Europa Orientală de a-și mări rapid numărul membrilor era considerată ca fiind „periculoasă” de către analiștii sovietici. Prin primirea în partid a foștilor membrii ai partidelor socialiste tradiționale sau ai partidelor „reacționare”, potrivit sovieticilor, apărea pericolul „dizolvării în mase” a partidelor comuniste, acestea pierzându-și specificul de „detașament conducător al proletariatului”. Cele afirmate mai sus făceau implicit referire la planurile liderilor iugoslavi de a integra partidul comunist și partidele satelit într-un front popular comun în vederea asigurării unui suport social solid.

Dată fiind situația sa specială, de o atenție deosebită s-a bucurat Partidul Comunist Cehoslovac. Comuniștii din Cehoslovacia erau învinuiți că „nutresc iluzii cu privire la rolul și însemnătatea formelor parlamentare de luptă (...) ceea ce duce la transformarea partidului într-o mașină de luptă parlamentară pentru obținerea victoriei PCC la urne”⁷⁴.

Dorința politicianilor de la Praga, inclusiv a comuniștilor, de a constitui un stat slav al cehilor și slovacilor acum era caracterizată de sovietici ca fiind o certă tendință către naționalism. Conștienți de pericolul reprezentat de conflictul cehoslovaco-maghiar, atât Praga cât și Budapesta erau învinuite de naționalism. Praga pentru că dorea strămutarea maghiarilor din Cehoslovacia, Budapesta pentru că a condiționat îmbunătățirea relațiilor dintre cele două țări de acordarea unor drepturi fundamentale minorității maghiare din Cehoslovacia.

În fond, seria materialelor destinate partidelor comuniste din Europa Orientală era un semnal dat liderilor locali că era socialismului acordat la condițiile locale se terminase.

Rupturii sovieto-iugoslave i-a urmat un proces de uniformizare dură a regimurilor din Europa Orientală. Reformarea societăților în cauză după modelul sovietic a fost urmată de un nou val de epurări în interiorul partidelor comuniste, de această dată. Asemeni „marilor epurări” din Uniunea Sovietică, cei vizați erau „titoiști”, fapt ce a reprezentat pentru liderii de moment ai partidelor o bună ocazie să își înlăture oponentii.

Politica sovietică se modifica din nou în funcție de interesele și percepțiile lui Stalin. Situația avea să se schimbe în curând și în Partidul Comunist Albanez. Folosindu-se de conflictul sovieto-iugoslav, Hodja a sesizat momentul prielnic pentru înlăturarea oponentului său Dxoze. Deși încercase în ultimul moment o distanțare prudentă de linia iugoslavă, Dxoze se identificase cu politica din perioada anterioară.

Schimbarea de atitudine a Moscovei față de Iugoslavia a venit pe fondul unor tensiuni anterioare dintre albanezi și iugoslavi. Extrem de abil, Hodja a înțeles că printr-o singură manevră își poate întări considerabil puterea în partid. La presiunile Moscovei, în septembrie 1948, Hodja a convocat plenara CC al PCA,

⁷⁴ *Ibidem*, p. 608–618.

unde politica proiugoslavă, reconfirmată la plenara anterioară, a fost etichetată drept «colonială, antisovietică, antibolșevică și criminală». Așa cum era de așteptat, «grupul Dxoxe» a fost decretat drept principalul partizan al «clicii lui Tito» din interiorul PCA. Paralel cu acesta, activitatea sa ca ministru de interne și șef al organelor de represiune a fost extrem de dur criticată⁷⁵.

Peste tot în Albania au fost organizate adunări ale activului de partid unde politica iugoslavă a fost condamnată și cu aceasta și activitatea lui Dxoxe ca membru al BP al CC al PCA și ministru de interne. Sub impactul evenimentelor, Hodja a orientat partidul către sovietici, l-a înlăturat pe cel mai periculos oponent, devenind astfel liderul incontestabil al partidului, confirmat acum și de înscrierea totală a Albaniei în sistemul sovietic.

CONCLUZII

În doar trei ani de la încheierea celui de-al doilea război mondial, politica sovietică în Europa Orientală a cunoscut câteva turnuri majore. În primii doi ani postbelici, în virtutea unei viziuni strategice, politica sovietică a pus accentul pe ideea panslavismului, în paralel partidelor locale dându-li-se impresia că pot adapta comunismul la condițiile locale.

Credința liderilor comuniști locali că instaurarea socialismului în țările lor se putea face fără război civil și în conformitate cu condițiile locale nu era dovada unei miopii politice, ci rezultatul ideilor induse de Stalin în primii ani postbelici, în discuțiile cu Gomulka, Dimitrov și alții. Acesta acredita ideea că existența URSS și a Armatei Roșii fac posibilă instaurarea socialismului fără vărsare de sânge. Liderii bulgari, extrem de sensibili la mesajele Moscovei, erau printre cei mai fervenți susținători ai acestei idei. „Existența unui asemenea stat socialist ca Uniunea Sovietică – arăta Dimitrov la conferința comitetului de partid din Sofia în februarie 1946 – și reformele democratice istorice de la sfârșitul războiului pun în fața țărilor noastre problema construirii socialismului nu prin intermediul luptei dintre clasa muncitoare și celelalte forțe de producție ale societății pentru socialism, ci dimpotrivă, prin colaborarea dintre clasa muncitoare și țărănime, meseriași, intelectualitatea progresivă și celelalte straturi înaintate ale poporului (...) comuniștii, sprijinindu-se pe popor, nu vor construi noua societate socialistă prin luptă împotriva țărănimii (...), ci, împreună cu aceasta, asemeni unui proces istoric al întregului popor (...), acest drum poate să apară ca fiind unul mai lent decât «ia arma, dăi în stânga, dăi în dreapta și instaurează-ți propria dictatură»”⁷⁶.

Într-un articol publicat în oficiosul Partidului Muncitoresc Bulgar (c) chiar la începutul anului 1947, T. Cervenkov exprima aceeași idee în termeni mult mai

⁷⁵ *Ibidem*, p. 623–636.

⁷⁶ R.G.A.P.S.I., fond 575, op. 1, dosar 50, p. 1.

clari: „în realitate, arăta Cervenkov, a fost confirmată previziunea clasicilor marxismului, potrivit căroră există posibilitatea unei altfel de tranziții la socialism, nu prin revoluție proletară și puterea sovietelor ci prin dezvoltare graduală, în condițiile puterii populare”⁷⁷.

Nu numai bulgarii susțineau necesitatea unei variante autohtone de socialism. Polonezii, cehoslovacii și ungurii, convinși că „socialismul local” are girul Moscovei, au făcut din acesta o modalitate de legitimare și de obținere a unui suport intern real. Cu toate acestea, dintre toate partidele comuniste, o reală autonomie în politica internă și externă manifestau numai iugoslavii. Treptat autonomia de acțiune i-a adus în conflict cu interesele Moscovei.

Independența de care dăduseră dovadă iugoslavii în politica lor externă l-au condus pe Stalin la concluzia că un incident asemănător poate fi evitat pe viitor numai prin instaurarea unui control total asupra partidelor oriental-europene. De fapt, comuniștii iugoslavi erau numai excepția care confirmă regula. Veniți la putere prin forțe proprii, fără ajutorul armatelor sovietice, comuniștii lui Tito nu numai că au aplicat rapid modelul sovietic de dezvoltare, dar au adoptat, la fel de rapid, un comportament similar în relațiile internaționale iar liderii au imitat fidel nomenclatura sovietică în relația cu propriile partide. Atât Stalin cât și Tito se temeau că puterea excesivă a unuia dintre ei înseamnă un deficit de putere pentru celălalt, atât în politica internă cât și în cea externă. Poate mai mult decât în orice situație, relațiile dintre cei doi lideri se înscriu în schema de analiză troțkistă. Pentru justificarea violenței din politica internă – anihilarea oricărei personalități cu pretenții de lideri și politica externă expansionistă –, atât Stalin, cât și Tito au folosit fragmente din marxism și leninism ca expediente pentru prezervarea puterii personale.

Mandat de Stalin să fie replica sa balcanică, în virtutea certelor calități de care a dat dovadă în timpul războiului, Tito și-a luat rolul în serios. Susținut de un partid care reproducea, în fapt, organizația de partizani ce acționase în timpul războiului, Tito a depășit curând, poate cu excepția lui Dimitrov, nivelul de dezvoltare politică specifică interpușilor Moscovei. Neliniștit de imprevizibilitatea și aplombul său, folosindu-se de pretextele oferite de incidentele legate de federația balcanică și Albania, Stalin a hotărât readucerea lui Tito la același nivel cu ceilalți lideri comuniști. Prestigiul considerabil de care se bucura Tito în mișcarea comunistă europeană și legitimitatea internă reală au făcut ca liderul iugoslav să refuze înregimentarea impusă de Moscova. Ruptura a devenit astfel inevitabilă. Conflictul sovieto-iugoslav reprezintă prima criză majoră a sistemului socialist. Totodată, ruptura survenită între cei doi lideri se înscrie în logica internă a evoluției sistemului socialist emergent a cărui coeziune avea drept premisă existența unui singur centru de putere și unitatea decizională indivizibilă. Pe lângă acestea,

⁷⁷ Ibidem.

ruptura sovieto-iugoslavă și mai târziu acelea dintre URSS, pe de o parte, Albania și China pe de altă parte, nu puteau cunoaște un asemenea tip de dezvoltare decât în interiorul sistemului comunist-totalitarist unde interesele geopolitice sunt codificate în formule leninist-staliniste și sunt promovate sub forma „legităților istorice”, fapt ce înlătură de la început posibilitatea unui compromis.

Admitem că folosirea sintagmei „sistemul socialist” poate părea forțată. În condițiile inexistenței unor instituții comune care să reunească statele din Europa Orientală și nu numai partidele comuniste, aducerea în discuție a „sistemului socialist” necesită explicații suplimentare. Se poate afirma că, în liniile sale fundamentale, sistemul socialist exista la aceea dată, acesta fiind consolidat și definitivat în urma crizei iugoslave. Controlul strict pe care sovieticii îl exercitau asupra țărilor Europei Orientale prin comisiile aliate de control care funcționaseră până atunci, reprezentanții PCS(b), rețeaua de consilieri, Biroul Informativ și în ultimă instanță prin intermediul trupelor staționate în majoritatea statelor zonei a dus la formarea unui sistem colectiv, în sensul în care statele de aici erau în totalitate conectate la Uniunea Sovietică. Formarea unui cadru instituțional general nu a fost decât o chestiune formală, sistemul de putere care dădea substanța acestuia fiind „forțată” în primii ani postbelici.

În trăsăturile sale fundamentale, „comunitatea socialistă” a rămas neschimbată până la desființarea sa în cursul anului 1989. De la sfârșitul celui de-al doilea război mondial și până în 1989, „lagărul socialist” a reprezentat o formă complexă de menținere și extindere a influenței politice și militare a URSS în Europa și în lume. Fără îndoială, relația dintre elitele comuniste locale și liderii sovietici a fost una bivalentă. Partidele comuniste locale asigurau o bună reprezentare a intereselor Moscovei în zonă iar sovieticii au oferit sprijinul indispensabil care a permis regimurilor comuniste să vină și să se mențină la putere. În cazurile în care relația nu a fost bivalentă, unde nu au existat interese vitale comune, posibilitatea apariției unui conflict a fost mult mai mare. Conflictele dintre Uniunea Sovietică, Iugoslavia, Albania și China demonstrează acest lucru.

Din punctul nostru de vedere, criza iugoslavă este de departe cea mai importantă, reprezentând un caz clasic de joc cu sumă zero. Conflictul de interese care l-a opus pe Tito lui Stalin și criza din relațiile celor două țări a generat procese formative pentru sistemul comunist european. Sub presiunea provocării iugoslave, Stalin a decis urgentarea formării instituțiilor comune și a stabilit reguli stricte, pe care liderii locali erau nevoiți să le respecte în activitatea lor. Pe scurt, a imprimat sistemului socialist trăsăturile sale clasice. În același timp, prin accentuarea trăsăturilor represive, subordonarea completă a partidelor comuniste și anihilarea dreptului la interese proprii pentru țările în cauză, Stalin a asigurat condițiile viitoarelor crize din relațiile dintre URSS și țările socialiste.

De aceea nu putem fi de acord, în totalitate, cu opinia istoricului Mark Kramer care, atunci când folosește termenul „criză”, are în vedere numai crizele

internaționale. Chiar dacă în analiza problemelor în cauză se amintește și de crizele interne din țările Europei Orientale, acestea sunt relevante pentru demersul autorului numai când crizele interne au degenerat în crize internaționale.

O situație internațională conflictuală este definită drept „criză internațională” de către autor numai dacă îndeplinește următoarele criterii:

1. Liderii URSS văd în criza internă a unui stat un pericol iminent la adresa intereselor vitale ale URSS în Europa Orientală;
2. Eforturile URSS de înlăturare a pericolului cresc posibilitatea izbucnirii unui conflict armat;
3. Liderii URSS nu au timpul necesar să stabilească dacă pot depăși criza și în ce fel o pot face⁷⁸.

Cu siguranță definiția lui Mark Kramer implică și o opțiune ideologică, în sensul în care, conflictul intern reprezintă, de fapt, reacția societăților și a unei părți din elita politică a țării date la instaurarea sau reconfirmarea socialismului de tip sovietic și nu este un conflict de tip interstatal, împotriva Uniunii Sovietice.

Conflictul sovieto-iugoslav nu a reprezentat o reacție a liderilor de la Belgrad la instaurarea stalinismului în Iugoslavia, ci a fost o încercare de limitare a puterii personale a lui Stalin asupra Iugoslaviei și a PCI. Este cert însă că atitudinea lui Tito și acțiunile sale au fost percepute de către liderii sovietici ca un pericol la adresa intereselor URSS în zonă. Pericolul era de fapt dublu, atât la adresa intereselor strategice sovietice, cât și la adresa puterii personale și prestigiului personal de care Stalin se bucura în ochii liderilor locali.

Frona iugoslavilor i-a surprins în totalitate pe liderii sovietici, inițial Moscova considerând conflictul cu Belgradul doar o sincopă în demersul mai larg de subordonare totală a Europei Orientale.

Convins că deține în continuare controlul asupra partidului comunist iugoslav, Stalin a mizat, într-o primă fază, pe apariția unui curent de opoziție chiar în anturajul imediat al liderului iugoslav. Încercarea lui S. Juiovic, instrumentat de sovietici, de a-l debarca pe Tito în timpul plenarei CC al PCI din 12–13 aprilie 1948 s-a dovedit însă un eșec, conducătorii partidului coalizându-se în jurul secretarului general. Mai mult decât atât, incidentul a fost folosit de Tito pentru a-și întări controlul asupra partidului, în primăvara anului 1948, atât Juiovic, cât și Hebrang fiind înlăturați.

După eșecul metodelor legale, Stalin a început să subsidieze formarea unei structuri paralele de conducere a PCI care, beneficiind de susținerea sovieticilor și a celorlalte partide comuniste din Balcani, să reușească să trimită în Comitetul Central al PCI cât mai mulți delegați locali de orientare prosovietică.

⁷⁸ Mark Kramer, *Krizisâ v otnošeniah SSSR so stranami Vostocnoi Evropâ 1948–1981: ispolzovanie novâh dannâh în Holodnaia Voina, Novâie podhodâ, Novâie dokumentâ*, Moscova 1995, p. 127–150.

În toamna anului 1948, după ce Congresul al V-lea al PCI a hotărât ca în fiecare republică să fie formate comitete centrale locale, sovieticii au încercat să dubleze, prin structuri ilegale, conducerile oficiale locale ale partidului, folosind în acest scop rețelele informative care acționau în Bulgaria, România, Ungaria și Albania. Asemeni perioadei interbelice, PCS(b) și guvernul sovietic nu se implicau direct, acționând prin interpuși, de data aceasta locul Cominternului fiind luat de Kominform⁷⁹.

Pe lângă eforturile subversive, PCS(b) și celelalte partide comuniste din Europa Orientală au demarat o grandioasă campanie propagandistică având drept scop discreditarea lui Tito și izolarea Iugoslaviei. Kominformul a devenit centrul nervos al extraordinarului efort propagandistic. Odată cu mutarea sediului său la București, Kominformul a devenit o instituție dedicată, aproape exclusiv, campaniei antititoiste, mai mult de jumătate din materialele publicate în ziarul „Pentru Pace Trainică! Pentru Democrație Populară!” fiind dedicată temelor iugoslave⁸⁰.

În paralel, s-a încercat articularea unei mișcări antititoiste viabile în România și Bulgaria cu scopul exercitării unei presiuni continue asupra Iugoslaviei. Pe fondul isteriei antititoiste de la Moscova, docilul partid comunist din România a fost transformat în model al ortodoxiei politice ce trebuia impus tuturor partidelor comuniste din Europa Orientală.

Pe lângă acestea, este evident faptul că liderii sovietici au exploatat abil complexele comuniștilor români, membrii unui partid neslav, dintr-o țară care fusese primul aliat european al Germaniei naziste, ceea ce i-a făcut pe aceștia să abordeze cu toată energia „sarcina de partid”.

Încercările sovieticilor de a organiza o rezistență antititoistă reală au dat greș. La începutul anilor '50, potrivit unor mărturii iugoslave, Moscova lua din ce în ce mai serios în calcul varianta intervenției armate. La sfârșitul lui ianuarie 1950, într-o discuție cu ambasadorul american de la Belgrad, G. Allan, Tito i-a comunicat acestuia faptul că se constată o intensificare a acțiunilor diversioniste de pe teritoriul Iugoslaviei, „țările Kominformului” stând la originea încercărilor de destabilizare a țării. Conform unor date occidentale, în toamna 1950–primăvara 1951, URSS plănuia invazia Iugoslaviei de pe teritoriul Ungariei⁸¹.

⁷⁹ T.V. Volokitina, G.P. Muraško, *Sovetskii faktor*, p. 623–624. Din partea Cancelariei Secretariatului Tehnic al Kominformului, L. Baranov și I. Chișinevski au fost numiți responsabili cu organizarea rețelelor ilegale din Iugoslavia.

⁸⁰ Vezi mai pe larg G.M. Adibekov, *Popitka kominternizații Kominforma v 1950 g. Po novim arhivnim materialam*, în „Novaia i Noveișia Istoria”, 1994, nr. 4–5; G.M. Adibekov, *Kominform i poslevoennaia Evropa*, Moscova, 1994; L. J. Ghibianski, *Kak vznik Kominform. Po novim arhivnim materialam*, în „Novaia i Noveișia Istoria”, 1993, nr. 4, p. 131–152; *The Kominform. Minutes of the three conferences 1947/1948/1949*. Fondazione Giangiacomo Feltrineli, Annale, Anno Trentesimo, Milano 1994.

⁸¹ A.S. Anikeev, *Protivostoianie SSSR-SȘA*, p. 142.

Potrivit unor alte mărturii, în 1957 mareșalul G. Jukov a confirmat, într-o discuție cu Tito, că în 1951 URSS, împreună cu Ungaria și România, ar fi plănuț invazia Iugoslaviei, cei doi sateliți urmând să primească o serie de compensații teritoriale pe seama vecinului lor⁸².

Planurile sovietice de invadare a Iugoslaviei de la începutul anilor '50 se înscriu, cu atât mai mult, în succesiunea logică a evenimentelor din politica externă sovietică a vremii. Este dovedit faptul că intervalul 1949–1953 a adus cu sine radicalizarea politicii externe sovietice și înăsprirea regimului politic intern. Congresul al XIX-lea al PCS(b) din 1952 a impus o serie de schimbări organizatorice, atât în partid, cât și în aparatul de stat, în URSS constatându-se o revenire la însemnele și practicile specifice Rusiei imperiale. În discursul rostit de Stalin, delegații la congres au fost chemați să se pregătească pentru confruntarea finală cu capitalismul. Câteva luni mai târziu, în Cehoslovacia, la o consfătuire comună a tuturor miniștrilor apărării și a șefilor serviciilor speciale din „lagărul comunist”, reprezentanții sovietici au dat semnalul pregătirii armatelor și aparatelor de represiune în vederea conflictului cu „imperialismul anglo-american”⁸³. În aceste condiții, o Iugoslavie aflată sub controlul taberei adverse ar fi fost de netolerat pentru Uniunea Sovietică și aliații săi, situația fiind similară cu cea a Berlinului de Vest.

Este revelatoare remarca făcută de Stalin la 28 ianuarie 1945, la o întâlnire cu liderii iugoslavi și bulgari, discuția fiind consemnată de Ghirghi Dimitrov (pe atunci conducător al Departamentului Informației Internaționale de pe lângă CC al PCS(b)). Chiar dacă, în mod curent, Stalin vedea conflictul cu Occidentul din perspectiva unei noi confruntări cu o Germanie refăcută, în timpul discuției liderul sovietic a pus accentul pe conflictul cu aliații occidentali. „Criza capitalismului s-a manifestat prin scindarea capitaliștilor în două fracțiuni – una fascistă și o alta – democratică. A avut loc alianța dintre noi și fracțiunea democratică a capitalismului, pentru că ultima nu era interesată să permită stăpânirea absolută a lui Hitler a cărui domnie brutală ar fi determinat clasa muncitoare să răstoarne capitalismul. Suntem acum cu o fracțiune împotriva alteia dar în viitor ne vom lupta și împotriva acestei fracțiuni a capitaliștilor”.

Fie că ne referim la mărturia lui M. Djilas, căruia Stalin îi spunea, în aprilie 1945, că un nou război poate izbucni peste 15–20 de ani, sau la acea remarcă a sa din timpul discuțiilor cu conducătorii bulgari din iunie 1946, unde prevedea un nou război peste 10–15 ani, este clar că Stalin era marcat de inevitabilitatea unui nou conflict, iar în acest context, formarea unui bloc politico-militar coerent, fără fisuri, era un pas important pentru pregătirea viitoarei înfruntări militare⁸⁴.

⁸² Vezi mai pe larg B. Heuser, *Western „Containment” policies in the cold war: The Yugoslave case, 1948–1953*, London-New York, 1989, p. 45–46.

⁸³ Vezi mai pe larg R. Pihioia, *Soțialno-politiceskoe razvitiie I borba za vlasti v poslevoennom Sovetskom Soiuze: 1945–1953*, în „Mejdunarodnii Istoriceskii Jurnal”, 1999, nr. 6.

⁸⁴ Mai pe larg în L.J. Ghibianski, *SSSR, Vostocinaia Evropa I formirovanie sovetского obșestva*, în „Mejdunarodnii Istoriceskii Jurnal”, 2000, nr. 7. De asemenea Djilas M., *Convorbiri cu Stalin*, Cluj-Napoca 1992.

Nici una dintre modalitățile posibile de înlăturare a lui Tito nu a fost neglijată de Stalin. Potrivit unor documente provenind din arhiva NKVD, la începutul anului 1953 Stalin a ordonat asasinarea lui Tito. În acest scop urma să fie folosit Iosif Romual Grigulevič, alias „Max”, un agent sovietic implicat și în asasinarea lui Troțki. Moartea lui Stalin în martie 1953 a determinat stoparea operațiunii, însă este cert că pregătirile fuseseră demarate, Grigulevič scriind deja soției sale o scrisoare de adio prin care absolvea guvernul sovietic de orice implicare în cazul în care atentatul eșuă⁸⁵.

Așa cum afirmam mai sus, criza sovieto-iugoslavă reprezintă un moment crucial în evoluția „lagărului comunist” prin efectele formatoare pe care le-a avut asupra politicii sovietice în Europa Orientală. Modalitățile în care sovieticii au reacționat la provocarea lui Tito vor constitui mai târziu o parte esențială din moștenirea pe care Stalin a lăsat-o liderilor sovietici. Din 1953 până în 1992, liderii sovietici aveau să reacționeze la crizele din interiorul „comunității socialiste” cu mijloacele și metodele verificate în timpul crizei iugoslave. Politica externă a fost de departe cel mai conservativ domeniu din sistemul sovietic, moștenirea stalinistă fiind preluată, valorificată și relegitimată în întregime de către liderii sovietici ce i-au urmat acestuia la conducerea statului.

Chiar dacă nu a fost pusă în practică în cazul iugoslav, intervenția militară a reprezentat pentru Stalin una dintre modalitățile de rezolvare a conflictului și a fost luată în calcul ca atare. Faptul că Stalin nu a apelat la intervenția militară este o chestiune care ține de greșelile tactice ale sovieticilor. Cum s-a arătat anterior, Stalin a crezut că poate regla „incidentul” prin instrumentarea unei lovituri de palat care să plece chiar din interiorul Biroului Politic iugoslav. Odată eșuată prima încercare, s-a crezut că izolarea Iugoslaviei și discreditarea lui Tito poate determina reacția structurilor medii de partid care, folosindu-se de relativa democratizare din aparatele republicane de partid, vor putea să-și delege reprezentanții la Centru și în acest mod să determine debarcarea lui Tito. La începutul anilor '50, intervenția militară împotriva Iugoslaviei, în alt context decât cel al unui război mondial, ar fi fost prea riscantă pentru Uniunea Sovietică, soluția pierzându-și astfel oportunitatea. La acel moment, statutul de nealiniat al Belgradului se bucura de o recunoaștere internațională și de susținerea Occidentului iar Stalin prefera să nu își asume riscuri majore în politica externă, riscuri care ar fi putut pune în pericol integritatea imperiului format după cel de-al doilea război mondial.

Chiar dacă a existat o strategie anterioară sau a luat formele clasice sub presiunea circumstanțelor de moment, „lagărul comunist” a fost încă de la început o entitate diformă, măcinată de conflictele latente dintre statele satelit. Perioada de relativă liniște din intervalul 1945–1953 s-a datorat exclusiv autorității

⁸⁵ D.A. Volkogonov, *Stalin's Plan to Assassinate Tito*, în „Cold War International History Project Bulletin”, 1998, nr.10, p. 137.

extraordinare de care se bucura Stalin în raporturile cu liderii locali și controlului deosebit de dur pe care URSS l-a exercitat asupra țărilor în cauză. Cu toate acestea, dominația sovietică nu a făcut decât să stabilească un consens minim între participanți, fără să creeze o solidaritate veritabilă între țările componente. Pe tot parcursul existenței sale, URSS a avut o acțiune dublă în interiorul sistemului, aceea de mediator și pacificator prin forță.

Prin reacțiile sale, modul în care a fost administrat, s-a dezvoltat și s-a destrămat, „lagărul comunist” a păstrat cu fidelitate caracteristicile specifice unui imperiu și nu unei alianțe.

CRISIS AND TENSION MANAGEMENT IN THE “SOVIET BLOC”. 1944–1948

Abstract

Whether there was a pre-existent strategy or this strategy took over the classical forms under the pressure of the circumstances of the time, the “comunist camp” was from the very beginning an unnatural entity, undermined by latent conflicts among the satellite states. The relatively calm period between 1945–1953 was due exclusively to the extraordinary authority enjoyed by Stalin in the eyes of the local leaders and to the stern control exerted by the USSR on the respective countries.

However, the Soviet domination only managed to establish a minimal consensus among the participants. It failed to create a genuine solidarity among the countries. Throughout its existence, the USSR acted both as a mediator and as a piecemaker by force.

The development and the fall of the “communist camp” points to the fact that the it was an empire rather than an alliance in classic means of word.

SOCIETATE ȘI BISERICĂ – STUDII DOCUMENTARE

CONTRIBUȚIA CLERULUI ORTODOX DIN PRINCIPATELE ROMÂNE LA AFIRMAREA LIMBII NAȚIONALE (1774–1848)

ANGELA COLIN

Rolul esențial al bisericii ortodoxe în devenirea istorică a poporului român a fost demonstrat de mulți istorici din trecut sau din prezent. Rămâne un fapt de necontestat că de-a lungul secolelor aceasta a reprezentat „un stâlp de reazem, punctul de plecare al unei vieți spirituale, care nici n-ar putea fi înțeleasă la români în afara creștinismului”¹.

Biserica ortodoxă din principatele române a avut, în perioada de la 1774 până la 1848, un rol deosebit de important. Clericii au fost cei dintâi purtători de condeie, ei au fost cei care ne-au lăsat importante opere istorice și literare, tot ei fiind – spre sfârșitul epocii de care ne ocupăm – colaboratori ai unora dintre primele periodice românești.

Clerul ortodox poate fi considerat „propovăduitorul” cultului limbii românești și pionierul cel mai activ al limbii române. Lui îi datorăm propășirea scrierii românești, căci în acea vreme preoții și călugării erau nu numai caligrafi, ci și autori. „Umili și necunoscuți, soldați ai triumfului limbii române, ei merită mențiunea istoricului literaturii naționale”, scria V.A. Urechia².

Și, de obicei, lupta pentru repunerea limbii române în drepturile ei firești se desfășura în paralel cu afirmarea conștiinței unității de neam a românilor de pretutindeni. Tot ei au fost cei care au propovăduit și originea latină a românilor și a limbii lor.

Dintre toate preocupările clericilor pentru progresul limbii și culturii române, efortul spre afirmarea unității de limbă și de neam este cel mai evident. Astfel ei au militat pentru o cultură unitară. Mihai Eminescu scria în 1882, în ziarul „Timpul” din 14 august: „Biserica a creat limba literară, a sfințit-o, a ridicat-o la rangul unei limbi hieratice și de stat”³. Prin traducerea cărților de cult în limba română, limba noastră a intrat în rândul limbilor sacre, cum erau latina, slavona și greaca.

Un rol important în acest interval de timp l-a jucat traducerea și publicarea, la episcopia din Râmnic, a *Mineelor*, adică a acelor cărți de cult ortodox, în număr de douăsprezece, în limba română. Primele șase *Minee* au fost imprimate pe timpul episcopului Chesarie (1773–1780), următoarele fiind tipărite de către urmașul său, Filaret (1780–1792).

Imprimarea *Mineelor*, în care sunt cuprinse slujbele sfinților din fiecare zi de peste an, rânduite pe luni, de unde și numele de *Minei* (de la grecescul μήνα = lună) a început în anul 1776, apărând întâi nu cel de pe septembrie, cum ar fi fost firesc – această lună fiind prima a anului bisericesc –, ci cel al lunii octombrie. Peste doi ani, în 1778, vedea lumina tiparului cel al lunii noiembrie, iar în anul următor, 1779, cele ale lunilor decembrie, ianuarie, februarie și martie.

¹ Dan Berindei, *Bisericile române și constituirea României moderne*, în „Memoriile Secției de științe istorice și arheologice”, Seria IV, t. XXI, 1996, p. 57.

² V.A. Urechia, *Schiță de istoria literaturii române*, București, 1885, p. 133.

³ *Scriitori români despre limbă și stil*, București, 1976, p. 143.

Celor șase *Minee*, imprimate „prin osârdia sa”, episcopul Chesarie le-a pus în față câte o predoslovie, prima fiind adresată „tuturor celor ce cu cinste duhovnicească și cu cinste politicească se despărțesc, acei dintâi și acei după urmă șădeare...”, deci în sens larg, întregului popor român, nu numai clericilor, ceea ce vădește credința în unitatea acestuia, iar cuprinsul tuturor predosloviilor ne demonstrează larga erudiție a ierarhului neobosit, cunoștințele sale profane și orientarea sa iluministă, manifestată nu numai prin ideile exprimate aici, dar și prin izvoarele de informare folosite. Pline mai ales de pasaje cu iz istoric, prefețele acestea „conțin în ansamblu o meditație asupra evoluției istoriei și a timpului”⁴.

Stilul în care au fost scrise *Mineele* și ideile conținute de prefețe dovedesc apartenența lui Chesarie la șirul vechilor cărturari care au luptat pentru statornicirea limbii române, realizând o operă importantă prin publicarea unei serii întregi de cărți în limba patriei, întărind astfel conștiința de unitate națională a poporului său și speranța de a se regăsi, cândva, laolaltă în hotarele unuia și acelui stat național. Conștient de acest fapt, insistă – în cadrul periodizării sale – pe epoca a treia, aceea a biruinței limbii române, după cum afirmă Al. Dușu⁵.

Mineele lui Chesarie, cu limba lor clară și curat românească, retipărite în 1805 – din cauza numeroaselor solicitări – într-o nouă ediție la Buda, de către ucenicul său, episcopul Iosif al Argeșului⁶, au circulat în toate provinciile românești, ducând ideea descendenței noastre romane în masele largi ale poporului român. Ele reprezintă, în fond, etapa finală a luptei dintre limba română și limba slavonă. Rolul *Mineelor* – așa cum afirmă și G. Țepelea⁷ – rămâne deci introducerea limbii române în locul celei slavone în cântările bisericești.

Unul dintre contemporanii episcopului Chesarie, Fr. J. Sulzer, spunea despre Chesarie că era „un cititor asiduu al literaturilor greacă și franceză”⁸, iar Nicolae Iorga a numit epoca dintre anii 1750–1780 „epoca lui Chesarie de Râmnic”⁹ în istoria literară românească.

Chesarie a creat o întreagă școală, printre cei mai de seamă scriitori care i-au continuat opera numărându-se Filaret, ales în 1792 mitropolit al Ungrovlahiei, Iosif și Grigorie Râmniceanu, viitori episcopi de Argeș (cel din urmă și profesor la școala lui Gheorghe Lazăr), Ilarion, și el episcop de Argeș, prietenul și sfetnicul lui Tudor Vladimirescu, cronicarii Dionisie Eclesiarhul și Naum Râmniceanu, Chiriac Râmniceanu ș.a. A existat astfel un adevărat centru de cultură „râmniceană” prin care ideile și râvna pentru cultura românească au fost duse mai departe.

Grigorie Râmniceanu, un bun elev și continuator al operei lui Chesarie, s-a remarcat atât prin activitatea legată de difuzarea cărții în limba română, cât și în planul ideilor ce caracterizau Epoca Luminilor¹⁰. În 1786 ierodiaconul Grigorie Râmniceanu, în prefața unui *Antologhion* imprimat la tipografia de la Râmnic, spunea că dascălul său a fost „unul din cei mai aleși ucenici ai prea Sfinții sale părintelui Grigorie mitropolitul Ungrovlahiei, îndestulat pentru învățătura limbii latinești și elinești și a altora, prea supt acestea, care nu puțin folos pricinui patriei sale și în viață și după sfârșit”¹¹. Grigorie Râmniceanu copiază, la Episcopia Râmnicului, manuscrise pentru starețul Rafail al Hurezilor, pentru Kir Nectarie ieromonahul, pentru un ierodiacon Cleonie de la Mitropolia

⁴ Episcop Dr. Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocși, ctitori de limbă și cultură română*, București, 1977, p. 178.

⁵ Al. Dușu, *Coordonate ale culturii române în secolul al XVIII-lea*, București, 1969, p. 142.

⁶ B.R.V., II, București, 1910, p. 243.

⁷ G. Țepelea, *Mineele de la Râmnic*, în „B.O.R.”, t. LXXXIV, 1966.

⁸ N. Iorga, *Istoria Literaturii Românești*, II, București, 1969, p. 585.

⁹ *Ibidem*, p. 487.

¹⁰ Al. Dușu, *op. cit.*, p. 157.

¹¹ Apud Alexandru Elian, *Din legăturile Mitropolitului Moscovei Platon cu clerici români*, în „Ortodoxia”, 1960, nr. 2, p. 105, n. 79.

Bucureștilor, ca și pentru Kir Partenie Argeșanul, ceea ce dovedește legăturile avute de centrul de la Râmnic cu celelalte centre culturale din țară; de asemenea, corectează diferite cărți de cult, precum și un volum de *Pilde filosofesti* (1783), dioritizește o *Cazanie* în introducerea căreia scrie și o prefață¹².

În 1793 Grigorie Râmnicăneanu a tălmăcit din grecește *Cămara dreptei credințe*, scrisă „de mult învățatul Kir Teofil, episcopul Kampaniei”, grec de origine, ucenic al vestitului Evghenie Vulgaris. Un studiu despre acest manuscris aparține lui C. Erbiceanu, care a și transcris capitolul 105, intitulat *Despre mincinoșii politicoși oameni, adică politicienii falși*, pe care regretatul istoric îl socotea de mare actualitate. După cum remarcă C. Erbiceanu, „Limba în care-i scrisă traducerea este foarte curgătoare, românească și frazele bine așezate, curățate de cuvinte străine ale timpului. Acest manuscris este de bună seamă transcris corect pentru imprimare și presupun că numai timpurile grele de pe atunci l-au oprit pe episcopul Grigorie de a-l imprima”¹³.

În anul 1826 Grigorie traduce *Logica* lui Ioan Damaschin, lucrare de foarte mare valoare, căci Grigorie înlătură îndoilele oamenilor din acele vremuri că românii nu se pot exprima într-un limbaj filosofic, creând un vocabular menit să transmită noile noțiuni: dacă „apucătura din doao, care elinește să zice dilima” sau „prestraducere” sună astăzi ciudat, alți termeni au fost bine aleși dintru început: „pentru întâmplare”, „pentru însușire”, „pentru formă sau chip”. Este colosal efortul său de „a muta filosofia și în limba românească”¹⁴.

Ca autor, Grigorie Râmnicăneanu scrie cele șase prefețe la *Cazanii*, *Catavasier*, *Pravoslavnică învățătură*, *Antologhion*, *Triod* și *Logică*, precum și o *Pascalie*, întocmită și scrisă pe la 1802, după originalul apărut în 1793 la Sibiu.

Printre cei ce au ostenit la rodnică activitate a centrului de la Râmnic mai putem să-i socotim și pe Rafail, care a colaborat la *Mineele* lui Chesarie, a copiat traducerile lui Mihalcea Litterati și *O mie și una de nopți*¹⁵; Chiriac Râmnicăneanu care, în afară de copierea manuscriselor, a mai activat și ca profesor la o școală pentru preoți; Dionisie Ecleziarhul, autor al *Hronografului românesc*¹⁶, precum și alții, figuri necunoscute încă, ale căror nume sperăm să fie descoperite în viitor.

Conform părerii lui Alexandru Dușu, activitatea de la Râmnic poate fi asemănată celei desfășurate la Neamț, unde limba română e cultivată cu aceeași vigoare, dar într-un cadru mult mai tradițional; în comparație cu cea desfășurată de cărturarii de la Iași, opera râmnicenilor e mai strâns legată de mentalitatea populară, printre altele și datorită faptului că cei ce scriu textele aparțin acestui mediu, în timp ce iluminismul din Moldova are o serie de caracteristici nobiliare, care-l apropie de cel apărut în țările central-europene ca Polonia și Ungaria¹⁷.

După ce am analizat mai sus activitatea centrului cultural de la Râmnic, considerăm absolut necesar să-l menționăm și pe mitropolitul Grigorie al II-lea al Ungrovlahiei (1760–1787) care, în afară de cele peste 40 de cărți tipărite pe chetuiala sa în timpul cât a păstorit¹⁸, a tradus din grecește cele 12 *Minee* tipărite la Râmnic de Chesarie și Filaret¹⁹. Această însemnată operă a sa, începută cu

¹² B.R.V., II, p. 348.

¹³ C. Erbiceanu, *Un manuscript original al Episcopului de Argeș Grigorie*, în „B.O.R.”, t. XXVI, 1902-1903, p. 185-186.

¹⁴ N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, vol. VIII, București, 1940, p. 384-385.

¹⁵ Dan Smântânescu, *Rafail Monahul*, în „Mitropolia Olteniei”, X, 1958, nr. 1-2, p. 65-71.

¹⁶ Al. Piru, *Literatura română premodernă*, București, 1964, p. 167-179.

¹⁷ Al. Dușu, *op. cit.*, p. 167.

¹⁸ N. Isar, *Înaltul cler ortodox din Principatele Române în „Epoca Luminilor”*, în „Analele Universității Spiru Haret. Seria Istorie”, 1999, nr. 2, p. 60.

¹⁹ Ep. Melchisedec, *Schițe bibliografice din viața Mitropolitului Ungrovlahiei Filarei al II-lea*, București, 1886, p. 7.

mult sârg și care, fără nici un dubiu, a necesitat un efort deosebit din partea vrednicului mitropolit Grigorie, este descrisă de către Chesarie în prefața primului său *Minei*, cel al lunii octombrie: „Păstorul Ungrovlahiei pe care veacul de acum și-l socotește sie de cinste și patria sa se fâlește cu el ca cu o podoabă, trăgându-și neamul din Țara Românească și fiind într-un spațiu adăpat de limba cea grecească din care a izvorât toate slujbele bisericești și văzând pe păstoriții săi lipsiți de slujbele bisericești, n-au putut suferi această lipsire de folos, ci vrând ca Biserica românească să o împodobească, n-au socotit nici o osteneală la tălmăcire, nici cheltuială la tipărire”²⁰.

O figură remarcabilă în istoria culturii române este, desigur, și mitropolitul Dositei Filitti (1793–1810) care a reușit să îmbogățească vechea noastră literatură cu o mulțime de cărți, fie de slujbă bisericească, fie de învățătură creștinească ori de zidire sufletească. Continuând tradiția marilor prelați ai bisericii române, el a păstrat gustul pentru lectură și a făcut accesibilă limba română în toate straturile societății de atunci, editând cărți pentru întregul popor. Din mulțimea de cărți traduse de el cităm doar câteva: *Evanghelia*, *Apostolul* și *Pravoslavnică învățătură*²¹, *Carte folositoare de suflet*, *Urmare a dreptei credințe*²², *Psaltirea*, *Liturghiile*, *Triodul*²³ etc.

Merită, de asemenea, să amintim aici și despre contribuția mitropolitului Dionisie Lupu (1819–1821) pe acest tărâm. Deși nu s-a ocupat direct de traduceri și editări de texte românești, el a încurajat, a sprijinit material, datorită înaltei sale poziții în ierarhia bisericească, editarea multor cărți de cult în limba română.

Urmașul lui Dionisie Lupu, mitropolitul Grigorie Dascălul (1823–1834), se face remarcant printr-o serie de realizări în domeniul cultural, evidențiindu-se mai ales ca traducător. Fără a enumera impresionantul număr de cărți pe care le-a tradus, menționăm că de la el s-au mai păstrat și o serie de manuscrise²⁴, toate în limba română. Tot lui îi revine meritul de a fi repus în activitate tipografia Mitropoliei de la București, punând în același timp bazele altor două, una la Buzău și cealaltă la Căldărușani²⁵.

O altă personalitate culturală deosebit de importantă pentru ridicarea culturii neamului românesc a fost și Dionisie Romano. Ca director al tipografiei episcopale din Buzău, el tipărește, pe lângă celelalte cărți, propriile sale manuale școlare între anii 1833–1839²⁶: *Abecedarul religios*, *Biblioteca tinerilor începători sau culegere de întâiele cunoștințe trebuincioase pentru învățarea copiilor ce încep a citi*, *Aritmetica*, *Geografia*, *Principii de catichis*.

Un alt domeniu, foarte important pentru dezvoltarea limbii române în acea vreme, domeniu pentru care Dionisie Romano a depus multă străduință, a fost presa. Pe bună dreptate el a fost numit „părintele ziaristicii bisericești” deoarece, între 1839–1840, a editat prima gazetă cu profil moral din țară și, în același timp, primul ziar la Buzău, săptămânalul „Vestitorul bisericesc”²⁷.

Întreaga sa activitate publicistică, concretizată într-un număr impresionant de tipărituri originale sau editate, reflectă în cea mai mare parte ideile progresiste pentru care fusese exilat²⁸. În această vastă activitate, un loc de seamă îl reprezintă susținerea ideologică a revoluției de la 1848,

²⁰ B.R.V., II, p. 216.

²¹ V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, București, 1891–1898, V, p. 421; VIII, p. 31.

²² B.R.V., II, fasc. IV, p. 374.

²³ *Ibidem*, p. 409.

²⁴ C.N. Tomescu, *Puține cuvinte pentru strădania cărturărească a Mitropolitului Grigorie Dascălul al Ungrovlahiei*, în „B.O.R.”, 1934, nr. 5–6, p. 135, 137, 297.

²⁵ N. Isar, *op. cit.*, p. 61.

²⁶ Ep. Melchisedec, *Biografia lui D. Romano, episcopul de Buzău*, în „Analele Acad. Rom., Sect. Lit.”, t. II, 1882, p. 25.

²⁷ *Ibidem*, p. 24–25.

²⁸ G. Cocora, *Tipar și tipărituri*, București, 1977, p. 197.

prin traducerea din limba franceză și tipărirea, sub anonimat, a operei abatelui Lamennais, *Cuvintele unui credincios*, care făcea elogiul libertății, lucrare răspândită gratuit în marile adunări bucureștene ale vremii²⁹. Gazeta „Pruncul român”, referindu-se la această carte, ținea să sublinieze că este „întâiul product al tiparului liber, iar traducătorul, și prin nume și prin fapte, este un adevărat român”³⁰.

În aceeași direcție de promovare a rolului limbii române în cultura din Țara Românească se înscrie și Eufrosin Poteca, unul din primii dascăli de școală românească. Activitatea sa cărturărească și mai ales cea de traducător și scriitor este de o reală importanță, având o valoare documentară indiscutabilă pentru epoca în care s-a desfășurat, căci este perioada în care se pun bazele limbii române moderne.

Astfel, încă înainte de a pleca la studii în străinătate, Eufrosin Poteca traduce din grecește și tipărește la Buda, în 1818, lucrarea *Mai înainte gătire spre cunoștința de Dumnezeu prin privirea celor ce sânt*, aparținând lui Dimitrie Darvari³¹; din aceeași perioadă datează și *Cursul de religieune și Cursul de geografie*, predate de el între anii 1818–1820³². Între 1825–1827, după întoarcerea de la studii din străinătate, ține cu diferite ocazii o serie de discursuri care pot fi considerate drept scrieri originale, contribuind la dezvoltarea și afirmarea limbii naționale³³. În 1829 Eufrosin Poteca tipărește la Buda lucrarea lui I.G. Heineccius, *Filosofia cuvântului și a năravurilor*, tradusă de el. În 1832 tipărește traducerea operei grecești a lui Alexandru Sc. Sturza, *Enhirid*, adică *Minelnic al pravoslavnicului hristian*, iar un an mai târziu întocmește un catehism prescurtat, intitulat *Catehism mititel* după cunoscutul *Manuel du chrétien orthodoxe* al aceluiași Al. Sc. Sturza³⁴.

După plecarea sa ca egumen la mănăstirea Gura Motrului, el tipărește la Buzău, în 1836, *Sfânta scriptură pe scurt*, tradusă din grecește, care a apărut și într-o a doua ediție, în 1847, la București. Tot la Buzău, în 1839, apare *Slujba Sfântului Alexandru*, tradusă din grecește și *Obiceiurile israelitenilor și ale creștinilor*, lucrare a abatelui Fleuri, tradusă tot din grecește în timpul șederii sale la Pesta³⁵. Urmează *Cuvintele înțeleptului Massillon*, București, 1846 și *Vorbire asupra istoriei universale*, traducere a operei lui Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle*.

În încheiere dorim să facem o mențiune deosebită despre autobiografia sa, publicată de C. Rădulescu-Motru. Lucrarea, scrisă între 1828–1829, în timpul șederii sale la Pesta și Buda, conține 54 de pagini. Prin frumusețea limbii și a stilului, această autobiografie poate fi socotită în primul rând o operă literară, permițând însă și cunoașterea mentalității unui reprezentant al intelectualității din epocă³⁶.

Fenomene similare celor arătate mai sus se pot regăsi și în Moldova, care însă este mai puțin prolifică în scrieri originale. Clerul ortodox din Moldova traduce o serie de lucrări utile acelor vremuri, acoperind variate domenii: cărți de aritmetică, de geografie, documente istorice, opere literare de largă circulație și manuscrise.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ „Pruncul Român”, nr. 25, 10 august 1848.

³¹ G.D. Teodorescu, *Viața și operele lui E. Poteca*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, București, t. II, 1883, nr. 1, p. 10.

³² *Ibidem*, p. 32.

³³ N. Isar, *Concepția lui Eufrosin Poteca în baza analizei discursurilor sale din anii 1825–1827*, în „Revista de filosofie”, 12 (1965), nr. 12, p. 1643.

³⁴ Gh.I. Moisesescu, *O sută de ani de la moartea arhimandritului E. Poteca, egumenul mănăstirii Gura Motrului. 10 decembrie 1858–10 decembrie 1958*, în „Mitropolia Olteniei”, t. X, 1958, nr. 11–12, p. 774.

³⁵ C. Rădulescu-Motru, *Din autobiografia lui E. Poteca*, în „Analele Acad. Rom., Secț. Lit.”, t. X, 1940–1941, p. 27.

³⁶ *Ibidem*, p. 7–28.

Leon Gheucă, mitropolit al Moldovei (1786–1788), s-a afirmat pe multiple planuri ale vieții culturale, aducându-și și el contribuția la dezvoltarea limbii române moderne. Om cult, cunoscător al limbii franceze, el s-a dedicat stăruitor dezvoltării limbii române. Pe când era episcop de Roman (1769–1786) a încercat trecerea limbii grecești pe plan secundar în învățământ. Deși acest plan nu i-a reușit, el reprezintă totuși efortul elementului autohton împotriva priorității limbii grecești, efort care îi onorează personalitatea. Tot din aceeași perioadă, la insistențele sale, se traduce din „limba cea aleasă elinească”, de către „Kir Toma logofăt”, cel mai reprezentativ roman grecesc, după *Dafnis și Chloë*, și anume *Aeriopica*. Titlul traducerii este *A lui Iliodor istorie ethiopicească sau Ethiopica*³⁷.

O traducere în manuscris, al cărui titlu nu este cunoscut, este descoperită de episcopul Melchisedec. Manuscrisul, copiat în 1914 în biblioteca lui V.A. Urechia, poartă la sfârșit următoarea mențiune: „Această carte este tălmăcită de preasfinția sa Leon Gheucă din limba franțuzească în cea moldovenească în carele se arată învățături. 1814, Mai 1”³⁸. O antologie *Despre știința stihilor*, datorată tot lui Leon Gheucă, va vedea lumina tiparului în 1816 la Iași, sub titlul *Mielul de aur – Hrisup Engolpion*, cuprinzând cugetări despre rolul aristocrației, extrase ilustrative pe tema demnității umane și a dreptății din Platon, Seneca, Cicero și Epictet, precum și noțiuni de economie și științe naturale. Prima parte a fost tradusă după o culegere de cugetări din opera lui Massillon³⁹. Totodată încurajează traducerea și difuzarea operei lui Fénelon, *Télémaque*⁴⁰.

Continuatorul lui Leon Gheucă a fost mitropolitul Iacov II Stamati (1792–1803). La înscăunarea sa, mitropolitul Iacov instaurează și îmbogățește tipografia mitropoliei cu nouă caractere de litere și patru teascuri de lemn, dat fiind că aceasta fusese devastată în 1788 pe timpul ocupației rusești⁴¹. Aici au fost tipărite, cu sprijinul și sub patronajul său, o serie de cărți liturgice care au cunoscut o largă răspândire și în celelalte provincii românești. Așa, de pildă, un *Liturghier* tipărit în 1794 ajungea peste doi ani în Basarabia: „din porunca părintelui Iacov mitropolitul, în satul Mereni”⁴²; la Zâmbreni, mănăstirea Condița și Borisovca se afla *Ceaslovul* din 1797; la biserica Vechiul Sobor din Chișinău și la Ustea exista *Psaltirea* din 1802; *Prăvălioara* din 1802 se găsea în satul Pârliți (astăzi Pârlița)⁴³.

Dorim să ne referim și la o altă categorie de cărți, și anume cele didactice. Căci, dacă până atunci elevii învățau servindu-se de cărțile liturgice, începând din vremea lui Iacov Stamati școala românească va fi înzestrată cu câteva manuale bine întocmite. Constatăm deci începutul unui fenomen de tranziție de la cartea bisericească la cea laică, firește, cu ajutorul și sub patronajul înaltului cler ortodox.

În acest domeniu se evidențiază învățatul episcop Amfilohie Hotiniu, autorul primelor manuale școlare și – după cum îl numea Nicolae Iorga – „cel dintâi prelucrător de cărți științifice în țările noastre”⁴⁴. Amfilohie, primul și ultimul episcop canonic al Hotinului, se cunoaște cu Iacov Stamati cel puțin din ziua alegerii și hirotonisirii acestuia din urmă ca mitropolit. Ultimii săi ani de viață Amfilohie și i-a petrecut în schitul Zagavia din comuna Bădeni, Iași. În tipografia, mitropoliei s-au

³⁷ D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, București, 1943, p. 127.

³⁸ Ep. Melchisedec, *Cronica Romanului. Partea a II-a, de la 1714 până în zilele noastre*, București, 1875, p. 112–115.

³⁹ Al. Duțu, *Mișcarea iluministă moldovenească de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, t. 19, 1966, nr. 5, p. 916.

⁴⁰ N. Iorga, *Istoria literaturii române*, II, p. 431.

⁴¹ Grigorie Crețu, *Tipografiile din România din 1801 până astăzi*, București, 1910, p. 27.

⁴² D. Balaur, *Biserici în Moldova*, în „B.O.R.”, t. LII, 1934, p. 195.

⁴³ P. Constantinescu-Iași, *Circulația vechilor cărți bisericești. Câteva contribuții*, Chișinău, 1919, p. 42.

⁴⁴ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, V, partea I, București, 1903, p. 594.

tipărit mai multe manuale traduse de Amfilohie, dintre care menționăm în primul rând: *Gramatica Theologhicească* (1795), tradusă din latină; *De obște Gheografie*, tradusă după o versiune italiană a geografiei lui Buffier (1795)⁴⁵. Lucrarea reprezintă de fapt o prelucrare cuprinzând și unele adăugiri din geografia lui Francisc Schmidegg, din 1704, referitoare la Moldova. Cele 1000 de exemplare au fost distribuite prin școlile din Moldova⁴⁶; *Elemente aritmetice* (1795)⁴⁷.

Toate aceste manuale au jucat un rol important, nu numai pentru răspândirea științei în popor, dar și în deșteptarea anumitor idei patriotice la elevi, trezind conștiința latinității poporului român. Deși mitropolitul Iacov nu a fost autorul lor, el a contribuit la tipărirea lor, apelând de multe ori la propriile resurse bănești.

Iacov Stamati s-a ocupat în același timp și de traducerea și editarea câtorva cărți laice, printre care enumerăm: *Critil și Andronius* (1794), *Hrisov de așezământ* al lui Mihail C. Suțu Voevod (1793); *Înfruntarea jidovilor* a lui Neofit (1803)⁴⁸.

Elevul lui Iacov Stamati și continuatorul său pe scaunul mitropolitan a fost Veniamin Costache (1803–1842). Din toate îndeletnicirile sale culturale, cea de traducător și „diorisor” de cărți prevalează căci, după cum ne mărturisește, nutrea o mare dragoste față de neamul românesc și față de limba sa, caracterizată drept „patrioticeasca mea moldovenească limbă”. Continuator al tradiției unor prefețe în care autorii își exprimă gândurile, speranțele, credințele, bucuriile și tristețile, Veniamin Costachi înalță prin acestea un adevărat imn „limbii Patriei”.

O vastă operă încununează activitatea depusă de acest distins cărturar al vremii sale: 7 manuscrise cuprinzând *Omiliile Sfântului Ioan Gură de Aur la Faptele Apostolilor și la epistolele Sfântului Apostol Pavel*, 7 lucrări originale, 32 de traduceri și 132 de cărți de învățătură traduse de alții, precum și cărți de ritual tipărite din porunca, cu îndemnul, cu ajutorul și cu cheltuiala sa⁴⁹. Conducând în același timp și Epitropia învățăturilor publice din Moldova, Veniamin Costachi a susținut tipărirea cărților școlare și a militat permanent pentru eliminarea din limbă a unor cuvinte de proveniență străină. Fără a cruța „nici osteneala, nici cheltuiala” cu cărțile, el se referea în permanență la „neamul românesc” și la „limba rumânească”. Mai mult chiar, toate scrierile sale susțin și apără originea latină a limbii noastre. În prefața la *Liturghia* tradusă de el din grecește și editată la Iași în 1834, afirma: „Precum limba grecească este fiica limbii elinești, de asemenea limba noastră rumânească este fiica limbii latinești, care a fost limba romanilor, strămoșii noștri”⁵⁰. Aceeași idee se regăsește și în prefața la *Scara* (Neamț, 1814): „Ne-am silit în tot chipul, cât s-au putut, a tălmăci mai luminat și mai descoperit, uneltind limba potrivită vremii și neamului românesc, și ziceri de obște uneltite și cunoscute într-o amândouă țările”⁵¹.

Dat fiind că stilul tipăriturilor și manuscriselor care circulau nu era tocmai literar, el revizuieste și traduce cărți de ritual și de doctrină, însuflețit de aceeași idee a originii latine: „Noi dara, carii ne numim Români pentru că ne tragem din Romanii acia, am avut precum limba curată a Romanilor, asemenea și scriptura adecă slovele limbilor”⁵².

⁴⁵ B.R.V., III, p. 377–378.

⁴⁶ P.V. Haneș, *Scriitorii basarabeni*, ed. II, București, 1936, p. 68–69.

⁴⁷ B.R.V., II, p. 383

⁴⁸ B.R.V., II, p. 353, 359–361, 446.

⁴⁹ Teodor N. Manolache, *Bibliografia Mitropolitului Veniamin Costache*, în „B.O.R.”, LXIV, nr. 10–12, p. 546–600.

⁵⁰ C. Erbiceanu, *Introducerea scrisă și pusă la începutul Liturghierului publicat în 1834 de foarte marele prelat al Românilor, Mitropolit Veniamin*, în „B.O.R.”, XIV (1890), p. 712–717.

⁵¹ B.R.V., III, p. 106–109.

⁵² C. Erbiceanu, *Introducerea scrisă*, p. 712–717.

Deși uneori întâlnim în scrierile sale și alte denumiri pentru limba română, cum ar fi „moldovenească”, „vlaho-românească” sau „moldo-românească”, predomină totuși denumirea „românească”. El o mai numește și „limba nației noastre, ca în prefața la *Istoria Scripturii Vechiului Testament* (Iași, 1824), „pe care o am tradus în limba nației noastre, în cele mai amărâte zile a vieții mele, la satul Colincăuți în ținutul Hotinului”⁵³.

Din multe pasaje ale operei lui Veniamin Costachi se poate desprinde un adevărat program de îndreptare și dezvoltare a limbii, norme raționale și pline de bun simț lingvistic. El s-a dovedit a fi un adept intransigent al purismului în lexic, fără a cădea totuși în extrema exagerărilor ardeleni sau în cele ale lui I. Heliade-Rădulescu. Socotea, așadar, că în lipsa unui corespondent adecvat în limba română, cuvintele grecești „mai de cuviință este a se ține precum le au întâii alcătuitori... pe care feliu de cuvinte numite ofițiale, le întrebuițează și muma limbii noastre Latina”⁵⁴. Dorința sa de a nu se inventa cuvinte noi, inspirate din cele latine, este exprimată prin trimiterea la „cărțile și documentele vechi” și la cuvintele „păstrate în gura poporului”. Din cauza necunoașterii adevăratului sens al termenilor grecești și slavonești sau, cum îi numea el, „sârbești”, vechile texte conțineau adesea traduceri greșite care denaturau atât sensul dogmatic, cât și cel istoric, ba chiar „în multe locuri au stricat și norma Sfintelor Scripturi”⁵⁵.

Plăcerea de a scrie, vorbi și citi într-o frumoasă limbă românească este ilustrată și de acribia cu care lucra: pentru traduceri folosea mai multe texte, atât tipărite, cât și manuscrise, revizuirea textelor presupunând compararea originalului cu ediția anterior apărută, „din cuvânt în cuvânt”. S-a străduit pe cât i-a stat în putință să ridice prestigiul limbii române căci, deși „împresurată de multe altele”, ea a ajuns totuși „la atâta înălțime și vrednicie” încât putem să aducem prin ea „doxologii, ceareri și mulțemiri”⁵⁶.

În sprijinul acestei afirmații vine și următorul fragment din prefața scrisă de el la *Istoria Scripturii Vechiului Testament* (1824): „Nădejdea care am hrănit și hrănesc în sufletul meu că, înmulțindu-se cărțile și științele în limba nației, dacă nu eu, dar urmașii mei se vor învrednici a se folosi de cliros învățat și încuviințat și a câștiga norod luminat în știința hristianiceștilor învățători, m-au făcut neadormit și neobosit în tălmăcirea sfintelor cărți, din care multe stau netipărite pentru neînlesnire. În tălmăcirea însă a acestora și în tipărire am fost mai cu multă sârguință... pentru că întru această carte se cuprind totul: și a legei și a moralului”⁵⁷.

Dovada faptului că strădaniile mitropolitului Veniamin Costachi pentru o cât mai bună cunoaștere a limbii și culturii românești n-au fost zadarnice este și larga răspândire a tipăriturilor din vremea sa. În acest sens menționăm existența unei cărți, tipărită în acea perioadă în „tipografia Sfintei Mitropolii la 1836 de la nașterea Domnului nostru IS:HS: iară de la zidirea lumii 7344”, cu „blagoslovenia Arhipăstoriului nostru și Mitropolit a toată Moldavia Kirio Kirio Veniamin Costache”: *Slujba Dumnezeiască, Sfințită și Mucenicească a Sfinților și întru tot slăvișilor ai lui Hristos prea mult iubitorilor, purtători de chinuri și buni frați, Manuil, Savel și Ismail*. Acesta este titlul cărții găsite de noi la o locuitoare din satul Cușmirca, jud. Orhei. Lucrarea s-a păstrat destul de bine, dar nu conține nici o însemnare referitoare la procurarea ei.

Această carte face parte din seria *Vieșilor sfinților din luna Iunie*, editată pentru prima oară la mănăstirea Neamț în 1813⁵⁸, cea la care ne referim fiind o a doua ediție – după cum se arată în prefață – cu adăogiri și corectări. Prefața și precuvântările sunt anexate la sfârșitul acestui articol.

⁵³ B.R.V., III, p. 438–441.

⁵⁴ C. Erbiceanu, *Introducerea scrisă*, p. 715.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 190.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 716.

⁵⁷ A. Vizanti, *Veniamin Costache. Mitropolit al Moldovei și Sucevei. Epoca, viața și operele sale*, Iași, 1881, Anexa, p. 134.

⁵⁸ B.R.V., III, p. 92.

La 16 iunie 1835, împreună cu Gheorghe Asachi, înființează Academia Mihăileană, prima instituție de învățământ superior la care predau profesori români. Prin lucrările tipărite, prin cursurile pregătite care ni s-au păstrat în manuscris, prin articolele publicate regulat în periodicele lui Asachi, ca și prin conferințele ținute cu diferite prilejuri, acești profesori au creat și au susținut o atmosferă culturală de înalt nivel, au trezit încrederea tuturor într-un învățământ superior în limba maternă. Cu toată opoziția venită din partea unor boieri, Veniamin Costachi – sigur fiind de bunele rezultate ale predării în limba română a materiilor de studiu – s-a decis să invite la examenul din februarie-martie 1839 pe cei ce considerau imposibil acest lucru să asiste pentru a se convinge că și în limba română se pot învăța cu succes filosofia, științele, că și în această limbă se pot exprima orice idei, oricât de abstracte⁵⁹.

Ilustrul istoric Nicolae Iorga îl numea pe Veniamin Costachi „cel asemenea cu îngerii”, căci numele său a rămas înscris într-o carte de aur despre oameni ce există în eternitate, opera sa culturală, desfășurată cu multă râvnă și perseverență, asigurându-i un loc de seamă în istoria culturii neamului românesc⁶⁰.

Contemporan cu Veniamin Costachi și corifeii Școlii Ardelene, Leon Lazăr Asachi, tatăl lui Gheorghe Asachi, se numără și el printre cărturarii preocupați de formarea și progresul limbii române. Ca și predecesorii săi, arhimandritul Lazăr Leon Asachi s-a ocupat și el cu traducerea unor lucrări de largă circulație, mai ales de natură filosofică și dogmatică.

Prima sa traducere este *Logica* lui Condillac, care oferea compatrioților săi posibilitatea cunoașterii și folosirii legilor gândirii corecte, logice și raționale. Ea a fost publicată la Iași în 1818⁶¹. De asemenea, ne-au mai rămas o serie de traduceri, mare parte în manuscris, abordând o mare varietate de teme: extrase din opera lui Epictet, *Pentru filosofia chinezilor*, *Istoria bibliotecii biserici* a lui Filaret Drozdov, *Tâlcuirea Sfintei liturghii*, *Dogmele de biserica răsăritului păzite*, *Basmele* (traduceri libere în proză după Esop și La Fontaine), *Povești învățătoare la bunele moravuri luminoase*, *Pentru liniștirea și mulțumirea omului* de Ioan Adolf Gotman etc. O adevărată lucrare științifică, *Bordeiul indienesc* de Bernardin de Saint-Pierre, cu o prefață de Lazăr Leon Asachi, cuprinde la sfârșit un vocabular de neologisme de vreo 255 de cuvinte⁶².

N. Iorga l-a numit „cel mai însemnat dintre traducătorii moldoveni”⁶³, iar Antonie Plămădeală îl consideră un adevărat scriitor, căci „un traducător de talia lui... un creator de limbă românească într-o epocă de tradiție decisivă de la vechi la modern... nu va mai putea fi redus doar la calitatea de traducător”⁶⁴.

Din cele relatate mai sus, dorim să subliniem încă o dată contribuția clerului ortodox din Principatele Române la afirmarea limbii naționale, atât prin traduceri, cât și prin opere originale, articole și cuvântări ținute cu diferite prilejuri.

Dincolo de orice diferențieri, trăsătura caracteristică a centrelor culturale din Țara Românească și Moldova constă în strădania cărturarilor clerici din ambele principate de a demonstra cu perseverență că limba română este capabilă să exprime, la fel de bine ca și celelalte limbi europene, orice idei sau concepte, fie ele literare sau filosofice. Așa după cum, timp îndelungat, limba română

⁵⁹ V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, XII, București, 1898, p. 362–364.

⁶⁰ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, București, 1967, p. 75–76.

⁶¹ A. Plămădeală, *Lazăr-Leon Asachi în cultura română*, Sibiu, 1985, p. 159.

⁶² *Ibidem*, p. 97.

⁶³ *Ibidem*, p. 98.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 176.

fusese capabilă să se facă purtătoarea învățăturilor religioase, tot atât de bine, în viziunea acestor cărturari, ea putea fi utilizată, treptat, atât în domeniul științelor umaniste, cât și în al celor exacte.

Telul tuturor acestor cărturari a fost revigorarea și îmbogățirea limbii române prin intermediul izvoarelor pe care le foloseau. Sintetizând, din toate lucrările menționate, care cuprind perioada 1774–1848, se pot desprinde în mod evident următoarele concluzii generale:

– Originea latină a limbii române este atestată de aproape toți clericii-cărturari din Principatele Române;

– Insuficienta dezvoltare a limbii române în raport cu celelalte limbi de origine latină era socotită cauza principală a situației proaste din toate punctele de vedere a neamului și cărturarii vedeau în progresul ei calea spre prosperare;

– Odată cu dezvoltarea limbii patriei devenea posibilă receptarea culturii europene și a descoperirilor științifice;

– De asemenea, prin dezvoltarea limbii române literare devenea posibilă pregătirea spiritelor pentru unirea celor două Principate.

ANEXA Nr. 1: Prefață la *Viețile Sfinților din luna iunie*, 1836, găsită în localitatea Cușmirca, jud. Orhei

SLUJBA

Dumnezeiască, sfințită și mucenicească a sfinților
și întru tot slăviților ai lui HS preamarilor purtători
de chinuri și buni frați MANUIL, SAVEL și ISMAIL

Care au pățimit de la anul Mântuitorului tău ce se prăznuiește în 31 zile a lunii lui iunie. Fiind adunată și alcătuită mai întâi în limba elinească de iubitorul de osteneli Manuil Manu Vizantul, și diordosită de prea cuviosul și prea înțeleptul învățătorul și Ierochiriu a Sfintei lui HS bisericii cei mari Kir Dorotei Vulisma, s-au dat la lumină prin cheltuiala fericitului întru pomenire de bun neam boiaru, dumnealui polcovnic și cavaleriu Manuil Balș. Acum însă adăugându-se de către același alcătuitoriu, pentru dumnezeiasca răvnă cu sporirea cântărilor de laudă ale sfințitului prohod al sfinților, și cu icoase, și cu oarecare tropare ce se cântă la privegherea prăznuirii lor cei de preste an. Încă și cu patru molitve, și cu câteva megalinarii, și cu tipice, și cu pascalii, împreună cu alte care după cum se văd (care toate s-au diordosit de prea sfințitul întru fericita pomenire arhiepiscopul Kyriu Kyr Nicodim). Și, în sfârșit, împodobindu-se și cu holografii a izvorătoarelor... Și pre cât au fost prin puțință aducându-se întru săvârșire, au făcut al doilea cu ajutorul Sfântului Dumnezeu s-au dat în tipariu în limba elinească mai curat și cu osebite în caracteruri roșii, prin sânguința și cheltuiala smeritului alcătuitoriu al slujbei, ca să se împartă în dar atât la Dumnezeieștile biserici ale Domnului nostru, cât și la iubitorii de mucenici creștini, iar mai ales la cei de un nume cu sfinții, pentru iertarea multelor lui păcate, și pentru veșnica cu dreptăți odihnă a sufletelor părinților lui, Scarlat și Ecaterina. Iară prin silință și purtarea de grijă a cuviosului între ieromonahi sfinției sale arhimandritului Kyr Calinic de la Tesalonic. Care această slujbă s-au tălmăcit în limba moldovenească întâi de fericitul cuviosul între schimonahi Kyr Pafnutie și s-au diordosit de cel întru fericita pomenire Kyr Ignatie Ieromonahul, fiind atunci Ierodiacon, de la biserica Sfântul Spiridon din Iași, și iarăși tălmăcită de al doilea împreună cu toate adăogirile pomenite de către cuviosul între monahi Kyr Isaac din sfânta mănăstire a Neamțului, și în sfârșit iarăși de iznoavă tălmăcită de ieromonahul Kyr Kosif tot din sfânta mănăstire a Neamțului. Care aceste două din urmă tălmăciri, alăturându-se cu cea elinească de

către răposatul cinstitul boiarul Moldaviei dumnealui Kyrio Kyr Andronache Donici, marele logofăt, și diodosindu-se pre cât au fost prin puțință, s-au dat tipariu acum întâi cu sânguința, adecă a păcătosului Manuil Manu Hatman spre cinstea sfinților trei mucenici, spre puțină mulțumire către apărătorii lui aceștia, pentru câte făceri de bine, acoperirea și ajutorul sufletește și trupește au văzut și vede totdeauna prin solia lor nevrednicul, și spre mântuirea lui și a soției sale Sultana, fiica răposatului domn Nicolae Mavrogheni și a copiilor lor Manuil, Maria, Ecaterina, Efrosinia, Smaranda și Savel, prin rugăciunile acelor ce vor primi în dar această sfințită carte moldovenească. Și cu toată cheltuiala făcută prin mâinile domniilor lor boierilor marelui logofăt Alexandru Ghica și hatman Manuil Manu, epitropilor a celui întru fericită pomenire luminării sale beizade Kyrio Kyr Scarlat Ghica, care s-au născut la 1769 și s-au răposat la 1828, ianuarie în 6. Din averea luminării sale pentru iertarea păcatelor și odihna cu dreptii sufletelor a lui și a părinților lui, a domnului Grigore al III-lea Ghica Voevod și a Ecaterinei Doamnei în zilele prea blagocestivului și iubitorului de HS, domnul nostru Mihail Sturdza Voevod. Cu blagoslovenia arhipăstorului nostru, și mitropolit a toată Moldavia, Kyrio Kyr Veniamin Costachi.

Moldavia, Iași, în tipografia sfintei mitropolii la 1836 de la nașterea Domnului nostru Iisus Hristos, iară de la zidirea lumii 7344.

ANEXA Nr. 2: *Cuvânt către cititor din lucrarea Viețile Sfinților din luna iunie, 1836*

CĂTRE CETITORIU,

Din cei ce s-au sârguit a da ceva în tipar, una din două urmează. Sau pentru scriitori, sau lucrul cel scris a se lăuda. Eu însă pentru neîmpodobirea alcătuirii, și pentru împilarea cuvântului, nici de unele întru aceasta nu m-am șocotit pre sine-mi vrednic. Căci numai pentru evlavie, și nu pre vreo altă streină socotință, m-am îndeletnicit a mă apuca de acest cu osteneală lucru. Dar dacă se cuvine cetitoriului să potrivească vreo laudă alcătuirii acesteia, aceasta socotească-se din mare cuviință muceniecii ce se arată prin scris. Iar dacă vreo greșeală în rândul alcătuirii s-ar afla, învrednicească-se iertării: ce numai la aceasta să se ieie aminte, ca să se cetească slujba cu toată evlavie. Fii sănătos.

Cel prea mic alcătuitoriu, Manu Manuil Vizanti.

CERCETĂRI PRIVIND VIAȚA RURALĂ ÎN BASARABIA (1918–1944)

ALEXANDRU FURTUNĂ

Demersul nostru urmărește să arunce o nouă lumină asupra procesului de cercetare a istoriei și culturii satelor basarabene în perioada de după Marea Unire. Vom zăbovi mai mult asupra investigațiilor efectuate de către Institutul Social Român din București, filiala acestui Institut din Basarabia și Arhiva de Folclor din Cluj, întreprinse de cadre didactice etc. Principalele materiale documentare, care stau la baza prezentului demers, au fost depistate în Arhivele Naționale București, în arhiva Institutului „Arhiva de Folclor a Academiei Române” (Cluj), Arhiva Națională (Chișinău) etc. Studiul a fost realizat în cadrul unui stagiu de trei luni la Institutul de Istorie „N. Iorga” și grație bunăvoinței și susținerii din partea conducerii acestui institut, fapt pentru care ne exprimăm toată gratitudinea.

Acestea fiind spuse vom porni pentru început de la niște deziderate mai generale, dar de o semnificație deosebită. Astfel, după cum scrie Gheorghe Cojocaru, unirea Basarabiei cu vatra strămoșească a oferit românilor din ținut, izolați până la 1918 de valorile culturii naționale, posibilitatea renașterii spirituale. În activitatea de depășire a tuturor obstacolelor în calea propășirii culturale a Basarabiei s-au inclus cu abnegație oamenii de cultură și corpul didactic din ținut și din întreaga țară¹.

O fructuoasă activitate culturală au desfășurat în Basarabia diverse societăți culturale (vezi: Cercul de studii juridico-sociale din Basarabia, constituit la 9 februarie 1919; Cercul cultural moldovenesc înființat la 16 decembrie 1919 etc.). În fruntea Instituțiilor de cultură se situa Universitatea populară din Chișinău, care și-a deschis cursurile în ziua de 22 februarie/7 martie 1918. Universitatea avea o bibliotecă destul de reprezentativă. Un alt focar al culturii naționale a devenit sucursala din Chișinău a Arhivelor Statului, înființată prin decizia Ministerului Instrucției și Cultelor din 16/29 noiembrie 1918².

Ar putea fi aduse și multe alte exemple, la fel de elocvente, referitoare la prodigioasa activitate culturală desfășurată în Basarabia de după 1918, dar ne oprim aici pentru a trece la elucidarea mai din plin a scopului propus în demersul de față.

Astfel, în contextul activităților culturale și științifice nominalizate credem că se înscriu și cercetările ce țin de istoria și cultura satelor basarabene. Drept exemplu grăitor și convingător în acest sens poate servi cercetarea monografică a satului Cornova din județul Orhei. De un real folos la elucidarea investigațiilor de la Cornova, îndeosebi a perioadei de pregătire, ne-a fost dosarul „Correspondența referitoare la biblioteca populară și la efectuarea cercetărilor monografice în comuna Cornova-Orhei de către Seminarul de Sociologie”, dosar pe care am avut norocul să-l depistăm în Arhivele Naționale (București). „Cap de afiș” al dosarului este regulamentul ce conține obligațiunile membrilor echipei monografice cu semnăturile respective³. Alt regulament prevedea funcționarea cercetărilor monografice și anume: data venirii și plecării, condiții de călătorie, administrația,

¹ Gh. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918–1923)*, București, 1997, p. 236.

² *Ibidem*, p. 214–217.

³ Arhivele Naționale Istorie Centrale (în continuare A.N.I.C.), fond Fundația Culturală Regală Centrală, dosar 2/1931, fila 1.

încartiruirea, orele de lucru, ședința plenară, munca în interiorul echipelor, dreptul de proprietate intelectuală colectivă a monografiei, psihologia și moralul monografic, pedepse și distincțiuni⁴.

O campanie monografică, scrie D. Gusti, așa cum este concepută și practică de noi, presupune nouă echipe cu următoarea compunere schematică: echipa cosmologică, biologică, istorică, psihologică, economică, spirituală, etico-juridică, politică-administrativă, de unități, relații și procese sociale⁵. Din aceste considerente D. Gusti invită specialiști din cele mai diverse domenii. În dosarul nominalizat mai sus se află o serie de scrisori adresate directorului Institutului de Anatomie și Embriologie, președintelui Societății compozitorilor etc., în care se vorbește despre „o campanie monografică pentru cercetarea unui sat din regiunea Codrului”⁶, satul însă nefiind, la data respectivă (9.06.1931), nominalizat. Peste două zile, și anume pe data de 11 iunie 1931, D. Gusti se adresa către Ministrul Agriculturii și Domeniilor cu rugămintea de „a acorda o subvenție corespunzătoare”. În scrisoare se mai specifică, că „Seminarul de Sociologie, Etică și Politică al Universității din București în colaborare cu Secția Sociologică-monografică a Institutului Social Român, întreprinde vara aceasta (3 iulie–5 august), a 7 campanie monografică rurală, într-un sat din regiunea Codru a Basarabiei, pentru a cărui alegere sunt în curs demersuri de câteva săptămâni încoace”. De ce a fost ales un sat basarabean? Iată explicația, plină de semnificație, a lui D. Gusti: „... această întreprindere de cunoaștere a satului românesc basarabean cu munca și cultura lui, va da, ca și cercetările organizate în trecut, un rezultat mai mult decât satisfăcător. Iar o colecție bogată de date informative, culese științificește și investite de prestigiul Institutului Social Român, asupra vieții românești a satelor basarabene, nu poate decât să-i folosească cauzei române oricând s-ar întâmpla să fie contestată”⁷. Aceste deziderate profunde continuă să fie actuale și astăzi.

În aceeași zi, de 11 iunie, D. Gusti adresa Administratorului Casei Școalelor o scrisoare în care argumenta necesitatea efectuării cercetărilor în satele basarabene și în același timp solicita o subvenție pentru aceste cercetări. Să lăsăm să vorbească documentul: „Faptul însă că satul cercetat anul acesta este basarabean adaugă o importanță deosebită cercetărilor noastre. Se va dovedi astfel, și cu ajutorul unui material documentar cules științificește, profunda românitate a vieții satești basarabene.

Necesitând prezența la teren a unui număr destul de mare de cercetători pentru un răstimp destul de lung, aceste campanii sunt foarte costisitoare. Ca atare, vă rugăm să binevoiți a ne acorda și anul acesta cum ați făcut în trecut, o subvenție. Tot odată vă rugăm să binevoiți a ne acorda un număr de cărți din cărțile editate de Domnia Voastră pentru popor și pentru copii, ca să putem înființa, cum am mai făcut și în celelalte comune studiate, o bibliotecă pentru săteni”⁸. La problema înființării bibliotecii vom reveni mai jos.

Tot în ziua de 11 iunie D. Gusti se adresează și Ministrului Armatei subliniind și de data aceasta că „...cercetarea se face în Basarabia reputată în anumite cercuri din străinătate ca prea puțin românească” și că, după cum arăta mai sus, „o colecție bogată de date informative... nu poate decât să-i folosească cauzei române oricând s-ar întâmpla să fie contestată”. În continuare D. Gusti îl roagă pe Ministrul Apărării să binevoiască „a dispune la dl. Comandant al Corpului de armată al Basarabiei să ne pună la dispoziție pe timpul cercetărilor noastre un număr de 4 soldați, pentru a ajuta administrația campaniei, o căruță cu doi cai și doi soldați pentru a servi efectuarea aprovizionării din oraș a Cooperativei monografiștilor și, în sfârșit, dacă lucrul e posibil, și o trăsură cu doi cai pentru deplasările zilnice ale cercetătorilor.

⁴ Ibidem, fila 3–6

⁵ D. Gusti, *Opere*, vol. I, București, 1968, p. 390–391.

⁶ A.N.I.C., fond Fundația Culturală Regală Centrală, dosar 2/1931, fila 9–10.

⁷ Ibidem, fila 12–13.

⁸ Ibidem, fila 14–15.

Vă mai rugăm, stimate Domnule Ministru să binevoiți a ne acorda un operator de la Serviciul Fotografic al Armatei, împreună cu materialul necesar pentru a face posibilă alcătuirea unui film documentar, asemenea celui al satului Drăguș, înfăptuit de seminar acum doi ani, minunată ilustrare pentru un străin a bogăției și a frumuseții vieții din satele românești, mijloc de cunoaștere și apropiere înăuntrul țării⁹.

„Minunata ilustrare” a fost făcută în acel an, 1931, dar cornovenii au putut-o vedea abia peste 60 de ani. Detalii despre acest film aflăm de la Pompiliu Gâlmeanu: «Profesorul Dimitrie Gusti, organizatorul Campaniei monografice din vara anului 1931 în satul Cornova și semnatarii direcți ai filmului documentar realizat atunci la Cornova – un sat din Basarabia, Henri H. Stahl, Anton Golopenția și operatorul de imagine Tudor Posmantir, n-au mai apucat să prezinte acel film în fața eroilor lui. Am făcut-o noi după 60 de ani, reușind în același timp să reinnodăm firul istoriei, înregistrând cu aparatele noastre de filmat de azi, starea actuală a satului (...). Așa s-a născut filmul documentar „Cornova-revedere după 60 de ani”, producție a studioului „Sahiafilm” în colaborare cu Muzeul Național de Istorie al Republicii Moldova din Chișinău, cu sprijinul Muzeului Satului din București și al altor instituții și sponsori animați de dragostea față de valorile materiale și spirituale ale satului românesc»¹⁰.

Rămânem și în continuare în aria de cercetare a istoriei acestui film. După demersul din 11 iunie către Ministrul Apărării, D. Gusti se adresează pe data de 26 iunie și către directorul Casei Culturii Poporului cu rugămintea de a susține turnarea filmului corespunzător. Din această scrisoare aflăm pentru prima dată că acel sat din Codru, de care s-a vorbit în mai multe rânduri și în care urmau să se facă cercetări, era „satul de veche cultură bisericească și răzășească Cornova din județul Orhei”. Dar să dăm curs scrisorii: «Seminarul de Sociologie, Etică și Politică întreprinde, în colaborare cu Secțiunea Sociologică a Institutului Social Român a 7-a campanie monografică, în satul de veche cultură bisericească și răzășească Cornova din județul Orhei. Cum vă este cunoscut succesul obținut de filmul documentar „Drăguș” al Seminarului și cum puteți aprecia însemnătatea unei întreprinderi similare pentru atât de puțin cunoscuta provincie a Basarabiei, vă rugăm să binevoiți a ne acorda în răstimpul de 5 iulie–10 august, durata campaniei, aparatele, materialul și personalul necesare pentru această întreprindere. Costul materialului ar urma să fie achitat de către seminar»¹¹.

Odată cu alcătuirea echipei monografice și încheierii etapei de pregătire a cercetărilor de la Cornova s-a pus și problema deplasării în acest sat din Codru și a stabilirii mijloacelor de transport. Era într-adevăr o problemă, căci spre Cornova plecau 55 de cercetători cu tot utilajul necesar pentru efectuarea investigațiilor de teren. Discutarea și rezolvarea acestei probleme o aflăm din demersurile făcute de D. Gusti către directorul Mișcării Direcțiunii Generale a Regiei Autonome a Căilor Ferate Române (din 25 iunie, 3 iulie etc.). Echipei monografice i-a fost acordat un vagon de turism și un vagon cl. III neamenajat. Plecarea din București urma să se facă pe data de 6 iulie, iar gara de destinație era cea din Călărași-Basarabia (Vasile Stroescu). Întoarcerea la București, se spunea într-unul din demersuri, va avea loc între zilele de 5 și 15 august¹².

Astfel se încheie etapa de pregătire a campaniei monografice și de deplasare a echipei monografice la Cornova. Am găsit de cuviință să ne oprim mai detaliat asupra etapei respective, deoarece această campanie este un model de cercetare sociologică a unui prim sat basarabean, model care a fost preluat și folosit în mod creator și de către colaboratorii Institutului Social Român din Basarabia. Asupra activității acestui institut vom reveni mai jos. Deocamdată ne oprim foarte succint

⁹ Ibidem, fila 16–17.

¹⁰ P. Gâlmeanu, *Premieră la Chișinău și Cornova*, în vol. *Cornova*, coord. dr. Vasile Șoimaru, Chișinău, 2000, p. 541.

¹¹ A.N.I.C., Fundația Culturală Regală Centrală, dosar 2/1931, fila 19.

¹² Ibidem, fila 20, 22, 23, 24, 26.

asupra cercetărilor efectuate la Cornova în 1931 și la soarta rezultatelor acestor substanțiale investigații.

Conform Sandei Golopenția-Eretescu, în vara anului 1931 cea de-a șaptea campanie monografică organizată de profesorul D. Gusti a adus în satul Cornova din județul Orhei, Basarabia o echipă de 55 de tineri care aveau să devină, nu peste mult, specialiști consacrați în domeniile cele mai variate ale culturii românești – sociologie, folclor, antropologie, științe juridice, istorie, psihologie, filozofie, medicină, muzicologie, arhitectură, arte plastice etc. Din ea făceau parte, între alții, Ernest Bernea, Hary Brauner, Lena Constante, Eugenia Constantinescu, Xenia Costa-Foru, Maria Cotescu, Ștefania Cristescu, Gheorghe Focșă, Marcella Focșă, D.C. Georgescu, Anton Golopenția, Paula Gusty, Traian Herseni, Dochia Ioanovici, Ion Ionică, Octavian Neamțu, Mircea Manolescu, Domnica I. Păun, Mihai Pop, Victor Rădulescu-Pogoneanu, Henri H. Stahl, Petre Ștefănuță, Emil Turdeanu, Mircea Vulcănescu și Ion Zamfirescu, cei mai mulți dintre ei abia trecuți de 20 de ani.

La întoarcerea de pe teren, după un răgaz de prelucrare a datelor care a durat patru luni, Secția sociologică a Institutului Social Român a organizat, între 13 ianuarie și 1 iunie 1932, un ciclu de 19 ședințe de prezentare publică a rezultatelor cercetării¹³. Din păcate, după cum scriu Sanda Golopenția-Eretescu și Paul Mihail, aproape toate materialele culese la Cornova au dispărut fără urmă. Iată împrejurările.

Pentru început, materialul cules în timpul campaniei a fost depozitat, după obicei, la Institutul Social Român, în dosare de „cadre”, „manifestări” și „sub-unități” (...) ¹⁴. Ulterior s-a aflat în păstrare la Seminarul de Sociologie, Etică și Politică al Facultății de Filozofie și Litere, Universitatea din București, în dosarul intitulat „Manifestări spirituale III. Obiceiuri” ¹⁵. Arhiva fostului Seminar de Sociologie, Etică și Politică nu s-a păstrat ¹⁶.

Care a fost soarta acestui dosar? Detalii aflăm la Paul Mihail, care scrie că „în volumul Institutului tipărit în 1932 nu a intrat nici capitolul despre viața spirituală a satului, pe baza datelor culese de monografiști. În cursul anilor s-a tot așteptat tipărirea în continuare a rezultatelor anchetei din Cornova, mai ales ceea ce privește aspectele spirituale ale vieții satului.

Elena Constante, artistă plastică, una dintre monografiste, și marele folklorist Harry Brauner mi-au spus că în acea arhivă se găseau fișele redacțiilor lor (...). Înainte de 1940 această arhivă, împreună cu rezultatele anchetelor din alte localități: Copanca, Nișcani, Popeștii de Sus au fost transferate de la Institutul Social din Basarabia, în custodia prof. Petre Ștefănuță. Odată cu ultimatumul din 28 iunie 1940, a fost pierdută și arhiva monografică” ¹⁷. În continuare Paul Mihail vorbește și de o „scrisoare care evocă monografia din 1931 după 55 de ani, a profesorului și savantului dr. Emil Turdeanu. Ea este și un document al marii pierderi a informațiilor privind viața spirituală a satului”. Această scrisoare, după cât reiese din articolul lui Paul Mihail, urma să ajungă la profesorul O. Bădina ¹⁸.

Cercetările efectuate recent la Cornova (1999) au urmărit și scopul completării golurilor informaționale ce s-au creat ca urmare a dispariției materialelor etnofolclorice adunate în anul 1931 ¹⁹. Din păcate, nu s-a reușit aplicarea metodelor de cercetare caracteristice școlii sociologice în totalitatea lor, cauzele fiind atât de ordin obiectiv, cât și subiectiv.

¹³ S. Golopenția-Eretescu, *Introducere la Ștefania Cristescu, Descânțec din Cornova-Basarabia*, 1984, p. V.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Șt. Cristescu, *Agentul magic în satul Cornova (Basarabia)*, în *ibidem*, p. 194.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ P. Mihail, *Mărturii pentru monografia satului Cornova-Orhei*, în O. Bădina, *Cornova. Un sat de mazili*, București, 1997, p. 321.

¹⁸ *Ibidem*, p. 324.

¹⁹ A. Furtună, *Tradiții etnofolclorice*, în vol. *Cornova*, p. 151–292.

În rândurile de mai jos am dori să ne mai oprim la două aspecte importante ale vieții culturale de la Cornova: întemeierea bibliotecii populare și școlare (1931) și activitatea Căminului Cultural.

Ideea întemeierii bibliotecii respective aparține lui D. Gusti, care după cum arătam mai sus, ruga la 11 iunie pe administratorul Casei Școlilor să binevoiască a acorda cărți, pe care să le aducă la Cornova. În general, crearea de biblioteci populare era analizată de D. Gusti în contextul organizării culturii populare, care „trebuie să facă o realitate din bibliotecile populare, prevăzându-le cu cărți potrivite și cu bibliotecari pregătiți. Biblioteca populară este complementul și continuarea de la sine înțeleasă a școlii și deopotrivă de trebuincioasă ca și ea. O lege a bibliotecilor populare trebuie să prevadă funcționarea lor, lăsată în seama culturii poporului, și finanțarea, pusă în seama comunelor”²⁰.

Semnificativ, în acest context, este și Actul de înființare al bibliotecii populare și școlare din satul Cornova, în care se spune: „Astăzi, 6 august 1931, noi studenții și licențiații în Sociologie de la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București, de sub conducerea D-lui Prof. Dimitrie Gusti, Decanul Facultății am întemeiat biblioteca populară și școlară din satul Cornova, cu trei secțiuni: a) secțiunea pentru copii, b) secțiunea pentru săteni, c) secțiunea pentru intelectuali.

În legătură cu această bibliotecă se va clădi un cămin cultural cu o sală de lectură, dispensar, sală pentru serbări, radio etc. (...). Acum la întemeiere s-a ales următorul comitet de conducere al bibliotecii: Președinte de onoare, Dl. Dimitrie Gusti, Prof. Universitar; președinte activ, părintele Ioan Zamă; vicepreședinte, director al bibliotecii Dl. Porfirie Iov; casier Dl. Vasile Roșca înv”. În continuare sunt nominalizați și cei 24 de membri ai comitetului. În actul respectiv se mai menționează că biblioteca dăruită este „compusă din 701 volume în valoare de 12 500 lei” și că „întâmplarea fericită a făcut ca să fie față la întemeierea acestei biblioteci și Înalț Prea Sfințitul Gurie Arhiepiscop și Mitropolit al Moldovei și Excelența sa Ministrul Basarabiei general Râșcanu veniți în mijlocul poporului din satul Cornova spre a-l cerceta și a-l sfătuși să muncească cu râvnă și cu frica lui Dumnezeu spre folosul lui și al neamului întreg”(…)”²¹.

Peste un an și mai bine de la acest eveniment directorul bibliotecii Porfirie Iov îi scria, la 23 noiembrie 1932, lui Dimitrie Gusti „...biblioteca înființată de Dumneavoastră la această școală a început să funcționeze pe ziua de 19 august 1931. Până în prezent sunt 43 de cititori maturi, care au citit 169 cărți. Din elevi sunt 22 cititori, care au citit 115 cărți. Populația se bucură de această bibliotecă, găsind în aceste cărți un îndrumător folositor. Frecvența școlarilor este mijlocie.

Privitor la construcția localului de cămin și primărie deocamdată nu s-a făcut nimic, fiindcă sătenii au avut până în prezent de strâns recolta și de sămănat, dar de acum înainte cred că de curând se va începe a se aduna materialul lemnos, mai cu samă că acum se așază zăpada și are să se facă un drum bun necesar transportului”²². Aceasta era situația bibliotecii de la Cornova în 1932. Nu cunoaștem cum a evoluat ea pe parcursul anilor. Dar cunoaștem cu certitudine, că tot „din țară”, după cum scrie Pompiliu Gâlmeanu, au sosit la Cornova în 1991 camioane cu cărți (...)”²³.

Revenind la biblioteca populară, înființată în 1931, credem că e cazul să menționăm că, până la acest important eveniment cultural, la Cornova a existat o veche și bogată bibliotecă bisericească. Relevante în acest sens sunt afirmațiile lui P. Constantinescu-Iași: „Dintre bisericile sătești cel mai important depozit de cărți se găsește la Cornova, întrucât aici s-au păstrat până acum câțiva ani, cele mai importante măturii tipărite ale vechimii culturii românești în Basarabia, datorită celor doi mari cărturari, mitropoliții Varlaam și Dosoftei: «Carte românească de învățătură» a celui dintâi, tipărită la Iași în 1643, și «Viața sfinților» de la Iași 1682 a celuiilalt, ambele se află azi la muzeul din Chișinău.

²⁰ D. Gusti, *Opere*, vol. III, București, 1970, p. 238.

²¹ A.N.I.C., Fundația Culturală Regală Centrală, dosar 2/1931, fila 27–27v.

²² Ibidem, fila 28.

²³ Pompiliu Gâlmeanu, *Revedere după 60 de ani. Scenariu cinematografic*, în vol. *Cornova*, p. 546.

Biserica, ce a păstrat aceste comori (Sf. Dimitrie) e lucrată din lemn (...). În noua biserică de piatră s-au adus (în 1913) celelalte cărți vechi: 7 de peste Prut, cinci de la Chișinău și două fără dată sigură: 1 Penticostar și 1 Antologhion²⁴. În afară de „Carte românească” și „Viața sfinților” P. Constantinescu-Iași mai menționează următoarele cărți ce se păstrau la Cornova: un Triod din 1726, un Antologhion din 1737, un Octoih din 1750, un Apostol din 1774, un Liturghier din 1815, o Minee din 1819, un alt Liturghier din 1837, o Evanghelie din 1844 și un Penticostar din 1853²⁵.

„Viața sfinților” a fost dăruită bibliotecii Societății istorico-arheologice bisericești de către preotul Ioan Zamă din Cornova²⁶. În biserica veche de lemn din Cornova se păstra pe timpuri și o „Molitivă la îngrozirea de foamete”²⁷.

Biblioteca bisericească din Cornova a fost completată substanțial, la timpul său, de către dascălul Iustin, tatăl distinsului preot și cărturar Paul Mihail. El își avea rădăcinile la Ciuciulea, județul Bălți. La Ciuciulea, în familia Mihail, scrie Paul Mihail, s-a adunat, astfel, o bibliotecă impresionant de bogată, mai ales datorită preotului Dumitru. Gospodăria sa, preluată de fiul său, dascălul Gheorghe, a rămas apoi moștenire fiului său Nicolae, agricultor. Celălalt fiu, dascălul Iustin, a fost interesat de bibliotecă și a transportat la Cornova cărți vechi și manuscrise, dintre care unele au fost distruse după 28 iunie 1940, altele, regăsite cu ștampila „Muzeul ateismului”, au fost din nou părăsite în august 1944 în Chișinăul arzând, și doar o mică parte, salvate, au fost apoi dăruite de Paul Mihail la Biblioteca Universitară din Iași²⁸.

O dată cu biblioteca populară, la Cornova s-au pus și bazele unui Cămin Cultural. D. Gusti s-a referit de nenumărate ori la importanța căminelor culturale pentru viața satelor noastre. Nu vom insista asupra acestei probleme, dat fiind spațiul restrâns al acestui articol. Vom menționa doar un raport de activitate (1936–1937) al Căminului Cultural de la Cornova, din care aflăm: căminul era adăpostit vremelnic la școală unde avea o cameră pentru lectură și o cameră pentru cărți; în bibliotecă erau 1060 de cărți (pentru copii, tineret și adulți); se făceau șezători săptămânale de citire și povestire; șezători culturale de duminică; s-au jucat piese de teatru; s-au făcut baluri; s-au reparat drumurile și podurile etc.²⁹

Cu timpul s-a construit o clădire specială în care și-a desfășurat activitatea Căminul Cultural. Clădirea respectivă nu s-a păstrat, în 1991 punându-se temeliele unui nou Cămin Cultural³⁰.

Biblioteci populare și cămine culturale au fost deschise în foarte multe sate din Basarabia. Acest fapt vorbește elocvent despre acțiunile de culturalizare întreprinse de statul român în perioada de după 1918. Căci e bine cunoscut procesul de deznaționalizare la care a fost supusă populația românească în perioada 1812–1918. Prin urmare, școala, biserica, biblioteca populară și căminul cultural trebuiau să contribuie substanțial la renașterea națională a românilor basarabeni. Dar trebuie subliniat că nici minoritățile naționale n-au fost ignorate.

²⁴ P. Constantinescu-Iași, *Circulația vechilor cărți bisericești românești la Basarabia sub ruși*, în „Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău”, t. XIX, 1920, p. 191.

²⁵ *Ibidem*, p. 207–212, 217, 218, 220, 221.

²⁶ *Catalogul bibliotecii societății istorico-arheologice bisericești basarabene din Chișinău*, în „Revista Societății”, t. XVI, 1925, p. 38.

²⁷ P. Mihailovici, *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 până la 1918*, București, 1940, p. 39.

²⁸ P. Mihail, *Cărturari de țară din secolele XVII–XX: Familia Mihail*, în „Arhiva genealogică”, 1995, nr. 3–4, p. 215.

²⁹ A.N.I.C., fond Fundațiile Culturale Române, dosar 2730/1936. Căminul Cultural „Regele Carol al II” comuna Cornova, județul Orhei 1936–1939, fila 1v, 2, 2v, 3, 3v, 4 ș.a.

³⁰ *Cornova*, p. 295–296, 543, 546.

Grăitoare în acest sens (al renașterii naționale) este și scrisoarea elevului școlii normale din Soroca, P. Damașcan, scrisoare adresată domnului Ion Mușlea, directorul Arhivei de Folclor din Cluj. Dăm doar un fragment: «Nefiind cercetată foarte multă lume spune că Basarabia s-a rusificat aproape în întregime, bineînțeles că aceasta o făceau cei lipsiți de conștiință. Dar iată că abia în al treisprezecelea an de la Unire și-au adus aminte cărturarii și de noi oropsiți de peste Prut și astfel am auzit încă de la Crăciun cu mare mulțumire proiectul domnului profesor Gusti de a se stabili cu seminarul Dumisale de folclor ... (cuvinte indescifrabile – A.F.) în Basarabia spre a cerceta obiceiurile țăranilor noștri (...). În vara aceasta am citi în gazeta „Cuvânt moldovenesc” cum că seminarul domnului Gusti s-a stabilit pe timpul verii într-un sat răzășesc din județul Orhei» (e vorba de Cornova – A.F.)³¹.

În afară de Cornova au mai fost cercetate, după metoda școlii sociologice a lui D. Gusti, încă o serie de sate. Însă aceste cercetări s-au făcut de către colaboratorii Institutului Social Român din Basarabia înființat în 1934, cu concursul instituțiilor abilitate din țară.

Inițiativa înființării Institutului Social Român din Basarabia, după cum scrie T. Știrbu, „apartine Dlui profesor universitar D. Gusti, președintele Institutului Social Român din București și Dlui Pann Halippa, care a convocat în acest scop, în toamna anului 1934, la Chișinău, mai multe ședințe publice, explicând necesitatea acestei instituții științifice pentru viața obștească a Basarabiei și țării întregi. Inaugurarea Institutului a avut loc la Chișinău în ziua de 18 noiembrie 1934 (...)”³².

Pe data de 5 ianuarie 1940 I.S.R. din Basarabia a trimis I.S.R. din București un raport de activitate, unde se spune că Institutul și-a fixat următorul program de activitate: „cunoașterea satelor și orașelor basarabene, prin metoda anchetelor monografice; anchete sociologice în regiunile cu populația mixtă din nordul și sudul Basarabiei pentru a cunoaște raportul de forțe etnice între moldoveni și neamurile conlocuitoare; organizarea unui muzeu sociologic al Basarabiei (...); organizarea unei biblioteci sociologice, cu o secție care să cuprindă toate cărțile privitoare la Basarabia; întocmirea unui îndreptar bibliographic, care să cuprindă toate studiile monografice, folclorice, istorice și sociologice asupra Basarabiei; reprezentarea rezultatelor cercetărilor monografice în conferințe publice (...)”.

Până în prezent (e vorba de anul 1940 – A.F.) Institutul a cercetat, după metoda monografică, următoarele sate: Iurcenii și Nișcani, jud. Lăpușna; Copanca, jud. Tighina; Popeștii de Sus, jud. Soroca; Vâprova și Dâșcova, jud. Orhei. Privitor la satele Iurcenii și Nișcani s-au tipărit 14 studii în Buletinul Institutului, Tom I, 1937 (418 pag.). Privitor la satul Copanca, au apărut în același Buletin, Tom II, 1938, 20 studii (660 pag.). Privitor la satul Popeștii de Sus, sunt în lucru o serie de studii, care ar apare în curând în Buletinul Institutului, Tom III (...).

Se vor cerceta documentat, viața socială a satelor Horodiște și Ulmul, jud. Lăpușna. Celelalte sate din regiunea Codrului vor fi cercetate mai sumar (...). De la 14 februarie 1938 I.S.R. din Basarabia și-a schimbat titlul în: Institutul de Cercetări Sociale al României, Regionala Chișinău³³.

Odată cu venirea „eliberatorilor” și-a încetat activitatea și acest Institut. O parte din colaboratorii Institutului au avut o soartă tragică (cazul lui Petre Ștefănuță). Multe din planurile de

³¹ „Arhiva de Folclor a Institutului «Arhiva de Folclor a Academiei Române» din Cluj”, nr. 247, fila 1-2.

³² T.Al. Știrbu, *Activitatea Institutului Social Basarabia*, în „Sociologie Românească”, 1936, nr. 2, p. 32.

³³ T.Al. Știrbu, P. Ștefănuță, *Institutul Social Român din Basarabia*, în „Sociologie Românească”, 1942, nr. 7-12, p. 606-608. Despre activitatea acestui Institut vezi și „Sociologie Românească”, 1936, nr. 1, p. 34, 41; nr. 4, p. 21-24; nr. 11, p. 48; nr. 12, p. 38; 1937, nr. 11-12, p. 529-532, 572-575; 1938, nr. 1-3, p. 97-98, nr. 4-6, p. 282-283; nr. 7-9, p. 388-392, 415-418; 1939, nr. 1-3, p. 135; „Buletinul Institutului Social Român din Basarabia”, t. I, 1937, p. V; „Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României. Regionala Chișinău”, t. II, 1938, p. 607-610.

lucru (tipărirea Buletinului, tom III; întocmirea și tipărirea monografiei întregii regiuni a Codrului etc.) n-au mai fost realizate. Multe din materialele, de divers ordin, culese cu atâta trudă și osârdie, au dispărut fără urmă.

După cum s-a putut vedea, Institutul Social Român din București și filiala sa din Basarabia au fost principalele centre științifice, de rând cu Arhiva de Folclor din Cluj, care s-a ocupat în mod sistematic de studierea istoriei, culturii, economiei etc. satelor din Basarabia. Dar de această problematică, în virtutea obligațiunilor de serviciu și nu numai, a fost preocupată și o mare parte dintre cadrele didactice angajate la școlile basarabene. Astfel, în Arhivele Naționale din București (Fondul Ministerul Instrucțiunii Publice) se păstrează valoroase lucrări despre istoria unor sate, biserici, școli din Basarabia. Lucrările respective, scrise de învățători (1940–1945), au la bază un bogat material inedit.

Vom da pentru început lista incompletă a localităților a căror istorie scrisă se păstrează în arhivele sus pomenite: Cruzești, Bravicea, Vadu-Râșcu, Cetatea Albă, Șapte-Bani, Drepcăuți, suburbia Frumușica a municipiului Chișinău, Cot, Putinești, Românești, Șerpeni, Soroca, Românca, Butuceni, Cotiujenii Mari, Poiana, Hrușova, Tiplițești, Vadul lui Vodă, Bardar, Lipcenii, Olișcani, Teleşeu, Cristinești, Berești, Lopatnic, Lipnic, Pârjota, Gașpar, Rădenii Vechi, Petroșani, Stăniilești, Hădărăuți etc.

Majoritatea lucrărilor au fost scrise după un plan unic (al școlii sociologice fondate de D. Gusti): cadrul cosmologic, istoric, biologic, psihologic, cultural, economic etc. În rândurile de mai jos ne vom referi succint la unele informații referitoare la întemeierea satelor, la obiceiurile calendaristice și familiale, la caracterul iluminist al bisericilor noastre.

Unele sate (Cruzești, Bravicea, Vadul lui Vodă), conform legendelor, au fost întemeiate de Ștefan cel Mare. Celor care făceau minuni de vitejie domnitorul le dăruia moșii. Urmașii lui Ștefan cel Mare au păstrat cu sfințenie o mulțime de obiceiuri calendaristice și de familie, obiceiuri ce sunt descrise în lucrările vizate. Din obiceiurile calendaristice amintim: Crăciunul și Anul Nou, Semănatul, Boboteaza, Paștele („se leagănă în scrânciob ca să crească cânepa”), Sf. Gheorghe, Rusaliile („sunt niște fete zburătoare, nevăzute”), Foca, Andriul etc. Au fost cercetate și obiceiurile familiale: la naștere („locul” sau placenta moașa o îngroapă sub laiță, la capătul dinspre ușă”), la nuntă; la înmormântare („morții nu se duc pe umeri, ci cu sania cu boi, indiferent dacă este iarnă sau vară”).

O anumită atenție a fost acordată folclorului. S-au înregistrat: „Bradul”, „Conăcări”, „Iertăciunea”, „Închinarea pocloanelor”, „Închinarea colacilor”; hăituri, colinde, cântece, ghicitori, strigături, descântece (de ursită, de gălci, de orbalț, de năjit, de bubă neagră, de făcut, de cel pierit, de frigare, de răul copilului, de albeață, de udmă, de samcă etc.), numărători. Au fost fixate mai multe interdicții populare, superstiții, practici magice de invocare a ploii („oamenii se udau, îngropau pui vii de găină și păpuși din cârpe la al nouălea hotar”) etc. Cercetate au fost și jocurile tradiționale de copii (de-a mingea, baba oarba etc.), jocurile dramatizate. Un interes sporit au suscitât ocupațiile, locuința și așezarea, portul, alimentația, țesăturile, vopsitul și viața bisericii.

În lucrările referitoare la istoria unor sate (Bardar, Cristinești) sunt menționate informații prețioase despre oamenii de vază, băștinași: Alexandru David (redactor la ziarul „Cuvânt moldovenesc”), Episcopul Dionisie Erhan (Bardar), Hajdeii (Cristinești).

De curând Arhivele Naționale din București, Arhiva Națională din Chișinău (fondul 2071, 2069, 339, 2073, 2067 etc.) au depozitat date referitoare la istoria mai multor sate: jud. Soroca (8 sate), jud. Orhei (22), jud. Lăpușna (32), jud. Hotin (4) și jud. Cahul (30). Datele respective au fost adunate conform planului următor: populația, biserica (scurtă istorie), școli, târguri, mori, monumente, ocupații, boli, situația drumurilor, prestații în natură etc.

O contribuție deosebită în coordonarea cercetărilor etnofolclorice, adunării și sistematizării informației de teren etc. au avut, de curând, instituțiile nominalizate mai sus și Arhiva de Folclor din Cluj, înființată în 1930. «Arhiva respectivă, scrie Ion Cuceu, directorul Institutului „Arhiva de Folclor a Academiei Române”, i-a fost încredințată lui Ion Mușlea (...). Primii 18 ani din istoria Arhivei au fost în ciuda dificultăților materiale, deosebit de rodnici. Numărul culegerilor din fondurile acestea

creștea mereu, s-au pus bazele bibliografiei curente a folcloristicii și etnografiei, s-a constituit instrumentarul de arhivă, s-au elaborat câteva monografii zonale, ce au contribuit, împreună, la scoaterea disciplinei din mlaștina dilatatizmului, „Anuarul Arhivei de Folclor” impunându-se cu autoritate (...). Arhiva a crescut imens, devenind astăzi, cum visa, prin 1930, întemeietorul ei, un centru modern de documentare etnologică și antropologică, de peste 500 000 de documente inedite, cu publicație proprie, cu un personal științific bine pregătit, iar după Revoluție, noi ne-am străduit ca ea să-și recapete statutul de institut în rețeaua Academiei Române, căreia folcloristica și etnografia îi datorează enorm, în toate privințele³⁴.

Recent am avut fericita ocazie să fac cercetări în arhiva acestui prestigios centru modern, fapt pentru care îi sunt profund recunoscător domnului Ion Cuceu și îmi exprim toată gratitudinea și pe această cale. În puținul timp pe care l-am avut la dispoziție, am consultat prețioase materiale etnofolclorice basarabene, adunate atât cu ajutorul chestionarelor, cât și în urma cercetărilor efectuate direct pe teren de către elevii școlilor normale din Soroca, Chișinău, Cetatea Albă etc. Iată doar o parte din satele cercetate: Hădărăuți, Romancăuți, Bogdănești, Seliștea (Hotin); Rudi, Iorjnița, Cureșnița, Timiliuți, Sauca, Izvoarele, Popeștii Noi, Bolbocii Vechi, Voloavele, Șestaci, Chirileni (Soroca); Zăicani, Mândreștii Vechi, Ciutulești, Petruna, Cucioaia, Bușila (Bălți); Peresecina, Ciocâlteni, Chipeșca, Bravicea, Ustia, Pripiceni-Curchi, Gordinești, Alcedar, Gligeni, Verejeni, Cruglic, Holercani, Țânțăreni (Orhei); Ruseștii Noi, Șipoteni, Costuleni (Lăpușna); Gura-Galbenei-Lipoveni, Valea-Perjii Nouă, Cioburciu (Tighina); Dumitrești, Ceamașir, Borisovca (Izmail); Cair, Moldova-plasa Palanca, Caplani, Purcari, Antonești, Slobozia, Râscăieți, Noul Caragaci, Satul Nou, Valea Perjei vechi, Frumușica Veche (Cetatea Albă) etc.

De la locuitorii acestor sate au fost culese numeroase informații, ce se referă la multiple aspecte ale vieții materiale și spirituale, fapt ce denotă interesul sporit pentru studierea culturii populare. Grăitoare în acest sens este scrisoarea lui Gh. Cârlan din 1931, elev la școala normală din Chișinău, scrisoare adresată lui Ion Mușlea. Iată fragmentul respectiv: „Închei spunându-vă că se poate ca cu această ocazie să mai adun din satul numit (e vorba de Ruseștii Noi – A.F.) și alte obiceiuri cum ar fi de exemplu: la nunți și altele. Acestea vi le spun ca să știți că dacă cumva ve-ți avea nevoie de astfel de culegeri, atunci cred că ne ve-ți înștiința și pe noi ca să vă ajutăm la această mare și frumoasă operă națională³⁵. Drept o completare logică a acestor deziderate este și scrisoarea elevului Vasile Vlasă din comuna Chipeșca-Orhei: „În general am lucrat, lucrez și făgăduiesc că voi lucra cât mai mult posibil pentru aceste culegeri de folclor. Voi lucra cât îmi va permite viitorul, pentru că îmi dau destul de bine seama, că numai prin acest mijloc țara noastră își va putea păstra tot ce are mai scump și sfânt, tot ceea ce este românesc (...). Mai mult încă, făgăduim că vom trimite diferite culegeri și de prin satele unde vom fi luminători ai neamului. Misiunea noastră fiind mare pentru luminarea poporului și ridicarea lui va fi mare și pentru culegerea și adunarea obiceiurilor, datinelor și credințelor din popor³⁶.”

În concluzie, am vrea să menționăm că în demersul de față ne-am oprit foarte succint la activitatea unor importante centre științifice din țară cum ar fi Institutul Social Român (București, Chișinău) și Arhiva de Folclor din Cluj, precum și la activitatea unor cadre didactice care au contribuit enorm la studierea istoriei, culturii, economiei etc. a satelor din Basarabia din perioada anilor 1918–1944. O mare parte din materialele adunate și depozitate în arhivele din București, Cluj,

³⁴ Danciu Ion Maxim, *De vorbă cu domnul Ion Cuceu, directorul Institutului „Arhiva de Folclor a Academiei Române”*, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, t. XV–XVII (1994–1996), p. 772.

³⁵ „Arhiva de Folclor a Institutului «Arhiva de Folclor a Academiei Române» din Cluj”, nr. 130, f. 14. Obiceiuri și credințe la diferite zile și sărbători din lunile ianuarie și februarie culese din satul Ruseștii-Noi, jud. Lăpușna de elevul Cârlan Gh. Ion, cl. V-a, școala normală din Chișinău, anul 1931.

³⁶ Ibidem, nr. 235, fila 1–2.

Chișinău n-au văzut până în prezent lumina tiparului. Alcătuirea, pentru început, a unei bibliografii și a unui catalog a materialelor atât inedite cât și editate referitoare la istoria satelor basarabene, cel puțin pentru perioada luată în discuție, cu publicarea ulterioară a datelor inedite și reeditarea celor editate, credem că ar fi de bun augur și de un real folos pentru toți cei ce se interesează de istoria neamului românesc.

Cu acest demers am făcut un prim pas spre a-i informa pe acei ce nu sunt străini de istoria și destinul satelor noastre. Sperăm să nu fi pășit cu stângul!

IZVOARE INEDITE

MIȘCAREA NAȚIONALĂ DIN BASARABIA – UN DOCUMENT INEDIT DIN 1907

VLAD GHIMPU

Despre mișcarea națională din Basarabia în contextul revoltelor țărănești, generate de prima revoluție rusă, nu s-a prea scris. Istoriografia sovietică, interesată de aspectele sociale ale revoluției, nu agreea și latura națională, din motive lesne de înțeles; – Pentru a nu pune la îndoială așezarea națională a primului stat socialist din lume. Pe de altă parte, noua direcție istoriografică din Republica Moldova și România cercetează, cu prioritate, problemele legate de Unirea din 1918, rapturile anexioniste ale Rusiei și Uniunii Sovietice, cât și cele de interes istoric general.

Documentul pe care îl prezentăm în continuare vine să confirme existența unei rezistențe naționale în Basarabia, în anul 1907, nu numai în forma sa organizată, cum a fost tratată mișcarea națională din prima revoluție rusă (1905–1907). Aspectul vizat este cel al bazei sociale a elementului de rezistență românesc, care va crește și va culmina, deja în a doua revoluție din Rusia, atunci când țarismul va primi lovitura definitivă, iar popoarele, oprimate de un imperiu deosebit de rapace, vor putea, în sfârșit, să se autodetermine conform idealurilor naționale.

Este vorba de o copie de epocă, ce ne face să nu o departajăm prea mult de documentul original, după conținutul mesajului pe care îl transmite. Cu toate acestea, se poate intui, dincolo de limbajul cazon utilizat, că la copiere s-au comis și niște scăpări minore, iar unele cuvinte au căpătat altă terminație, care le-a modificat întrucâtva sensul. Pe cât a devenit comprehensibil înțelegerii noastre, am încercat să depășim aceste lacune.

Cât privește natura informației, fără a abuza de interesul cititorului, putem remarca un conflict dintre autoritățile țariste și țăranii odnodvorți – foști mazili și ruțași; având viță de proprietar din evul mediu, dar și cu mândrie de aristocrați ai satelor, ei sunt acel element mai puțin pasibil de schimbări structurale impuse pe parcursul secolului al XIX-lea de regimul rusesc. Astfel, că, boierimea din *partida națională* își găsește un aliat social mai numeros, atunci când nobilii înșiși, în calitate de clasă băștinașă, erau dezavantajați și strămtorați, datorită politicii coloniale care îngloba persoane străine, astfel că elementul autohton să rămână în numărul său scăzut la circa 31%, în raport cu dvorenii venetici¹.

Alt aspect, ce se referă nemijlocit la situația privilegiată a odnodvorților basarabeni, poate fi remarcat și dintr-un unghi de vedere exterior, conjunctural. Atâta timp cât Rusia a dus războaie în Balcani și în Țările Române, i-a folosit pe acești oameni în transporturile armatei și în alte misiuni dictate de interesele imperiale, conforme cu misiuni asemănătoare ale lor, avute încă din Țara Moldovei la paza hotarelor, probabil. Însă, după războiul ruso-româno-turc din 1877–1878, când campaniile armatelor de muscali vor înceta în această direcție strategică și datorită afirmării României ca stat independent și ca subiect al politicii internaționale, situația se va schimba.

Înfrângerea Rusiei în războiul cu Japonia din anii 1904–1905 a mărit impulsul negativ al autocrației țariste de a lichida și practic ultimele scilipiri de autonomie comunitară ale odnodvorților

¹ A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1992, p. 456–457.

mazili și ruptași din Basarabia, despre care ne vorbește și documentul de față. Că acești *țărani de vișă nobilă* nu au renunțat la situația lor privilegiată, o dovedesc și demersurile lor expuse țarului în persoană, aflat în Basarabia în anul 1912².

Menționăm prezența documentului în copie fotografică la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, având ștampila pe verso, cu proveniența din Arhiva Centrală de Stat a Revoluției din Octombrie din Moscova: fond – DP; nr. inventar – 4 ed-vo, 1907; unitatea de păstrare – 7 c 9, file 56–61; anul copierii 1964³.

COPIA RAPORTULUI GUBERNATORULUI BASARABIEI DE LA 31 DECEMBRIE 1907, NR. 2253, ÎN ADRESA D. MINISTRU DE INTERNE

La completarea telegramelor mele de la 16 și 23 decembrie, cu privire la dezordinile apărute din cauza perceperii impozitelor de la odnodvorți, relatez Excelenței Voastre următoarele:

Odnodvorții din gubernia Basarabia ocupă o poziție specială în sistemul stărilor din imperiu și nu se potrivesc deloc cu odnodvorții din alte gubernii.

Reinterpretați astfel dintre mazilii și ruptașii Principatului Moldovei după ukazul Suprem de la 10 martie 1847 (Sobranie zakonov 1847, nr. 20987), ei și-au păstrat privilegiile, stipulate în legea amintită. Aceste privilegii aveau unele deosebiri pentru mazili și ruptași. Ele diferă pentru mazilii așezați pe domenii private și pe cele ale statului. Propriu-zis, aceste privilegii sunt ale mazililor așezați pe domenii private și constau, după ukazul amintit, în următoarele: 1) lipsirea de drepturile de proprietate și aplicarea pedepsei corporale numai după judecată; 2) unele privilegii la plata impozitelor de stat și eliberarea de prestații personale de zemstvă, cu excepția celor cu denumire onorabilă – *pentru transportarea armatei și a altor transporturi de stat, ca și a altor obligațiuni importante, la îndeplinirea cărora este necesară o îndemânare deosebită*; 3) dreptul de a intra în armată în baza drepturilor odnodvorților rosieni; însă cei care termină învățătura în școala județeană a oblastiei Basarabia au dreptul de a intra și în serviciul administrativ, dar numai în oblastia Basarabia; 4) împărțirea lor în districte speciale cu un superior ales (cu mundir de clasa XIV) în frunte și încadrat în statele poliției; 5) deținerea în posesie a pământului pe care e așezat.

Din lista privilegiilor arătate ale odnodvorților este clar că în timpul de față din privilegiile lor reale, în comparație cu sătenii, au rămas doar dreptul de a avea superiorul lor de district și eliberarea de unele obligații ale zemstvei în natură.

Aceste condiții, se părea, că trebuiau să contribuie la contopirea odnodvorților cu țăranii, cu atât mai mult, că și unii și alții, adesea, locuiesc în aceleași localități, cu cât odnodvorții în traiul lor nu se deosebesc deloc de țărani. Între altele, fie spus, odnodvorții în așa măsură sunt alimentați de conștiința propriei *nobleți*, că se poartă cu dispreț față de țărani, cu care chiar refuză să se înrudească.

În esența ei, originea odnodvorților este obscură, probabil ei s-au constituit în ultimile veacuri din mai multe elemente eterogene, însă până la starea lor de astăzi, după cum s-a spus, pestriță, ei, după toate, provin din nobilimea moldovenească autohtonă, slăbită și apoi stinsă în timpul dominației turcești. În orice caz, la proveniența nobilă a odnodvorților basarabeni se poate privi numai din punct de vedere cultural-istoric și de a considera această origine ca pe un trecut pierdut. Între altele, o parte a nobililor (dvoreni) băștinași, dar anume cei care constituie partida *moldovenească* și într-o măsură mai mare sau mai mică atașați României, cultivând ideile: limbii române, a naționalității, unirii – până la ideea despre alipirea Basarabiei la România inclusiv, caută susținere în odnodvorți de dragul

² *Ibidem*, p. 484.

³ Mulțumesc colegului M. Onilă pentru semnalarea acestui document.

scopurilor de partid naționaliste. Oamenii menționatei orientări văd în pierderea privilegiilor odnodvorților încălcarea drepturilor legitime ale acelei categorii de oameni, care, după părerea lor, trebuie să fie nobile; persoane ale aceleiași orientări tind să extragă din particularitatea odnodvorților susținere întru succesul aspirațiilor și insistențelor naționaliste. De aceea, de fapt, între odnodvorți persistă o propagandă permanentă, emanată dinspre nobili (dvoreni) și care duce la consolidarea ideilor naționalității moldo-românești în unitate cu ideia națională și în unire cu odnodvorții nobili.

Eliberarea de prestațiile de obște, sătești și de plasă, cu condiția îndeplinirii de către țărani a tuturor obligațiilor prin autoconducere, sublinia situația privilegiată a odnodvorților. La delimitarea odnodvorților de țărani contribuia rânduiala instituită în instituțiile administrative și judecătorești din momentul aplicării ei în gubernie (1892), după care odnodvorții nu pot fi judecați de judecățile de plasă și erau judecați numai la Șefii de zemstvă.

Ordinea în cauză, deja înrădăcinată, s-a impus schimbării numai în ultimul timp, anume Senatul guvernamental, în hotărârea ședinței Adunării comune 1, 2 și al Departamentelor de casație din 26 aprilie 1904, a socotit, că litigiile odnodvorților din gubernia Basarabia să fie judecate în Judecătoria de plasă (voloste).

Ca urmare la această limpezire au apărut cereri din partea plaselor la impunerea odnodvorților prestațiilor de plasă. Chestiunea a fost înaintată de către Cancelaria gubernială Ministerului la 16 octombrie 1904, 11 octombrie 1905 cu nr. 22038. În numele Ministerului de interne, fostul Ministru adjunct, gofmeister Vatați, m-a înștiințat despre impunerea odnodvorților prestațiilor de plasă.

În condițiile alarmante ale acelor vremuri, eu însă nu am socotit necesar de a executa hotărârea Ministerului, temându-mă de o serioasă încălcare a echilibrului în localitățile sătești și, drept urmare, a liniștii și ordinii. O astfel de atitudine a mea la chestiunea cu pricina a fost determinată și de faptul că odnodvorții reprezentau în localitățile rurale elementul ordinii și din acest punct de vedere de cele mai multe ori se deosebeau de ceilalți locuitori.

Venit în martie 1906 în capitală, eu am considerat de datoria mea a raporta despre sistarea executării hotărârii Ministerului, atât fostului Ministru de interne, Stats-secretarul Durnovo, cât și celui care a semnat hotărârea amintită, Ministrului adjunct, gofmeisterul Vatați.

Aprobat în propriile acțiuni și întors apoi la Chișinău, eu am socotit de cuviință, în privința lămuririi mele depline, să mă apropiu mai mult de problema atât de importantă, care apăruse încă până la intrarea mea la conducerea guberniei și, prin urmare, aflată în afara unor aprecieri ale mele. De aceea, pregătind mișcarea de mai departe a deja rezolvatei probleme de către Senat, eu am cerut o concluzie a Reprezentanței nobilimii, a Președinților upravelor zemstvei și a Șefilor zemstvei.

În răspunsurile aduse mie, împotriva impunerii odnodvorților la prestațiile obștești de plasă s-au pronunțat principial Reprezentantul gubernial al nobilimii și numai 2 Șefi ai zemstvei. Toate celelalte persoane întrebate de mine au apreciat această prestație ca normală și care reese de fapt din particularitățile de trai ale odnodvorților.

Cercetând toate materialele în problema în cauză, Cancelaria gubernială în ședința din 26 februarie 1907 (cu participarea Reprezentantului gubernial al nobilimii), a ajuns la o concluzie unanimă: 1) ca problema despre impunerea odnodvorților prestațiilor de plasă să fie hotărâtă în principiu pozitiv, prin urmare nu este nevoie de a intenta o cerere guvernului Suprem și 2) în mod excepțional, condițiile neprielnice pentru îndeplinirea hotărârii Ministerului au trecut. De aceea, Cancelaria gubernială a considerat oportun de a pune în acțiune propunerea amintită a Ministerului de interne.

Prevăzând îndârjirea odnodvorților și posibilele din această cauză să apară pe alocuri complicații, eu am socotit necesar să dau Șefilor zemsfei indicații speciale (circulara din 10 martie cu nr. 5211). În același timp, de către mine au fost luate măsuri pentru o cât mai largă informare a odnodvorților privind obligativitatea lor de a plăti impozitele de plasă; cu atare scop revista Cancelariei guberniale a fost tipărită și trimisă tuturor superiorilor odnodvorților și tuturor persoanelor care au înaintat diferite cereri în această problemă.

Din luna august au început a fi percepute impozitele de plasă de la odnodvorți prin superiori lor. Odnodvorții din diferite localități s-au atârnat față de această nouă dispoziție diferit: cu o mai mare sau mai mică flexibilitate, privind totuși, peste tot la impozite negativ. Acolo unde odnodvorții trăiesc împreună cu țărani și nu constituie (fiind în minoritate) o forță, acolo strângerea impozitelor a decurs cu succes; în acele localități, însă, în care odnodvorții trăiesc în localități compacte, acolo nemulțumirea s-a manifestat mai puternic, ajungând până la rezistență, iar marșurile intenționate ale strajnicilor (poliției) nu au dat nici un fel de rezultate.

Apreciind în plata impozitelor egalarea lor cu țărani și, jigniți în amorul lor propriu de *aristocrați* ai satelor, instigați și de interpretări necorecte din partea evreilor din localități, chipurile, odnodvorții sunt privați în genere de toate privilegiile, acești odnodvorți s-au unit (în deosebi în districtul județelor Bălți și Ohei, unde ei sunt în număr mare și locuiesc în localități compacte) într-un sentiment comun de ofensă și s-au hotărât, laolaltă, să-și apere drepturile. La fiecare apariție a poliției se adunau odnodvorții nu numai din localitatea respectivă, dar și din cele învecinate și împreună refuzau să plătească impozitele.

Odată cu aceasta s-a constatat, că de către odnodvorți au fost trimise, cum se pare, scrisori colective către Măria Sa Împăratul, de asemenea, Președintelui Dumei de Stat.

La 14 și 15 decembrie, în localitatea Dereneu, județul Orhei, și sat Mândrești, județul Bălți, au avut loc evenimente de un anumit caracter simptomatic și care înclină a ne teme de creșterea vertijinoasă a unor dezordini serioase într-un teritoriu mai mare. Ambele localități se găsesc în aceeași regiune a așezărilor odnodvorților; odnodvorții de aici erau însuflețiți de un sentiment comun pentru necesitatea de a lupta, chiar și cu forța, pentru drepturile sale.

În Mândrești comisarul de poliție pe data de 12 și 13 decembrie a încercat fără succes să-i înduplece pe odnodvorți să plătească impozitele de plasă, iar când la 14 decembrie a ieșit cu strajnicii, ca să le sechestreze averea, a fost întâlnit de o așa mulțime imensă de odnodvorți din localitate și din altele vecine, înarmați cu furci, topoare, coase și băte, că socotind forțele sale insuficiente, a fost nevoit să renunțe la intenția sa.

În Dereneu aceeași situație a comisarului de poliție s-a complicat prin cererea mulțimii de a li se preda doi superiori de-ai lor, care-i înduplecau să plătească, și pe ureadnicul de poliție care, scos din răbdări de obraznicia unuia, l-a lovit în față (acest ureadnic este concediat și acțiunile sale sunt transmise Direcției guberniale). Această cerință a fost atât de insistentă, că cei 11 strajnici aduși din cantonament n-au produs asupra mulțimii nici o impresie cât de mică și chiar atunci când demonstrativ au încărcat armele.

La 15 decembrie în același sat Șeful zemstvei sectorului 4 din județul Orhei, ajutorul ispravnicului județului, comisarul de poliție, ureadnicul de poliție, doi superiori de-ai odnodvorților, conțopistul și 11 strajnici cu conducătorii lor s-au pomenit asediați de odnodvorți.

Epuiând toate mijloacele (care s-au dovedit zadarnice) pentru liniștirea odnodvorților și văzându-se într-o situație foarte primejdioasă, ce le punea în pericol viața, reprezentanții puterii au hotărât să iasă din blocajul mulțimii cu forța. Iritarea odnodvorților a fost atât de puternică, căci la încercarea de a ieși din ograda blocată pe uliță, autoritățile au fost supuse atacului mulțimii. Atunci, unul din strajnici, primind o lovitură puternică în cap, a căzut mort, alții doi au primit răni mai puțin tari; o armă a fost ruptă, două baionete îndoite; comandantul strajei dintr-o lovitură la mână a pierdut sabia, ce l-a rănit în picior. Aceste incidente au arătat cu o claritate evidentă că numai arma de foc (la care trebuia de făcut uz, după părerea mea, mai devreme) poate rupe îndârjirea odnodvorților și, astfel, să salveze pe reprezentanții puterii de la bătae sau chiar de la moarte. Deaceia, cei prezenți acolo (iar strajnicii la comandă) au deschis foc, curățindu-le drumul. După calcule aproximative, au fost trase până la 150 de cartușe, din care, după cum s-a constatat, au fost uciși patru (unul, de altfel, cu baioneta) și răniți cinci odnodvorți. La incidentul menționat, de o bărbăție excepțională, istețime, stăpânire de sine și curaj, a dat dovadă zauread-praporșcicul Gorobcean (cavaler al Sf. Gheorghe din

garnizoana Port-Artur), care până la folosirea armelor personal îndupleca mulțimea, apoi conducând strajnicii, i-a scos pe cei blocați și, în sfârșit, de unul singur s-a întors în sat și l-a adus pe un strajnic greu rănit.

Fără îndoială, se poate presupune că ciocnirile odnodvoților cu strajnicii, ciocniri care nu i-au costat ieftin, până într-o anumită măsură vor acționa asupra lor într-un mod simțitor. Însă, au fost toate temeiurile în același timp a crede, că regiunea tulburată nu se va liniști, ci dimpotrivă poate ajunge pe alocuri încă la o și mai mare iritare și să nască tulburări serioase. Recunoscând astfel situația ca periculoasă și neavând posibilitate personal a merge acolo (din cauza lipsei viceguvernatorului și din cauza ședințelor urgente ale Adunării guberniale a zemstvei care se prevăd), eu am ordonat să meargă în regiunea tulburată Membrului permanent al cancelariei guberniale Stange. Corespunzător, de către mine au fost date indicații, ca problema de drept să fie delimitată de cea a îndeplinirii cerințelor legitime ale autorităților. Deaceia, în cazul declarației odnodvoților, că ei au înaintat cererea (despre care eu am primit informații) privind suspendarea sancțiunii până la rezolvarea problemei în ce privește obligația lor de a plăti impozitele de plasă, Membrul permanent a avut, la indicația mea, a arăta, că inițierea unui oarecare demers nu poate aduce cu sine la neîndeplinirea cerințelor persoanelor guvernamentale și că oricare rezistență autorităților cu atât mai puțin îngăduită. Totodată, eu am ordonat Membrului permanent, ca în cazul dacă găsește încălcarea hotărârilor mele obligatorii, să-i supună pe cei vinovați reținerii personale, în forma aplicării de către mine a arestului administrativ. Deoarece regiunea tulburată cuprindea un spațiu impunător al județelor Bălți și Orhei, de către mine personal au fost deplasate la locul dezordinilor dinspre nord (din Soroca) un escadron de strajnici, iar din sud (din Chișinău) jumătate de escadron de strajnici și un escadron al Regimentului de husari Lubensk.

Îndeplinind sarcina încredințată de mine cu desăvârșire pozitiv, Membrul permanent Stange, vizitând mai multe sate, a dobândit supunerea lor. Găsind pe alocuri încă o tulburare puternică, Membrul permanent, fără a recurge la arme, a obținut peste tot prestarea impozitelor de plasă.

Instigatorii în număr de 48 de oameni au fost supuși reținerii personale.

Evenementele descrise au servit ca temei pentru acei (a grupului menționat mai sus) nobili, care sunt înflăcărați de ideile românești iredentiste, la diferite reproșuri. Uitând nechibzuit amenințarea lor proprie, ca stăpânitori de pământ, într-un timp nu prea îndepărtat pericolul silniciei din partea sătenilor, ei socot că odnodvoții constituie oamenii ofensați de autorități, că în privința odnodvoților este încălcată legalitatea, dreptatea. Între altele, este evident că oricare cedare odnodvoților la manifestarea rezistenței lor autorităților, s-ar fi transmis inevitabil și la întreaga stare de spirit a lumii rurale și putea să se răsfrângă destul de nefavorabil asupra securității boierilor. Atitudinea manifestată astfel a unei părți dintre nobili față de problema respectivă merită atenția pentru că ea, în parte conștient, sau neconștient, se transmite odnodvoților, care într-un asemenea mod indirect sunt împinși la continuarea în viitor a acțiunilor nelegale.

Trecând de la această latură factologică la problema principală privind situația odnodvoților, eu nu pot să nu remarc, că odată cu impunerea lor la impozitele de plasă nu s-a ajuns la o dreptate în deplinătatea ei. Deși aceste impozite și decurg din subordonarea odnodvoților judecătoreiei de plasă, totuși în așezarea plasei odnodvoții nu iau parte. Văzând aici dezechilibrarea drepturilor și obligațiilor odnodvoților, eu am dat (după hătărârea mai sus menționată a Cancelariei guberniale de la 26 februarie anul curent) o ordonanță ca la așezarea plasei să participe superiorii odnodvoților și reprezentanții odnodvoților cu drept de vot consultativ. Recunoscând dispoziția respectivă, ca putând avea doar un caracter temporar, fără să-i satisfacă pe odnodvoți, eu ași fi găsit necesar de a direcționa problema odnodvoților, începută de guvern, până la sfârșit, și anume de a le permite lor, fără să-i lipsim de gradul onorific și de drepturile avute, de a avea dreptul la participarea în adunările de plasă și dreptul de a ocupa funcții în plasă.

Prezentând cele de mai sus la bunăvoința Excelenței Voastre, am onoarea a cere umil despre ce va urma să mă onorați cu o informare.

Original după semnăturile corespunzătoare.

Adevărat: <semnătură indescifrabilă>.”

OAMENI REPREZENTATIVI ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

ȘTEFAN CIOBANU – PROFESOR ȘI OM POLITIC

VASILE GROSU

„Formula trandafirului de aur” – astfel intitulează Iurie Colesnic nota biografică a academicianului și profesorului universitar Ștefan Ciobanu¹. „Privesc atent fotografia Dumnealui și am impresia că nu timpul ne desparte – scrie Iurie Colesnic –, ci transparența unui geam. Domnia sa mă urmărește din dosul ochelarilor de modă veche, așteptând parcă să mă dumeresc că nicidecum nu l-au interesat posturile și bunăstarea personală, ci a căutat mereu acele firișoare de pulbere care în viitor îi vor servi pentru a făuri un trandafir de aur în dar patriei. Erau timpuri când această nobilă pornire era încurajată. Mai apoi însă au prins a sufla vânturi mult prea reci dinspre răsărit, temerara încercare fiind considerată un fel de trădare de nu mai știi care țară. Se pare că astăzi, schimbându-se favorabil timpurile, putem aprecia faptele și viața lui Ștefan Ciobanu din unghiurile cele mai obiective”².

ANII DE STUDII

Ștefan Ciobanu, fiul lui Nicolae și al Nataliei Ciobanu, s-a născut la 11/23 noiembrie 1883, în satul Talmază, județul Cetatea Albă, localitate din Valea Nistrului de Jos. După terminarea școlii primare și gimnaziale din satul natal, în 1901, pleacă la Bairamcea la seminarul pedagogic³. Pe parcursul anilor de studii Ștefan Ciobanu a fost un elev eminent, pasionat cititor de literatură. Din raportul Zemstvei județului Cetatea Albă pe anul 1903 aflăm că stipendiatul seminarului pedagogic din Bairamcea (cu 180 ruble pe an), având o purtare excelentă, la examenele de trecere la toate obiectele a arătat cunoștințe foarte bune, fiind onorat cu trecerea în clasa a treia⁴.

Publicistul Gh. Bohuș mărturisește într-un articol din revista „Din trecutul nostru” (nr. 40–45): „Bătrânul mareșal al nobilimii M.E. Poncet mi-a povestit cum i s-a întâmplat odată să examineze o școală moldovenească din Bairamcea județul Cetatea Albă... Un tânăr cu privire iute i-a atras atenția dlui Poncet. Vorbea gânditor, grăbit în chestiunile ce le cunoștea mai bine, fără a fi stăpânit de modestia unui fiu de țăran în fața autorităților. Era elevul ... Ștefan Ciobanu”⁵.

¹ Iurie Colesnic, *Formula trandafirului de aur*, în Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chișinău, 1993, p. 3.

² *Ibidem*.

³ Grosu Vasile, *110 ani de la nașterea academicianului Ștefan Ciobanu*, în „Literatura și arta”, nr. 51 din 16 decembrie 1993.

⁴ „Akermanscoe Zemstvo”. Otciofi i docladî 35-i ocerednoi sessii sozâva 1905 goda, Akkerman, 1903, p. 148.

⁵ Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 3.

După terminarea în 1905 a seminarului pedagogic din Bairamea⁶, Ștefan Ciobanu a plecat la Chișinău, unde, în anii 1905–1907, a activat ca profesor suplinitor la liceul nr. 1, ceea ce i-a oferit prilejul de a strânge banii necesari studiilor universitare. În 1907 s-a înscris la Facultatea de Litere, secția slavo-rusă, a Universității din Kiev, pe care a absolvit-o în anul 1911⁷. În anii de studii la Kiev, Ștefan Ciobanu a solicitat și a primit stipendie de la Zemstva județului Cetatea Albă⁸.

De mare importanță pentru așezarea temeliei remarcabilei pregătiri filologice a tânărului Ștefan Ciobanu, pentru instituirea viziunii sale asupra desfășurării faptelor literare și pentru achiziționarea metodelor de cercetare științifică a fost legătura de durată cu profesorul Vladimir Peretz, eminent cunoscător al literaturilor slave de răsărit, academician, personalitate proeminentă a Universității din Kiev⁹. Profesorul Peretz l-a îndrumat pe Ștefan Ciobanu să se angajeze în investigarea actelor ce țineau de literatura și cultura românească aflate în bibliotecile și depozitele de manuscrise din Ucraina, Rusia și Polonia, dirijându-l pe un făgaș ce-și va dovedi fertilitatea. Această orientare, vădită încă din primul studiu pe care îl publică studentul Ștefan Ciobanu în 1911, *Legende românești despre Maica Domnului*, în „Etnograficescoe obozrenie”, nr. 3–4 [extras, Moscova, 1912, 58 p.] este dovedită de *Dările de seamă* care informau asupra activității membrilor seminarului condus de profesorul Vladimir Peretz în timpul „excursiilor” de studii și documentare la Moscova și Petersburg¹⁰.

Crescut într-o școală rusească, cu profesori ruși, și deci cu idealuri slave, Ștefan Ciobanu nu a uitat o clipă că înainte de toate este român. De aceea, când ajunge student al universității în orașul în care Petru Movilă întemeiasse cea mai înaltă școală teologică din Ucraina, mereu dornic să se informeze, a intrat în corespondență cu Ion Bianu, pe atunci director al Bibliotecii Academiei Române. Ștefan Ciobanu i-a comunicat lui Ion Bianu că în timpul vacanței se va afla în satul său natal și îl roagă să-i trimită cartea solicitată, *Nunta la români*, pe adresa: *Basarabia, Talmază. Bessarab. Gub pocitovoie ot. Talmază, stud. S.N. Cebanu*.

În scrisoarea din 14/27 septembrie 1910 studentul Ștefan Ciobanu mulțumește „Onoratei Academii Române ... care cu o deosebită amabilitate ne-a întins nouă mâna de ajutor. Cu mare recunoștință vă mulțumesc și Dumneavoastră (dle Bianu), care v-ați pus silința de ne-ați trimis acele cărți”. Ștefan Ciobanu încheie această scrisoare cu: „Eu tare aș voi să ascult lecțiune la universitatea românească, în București. Poate după Crăciun, dacă oi putea, oi pleca pe vro lună la București”¹¹.

Într-o altă scrisoare, cu data de 5/18 decembrie 1910, Ștefan Ciobanu îi mulțumește dlui profesor Bianu: „... vă pot aduce Dumneavoastră a mea fierbinte mulțămire ... mare bucurie ne fac nouă scrisorile dv. Și acei fără de preț, călduroasă amabilitate, cu care Dvs. ne veniți nouă la ajutorie. Multă mulțămire și de la tovarășii mei – basarabenii ... Nu prea multe zile înapoi am făcut noi, tinerimea din Basarabia, o serată cu colorit național-moldovenesc. Sunt mulți ticăloși și dintre ai noștri, fără de consimțire națională, care se leapădă de poporul său, de limba lor strămoșească și își schimbă porecla (familia) în chip rusească. Nu fără o strângere de inimă citim ce se face, ce se vorbește

⁶ „Akkermanscoe Zemstvo”. Otciotă i docladă 37-i ocerednoi sessii sozâva 1905 goda. Ceast I-ia. Akkerman, 1905, p. 53.

⁷ Cornel Scafeș, *Despre autor*, în Ștefan Ciobanu, *Basarabia – populația, istoria, cultura*, Chișinău, 1992, p. 7.

⁸ „Sistematiceschii svod postanovlenii Akkermanscogo Sobrania za 1905-1910 g.g.”, p. 225, nr. 535; p. 226, nr. 537; p. 227, nr. 538, 540.

⁹ Dan Horia Mazilu, *Ștefan Ciobanu, istoric al literaturii române vechi*, în Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1989, p. VI.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ B.A.R., Ciobanu Ștefan: Către I. Bianu, S. 18 (2) /CDXCVI.

în Duma noastră imperială despre poporul nostru, despre școala noastră națională. Mult pătimim și noi tinerimea școlilor superioare”¹².

În scrisoarea din 3/14 februarie 1911 Ștefan Ciobanu se adresa către I. Bianu: „Domnule Profesor! Multă, nemărginită bucurie am avut în zilele trecute: am primit lada dorită cu cărți, care gândeam de acum că nu o vom mai primi. Ce bucurie mare! Așa cărți prețioase, mai ales pentru noi filologii, cărți în care se conține știința, spiritul neamului nostru românesc... Nici nu gândeam că știința românilor într-o așa scurt timp a făcut așa mult, a propășit așa departe... Sincere, fierbinte mulțumiri Dvs., care v-ați stăruit pentru noi, și Onoratei Academii, care ne vine nouă cu ajutor... Să fiți sănătos, să lucrați mult pentru viitorul neamului românesc... Acum eu citesc și înțeleg bine limba românească-literară, dar încă nu pot scrie ca rusește. Făcând studiile rusești, m-am învățat a gândi rusește. A veni vremea de-oi ști și românește așa ușor, liber ca rusește”¹³.

Scrisorile adresate celui care conducea biblioteca înaltului for științific românesc marcau opțiunea fermă a tânărului cercetător pentru legătura, singura în stare să-i valorifice integral puțințele cărturărești, cu spiritualitatea matcă.

După terminarea Facultății de Litere cu „Magna cum laude”, Ștefan Ciobanu a urmat Cursul superior academic, o specializare cu profil pedagogic. În această perioadă, interesat de *cărțile populare* și, în genere, de *scrisorile de colportaj*, el a început să publice o serie de studii referitoare la literatura română și importanța ei pentru sud-estul european. De la Dimitrie Cantemir, Ștefan Ciobanu este primul român care prezintă literatura noastră marelui public rus.

În 1912 el tipărește una dintre cele mai importante cercetări ale perioadei de tinerețe: *Mitul despre Arachne în Legenda Maicii Domnului* în „Zapiski neofilologicheskogo obșchestva” (St. Petersburg, 1912), insistând asupra elementelor ce veneau în atingere cu literatura românească și căutând cu deosebire faptele capabile să lumineze mersul în vechime al fenomenului literar românesc. Cercetările din această perioadă vor furniza substanța studiilor temeinice ce vor vedea lumina tiparului în anii următori și care vor vâdi în autorul lor pe cercetătorul adânc informat, erudit chiar, ce avea să devină istoricul literar cu o variată și serioasă documentare pe linia știrilor despre culturile slave și a relațiilor și întrepătrunderilor acestor culturi cu cea românească¹⁴: *Despre prescripțiile de igienă în literatura rusă veche*, în „Revista Ministerului Instrucțiunii Publice”, nr. 1 (St. Petersburg, 1913, p. 100–121) și în *Dicționarul slavo-român* nr. 240 din *Biblioteca Societății de istorie și anticuități rusești din Moscova*, în „Ruschi Filologiceschii Vestnic”, nr. 1, (Varșovia, 1914); *Mitropolitul Dosoftei și activitatea sa literară*, în „Izvestia Imperatorscoi Academii Nauc”, 1915 (Kiev), VIII + 160 p. (traducere românească de Ștefan Berechet, Iași, 1918)¹⁵.

Grație colaborării sale la revistele menționate, o serie de savanți ruși încep să se intereseze de literatura noastră populară, orientându-se în lucrările lor după indicațiile date de tânărul student basarabean de la Kiev. El a intrat în corespondență cu o mare parte din filologii de seamă ai Rusiei.

Alexei Mateevici, pe atunci student la Academia Teologică din Kiev, fiind și el tentat să studieze aceeași problemă, i-a fost recomandat lui A. Iațimirschi, renumit specialist în acest domeniu, basarabean de origine, de către Ștefan Ciobanu. Această amicie nu l-a împiedicat pe Ștefan Ciobanu să-l critice cumplit pe tânărul Mateevici. E vorba de recenzia apărută în ziarul „Bessarabscaia jizni” (nr. 172, 1911), intitulată aproape agresiv *Necito ot filologhii*.

Fire dură, înzestrată cu o mândrie cam exagerată, Ștefan Ciobanu nu tolera ca cineva să activeze pe un teren științific emițând teze aproximative. Cei doi cercetători, uniți prin statutul originii basarabene, „Deșteptarea”, s-au pomenit despărțiți prin atitudinea fiecăruia față de procesul de

¹² B.A.R., Ciobanu Ștefan: Către I. Bianu, S. 18 (8)/CDXCVI.

¹³ B.A.R., Ciobanu Ștefan: Către I. Bianu, S. 18 (4)/CDXCVI.

¹⁴ Dan Horia Mazilu, *op. cit.*, p. VI.

¹⁵ *Ibidem*.

evoluție a limbii românești. Articolul lui Ștefan Ciobanu, semnat cu pseudonimul S.C-an, a fost scris în termenii cei mai categorici: «Însă dl. Mateevici, înarmându-se, desigur, cu un manual învechit la care s-a adăugat fantezia lui, ne propune o serie întreagă de descoperiri. Cu părere de rău, însă, el nu indică ce-i aparține și ce a împrumutat dintr-un număr vechi al revistei românești „Albina”»¹⁶.

Critica aspră și dureroasă nu l-a îndepărtat pe Alexei Mateevici de prietenul său de idei. El îl considera pe Ștefan Ciobanu savant prestigios, cerându-i, prin intermediul lui S. Murafa, consultații: „Vreau să scriu despre *Elementele religioase în poezia moldovenească populară* și de aceea te-am întrebat de Ciobanu. Vreau să-i scriu să-mi trimită cărțile sale despre Maica Domnului, precum și cărțile românești folositoare pentru această teză. Va vrea sau ba? Te-ai ruga și pe Mata să-i scrii ca să-mi dea tot ajutorul trebuincios în acest lucru, chiar și cu sfaturile despre metoda lucrării și despre literatura trebuincioasă în alte limbi. Cum îi numele lui părintesc?” (10 aprilie 1913, Kiev).

Și tot Mateevici avea să-i recenzeze frumos în „Kișinovskie eparhialnăe vedomosti” (nr. 64, 1915) masivul volum, editat la Kiev, *Mitropolitul Sucevei Dosoftei și activitatea lui literară*¹⁷.

ACTIVITATEA PEDAGOGICĂ

În 1912 Ștefan Ciobanu își începe activitatea de muncă în calitate de profesor de limba rusă în orașul Jitomir. A fost repartizat acolo nu din voia lui; ca fost bursier, putea lucra oriunde în imperiu, cu excepția Basarabiei. Alla Ciobanu (Mancaș după soț), fiica lui Ș. Ciobanu, rectifică: „În Basarabia nu a existat nici o universitate în timpul ocupării ei de către Rusia Țaristă. Din această cauză, toți oamenii de stat din această provincie au fost nevoiți să învețe la Universitățile existente în Rusia propriu-zisă, după ce semneau un act prin care se obligau să lucreze timp de 10 ani orișunde, cu excepția Basarabiei. Acest act a existat și la noi acasă”¹⁸.

În acea perioadă (1912–1914) Ștefan Ciobanu a cunoscut-o pe viitoarea sa soție, Anna Schmidt, fiica unui inginer de origine germană, cu care s-a căsătorit (în 1913). Au avut doi copii: Alla (născută în 1914) și Valeriu (născut în 1917)¹⁹.

„Odată cu începerea revoluției, 1917 – scrie în continuare Alla Ciobanu – nu s-a mai ținut cont de el (act) și tatăl meu a renunțat la postul său de asistent al profesorului Peretz de la Universitatea din Kiev și de profesor la Jitomir și s-a mutat la Bolgrad, ca profesor la liceul local (singura posibilitate de a se întoarce pe pământul natal). Tot acolo se angajase ca judecător și nașul meu de botez și de cununie Ion Pelivan, prietenul lui de întotdeauna”.

Întorcându-se în ținutul său natal, profesorul Ștefan Ciobanu pătrunde în miezul evenimentelor politice la a căror pregătire participă activ. Activitatea lui pedagogică s-a inclus în puternicul torent al luptei de eliberare națională. El devine un militant deosebit de activ pe tărâm obștesc, cultural și științific, lucrând mult pentru organizarea instituțiilor școlare, pentru gruparea forțelor în stare să asigure un nivel considerabil vieții publice, înființând ziare și reviste, scriind și publicând articole și studii.

¹⁶ Iurie Colesnic, *op. cit.*, p. 4.

¹⁷ *Ibidem*, p. 5.

¹⁸ Scrisoare către Vasile Grosu din 10 august 1995 a Allei Mancaș (Ciobanu), licențiată în litere și pioasă îngrijitoare, în anii din urmă, a celor două volume ce au adunat versurile rămase de la Valeriu Ciobanu, *Fiul lunii* (1969) și *Haina de brumă* (1984).

¹⁹ Doctor în litere, poet de factură postsimbolistă și avizat cunoscător al istoriei literaturii române. A fost asistent al profesorilor D. Caracostea și G. Călinescu. În ultimii ani ai vieții a lucrat ca cercetător al Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu”. A murit în 1966.

Încă aflându-se la Bolgrad, Ștefan Ciobanu și Ion Pelivan formează în primele zile ale lunii martie 1917 un grup de militanți, care „pentru grabnica organizare politică a Basarabiei” cereau crearea unui comitet național. Semnatarii acestui mesaj, trimis „Cuvântului moldovenesc”, erau Ion Pelivan, Ștefan Ciobanu (aceștia doi vor juca ulterior un rol deosebit în Partidul Național Moldovenesc), Ion Valuța, N. D. Popovici și Gheorghe Socolov. Ștefan Ciobanu scrie că până la 12 martie, momentul constituirii oficiale a partidului, avuseseră loc mai multe consfătuiri²⁰. În curând Ștefan Ciobanu se transferă la Chișinău.

La începutul lunii aprilie cele mai mari organizații ale P.N.M. erau deja unite într-o singură formațiune. „Cercul” din Bolgrad, după cum s-a menționat mai sus, pusese prima piatră la întemeierea partidului, dar hotărârea formală a fost luată abia la 11 aprilie 1917, când „au fost aleși ca părtași ai secției din Bolgrad, a comitetului central moldovenesc din Chișinău protoierul Ioan Andronic, profesorul gimnaziului Ștefan Ciobanu, F.H. Munjiu, G.G. Grigorescu și unter-ofițerul D.C. Lungu”²¹.

În mai 1917 Ștefan Ciobanu participă la lucrările congresului gubernial al țăranilor din Basarabia, unde ține o impresionantă cuvântare, în care scoate în relief dureroasele probleme cu care se confrunta cultura națională, în special învățământul. O cuvântare la fel de impresionantă ține și la congresul gubernial al învățătorilor moldoveni din Basarabia, care și-a desfășurat lucrările în zilele de 25–28 mai 1917. Chestiunea principală a ordinei de zi a fost naționalizarea învățământului, în sensul organizării și realizării lui în baza limbii române și a grafiei latine. Ștefan Ciobanu dă o ripostă vehementă tuturor oponenților, care ne batjocoreau limba spunând că e săracă. „Este o greșeală să se creadă – sublinia el – că noi nu vom putea începe învățământul din pricina sărăciei limbii. Limba noastră nu este deloc săracă. Dimpotrivă. Chiar din Basarabia au ieșit mulți scriitori români mari, care au avut o limbă bogată, ca: A. Donici, I. Sârbu, C. Stamati, B.P. Hasdeu ș.a.”²²

Conducerea P.N.M. (Ștefan Ciobanu, Pan Halippa, ș.a.) a inițiat deschiderea cursurilor pentru învățătorii moldoveni, care s-au desfășurat în lunile iunie–iulie și octombrie–noiembrie 1917, la început cu doar 200 oameni, iar mai târziu cu peste 400 de cursanți. Aceste cursuri, care au avut un rol deosebit pentru naționalizarea școlii basarabene, ar fi fost imposibile fără participarea unor astfel de membri de seamă ai partidului ca Ștefan Ciobanu, Pan Halippa, A. Mateevici, S. Murafa și alții²³. Ștefan Ciobanu predă intens limba română la aceste cursuri.

Partidul a participat foarte activ la alegerile Dumei municipale Chișinău, care fuseseră fixate pentru 15 august 1917; tot în această lună, Ștefan Ciobanu participă în calitate de candidat din partea P.N.M. în campania de alegeri în Duma orașului Chișinău²⁴. La alegeri partidul a participat cu izvodul sub numărul 13. Componența nominală a izvodului: 1. Ciobanu Ștefan N., 2. Halippa Panteleimon N., 3. Groppa Alexandru I., 4. Neaga Teodor I., 5. Chiorescu Vladimir C., 6. Harea Pavel C., 7. Țurcan Ignat Z., 8. Buruiană Gheorghe I., 9. Lazo Ioan E., 10. Hodoroșea Andrei Constantin, 11. Panțâr Ioan I., 12. Pântea Gherman V., 13. Grosu Pavel A., 14. Alexandru Nicolae N., 15. Bogos Teodor V. (Preot), 16. Popovici Roman S., 17. Cazacliu Ioan N., 18. Mamaliga Nicolae T., 19. Goian Ioan S., 20. Hamer Mitrofan J., 21. Andronachi Ghiorghe V., 22. Zaharcean Ioan T., 23. Bocanescu Ana D.,

²⁰ Veronica Boldișor, Ion Țurcanu, *Partidul Național Moldovenesc*, în „Literatura și arta” nr. 22 din 28 mai 1998, p. 7.

²¹ *Ibidem*, în nr. 23 din 4 iunie 1998, p. 7.

²² Valeriu Popovschi, *Cuvânt înainte*, în Ștefan Ciobanu, *Basarabia, Monografie*, Chișinău, 1993, p. 4.

²³ Veronica Boldișor, Ion Țurcanu, *op. cit.*, în „Literatura și arta”, nr. 30, din 23 iulie 1998, p. 7.

²⁴ Valeriu Popovschi, *op. cit.*

24. Mândru Matei, 25. Burduja Ioan M., 26. Chiper Dimitrie Hr., 27. Iacovschi Ioan N., 28. Obuhovschi Teodor Gr., 29. Tifiu Hariton I., 30. Marginea Ioan T., 31. Cubițchi I.²⁵

După alegerile din 15 august, deveniseră deputați în Dumă doar primii șase candidați în listă: Ștefan Ciobanu, Pan Halippa, Alexandru Gropa, Teodor Neaga, Vladimir Chiorescul și Pavel Harea²⁶.

Duma orașului Chișinău, formată în urma alegerilor din 15 august 1917, în care deveniseră deputați sus numiții șase candidați din partea P.N.M., în frunte cu Ștefan Ciobanu, nu este „prima denumire a Sfatului Țării”, după cum afirmă Alla Ciobanu (Mancaș), în scrisoarea din 10 august 1995, adresată mie²⁷.

Îmi sunt clare strădaniile fiicei pentru tatăl său. Cu o perseverență nu mai mică ca a Allei Ciobanu am căutat și eu dovezi care să confirme faptul că Ștefan Ciobanu a fost totuși membru al Sfatului Țării, dar zadarnic.

Controversele acestei chestiuni au apărut în ultimul deceniu, când au fost publicate în a doua ediție unele lucrări ale academicianului Ștefan Ciobanu, înzestrate cu note conținând date biografice despre autorul lor.

În ediția îngrijită de Cornel Scafeș a lucrării lui Ștefan Ciobanu, *Basarabia – populația, istoria, cultura* (Chișinău, 1992, p. 8), se afirmă că profesorul „a fost ales în Sfatul Țării, apoi în Comitetul director...”. Același lucru se repetă și în ediția reprodușă după Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, îngrijită de Dan Horia Mazilu (București, 1989, p. VII). Aceste afirmații, după cum am arătat mai sus, sunt susținute și de Alla Ciobanu (Mancaș).

Dimpotrivă, Vasile Badiu, în *Cuvânt înainte* la monografia *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă* (Chișinău, 1992, p. 4–6), declară că Ștefan Ciobanu nu a fost deputat în Sfatul Țării. Aceeași aserțiune o face Vasile Badiu și în articolul *Academicianul Ștefan Ciobanu* (schiță de portret) și în alte publicații.

La Chișinău, la Editura „Muzeum”, a apărut o lucrare voluminoasă, *Enciclopedia „Sfatul Țării”* de Iurie Colesnic (Chișinău, 1998). Folosindu-se de faptul că, după cucerirea independenței și formarea Republicii Moldova ca stat suveran, au fost deblocate majoritatea fondurilor, inclusiv și cele cu dosarele Sfatului Țării, Iurie Colesnic, în mod cronologic și amănunțit a expus toate evenimentele care au avut loc în anii 1917–1918 în Basarabia, mai ales cele care în mod direct sau indirect erau legate de crearea și activitatea Sfatului Țării.

Formularele „Chestionar al membrilor Sfatului Țării” au fost completate de către deputați în limbile română și rusă. Validarea mandatelor a început de la 21 noiembrie 1917. Mandatele tuturor deputaților au fost validate în ședința Sfatului Țării de la 4 decembrie 1917²⁸. Ștefan Ciobanu nu se află printre deputații ale căror mandate au fost validate la 4 decembrie 1917.

În ședința Sfatului Țării din 28 noiembrie 1917, a fost pus în discuție și adoptat în prima lectură *Proiectul organizării ocârmuirii Basarabiei*, în care erau stabilite principiile de organizare și funcționare a guvernului basarabean.

Formarea primului Consiliu al Directorilor Generali a durat până la 8 decembrie 1917, când deja fusese proclamată Republica Democrată Moldovenească²⁹.

În procesul formării Consiliului Directorilor Generali, o parte din membrii lui au fost invitați în acest organ, de importanță primordială în acest timp, din rândul deputaților Sfatului Țării. Altă parte au fost cooptați din partea altor organizații. Ștefan Ciobanu, desigur, a fost cooptat din rândurile

²⁵ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chișinău, 1993, p. 123.

²⁶ Veronica Boldișor, Ioan Țurcanu, *op. cit.*

²⁷ Alla Mancaș (Ciobanu) către Vasile Grosu, scrisoarea nr. 3 din 10 august 1995.

²⁸ Iurie Colesnic, *Sfatul Țării. Enciclopedie*, Chișinău, 1998, p. 44, 104.

²⁹ *Ibidem*, p. 121.

deputaților Dumei orașului Chișinău. Această cooptare, probabil, nu s-a petrecut fără o înțelegere cu colegii din comitetul de conducere a P.N.M.

Primul Consiliu al Directorilor Generali a activat de la 8 decembrie 1917 până la 13 ianuarie 1918. Ștefan Ciobanu a fost numit în funcția de director general de Instrucție publică.

La 19 ianuarie 1918 s-a terminat formarea celui de al doilea guvern, care a activat până la 13 aprilie 1918. Ștefan Ciobanu nu a participat în acest guvern. La 10 aprilie 1918 Petre Cazacu formează al treilea guvern. Director General de Instrucție publică este numit Ștefan Ciobanu. Acest guvern a activat până la 27 noiembrie 1918³⁰.

A fi membru al Guvernului și nu deputat în Sfatul Țării, nici pe departe nu știrbește meritul lui Ștefan Ciobanu.

Postul de Director General de Instrucție Publică în acele timpuri, când se cerea naționalizarea școlii, trecerea de la predarea în limba rusă la predarea în limba română, de la alfabetul chirilic la alfabetul latin etc., îl putea deține numai o personalitate ca Ștefan Ciobanu, care a spus totdeauna lucrurilor pe nume și nu s-a sfiit niciodată și în fața nimănui să afirme adevărul despre Basarabia.

Mai mult decât atât, Ștefan Ciobanu a fost unul dintre fondatorii Sfatului Țării. Aflându-se în organele de conducere ale Partidului Național Moldovenesc, alături de Pan Halippa, S. Murafa, Gh. Pântea, V. Țanțu ș.a., deja în cadrul unei întruniri, în 13 iulie 1917, constată că „este mare nevoie de un comitet central sau de un Sfat al Țării pentru toți moldovenii Basarabeni. Lucrul acesta s-a dezbătut bine și până la urmă s-a ales o comisie din 7 oameni, care să însemne ce organizații moldovenești să aibă înputerniciții săi, în pomenitul sfat și câte câți să fie de la fiecare organizație. Afară de aceasta, comisia a fost însărcinată să întocmească un program de lucru pentru viitorul Sfat al Țării”³¹. La 25 iulie 1917 P.N.M. a formulat pe larg, prin intermediul reprezentanților pe care îi avea în presă, armată și în alte instituții publice, concepția sa referitor la importanța și modalitatea înfăptuirii Sfatului Țării. Organul de presă al partidului, ziarul „Cuvânt Moldovenesc”, publică la 25 iulie articolul *Despre întocmirea Sfatului Țării* prin care cerea „înăfăptuirea unui Sfat al Țării care să-și ea asupra sa sarcina de a ocărui trebile Basarabiei în timpurile aceste tulbure și a pregăti proiectele de legi pentru ocăruierea autonomă a țării în viitor”³².

Tabloul aproape complet al activității biroului de organizare a Sfatului Țării îl oferă procesele verbale ale ședințelor sale, care astăzi pot fi studiate fără opreliște în arhive. Aceste documente conțin o informație deosebit de interesantă, care depășește cu mult activitatea rutinară a unui birou de organizare și care, bineînțeles, infirmă complet povestea lui Onisifor Ghibu despre rolul său deosebit în convocarea Parlamentului basarabean din 1917.

Vorbind despre biroul de organizare a Sfatului Țării și despre Vasile Țanțu, președintele acestuia, Onisifor Ghibu, un ardelean ce s-a aflat un timp, prin 1917–1918, în Basarabia și care a făcut și el tot ce a putut pentru readucerea acestei provincii istorice românești în familia tuturor românilor, a pus la îndoială întreaga activitate a biroului de organizare a Sfatului Țării, iar odată cu aceasta și rolul celor mai de seamă personalități basarabene care au contribuit la fondarea primului parlament basarabean...

Ziarul „Ardealul” a publicat textul unei telegrame semnate de președintele biroului, dar nu ca un imbold pentru scoaterea lui Țanțu din pasivitate, cum afirmă Ghibu, ci doar ca rezultat al deciziei luate de birou (discutată pe data de 3, 6, 8, 10 și 17 noiembrie, când biroul a adoptat hotărârea să convoace Sfatul Țării pe data de 21 noiembrie 1917)³³.

³⁰ *Ibidem*, p. 24, 121, 123.

³¹ Veronica Boldișor, Ion Țurcanu, *op. cit.*, în „Literatura și arta”, nr. 31 din 30 iulie 1998, p. 7.

³² *Ibidem*.

³³ Ion Țurcanu, *Cum a fost creat Sfatul Țării?*, în „Literatura și arta”, nr. 43 din 23 octombrie 1997.

Despre rolul istoric al Partidului Național Moldovenesc vorbesc martorii oculari ai evenimentelor și mai ales liderii mișcării de eliberare națională a românilor basarabeni. Ștefan Ciobanu, de pildă, scria că: „Partidul Național Moldovenesc... devine factorul principal al mișcărilor naționale din Basarabia. Partidul reușește să adune în jurul său tot ce a fost mai conștient din punct de vedere național, după programul lui se orientează toate congresele și adunările naționale moldovenești, ele canalizează ideile vagi despre autonomie într-o anumită direcție și ceea ce este mai important, contribuie la clarificarea ideologiei naționale, la deșteptarea conștiinței naționale, cultivă ideea autonomiei provinciei noastre”. Iar Pan Halippa, în emoționanta sa cuvântare ținută la deschiderea Sfatului Țării, în ziua de 21 noiembrie 1917, mărturisea, între altele: „Asupra mea a căzut fericirea să fiu reprezentantul Partidului Național Moldovenesc în Înalta Adunare. În crearea acestui partid eu văd înfăptuirea tuturor idealurilor naționale ale poporului moldovenesc”³⁴.

Activitatea lui Ștefan Ciobanu în funcția de Director general de Instrucție Publică a fost fructuoasă, nemaivorbind de faptul că s-a ocupat de problemele care l-au preocupat de la începutul vieții sale: introducerea limbii materne în școli și reîntoarcerea poporului basarabean la tradițiile sale de veacuri.

În decembrie 1917, sub îngrijirea profesorului Ștefan Ciobanu, se aduc de la Suceava 20 000 de cărți care se împart pe la diferite școli, iar o parte servesc pentru nucleul viitoarei biblioteci centrale³⁵.

Ștefan Ciobanu a fost unul dintre adepții neclintii și făuritorii unirii Basarabiei cu patria istorică – România, eveniment care în viziunea sa n-a însemnat altceva decât un act prin care românii basarabeni și-au realizat idealul național, revenind (după un răstimp de peste 100 de ani) la valorile autentice ale românismului.

Imediat după unire Ștefan Ciobanu continuă să fie preocupat de refacerea fundamentală a sistemului de învățământ din Basarabia și îmbunătățirea activității școlilor. În acest sens el chiar alcătuiește și editează (în 1918 la Chișinău) un manual școlar intitulat *Carte de citire pentru școlile primare*. Cu acest prilej, Ion Nistor a scris: „De la manualul lui Doncev n-a mai apărut în Basarabia alt manual didactic de limbă română pentru liceu până la cartea d-lui Ștefan Ciobanu, apărută la Chișinău în 1918. Un manual de școală bine îngrijit ca toate scrierile dlui Ciobanu și de mare folos pentru deșteptarea conștiinței naționale în Basarabia”³⁶.

A fondat și a condus, ca director, aproape șase ani (1919–1924) revista „Școala Basarabiei”, între ai cărei colaboratori s-au numărat Nicolae Iorga și Simion Mehedinți. A înțeles că îmbunătățirea activității școlii basarabene este strâns legată și de luminarea poporului, din inițiativa lui au fost chemați în ținut pentru a se întâlni cu masele largi și a contribui la culturalizarea lor un șir de scriitori români, printre care M. Sadoveanu, A. Terziman, N. Dunăreanu, T. Panfilie ș.a.

La 20 noiembrie 1919, participă din partea județului Ismail la lucrările primului Parlament al României întregite la București, unde din partea Basarabiei au mai participat: Ion Inculeț (din partea județului Cahul), Pan Halippa (Soroca), Constantin Stere (Cetatea Albă), Ion Buzdugan, Anton Crihan, Gherman Pântea, Alexandru Măță, Ilie Frunză (Bălți), Ion Pelivan, Vasile Țanțu (din partea orașului Chișinău), Daniel Ciugureanu, Profirie Fală (Hotin), Nicolae Iorga, Ion Plămădeală, Chiril Guciujnă (Orhei), Vasile Stroiescu (Tighina)³⁷.

Și totuși, evenimentul cel mai important care s-a produs în viața personală a lui Ștefan Ciobanu imediat după unire l-a constituit alegerea sa în octombrie 1918 în calitate de membru titular al

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ H. Dăscălescu, *Revoluția de la 1917 în Basarabia. Lupta moldovenilor pentru limbă, școală și cultură națională*, Chișinău, 1938, p. 42.

³⁶ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 256.

³⁷ Iurie Colesnic, *Sfatul Țării*, p. 27.

Academiei Române, fapt ce însemna nu numai o recunoaștere a meritelor înzestratului savant, dar constituia și un imbold pentru scrierea de noi lucrări științifice. De altfel, apariția lor nu s-a lăsat mult așteptată. Doar numai peste câțiva ani de la conferirea titlului de academician, îi apar unul după altul câteva studii dintre cele mai prețioase precum *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă* (Chișinău, 1923), *Dimitrie Cantemir în Rusia* (București, 1924), *Chișinăul* (Chișinău, 1925) ș.a.

Totodată înțelegea necesitatea stringentă a compunerii instrumentelor didactice fundamentale, scriind în colaborare cu I. Teodorescu *Carte de citire pentru clasa a IV-a* (Chișinău, 1920), în colaborare cu N. Dunăreanu *Carte de citire pentru clasa a II-a* (Chișinău, 1921), *Carte de citire pentru clasa a III-a* (Chișinău, 1921), *Limba Română pentru clasa a II-a* (Edit. Șvabească, 1932), în colaborare cu Fuchs ș.a., *Limba Română pentru clasa a V, VI, VII-a* (Timișoara, 1934) ș.a. A contribuit la editarea unor „calendare” (cu o largă audiență în rândul cititorilor) și a consacrat o bună parte a activității sale publicistice chestiunilor școlii, propensiunii ei.

Din 1918 și până în septembrie 1928 lucrează ca profesor la Liceul real „Alec Russo” din Chișinău, unde a funcționat ca director și a predat limba română, cu toate obligațiile și răspunderile majore pe care le avea, la început, ca ministru.

Ștefan Ciobanu a fost numit în 1926 conferențiar la facultatea de teologie a Universității din Iași, facultate care din chiar anul redeschiderii ei (1926) a fost, precum se știe, transferată la Chișinău. Doisprezece ani încheiați (din 1926 și până în 1938) a activat el la acea facultate, ca profesor titular al catedrei de istoria literaturii române vechi, reușind să publice între timp și un șir întreg de valoroase lucrări științifice, dintre care putem evidenția *Basarabia* (Chișinău, 1926), *Unirea Basarabiei* (București, 1929), *Din istoria mișcării naționale în Basarabia* (Chișinău, 1933) etc.

Simultan cu activitatea la facultatea de teologie, Ștefan Ciobanu mai deținea, din 1927, și onorabila funcție de președinte al Comisiei pentru monumentele istorice, secția Basarabia, ce a jucat un rol nespus de mare în viața culturală și științifică a ținutului nostru prin inițierea editării mai multor cărți istorice de o rară valoare. Evident, el redacta și „Anuarul” Comisiei în cauză, care apărea periodic.

Din toamna anului 1938 pe Ștefan Ciobanu îl găsim la București ca profesor titular la catedra de istorie a literaturii române vechi de la facultatea de Litere a Universității. Aici a fost coleg cu iluștrii oameni de cultură români, precum Ion Andrieșescu, Nicolae Bănescu, Nicolae Cartoian, Dimitrie Gusti, Constantin C. Giurescu, Nicolae Iorga, Petre P. Negulescu, Gheorghe Oprescu, P.P. Panaiteșcu, Mihai Ralea, Constantin Rădulescu-Motru, Alexandru Rosetti³⁸.

Din 1942 și până în 1948 deține prestigiosul post de vicepreședinte al Academiei Române. În această calitate a putut să-și manifeste din plin aptitudinile științifice și organizatorice, reușind să consolideze considerabil colectivul de cercetători și să dea un nou imbold activității științifice. Și rezultatul nu se lasă mult așteptat. Personal publică un șir de noi și deosebit de importante lucrări, precum *Versuri poloneze necunoscute în opera mitropolitului Moldovei Dosoftei* (București, 1940), *Începuturile scrisului în limba românească* (București, 1941), *La Basarabie, sa population, son passé, sa culture* (București, 1941), *Domnitorul Moldovei Petru Rareș în literatura rusă* (București, 1945), *Istoria literaturii române vechi*, vol. I (București, 1947) etc.

OMUL POLITIC

Anii de studenție la Kiev i-au prilejuit lui Ștefan Ciobanu apropierea de mișcarea socialistă, ale cărei idei se bucurau de o largă răspândire în rândurile tineretului studios. Acești ani au mai fost semnificativi și prin faptul că în acea perioadă el se încadrează și într-o activitate politică, pășind, astfel, cu hotărâre pe calea largă și plină de greutate a luptei pentru trezirea și renașterea mult pătimitei

³⁸ Cornel Scafeș, *op. cit.*, p. 9.

Basarabiei. Precum se știe, lui i-a revenit (alături de A. Mateevici, S. Murafa, D. Ciugureanu ș.a.) unul dintre principalele roluri în fondarea în 1908 la Kiev a societății studenților basarabeni „Deșteptarea”, societate care, de fapt, își propusese ca scop suprem trezirea la viață a românilor basarabeni și lupta pentru drepturile lor naționale³⁹.

A tipărit felurite articole, sub pseudonimul *Silvan*, în ziarul (în limba rusă) „Viața Basarabiei”. Semnătura lui apare frecvent în ziarele și revistele din Chișinău („Soare”, „Cuvântul moldovenesc” și „Renașterea Moldovei”) și din alte orașe ale țării⁴⁰.

Întorcându-se în Basarabia, după revoluția din februarie 1917, Ștefan Ciobanu s-a implicat activ în lupta pentru eliberarea națională și a devenit unul dintre fondatorii și conducătorii Partidului Național Moldovenesc, care a condus masele populare și a orientat instituțiile și diferite organizații obștești spre cucerirea independenței, iar mai apoi la unirea cu Patria-mamă.

Ca om politic, Ștefan Ciobanu s-a manifestat activ, fiind unul din întemeietorii și membrii Guvernului Republicii Democratice Moldovenești, iar după unire deținând diferite funcții (inclusiv cea de ministru al cultelor) în câteva guverne de la București. Semnificativă în acest sens este activitatea sa în calitate de membru al Consiliului de Coroană, mai ales cea desfășurată în vara dramaticului an 1940, când în urma ultimatumului sovietic trebuia să se hotărască soarta de mai departe a Basarabiei: să fie sau să nu fie cedată imperiului roșu⁴¹.

Ca ministru al Cultelor și Artelor în Guvernul lui Gheorghe Tătărescu (11 mai–3 iulie 1940) Ștefan Ciobanu a fost chemat să participe la cele două consilii de Coroană din 27 iunie 1940, convocate de urgență în urma notelor ultimative adresate României prin care se cerea cedarea necondiționată a Basarabiei și Bucovinei de nord. Întrebat ce atitudine să adopte România în situația dată, s-a pronunțat pentru neacceptarea ultimatumului și mobilizarea oștirii în vederea rezistenței armate în apărarea fruntariilor țării. Regele Carol al II-lea a notat la prânz s-au dezumflat. Numai 6 voturi, din cei 26 prezenți, au fost pentru rezistență. Numele lor merită să fie înscrise cu litere de aur în cartea demnității românești: Nicolae Iorga, Victor Iamandi, Silviu Dragomir, Traian Pop, Ștefan Ciobanu, Ernest Urdăreanu⁴².

Declarația profesorului Ștefan Ciobanu în ședința consiliului de Coroană din 27 iunie 1940: „Sire! Provincia românească dintre Prut și Nistru a făcut parte integrantă din vechea Moldovă de la înființarea acestei formațiuni politice românești. Populația românească de răsărit a Moldovei, numită astăzi Basarabia, împărtășește soarta întregului neam românesc în decursul unui șir de veacuri, până când în anul 1812 această provincie a fost zmulă mișelește din trupul neamului românesc și anexată la imperiul țarist, cu care n-a avut niciodată nici un fel de contacte. Populația Basarabiei, formată 75 la sută din români și 25 la sută din minorități aduse recent de ruși, are un caracter eminent românesc. După o rezistență dărză a întregii populații în contra tendințelor brutale de rusificare și deznaționalizare prin colonizări și deportări, după grele suferinți pe care le-a îndurat din partea stăpânirii barbare rusești, poporul românesc din Basarabia trece prin frământările revoluționare rusești din anii 1905–1906 și 1917–1918 și în baza dreptului de autodeterminare a popoarelor subjuate din Rusia, se unește cu patria-mamă România. Unirea se face prin organul revoluționar legal al Basarabiei, unirea care a fost cerută încă la începutul revoluției din 1918 în diferite congrese ale țăranilor și intelectualilor. Dorința de a se realiza unirea a fost atât de mare încât populația n-a ținut seama că Vechiul Regat, în parte sub ocupație, se găsea într-o situație critică. Și atunci cum s-ar putea abandona o populație românească, care cu atâta încredere s-a aruncat în brațele statului român?

³⁹ Valeriu Popovici, *op. cit.*, p. 3.

⁴⁰ Dan Horia Mazilu, *op. cit.*, p. VII; VIII.

⁴¹ Valeriu Popovici, *op. cit.*, p. 5.

⁴² Ziarul „Țara”, nr. 51 din 28 iunie 1996.

Cum s-ar putea ceda Basarabia care și-a arătat atașamentul necondiționat față de Neamul și Țara Românească și față de Tron? Cum s-ar putea călca în picioare o poruncă a trecutului nostru istoric, cum s-ar putea trece peste suferințele, lacrimile și sângele acestora care s-au jertfit pentru realizarea idealului neamului nostru?

Chiar minoritarii și-au arătat tot devotamentul față de neamul românesc, manifestat în diferite alegeri și în vizita regală recentă în Chișinău și-au manifestat dorința de a trăi în cadrele românismului.

Sire! Părăsirea Basarabiei de armatele române ar fi cea mai mare crimă națională, căci ea ar însemna să aruncăm populația din Basarabia în brațele unui neam străin și ale unui regim pe care nimănui în Basarabia nu-l dorește. Răspunsul ce trebuie dat Sovietelor e: rezistență până la sfârșit. Și în lupta ce se va da în contra cotropitorilor, populația din Basarabia va fi alături de armata română.

Sire! Susțin întrutotul declarația pe care am făcut-o în ședința de la amiază. Conștiința mea de român basarabean nu-mi permite să concep că o provincie care, și din punct de vedere istoric, și ca structură etnografică, este românească să fie cedată rușilor fără nici un gest de apărare, ca populația ei să fie lăsată pradă. Acei dintre membrii Consiliului care susțin că această cedare va fi provizorie se înșeală. Noi, care am simțit cizma robiei rusești nu putem crede că stăpânirea rusească va fi ușor de înlăturat, că dreptatea noastră va fi restabilită. Eu cred ceva mai mult. Acei care au urmărit evoluția ideilor politice din Rusia din ultimul timp au putut observa că în viața rușilor sovietici s-a produs un reviriment. De la internaționalismul bolșevic, ei au revenit la naționalismul cel mai autentic al Rusiei țariste. Respectul drepturilor altor popoare este o ficțiune. Aceeași recrudescență s-a petrecut și în altă ordine de gândire a rușilor. De la principiul de libertate, de autodeterminare al neamurilor, de care au făcut atâta paradă comuniștii, la ei revine ideea veche imperialistă într-o formă cu mult mai pronunțată de cât aceea de sub regimul țarist. Politica agresivă față de Polonia, Finlanda și Țările Baltice este o mărturie. Și cu reînvierea imperialismului a renăscut și visul de cucerire a Constantinopolului, precum și ideea panslavistă, idei alimentate de o întreagă literatură în decursul unui șir de veacuri. Ei nu se vor mulțumi numai cu Basarabia, care nu este pentru ei decât un punct de trecere spre Peninsula Balcanică. Politica lor de apropiere față de bulgari și de sârbi nu este decât o încercare de a realiza visul slavofililor. Și dacă vom ține seama că la bulgari și sârbi există stare latentă și mișcarea comunistă, ne putem aștepta că rușii mâine vor pretinde Dobrogea, fie pentru ei, fie pentru bulgari ca să facă joncțiunea între ei și statul bulgar. Cedarea Basarabiei ar deștepta și poftele ungurilor și ale bulgarilor.

Sire, decât să ne rășluiască țara, bucată cu bucată, mai bine să murim cu toți pentru un ideal al părinților noștri”⁴³.

«A sosit acasă pe la ora 2 noaptea – scrie Alla Mancaș (Ciobanu) –, a căzut epuizat pe un scaun și singurele cuvinte pe care le-a rostit au fost: „Totul s-a terminat”, plângând în hohote. Totuși cu o febră foarte mare, provocată de o pneumonie apărută din cauza emoțiilor, a avut tăria să apară la Senat, ținând al doilea discurs și a fost singurul care a făcut o întâmpinare la toate Ambasadele din București»⁴⁴.

Câteva zile mai târziu, la 2 iulie 1940, în calitate de senator din partea circumscripțiilor electorale basarabene, Ștefan Ciobanu va participa la ședința comisiilor de afaceri străine ale Camerei și Senatului, unde va citi declarația solemnă de protest a parlamentarilor, foștilor parlamentari și intelectualilor din Basarabia față de notele ultimative din 26–28 iunie 1940.

⁴³ *Declarația d-lui prof. Ștefan Ciobanu în ședința Consiliului de Coroană din 27 iunie 1940*, în „Revista Fondărilor Regale”, t. VIII, 1941, nr. 8–9, p. 704–706.

⁴⁴ Alla Mancaș (Ciobanu) către dl. Adauge și Vasile Grosu, scrisoare din 5 aprilie 1992.

**PROTESTUL PROFESORULUI ȘTEFAN CIOBANU ROSTIT ÎN ȘEDINȚA
COMISIILOR AFACERILOR STRĂINE ALE CAMEREI ȘI SENATULUI
DIN 2 IULIE 1940**

„Domnule președinte,
Domnilor senatori,
Domnilor deputați,

În ceasurile de grele încercări prin care trece neamul românesc, grupul parlamentarilor basarabeni, Asociația foștilor deputați în Sfatul Țării și foștii deputați basarabeni în toate parlamentele României de la 1918 până la 1940, precum și fruntașii vieții publice și culturale a acestei provincii, cu sufletul zdrobit de durere, își ridică sufletul lor de protest în fața Parlamentului român și în fața întregii lumi civilizate în contra actului de răpire repetată a Basarabiei de către Uniunea Sovietică rusească. Această provincie românească, care încă din vremurile antice a făcut parte integrantă din trupul neamului românesc, la început intrând în hotarele coloniei romane Dacia, iar mai târziu, un șir de veacuri, făcând parte indisolubilă din formațiunea de stat românească, cunoscută sub denumirea de Moldova, care prin întreaga ei istorie, prin tradiția culturală și prin structura ei etnică a fost și este o provincie românească. Cu toată asprimea regimului rusesc, populația românească din Basarabia și-a menținut conștiința ei de neam, conștiință care s-a manifestat în păstrarea intactă a limbii și obiceiurilor, într-un număr mare de tipărituri românești, în scrierile mai multor autori basarabeni și în tendințele românilor din Basarabia de a se uni cu România, tendințe care se oglindesc în mișcările pentru unire de la începutul stăpânirii rusești, în mișcările de la 1863–1864, în mișcarea revoluționară din 1905–1906. Aceste mișcări în favoarea unirii cu România în anul 1917, iau forma unei adevărate revoluții naționale, când Basarabia, în cadrul revoluției rusești și în deplin acord cu ideile revoluționare ale popoarelor asuprite din Rusia, își exprimă voința în congresele învățătorilor, ale preoților, cooperativitorilor, țăranilor, în adunările zemstvelor de a se uni cu Statul Român în baza dreptului de autodeterminare al popoarelor, drept câștigat prin revoluție. Organizarea Sfatului Țării, autonomia și independența Basarabiei sunt etape logice care duceau Basarabia la restabilirea unei dreptăți istorice, călcate în picioare de către Rusia Țaristă, după cum încălcase și drepturile altor popoare. Și Sfatul Țării, organ perfect legal al Basarabiei, ales pe baza pe care se alegeau toate organizațiile revoluționare din Rusia, desăvârșește lupta pentru dezvoltare prin proclamarea unirii Basarabiei cu România la 27 martie 1918. Astfel, poporul românesc din Basarabia, alături de celelalte naționalități din această provincie, care în diferite împrejurări au recunoscut dreptatea noastră, manifestându-se pentru unire, își recapătă libertatea. Valabilitatea actului unirii Basarabiei cu România și dreptatea cauzei românești au fost recunoscute și de către puterile mari, printre care au fost și Germania, și Italia, cărora Basarabia le-a manifestat nu o dată cea mai caldă recunoștință.

Acei 22 de ani de viață națională în cadrul Statului Român au dus la progrese enorme pe terenul cultural, social și economic. Analfabetismul, această rușine a stăpânirii țariste, aproape dispare. Reforma agrară, făcută în mod egal pentru toate naționalitățile, duce la înflorirea economiei rurale, iar minoritățile din Basarabia se bucură de drepturi de care nu s-au bucurat niciodată sub ruși. Dovadă este că, cu toată propaganda comunistă prin numeroși agenți, prin crearea Republicii Moldovenești, care de altfel este un indiciu că elementul românesc este predominant chiar între Nistru și Bug, în înființarea postului de radioemisiune pentru aceleași scopuri de la Tiraspol, n-a dat rezultate. Iar numeroasele alegeri libere din Basarabia, care au avut un caracter cu adevărat plebiscitar pentru această provincie, cu mulți deputați minoritari, au fost o confirmare strălucită a sentimentelor bune pentru România ale întregii populații din Basarabia.

Astăzi, prin mijloace necunoscute în istorie, folosindu-se de forța ei numerică și de situația tulbură din Europa, încercând să falsifice datele istorice și statistice, Rusia sovietică invadează din

nou această provincie. Și populația acestei provincii, și cea românească și cea minoritară, germanii, bulgarii și chiar rutenii și rușii, refractari unui regim comunist – este lăsată pradă unei situații pe care nu o dorește. Aserțiunile posturilor de radio sovietice cum că sovieticii sunt întâmpinați cu flori sunt falsificări, fiindcă în Basarabia de astăzi curg râuri de lacrimi și de sânge, iar acei ce-i întâmpină cu flori n-au nimic comun nici cu neamul românesc, nici cu populația muncitoare de altă naționalitate din această provincie. Dacă mai există dreptate pe acest pământ, dacă principiile umane mai au vreun rost în lume, dacă drepturile popoarelor, sfinte chiar în timpuri întunecate ale istoriei, mai au vreo valoare, noi parlamentarii și fruntașii vieții publice și culturale din Basarabia, români și minorități în numele poporului din provincia dintre Prut și Nistru, astăzi redus la tăcere, apelăm la lumea civilizată și atragem atenția asupra dramei sfâșietoare prin care trece populația Basarabiei, în același timp ridicăm glasul nostru de protest viguros în contra încălcării nelegiuite a celor mai sfinte drepturi ale noastre istorice, etnice și umane”⁴⁵.

Ștefan Ciobanu a părăsit guvernul la 3 iulie 1940, revenind la catedra de istorie a literaturii române vechi de la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București.

Ca slavist, a pus literatura română veche într-o strânsă corelație cu literaturile popoarelor slave. Decantarea fenomenului și gândirii literare din materialele de cultură și literatură veche, urmărind drumuri proprii, a realizat-o în concordanță cu specializarea și studiile de contribuție personale⁴⁶.

„După 23 august 1944 a început adevăratul calvar – scrie Alla Mancaș (Ciobanu). La cca o săptămână după intrarea trupelor sovietice în București, Ștefan Ciobanu a primit un telefon prin care a fost anunțat că după orele 18,00 va veni o mașină ca să-l transporte la universitate unde urma să se întâlnească cu niște savanți sovietici. După ce s-a întunecat, a apărut la poarta părinților mei un camion militar sovietic, plin de soldați înarmați. Ștefan Ciobanu a fost readus acasă după 9–10 ore, cu același camion. Extenuat, ne-a povestit că a fost dus la fostul hotel Lafayette, într-o sală mare, în care se găseau 13 ofițeri superiori sovietici. Pe o masă lungă erau toate cărțile, cursurile, reviste și ziare, cu articole scrise de el. Acest fapt l-a impresionat foarte mult, deoarece între ele se găseau și articole și broșuri care s-au pierdut sau degradat între timp. Ne-a declarat că vroiau să-l convingă să facă parte dintr-un nou guvern, urmând să declare public că Basarabia a fost, va fi și trebuie să fie numai rusească. Ștefan Ciobanu i-a întrebat dacă va fi crezut de persoanele de față. Răspunsul a fost negativ. Și atunci el a afirmat că întreaga țară cunoaște opiniile sale, încât o schimbare a atitudinii ar fi ridicolă”⁴⁷.

Până în 1948, anul „reorganizării” comuniste, Academia Română a cunoscut o activitate amplă pusă în slujba culturii naționale. Ea a fost o expresie și un simbol ale unității și independenței culturale românești; membrii ei, exponenți de seamă ai culturii noastre, reprezintă o parte însemnată a patrimoniului național. După 80 ani de activitate rodnică, Academia Română suferă, în 1948, rigorile regimului totalitar; erau excluse personalități de plin rang ale culturii, devenite – repede – victime ale represiunii staliniste de nuanță autohtonă. Dacă ar fi să numim doar pe Gh. Brătianu, L. Blaga, Al. Brătescu-Voinești, S. Dragomir, S. Mehedinți, Ș. Ciobanu, C. Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, I. Lupaș, Al. Lapedatu – și ar fi destul pentru a aprecia, la adevărata ei dimensiune, crima săvârșită împotriva culturii naționale⁴⁸. După „reorganizarea” Academiei, „toți vechii savanți au dispărut în pământ sau aproape – scrie Alla Mancaș (Ciobanu) – și a năvălit gunoiul fără școală, specialitate etc.”⁴⁹.

⁴⁵ *Protestul d-lui prof. Ștefan Ciobanu, rostit la ședința Comisiunilor afacerilor străine a Camerei și Senatului, în ședința din 2 iulie 1940, în „Revista Fundațiilor Regale”, t. VIII, 1941, nr. 8–9, p. 707–710.*

⁴⁶ Ion C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p. 455, 465.

⁴⁷ Alla Mancaș (Ciobanu) către „Stimate Domn”, scrisoare fără dată.

⁴⁸ Lucian Leahu, *Academia Română, în fața unui nou examen*, în „România Liberă”, din 13 ianuarie 1998.

⁴⁹ Alla Mancaș (Ciobanu), scrisoare din 6 octombrie 1997.

În 1949 Ștefan Ciobanu s-a pensionat de boală. Până la moarte (28 februarie 1950) vorbea foarte greu și avea dureri de cap, părându-i-se mereu că-l caută „soldații ruși”. Aceștia nu l-au mai căutat, dar a murit cu Securitatea la poartă (2 persoane într-o mașină). La înmormântarea lui au participat mii de oameni, toți foști demnitari, membri ai Academiei. A fost o adevărată manifestare tacită. Slujba s-a făcut de către 21 preoți în frunte cu Gala Galaction⁵⁰.

Pentru merite mari față de statul român, Ștefan Ciobanu a primit și un șir de decorații, printre care: Marea Cruce a Coroanei României, Ordinul Ferdinand I în gradul de ofițer, Ordinul meritul Cultural clasa I în gradul de cavaler și altele⁵¹.

Ștefan Ciobanu a fost un slujitor devotat al instituției academice românești. Membru activ al Academiei Române timp de 30 de ani, al cărei vice-președinte a fost aproape șapte ani, el a prețuit cu consecvență manifestarea capacității de creație științifică în forme instituționalizate, dirijate în vederea atingerii unor scopuri înalte, nobile și de însemnătate naționale.

Dragostea ardentă față de țară, față de valorile spirituale create de români, a avut la Ștefan Ciobanu temelia conferită de cunoașterea profundă a istoriei poporului său⁵².

La 3 iulie 1990, Ștefan Ciobanu, alături de alte personalități, a fost repus în drepturi ca membru titular al Academiei Române⁵³.

⁵⁰ Alla Mancaș (Ciobanu), Scrisoare din 18 februarie 1993.

⁵¹ V. Popovschi, *op. cit.*, p. 7.

⁵² Dan Horia Mazilu, *op. cit.*, p. VIII–IX, XV.

⁵³ Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866–1996. Mic dicționar*, Iași, 1996, p. 78; Eadem, *Membrii Academiei Române. 1866–1999. Dicționar*, București, 1999.

NOTE ȘI RECENZII

*. *România în obiectiv. Limbă și politică. Identitate și ideologie în transformare*, ed. Krista Zach, București, 1998, 452 p.

După ieșirea din „lunga noapte totalitară”, deschiderea României spre Occident a fost de-a dreptul spectaculoasă în numeroase domenii, încercându-se reracordarea la valorile occidentale, devenite adevărate obsesii pentru elitele românești de după Regulamentul organic. Slujitorii disciplinelor umaniste – în mod sigur cele mai afectate de regimul comunist – s-au văzut în ipostaza, nu tocmai fericită pentru cei mai mulți dintre ei, de a-și schimba nu numai temele de cercetare, dar și discursul. Dacă a fost destul de dificil să se orienteze dinspre teme fără o reală relevanță spre cele cu adevărat interesante, dar până atunci ocultate, s-a observat că era aproape imposibil pentru cei deprinși cu reducăionismele de tip marxist să-și însușească un alt tip de discurs. Și astfel s-a continuat și după 1989 să se opereze, în cea mai mare parte, cu vechi clișee verbale sau de gândire. Din fericire au putut ieși în prim planul vieții intelectual-științifice unii dintre oamenii marginalizați până atunci, îndeosebi în institutele de cercetare. Faptul cel mai îmbucurător l-a constituit însă apariția unor tineri universitari și cercetători, unii beneficiind și de mai lungi sau mai scurte stagii de pregătire/documentare în afara granițelor țării.

Ideile generale expuse în anteriorul paragraf pot fi aplicate întru totul disciplinei istorice. Trecută prin experiența alienantă a anilor în care România era condusă de Gheorghe Gheorghiu-Dej sau de Nicolae Ceaușescu (stalinism sălbatic, urmat de național-comunism), cercetarea istorică se află în fața unor opțiuni decisive pentru viitorul ei: abordarea unor teme tabuizate decenii la rând și racordarea la marile scheme conceptuale ale istoriografiei mondiale contemporane. În primii ani postdecembriști contactele directe sau indirecte (prin intermediul lucrărilor) cu specialiștii străini care se ocupau de varii probleme, inclusiv, unii, de istorie românească, au fost adevărate revelații profesionale, dar și conștientizarea distanței enorme, nu numai geografice, care ne desparte și pe care am dori-o cât mai curând redusă, dacă nu definitiv anulată. Spuneam că unii specialiști străini se ocupă – între altele, căci în mediile academice occidentale nu se practică, contrar a ceea ce se mai crede la noi, o specializare îngustă – și de istoria României. Voi aminti doar câteva nume, binecunoscute specialiștilor români. Dintre americani: Keith Hitchins, Frederick Kellogg, Paul Michelson, Paul Quinlan și Kurt Treptow; între britanici, Denis Deletant și Maurice Pearton; la francezi, Catherine Durandin și Georges Castellan. Am lăsat intenționat la sfârșit preocupările germane de istorie românească, din simplul motiv că în continuare voi avea în vedere una dintre ultimele inițiative științifice și editoriale care a pornit din spațiul amintit.

În anul 1996, ca urmare a colaborării dintre Südostdeutsches Kulturwerk (Institutul pentru cultura germană din sud-estul Europei) din München și alte instituții din Germania și România, s-au desfășurat două simpozioane pe probleme românești: *Probleme ale istoriei contemporane germano-române* (11–15 februarie, München) și *Limbă – Putere – Politică* (10–13 iunie, București). Potrivit doamnei Krista Zach, prin simpozionul de la München s-a intenționat ca preocupările pentru istoria României să capete un nou impuls în Germania, după neglijarea parțială în anii '80. Întâlnirea de la München a fost dedicată problemelor modernizării României și a grupurilor etnice în contextul româno-german. Tema simpozionului de la București a fost focalizată pe raporturile limbă – putere – politică. Mai puțin abordată de istoriografia tradițională din România, probabil și pentru că presupune abilități teoretice din mai multe discipline, implicit renunțarea la un pozitivism excesiv, această temă ar putea schimba radical optica asupra multor aspecte ale istoriei noastre, îndeosebi a ultimelor două secole.

„Revista istorică”, tom XII, nr. 1–2, p. 221–236, 2001

În mod firesc s-a decis publicarea comunicărilor prezentate la cele două simpozioane, inițial în două volume, apoi într-unul singur. Editat de Krista Zach, volumul a apărut mai întâi în germană, sub titlul *Rümanien im Brennpunkt. Sprache und Politik. Identität und Ideologie im Wandel*, la München, la Editura Südostdeutsches Kulturwerk, în anul 1998, totalizând 424 de pagini. În același an a văzut lumina tiparului și varianta în limba română, *România în obiectiv. Limbă și politică. Identitate și ideologie în transformare*. Asupra acestei variante mă voi opri în continuare.

Volumul se deschide cu un *Cuvânt înainte*, semnat de Krista Zach; cele 26 de studii și articole, semnate de 21 de universitari, cercetători și publiciști români și germani (în ordine strict alfabetică aceștia sunt: Gabriela Adameșteanu, Sorin Antohi, Dan Berindei, Gheorghe Ceaușescu, Andrei L. Cornea, Ute Anneli Gabanyi, Ralf Thomas Göllner, Radu Grigorovici, Mariana Hausleitner, Armin Heinen, Günter Klein, Dieter Koniecki, Lothar Maier, Hans-Christian Maner, Andrei Marga, Anke Martiny, Michèle Mattusch, Alexandru Popescu, Stefan Sienerth, Ekkehard Völkl, Cornelius R. Zach, Krista Zach) sunt reunite în trei secțiuni: *I. Surse documentare, studii și teme centrale de cercetare; II. Minorități și majoritate – ideologia și strategiile grupurilor etnice; III. Limbă, putere, politică*. Lucrarea mai cuprinde o *Postfață* a lui Cornelius R. Zach, precum și, ca la orice întreprindere serioasă – doar s-au ocupat germanii de toate! –, un *Indice alfabetic de nume*, precum și referințe despre autori.

În continuare voi încerca o prezentare succintă a studiilor care compun volumul, având în vedere mai degrabă gruparea pe problematici (ceea ce a și făcut Cornelius R. Zach în *Postfață*), decât alinierea la secțiunile cărții (care respectă întrucâtva individualitatea celor două simpozioane).

De modernizarea României se ocupă studiul lui Lothar Maier, *Stadii ale modernizării României. Între pacea de la Adrianopol și urcarea pe tron a lui Carol al II-lea (1829–1930)*, care ne oferă imaginea complexă a încercărilor românești de adaptare instituțională și socială la modelele apusene. Cu toate încercările de a atinge nivelele de dezvoltare ale Europei apusene, rezultatele nu au fost cele scontate, datorită mai ales structurilor existente. De la instalarea dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen (1866) și până în 1938 România a cunoscut ordinea parlamentară. Situația parlamentară în ultima legislatură democratică a României interbelice este avută în vedere de Hans-Christian Maner, în *Trecutul ca model al prezentului – despre sensul unui stereotip. Activitatea parlamentară și criza anilor 1934–1937*. Cercetătorul german folosește aici rezultatele tezei sale de doctorat (*Parlamentarismus in Rumänien (1930–1940)*). *Demokratie im autoritären Umfeld*, München, 1997), care are în vedere premisele și dezvoltarea crizei sistemului parlamentar în România anilor '30. Remarcabil documentat (istoriografie, dezbaterile celor două camere ale Parlamentului și arhive), studiul său pune în lumină caracterul formal al jocului parlamentar în România acelor ani. Slăbiciunea manifestată de sistemul parlamentar românesc (în esență de elitele politice) avea să ducă la instituirea dictaturii personale a regelui Carol al II-lea. *Opoziția burgheză în România din februarie 1938 până în august 1940* este avută în vedere de Dan Berindei.

Tematica relațiilor româno-germane este reprezentată de patru articole. Ekkehard Völkl abordează un subiect ignorat de istorici, *Teritoriul de ocupație românească „Transnistria” (1941–1944)*. Teritoriul dintre Nistru și Bug a intrat sub ocupație românească ca urmare a participării armatei române alături de Wehrmacht la războiul împotriva URSS. A fost singurul teritoriu propriu de ocupație pe care un stat aliat cu Germania l-a avut pe teritoriul sovietic. Autorul a făcut cercetări în arhivele germane și în cele ucrainene, la Odessa, oprindu-se și asupra periodicelor vremii, oferindu-ne o imagine complexă a acestui teritoriu aflat sub ocupație românească. Deși în vulgata istorică națională este trecută la loc de cinste „cumințenia poporului român”, „pașnica sa existență” etc., realitatea istorică demonstrează cu certitudine că cel puțin o dată românii au ocupat un teritoriu străin și s-au comportat acolo la fel ca mai toți cuceritorii. Günter Klein scrie despre *Un nou 23 august 1944 în România? „Acțiunea parașutiștilor” din noiembrie 1944 – februarie 1945*. Tânărul cercetător german aduce în atenție un episod mai puțin cunoscut din ultimele luni ale celei de-a doua conflagrații mondiale. Este vorba de inițiativa unor etnici germani din România și a unor legionari credincioși lui

Horia Sima, care au încercat să realizeze, cu ajutorul serviciilor secrete germane, o lovitură în România, în spatele liniilor sovietice. Planul a eșuat, dar, potrivit autorului, a determinat introducerea mai rapidă a structurilor comuniste în România. Alexandru Popescu prin *Istoria contemporană a României în Arhiva Politică a Ministerului Federal de Externe din Bonn (1951–1962)* ne informează despre fondurile (într-adevăr importante) referitoare la diferite domenii ale istoriei contemporane românești care se află în arhiva citată în titlu. Filosoful Andrei Marga discută în *Relații culturale româno-germane după 1989* mai ales relațiile cu Germania ale universității Babeș-Bolyai din Cluj, al cărei rector a fost mai mulți ani.

Multe dintre contribuțiile din volum sunt axate pe tematica complexă a legăturii dintre limbă și dictatură. Este avută în vedere o perioadă de mai bine de șase decenii, de la limba lui Ion Antonescu la „limba de lemn” comunistă, care are urmări și după 1989. Andrei Marga oferă puncte de sprijin teoretice în *Limbajul ca instrument al puterii*. Profesorul clujean s-a oprit asupra necesarei revizuirii lingvistice, asupra relațiilor dintre limbaje și asupra condițiilor dialogului în România contemporană. Cornelius R. Zach se ocupă de *Retorica dictaturii. Observații pe marginea textelor politice ale mareșalului Antonescu*. Potrivit autorului, acesta este singurul studiu care se ocupă de limba unei dictaturi necomuniste în România.

Limba perioadei comuniste și postcomuniste sub aspectul naționalismului constituie subiectul câtorva articole. Andrei Cornea prin *Naționalism și pierderea literalității* pune în discuție o teză dragă naționaliștilor: refuzul literalității în favoarea lecturilor figurate sau simbolice. Exemplul adus de autor este cel al lui Lucian Blaga, care a excelat în acest tip de lectură (vezi *Spațiul mioritic*). Gheorghe Ceaușescu observă *Mitul dacic în România*, teorie care a fost în atenția legionarilor în anii lor de avânt, continuată în anii național-comunismului. În fapt acesta s-a dovedit a fi o formă de izolaționism, refuzul Europei (valorilor acesteia), un mit ascunzând diferite complexe. Pe un ton ironic, Sorin Antohi se ocupă de *Naționalismul lingvistic în România*. El observă încercările mai multor promotori ai unui autohtonism grotesc de a reconstrui o limbă română primordială, prin apelul la tot felul de fantezii. Gabriela Adameșteanu amintește *Absența alternanței politice și variantele „limbii de lemn”*, prezentând propria experiență din timpul comunismului. Michèle Mattusch are în vedere *Strategii ficționale în presa românească după 1989. Manipularea limbii – drept exemplu ziarul „România Mare”*. Tot de realitățile românești se apropie și Radu Grigorovici cu *Limbajul științific ca mijloc de comunicare în România*.

Există în volum și texte care nu se ocupă de cazul românesc, lărgind perspectiva prin aducerea unor exemple din alte spații culturale, extinzând în același timp suportul teoretic. Cu echipa la putere. *Considerații despre limbă, putere și politică*, Anke Martiny ne amintește dedicația de pe o carte a lui Elio Antonio de Nebrija (profesor de retorică la Salamanca, Spania, în secolul XV): „Limba a însoțit întotdeauna puterea”. Sunt folosite exemple din istoria colonială a Spaniei, din terminologia național-socialistă, dar și din situația contemporană a Orientului Apropiat. În *Limbă, politică, populism și limba ca expresie a politicului. Exemplul Spaniei*, Dieter Koniecki face câteva considerații de natură generală despre limbă, relația ei cu puterea politică, manipularea ei populistă de către sistemele totalitare. În cea mai mare parte studiul se ocupă de unele particularități ale Spaniei, din trecut și din prezent.

Tematicii minorităților naționale, în special celei germane și evreiești, din România îi sunt dedicate câteva studii. Ralf Thomas Göllner realizează o introducere la problematica minorităților prin *Câteva reflecții teoretice despre protecția minorităților*.

Analiza Marianei Hausleitner, *Evreii și antisemitismul în Bucovina între 1918 și 1944*, urmărește escaladarea antisemitismului în această provincie din nordul României, mergând de la violența verbală până la deportare și asasinat în timpul războiului. Într-un studiu cu o documentație serioasă, *Epurarea etnică: România, holocaustul și regimul Antonescu. 1940–1944*, Armin Heinen este de părere că politica lui Ion Antonescu a oferit un cadru și a fost răspunzătoare pentru deportări, pentru jefuirea evreilor, dar nu a ordonat uciderea sistematică a evreilor, nici măcar nu a aprobat-o.

Aportul ei la crimă a fost mai subtil, prin crearea climatului de violență în care asasinatul în masă a devenit posibil. „Holocaustul românesc are mulți făptași. El este istoria cinismului și a beției de sânge, nu cea a omorului bine organizat birocratic”. Concluziile autorului nu pot decât să dea de gândit celor care, din ignoranță sau rea voință, edulcorează sau chiar anulează contribuția românească la tragedia populației evreiești.

Populației germane din România, istoriei ei în secolul XX, ca și vieții ei spirituale și literare îi sunt consacrate câteva studii. În abordarea comparativă *Mișcări totalitare la români și la germanii din România în perioada interbelică – premise, asemănări și deosebiri*, Cornelius R. Zach remarcă la mișcarea prohitleristă a germanilor din România și la Mișcarea Legionară caracterul lor totalitar și radical de dreapta. Sunt observate trăsături paralele, dar și deosebiri. Krista Zach are în vedere unele urmări ale celui de-al doilea război mondial asupra minorității germane din România. În *Studiul agrar-istoric al lui Dumitru Șandru despre „Reforma agrară din 1945 în România și țărani germani”* (având la bază o lucrare a cercetătorului ieșean Dumitru Șandru) autoarea arată că reforma agrară din 1945 a avut mai puțin un caracter social, ca măsură contra marii proprietăți, ea fiind îndreptată mai ales contra etnicilor germani, sancționați în bloc. Reforma a fost instrumentată de comuniști la îndemnul sovieticilor pentru a câștiga o popularitate care să le aducă legitimarea mult râvnită. Ștefan Sienerth semnează două studii de istorie literară: *Modele fundamentaliste în literatura germană din Transilvania*, în care se ocupă de această constantă psihologică în literatura sașilor, pe baza analizării unor texte din diverse perioade istorice, care merg din evul mediu până în contemporaneitate; în *Scrisori și texte adresate redacției revistei bucureștene „Neue Literatur”* este reconstituită atmosfera din jurul unei reviste de limbă germană din perioada poststalinistă.

Anneli Ute Gabanyi se apropie de unele aspecte ale mentalității în societatea românească din perioada comunistă și postcomunistă. *România: Revoluția înscenată* reprezintă o abordare a evenimentelor din decembrie 1989. Într-un alt text, „*Sindromul Ialta*” în România – mit și sindrom, aceeași autoare atinge un subiect deosebit de delicat al mitologiei politice românești. Alături de un alt mit, de data aceasta salvaționist, este vorba de celebrul „Vin americanii!”, mitul Ialtei a făcut carieră în mentalul colectiv românesc în anii comunismului. Potrivit imaginației unor români, și se pare că nu puțini, am fi fost vânduți rușilor de către Occident. O mai veche angoasă românească, frica de ruși, combinată cu o la fel de veche năzuință, către Europa (occidentală), a determinat apariția și perpetuarea acestui mit. Ulterior s-a adăugat încă un reper, Malta, unde lumea ar fi fost din nou împărțită (în 1989). Ialta–Malta sună bine doar din punct de vedere al rimei. În rest, doar neliniști colective determinate în bună măsură de ignoranță, care să sperăm că vor dispărea printr-o corectă informare și printr-un constant apel la rațiune.

Un volum ca acela pe care îl avem în vedere, cu atâția autori abordând tematici variate, este destul de greu de „prins” în câteva pagini. Nu putem decât spera că el va intra în circuitul științific românesc și că va da un nou impuls cercetărilor în disciplinele umaniste, îndeosebi în studiile istorice, prin semnalarea unor probleme de mare interes și prin apropierea de metodele și conceptele științifice în uz pe plan mondial.

Dorin Dobrinu

*.XVIII vek: slavianskie i balkanskie narodŭ i Rossiia, ed. I.I. Leščilovskaia, Moskva, 1998, 176 p.

Această lucrare a apărut recent la Moscova, sub egida Institutului de slavistică și balcanistică al Academiei Ruse de Științe. Este o culegere de studii ale unor istorici ruși contemporani, coordonată

de prof. dr. I.I. Leșcilovskaia. După cum sugerează și titlul cărții, studiile cuprinse între copertile sale analizează diverse aspecte ale relațiilor Rusiei cu popoarele slave și balcanice în secolul al XVIII-lea. Problematika abordată în această lucrare este deosebit de interesantă, întrucât secolul al XVIII-lea, după cum se știe, reprezintă o perioadă foarte importantă în expansiunea Rusiei spre Marea Neagră, Peninsula Balcanică și Europa Centrală.

Cartea de față (publicată, din păcate, într-un tiraj de numai 250 de exemplare) este structurată după cum vom arăta în continuare. Ea începe cu o *Prefață* (p. 3–5) semnată de prof. dr. I.I. Leșcilovskaia. Se punctează principalele momente și aspecte ale politicii Rusiei față de popoarele slave și balcanice în secolul al XVIII-lea. De asemenea, se afirmă că această lucrare (culegere de studii) aduce numeroase noutăți științifice, atât din punct de vedere informativ, cât și din punct de vedere interpretativ.

În studiul său (p. 6–26), N.I. Hitrova se ocupă de *Relațiile ruso-muntenegrene (bisericești și culturale) în secolul al XVIII-lea*. La rândul său, I.F. Makarova publică studiul intitulat *Rusia și viața cărturărească bulgară în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea* (p. 27–41). *Rusia în creația lui Zaharia Orfelin* este titlul studiului semnat de prof. dr. I.I. Leșcilovskaia (p. 42–74). Studiul publicat, în această carte, de către N.A. Lucinina (p. 75–90) poartă titlul *Republica Raguză și Rusia: de la conflict la înțelegere reciprocă (relațiile ruso-raguzane în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea)*. A.V. Vitol se ocupă de *Imperiul otoman la începutul secolului al XVIII-lea și reformele țarului Petru I în Rusia (aspectul militar)* (p. 91–98). *Marea Neagră: "maluri rusești ale unui lac turcesc"?* (*Observații privind secolul al XVIII-lea*) este titlul studiului semnat de L.V. Zelenina și V.I. Șeremet (p. 99–118). Urmează studiul lui V.I. Șeremet (p. 119–125) intitulat *Servieta de marochin a lui M.I. Kutuzov*. L.S. Kișkin publică studiul care poartă titlul *Cehia și Rusia (Contribuții la istoria relațiilor sociale și culturale)* (p. 126–164). Cel din urmă studiu a fost elaborat de G.V. Makarova și este intitulat *Acțiunile rudelor și prietenilor aflați în Rusia ai participanților la mișcarea lui Tadeusz Kosciuszko, având ca scop ușurarea soartei acestora (pe baza unor noi materiale de arhivă)* (p. 165–173).

Printre meritele acestei lucrări, se remarcă buna documentare și meticulozitatea cu care au fost elaborate studiile care o alcătuiesc. Sunt prezentate numeroase informații și chiar unele interpretări noi. Remarcăm, în mod deosebit, cele două studii referitoare la rivalitatea ruso-otomană în veacul al XVIII-lea și la rolul jucat de Marea Neagră în cadrul acesteia.

Desigur, lucrarea are și unele lipsuri. Acestea sunt legate mai ales de probleme de interpretare. Parțial, se menține vechea viziune rusă și sovietică asupra chestiunilor sus-amintite. Politica Rusiei țariste față de popoarele slave și balcanice continuă să fie prezentată (chiar dacă în mod mai nuanțat) ca urmărind, aproape exclusiv, eliberarea acestora de sub stăpânirea otomană (în primul rând), dar și de sub stăpânirea habsburgică și germană.

Cu toate minusurile menționate mai sus, această lucrare (care îmbogățește bogata bibliografie istorică dedicată tematicii) reprezintă un progres și un util punct de reper pentru toți cei care se ocupă de politica Rusiei țariste față de bazinul Mării Negre, Peninsula Balcanică și Europa Centrală în evul mediu și în epoca modernă.

Adrian Tertecel

SILVIU ANDRIEȘ-TABAC, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, Edit. Museum, 1998, 168 p.

Lucrarea lui Silviu Andrieș-Tabac este o contribuție binevenită la studiul heraldicii basarabene, un capitol distinct al heraldicii moldovenești, având în vedere particularitățile dezvoltării

istorice a acestei provincii. Faptul că celebrul heraldist Paul Gore era originar din Basarabia și și-a legat numele de alcătuirea stemei României Mari, în 1921, este un motiv în plus să privim cu atenție tradiția heraldică a acestui ținut.

Cartea de față este cu atât mai valoroasă cu cât până în prezent nu există o lucrare de proporții dedicată acestei teme și un studiu sistematic, argumentat științific și exemplificat cu planșe color despre heraldica basarabeană, era indispensabil cunoașterii fenomenului heraldic în spațiul românesc.

Cercetarea întreprinsă de autor se recomandă prin seriozitatea demersului științific, care urmărește apariția stemelor în teritoriul dintre Prut și Nistru din evul mediu și până în epoca noastră. Lucrarea debutează cu un capitol dedicat heraldicii orășenești și districtuale în evul mediu în spațiul amintit, continuă cu heraldica teritorială moldovenească în Imperiul rus (1812–1917) și acordă un interes special heraldicii Basarabiei în cadrul Principatului Moldovei, din 1812 până la primul război mondial. Capitolul al IV-lea al lucrării tratează pe scurt problematica legată de stema Republicii Democrate Moldovenești (1917–1918), pentru ca în paginile următoare să se dezbată pe larg evoluția heraldicii basarabene interbelice și cea a stemelor Republicii Moldova, în perioada sovietică. Ultimul capitol (VII) este dedicat adoptării stemelor actuale ale Republicii Moldova (stema de stat, cea a orașului Chișinău și a altor localități). Capitolul se remarcă nu numai prin informația heraldică și studiul critic al stemelor adoptate, ci și prin relatarea unui fapt de istorie „fierbinte” a zilelor noastre: capul de bour „plăsat pe pieptul unei acvile naturale purtând în cioc o cruce de aur” (p. 149) este însemnul clar de unitate etnică a românilor de pe ambele maluri ale Prutului și de aceea dezbaterea parlamentară a fost aprigă la Chișinău în jurul adoptării stemei de stat. Tocmai de aceea considerăm că acest ultim capitol este de o importanță deosebită în economia lucrării, deoarece, dincolo de aspectele heraldice, sunt înregistrate mărturii istorice ale încercărilor de argumentare ale unor oameni politici de la Chișinău cu privire la tradiția istorică distinctă a „poporului moldovenesc”, care nu are nimic de-a face cu tradiția istorică și culturală a spațiului românesc.

Informația serioasă a lucrării, calitatea desenelor alb-negru și a planșelor color recomandă cartea lui Silviu Andrieș-Tabac printre cele mai valoroase lucrări de heraldică românească publicate în ultimele decenii.

Ileana Căzan

GRIGORE CHIRIȚĂ, *Organizarea instituțiilor moderne ale statului român (1856–1866)*, București, Edit. Academiei Române, 1999, 172 p.

Pentru studierea istoriei politice (și nu numai) a românilor, problema instituțiilor fundamentale ale statului are, după opinia noastră, o însemnătate crucială. Dacă pentru epoca veche ne lipsesc în genere datele problemei, iar epoca medie a beneficiat de contribuții și analize sistematice, pentru perioada considerată „modernă” a evoluției acestui neam, s-au încercat numai cercetări parțiale, pe anumite segmente, fapt care nu a îngăduit realizarea unei viziuni încheiate și unitare.

Conștient de această stare de lucruri, dar în egală măsură și de dificultățile presupuse de un demers de anvergură, autorul monografiei de față (până la pensionare cercetător statornic și destoinic în cadrul Institutului „N. Iorga”), și-a asumat curajul și riscul unei asemenea înfăptuiri.

Încă din partea introductivă (p. 7–13), Grigore Chiriță a subliniat cu onestitate limitele investigației sale, avertizând cititorul neavizat cât și pe specialiștii în materie asupra lipsei din aria tematică propusă – din motive judicioase argumentate – a câtorva din acești stâlpi fundamentali ai oricărei societăți moderne: învățământul, sistemul bancar, instituțiile de cultură. Din această cauză,

lucrarea în discuție s-a oprit în chip pertinent doar asupra a patru mari segmente, respectiv domnia, structurile puterii în stat (parlament, guvern, putere judecătorească), armata și biserica.

Este foarte dificil și delicat în același timp a putea analiza – în cadrul unei simple prezentări – o lucrare de asemenea complexitate. De aceea, conștienți de riscurile unei atari întreprinderi, ne vom mărgini a ne opri numai asupra câtorva elemente, mai apropiate de specificul și competența autorului rândurilor de mai jos.

În opinia noastră (subliniem încă o dată, evident subiectivă), cel mai realizat capitol al lucrării – sub aspectul viziunii moderne în care este elaborat, al unei abordări sintetice, dar extrem de gândite și cerebrale (rod al îndelungatei experiențe a autorului) și nu în ultimul rând, și al unor interesante noutăți informaționale – este cel consacrat „Domniei” (p. 15–47). De altminteri, pentru perioada consacrată analizei de către Grigore Chiriță, deținătorii puterii fiind extrem de puțini (caimacamii pentru epoca preunionistă, apoi Al. I. Cuza și respectiv Carol I), problema presupune aici o cercetare sistemică, care să releve mutațiile profunde produse în acest interval în structura instituției amintite, mai puțin legate – după noi – de persoana care le-a fost deținător.

De fapt, fundamentală este aici, sub raport teoretic, chestiunea *prințului străin* văzută de aproape quasitotalitatea clasei politice românești din epocă ca o soluție viabilă de atenuare a permanentelor dezbinări interne și de asigurare a unei stabilități politice de durată și a unui statut internațional sensibil ameliorat față de perioada anterioară. Ideea nu cădea pe un teren gol (știm că fusese vehiculată pentru prima oară la 1772 și reactualizată în termeni reali la 1829) și constituise de asemenea unul din dezideratele fundamentale la 1857 și era însoțită ca atare de întreaga mișcare unionistă. La 1866 însă problema aceasta se punea în termenii cei mai concreți și de aceea autorul, cu preocupări anterioare notabile în această direcție¹, îi consacră un spațiu determinat. El subliniază, cu justețe de altminteri, că din punctul de vedere al societății românești, de persoana lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen „se legau îndreptățite speranțe privind menținerea Unirii, consolidarea statalității românești, cucerirea într-o perspectivă nu prea îndepărtată a independenței sale, asigurarea și protejarea ființei neamului reunită cu timpul în perimetrul milenar al vetrei străbune” (p. 40–41).

Dat fiind că, sub raport cronologic, analiza lui Grigore Chiriță se oprește la anul venirii și instalării lui Carol I pe tronul tânărului stat român, el nu și-a propus o apreciere de ansamblu a prestației tânărului prinț de origine germană în conducerea destinului poporului nostru. Nefiind, la rândul nostru, limitați de bariera temporală amintită, ne îngăduim doar a consemna că acesta a justificat încrederea pusă în el de clasa politică românească și de largile pături ale societății, fiind în egală măsură chezaș, dar și participant activ la marile realizări interne și internaționale ce au însoțit epoca deschisă de venirea sa în România².

Nu lipsită de interes – în același context – este și evaluarea puterii și prerogativelor care i s-au atribuit persoanei domnitorului în importantul instrument legislativ care a fost constituția din 1866. Autorul nu-și propune o incursiune în izvoarele fundamentale care au stat la baza acestui act de voință al națiunii române (lucru efectuat de altfel cu mult discernământ încă în 1935 de I.C. Filitti), în schimb ne oferă un nuanțat comentariu al poziției de ansamblu a șefului statului, reliefând că el a

¹ *Preludiile și cauzele detronării lui Cuza-Vodă*, în „Revista de istorie”, t. 29, 1976, 3, p. 347–371; *România în 1866. Coordonate ale politicii interne și internaționale*, în idem, t. 31, 1978, nr. 12, p. 2197–2220; *România și Conferința de la Paris – februarie–iunie 1866*, în idem, t. 38, 1985, nr. 10, p. 967–986.

² Se cuvine a menționa că în deceniile care au urmat înscăunării din 1866, profunde schimbări produse în structura internă și poziția internațională a statului român au necesitat – firesc și legitim – o mutație calitativă și în statutul personal al instituției conducătoare a statului – avem aici în vedere transformarea României în regat și proclamarea lui Carol I ca rege (1881), urmate în chip logic de modificările adecvate operate în 1884 în Constituția entității statale românești.

„întruchipat principiul «colaborării puterilor», în sensul că se împărțeau din atribuțiile celor trei puteri și, exercitând un control asupra lor, juca un rol moderator, temperând excesele” (p. 46)³.

Așa cum am subliniat și anterior, nu ne propunem, din motive evidente, să ne oprim și asupra celorlalte segmente ale cărții, realizate, indiscutabil, la același nivel științific superior ca și cel la care ne-am referit. Ne mărginim doar a observa – la capitolul consacrat „Armatei” (p. 121–144) – faptul că se putea face o mențiune – fie ea și sporadică – asupra contribuției pozitive pe care au avut-o în procesul de modernizare a instituției noastre ostășești misiunile militare străine – (cea franceză, cu col. Lamy, sub Cuza și respectiv cea prusiană, sub Carol I.

Ca o concluzie finală, opinăm că monografia lui Grigore Chiriță se constituie într-o lucrare de referință în istoriografia consacrată epocii Unirii și nici o cercetare serioasă ulterioară asupra perioadei nu o va putea ignora, reprezentând ceea ce se poate numi „o contribuție de substanță”. Rămâne însă ca deziderat de îndeplinit – fie de autorul însuși, fie de viitoarele generații de istorici – analiza și pe mai departe a evoluției acestor instituții în cuprinsul epocii marcate de domnia lui Carol I, cât și după.

Nu putem încheia aceste rânduri fără a exprima cuvântul nostru de prețuire și, am putea spune chiar admirație, adresat Editurii Academiei Române. Nu e vorba aici numai de condițiile grafice pe care le-a asigurat prezentei ediții, cât de faptul că într-o epocă de austeritate și de lipsă de preocupare pentru cercetarea științifică autohtonă, această instituție își împlinește cu un devotament exemplar, în limita modestelor mijloace de care dispune, rolul nobil de casă editorială de elită a istoricilor români.

Marian Stroia

KAISAMARI HINTIKKA, *The Romanian Orthodox Church and the World Council of Churches, 1961–1977*, Helsinki, Luther-Agricola-Society, 2000, 185 p.

Studierea participării Bisericii Ortodoxe Române (BOR) la lucrările Consiliului Ecumenic al Bisericilor în intervalul 1961–1977, precum și modul în care această participare a ilustrat interesele de politică internă și externă ale autorităților comuniste de la București reprezintă substanța cărții semnate de cercetătoarea finlandeză Kaisamari Hintikka. Autoarea a avut privilegiul de a studia și valorifica documente referitoare la activitatea BOR în cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor (CEB), surse istorice prețioase aflate în Arhiva Sfântului Sinod, un loc foarte puțin accesibil istoricilor români, chiar și atunci când a fost vorba de perioade care nu priveau ascensiunea PCR spre puterea politică sau dominația comunistă propriu-zisă. Și autoarea acestei cărți pare să fi avut probleme în a studia întregul material de arhivă, întrucât afirmă în introducere că unele documente nu au fost incluse în dosare, acest fapt explicându-se fie prin distrugerea, fie prin dispariția lor (p. 17). Pe lângă dosarele cercetate la Arhiva Sfântului Sinod al BOR, Kaisamari Hintikka a mai folosit investigațiile de istorie orală, precum și documente aflate în arhivele unor instituții din Occident: Consiliul Ecumenic al Bisericilor (Geneva), Lambeth Palace (Londra) și Keston Institute (Oxford).

Înainte de a intra în fondul problemei, autoarea dedică un subcapitol relațiilor dintre Stat și Biserică în perioada 1948–1960, subliniind rolul pe care l-a avut Ministerul (din 1957 Departamentul) Cultelor, măsurile abuzive în plan religios adoptate de guvern (denunțarea Concordatului, suprimarea Bisericii Greco-Catolice, scoaterea din monahism a multor călugări ortodocși), precum și acomodarea Bisericii Ortodoxe cu noul regim. Aderarea la CEB în anul 1961 și deschiderea BOR spre Occident

³ E de menționat aici că, spre lauda lui, pe parcursul lungii sale domnii, Carol s-a integrat perfect în limitele impuse de aceste previziuni și nici nu și-a propus să le încalce vreodată.

nu ar fi fost posibile fără inițiativa Patriarhiei Ruse de a solicita primirea în organizația ecumenică amintită și nici fără acordul autorităților comuniste române. Încă din momentul tatonărilor pentru o posibilă cerere de admitere în rândurile CEB și până în anul 1977 conducerea BOR a căutat să nu se îndepărteze de punctul de vedere oficial al statului; spre exemplu, în anul 1961, problema desființării mai multor mănăstiri ortodoxe și a eliminării din monahism a câtorva mii de călugări și călugărițe era abordată cu extremă prudență de patriarhul Justinian Marina în discuțiile purtate la București cu Francis H. House, înalt demnitar al Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Mai mult, patriarhul a lăsat impresia că măsurile guvernului de diminuare a ponderii vieții monahale ar fi justificate, iar știrile din presa occidentală privind încălcarea libertății religioase în România ar fi „false” (p. 39–40). Și ulterior acțiunile BOR în cadrul CEB vor fi condiționate în mod evident de politica externă și internă a României comuniste. Așa cum destinderea de la mijlocul anilor '60 (eliberarea deținuților politici, încurajarea contactelor cu exteriorul) au permis BOR să-și construiască mai bine relațiile cu organizația ecumenică cu sediul la Geneva, și detașarea comuniștilor români de Uniunea Sovietică (încă din timpul lui Gh. Gheorghiu-Dej) a determinat o oarecare autonomizare a BOR față de celelalte biserici ortodoxe din spațiul controlat de URSS, membre și ele ale Consiliului Ecumenic. De altfel, încă de la conferința Consiliului din iulie 1963 de la Montreal, bisericile ortodoxe au încetat să mai constituie un grup foarte solid, în anii ce au urmat BOR fiind percepută mai degrabă nu ca o parte a grupului ortodox, ci ca un mediator între ortodoxie și restul membrilor CEB. După cum bine observă Kaisamari Hintikka, această postură privilegiată de intermediar a BOR a coincis cu rolul de mediator pe care România lui Ceaușescu l-a jucat în crizele politice internaționale ale anilor '70.

După 1963, hotărârea lui Dej și mai apoi a lui Nicolae Ceaușescu de a se folosi de stimularea sentimentului național a ușurat și mai mult colaborarea Bisericii cu autoritățile statului, deoarece – așa cum arăta și (pe atunci episcopul) Antonie Plămădeală la un colocviu dedicat relației Biserica–Stat și organizat sub egida CEB la sfârșitul lunii august 1976 – BOR se considera păstrătoare a tradiției naționale și apărătoare a identității poporului român. Așadar, relația dintre BOR și statul român pare să fi fost una interesată. De altfel, Kaisamari Hintikka este de părere că activitatea intensă a Bisericii Ortodoxe Române în cadrul mișcării ecumenice susținea perfect imaginea pe care statul încerca să și-o creeze în exterior, iar această imagine pozitivă a statului român sprijinea reputația de instituție demnă de încredere pe care BOR și-o câștigase în rândurile CEB (p. 139). Această reputație a fost întărită și de prezența părintelui profesor Ion Bria în conducerea Consiliului Ecumenic (din anul 1973) și de rolul pe care cunoscutul teolog român l-a jucat în acest organism.

Un alt aspect asupra căruia insistă cercetătoarea finlandeză este acela al poziției BOR față de apropierea tot mai evidentă dintre CEB și Biserica Romano-Catolică. Cu toate că organizația ecumenică din care făcea parte a acordat o atenție specială relațiilor cu Sfântul Scaun, mai ales în contextul debutului Conciliului Vatican II, BOR a adoptat o poziție mai mult decât rezervată. De altfel, BOR a rămas una din puținele biserici ortodoxe, membre ale Consiliului Ecumenic, care nu și-a trimis nici măcar observatori la sesiunile Conciliului II Vatican, în pofida insistențelor venite din mai multe părți și a confirmării participării chiar și de către Patriarhia Rusă. Încă de la începutul anilor '60 a devenit limpede că în centrul divergențelor dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Catolică se află așa numita „chestiune uniată”. De altfel, problema spinoasă a comunităților greco-catolice, „nerevenite” la ortodoxie o dată cu simulacrul de unificare religioasă din 1948, a stat în calea unei apropieri între cele două biserici până de curând.

Deși nu afectează cu nimic valoarea cărții, se cuvin, totuși, semnalate câteva erori materiale. Prima Constituție a Republicii Populare Române a intrat în vigoare la 13 aprilie, nu la 1 ianuarie 1948 (p. 23), în timp ce Justinian Marina a ocupat demnitatea de patriarh până în anul 1977 și nu până în 1976, după cum susține autoarea (p. 28). Unele obiecții ridică și afirmația potrivit căreia Biserica Ortodoxă Română ar fi sprijinit „guvernarea Gărzii de Fier fasciste” (p. 27). Se poate vorbi, mai degrabă, de o aderență sau simpatie pentru Mișcarea Legionară a unei părți a clerului inferior ortodox,

dar nu de o reală susținere de către BOR a scurtei prezențe legionare la guvernare. Chiar și folosirea foarte frecventă a termenului „uniat” pentru a-i desemna pe românii greco-catolici este discutabilă din cauză că, în ultima perioadă, cuvântul a căpătat o nuanță accentuat peiorativă.

Dincolo de toate aceste obiecții, lucrarea se apleacă cu onestitate asupra unei teme puțin abordate în istoriografia românească și se constituie într-o binevenită invitație la reflecție în legătură cu relația dintre Biserică și Stat în timpul comunismului.

Cristian Vasile

LIVIU ROTMAN, *Școala israelito-română (1851–1914)*, București, Edit. Hassefer, 1999, 432 p. + il.

Cunoscutul cercetător israelian Liviu Rotman, originar din România, a încredințat, de curând, luminii tiparului o reușită monografie dedicată învățământului public evreiesc din țara noastră de la începuturile sale până la izbucnirea primului război mondial. După ce prezintă reperele bibliografice necesare și sursele arhivistice – foarte bogate – provenind atât din arhivele comunitare, cât și din cele oficiale românești, ca și de peste hotare, autorul caută să releve, cu precădere, fundalul socio-economic și politic în care au evoluat locuitorii evrei în cadrul societății românești în secolul al XIX-lea și în primul deceniu al celui de al XX-lea. Într-o primă fază – în special în timpul revoluției de la 1848 și al domniei lui Alexandru Ioan Cuza – Liviu Rotman discerne în lumea politică românească curente care sprijină „emanciparea graduală a evreilor”, în această perioadă se aud voci autorizate care cer rabinatului și intelectualității evreiești din țara noastră să militeze pentru apropierea lor de români, prin modificarea stilului lor de viață odată cu părăsirea portului galițian, frecventarea școlilor statului de către tineret și satisfacerea serviciului militar. Dar încercările de atragere ale evreilor în viața politică românească sunt curmate, cu începere din 1866, când datorită apariției unui anumit antisemitism destul de nociv în rândul majoritarilor, speriați de concurența alogenilor; prevederile Constituției promulgate în acel an opresc procesul de încetățenire al evreilor, care se văd excluși de la naturalizare, deoarece aceasta devine acum rezervată doar străinilor de rit creștin. Astfel, arată autorul, evreii s-au văzut excluși, în mare măsură, din societatea românească, unde n-au putut ocupa anumite funcții publice și au fost constrânși să trăiască mai mult în mediul urban ca meseriași și negustori, puțini dintre ei provenind din păturile bogate fiind acceptați ca finanțiști, bancheri și oameni de afaceri. Aceste relații între majoritari – minoritari și-au avut, natural, impactul și asupra procesului de școlarizare a tineretului evreiesc studios care a avut un curs sinuos în epoca studiată.

Într-adevăr, în privința dinamicii școlii evreo-române până la 1914, autorul subliniază faptul că ea a fost determinată de interacțiunea mai multor factori: evoluțiile interne din viața comunităților și poziția lor în cadrul societății românești, raporturile cu școala românească, receptarea diverselor curente din spațiul spiritual evreiesc, intervențiile marilor organizații internaționale ca *Alliance Israelite Universelle* și *Jewish Colonization Association* și în final mișcarea sionistă.

Prima etapă a învățământului evreiesc – începând din 1851, data înființării primei școli publice evreiești din București și până către începutul anilor '70 – se caracterizează, după L. Rotman, prin apariția în câteva localități a unor școli publice, fie datorită inițiativei unui grup elitist evreiesc, fie a unor *mela medimi* (învățători religioși) de *heder* (școală confesională) ce s-au desprins de vechea formulă strict confesională. Concomitent se constată și un flux însemnat de copii evrei în școlile românești, în special a celor din Moldova, unde această minoritate se întâlnește în număr mai mare, ceea ce nu întârzie să provoace unele reacții xenofobe.

A doua etapă se încadrează între anii '70 și 1893, caracterizată de autor ca una de criză în învățământul evreiesc, cauzată atât de frământările din sânul obștii evreiești, cât și din slabele posibilități de finanțare a instrucției publice. Totodată – în pofida unor reacții contradictorii – se constată încurajarea de către oficialități a frecventării școlilor publice românești de către elevi evrei, în dorința, deloc ascunsă, de a facilita asimilarea lor în masa autohtonilor majoritari.

A treia etapă, analizată de L. Rotman, durează între 1893–1914 și începe odată cu adoptarea legii învățământului primar de către stat cu prevederi limitative referitoare la accesul copiilor de evrei în școlile românești. Datorită acestui fenomen de respingere se va declanșa procesul de formare a învățământului evreiesc modern ce cunoaște două etape: prima până la 1900–1901, perioadă de formare a școlilor israelito-române și cea de a doua 1901–1914 reflectând consolidarea și continuarea difuzării pe întreg teritoriul țării a unor astfel de așezăminte de cultură. Prin consolidare L. Rotman înțelege modernizarea pedagogică, diversificarea formelor de învățământ și totodată construirea în ritm necesar a edificiilor școlare în numeroase localități, concomitent cu diversificarea învățământului prin apariția școlilor de grad secundar, a învățământului profesional etc. Apoi L. Rotman trece la analiza detaliată a fiecărei etape între 1851–1914.

În prima școală publică israelito-română înființată la 1851 în București s-a hotărât ca învățământul să se desfășoare atât în limba ebraică, cât și în română și germană; în ebraică erau predate elemente de religie și istorie biblică, în română noțiuni de istoria și geografia României și a Europei. Cursurile au fost încredințate cunoscutului ebraist și bun pedagog, Naftali Popper. Peste un an, în 1852, a luat ființă și la Iași o școală similară condusă de fruntașii comunității M. și B. Finkelstein și Benjamin Schwarzfeld. Alte școli israelito-române se înființează la Botoșani și Roman în 1866, la Focșani în 1869. În deceniul următor autorul constată înmulțirea unităților școlare: în 1873 se inaugurează, în cadrul Comunității Templului Coral din București, Școala „Iacob și Carolina Löbel”, având ca mentor pe Meir Beck, predicator și doctor în teologie al Universității din Lemberg. Urmează apoi apariția de școli și în alte orașe din România: Turnu Severin (1871), Ploiești (1873), Brăila (1874), Galați (1876) etc. Toate școlile înființate aveau caracter de școli primare cu 2–3 clase și chiar 4, existând un echilibru între materiile generale predate în limba română după programa statului și cele specifice învățământului iudaic. O altă fațetă a realității școlare în perioada de până la 1893, relevată de L. Rotman, o constituie afluența copiilor evrei în instituțiile de învățământ românești, unde nu existau, pe atunci, prevederi legislative limitative, ba chiar era încurajată de autorități o asemenea frecvență masivă, considerând-o o bună metodă asimilistă. Totuși afluxul tot mai pronunțat de elevi evrei în dauna celor români în școlile publice, ajungându-se, de pildă, în Moldova chiar la procente de școlari minoritari între 40–50% din total, a determinat o reacție din partea autorităților – arată autorul – ce au considerat amenințată ponderea elementelor autohtone.

De aceea la 23 mai 1893 a fost promulgată o nouă legislație mai restrictivă a învățământului primar și normal, în care accesul a devenit obligatoriu și gratuit numai pentru români, în timp ce pentru străini (recte evrei) era condiționat de plata a 30 franci în mediul urban și 15 franci în cel rural. Această nouă situație de cvasiexcludere a copiilor evrei de la învățământul românesc de stat – arată Liviu Rotman – a obligat comunitățile evreiești din țară și marile orașe să intervină pentru crearea sau revitalizarea școlilor publice israelito-române, pentru a crea punți de legătură cu mediul social neevreiesc. Trăsătura dominantă a noii strategii școlare – după cum relevă autorul – a constituit-o pragmatismul ce trebuia să asigure generațiilor viitoare succesul în existență, fie în cadrul societății românești, fie în medii străine, în caz de emigrare. Procesul înființării de școli are loc atât în orașele mari, cât și în așezări mai mici unde nu exista decât o școală publică, sau în altele care nu cunoscuseră înainte astfel de așezăminte. Concomitent s-au înmulțit societățile pentru întreținerea de școli israelito-române, ca de pildă „Cultura” la Iași (1894), condusă de bancherul Leon Daniel și cunoscutul filolog H. Tiktin, „Junimea israelită” la Ploiești (1894), prezidată de A.D. Rosen, „Societatea israelită pentru școli” la Brăila, tot în 1894, având în fruntea ei pe unul din notabili

comunității, Mayer Wexler. O altă caracteristică – constatată de autor – o reprezintă, în această epocă, nu numai creșterea numerică a școlilor israelito-române, dar și diferențierea profilului acestora. Pe lângă școli primare apar și unele secundare (prima la București în 1895) sau chiar profesionale ori cu caracter comercial, cum ar fi Școala de meserii „Ciocanul” (înființată în 1898) sau Școala profesională de fete „Focșăneanu”, amândouă din București, ori școlile profesionale de fete din Iași „Reuniunea femeilor israelite” și „Steaua”. După 1900 aspectul cantitativ continuă, dar în paralel se desfășoară creșterea calitativă: ameliorarea programei pedagogice, extinderea unor structuri noi ca biblioteci sau laboratoare, secții de electrotehnică sau de reparații auto la școala de meserii. Totodată se îmbunătățește și calitatea corpului didactic, procesul de învățământ fiind acum asigurat de institutori cu nivel pedagogic ridicat: absolvenți ai Școlii Normale din Paris sau ai Universității din Viena, ca de pildă Scarlat Albrecht doctor în pedagogie.

Școala israelito-română a fost dotată cu numeroase localuri noi, corespunzătoare din punct de vedere igienic și pedagogic și cu sprijinul material neprecupețit al organizației internaționale „Jewish Colonization Association” ce a acordat subvenții sau împrumuturi pe termen lung, cu dobândă redusă. Un tabel statistic alcătuit de autor spre a demonstra această situație este cât se poate de revelator. Astfel dacă în 1900 existau în România 54 de școli evreiești din care 37 de băieți, 14 de fete și 3 mixte, în 1912 numărul școlilor a crescut la 82 dintre care 31 de băieți, 24 de fete și – fapt remarcabil! – 27 mixte, în care învățau în total 16 476 elevi. Majoritatea lor aparținea evreimii sărace, pătura socială cea mai larg reprezentată în școlile congregaționiste. În schimb coreligionarii bogați se limitau, pentru odraslele lor, la învățământul privat. Efectele pozitive ale sporirii cantitative și calitative a școlilor israelito-române s-au putut constata în ridicarea nivelului intelectual și social al institutorilor evrei în viața științifică și culturală a țării, precum și a tinerilor evrei dovediți apti a se integra în societatea românească, bine pregătiți profesional și cunosători ai limbilor străine, mai cu seamă a germanei. După ce trece în revistă numele proeminente din rândul cadrelor didactice (dintre care ne mărginim a menționa pe acelea ale lui Karl Lippe, Armand Levy, Nachman Frankel, Hillel Kahane, Iosif Sessman, Max Hauser, Albert Speier ș.a.) și rolul jucat în procesul didactic, autorul relevă impactul avut de noua elită evreiască asupra structurilor școlare precum și sprijinul material oferit școlilor evreiești din România de „Alliance Israelite Universelle”, dar mai cu seamă de „Jewish Colonization Association”.

În ceea ce privește programa de învățatură, Liviu Rotman distinge trei secțiuni: prima, cea a materiilor specifice iudaice (l. ebraică, religie, istoria și geografia Vechiului Testament); a doua privea predarea exclusivă a limbii germane ca limbă străină modernă ce se predă în școlile evreiești cu grad de școală primară; în sfârșit cea de a treia secție corespundea materiilor din programa de stat oficială: limba română, aritmetica, istoria și geografia României, cunoștințe de franceză și chimie și grupul „dexterităților”: muzică, desen, caligrafie, gimnastică. În ceea ce privește editarea de manuale pentru școala israelito-română, Liviu Rotman distinge lucrări originale, adaptări, traduceri etc., toate în număr destul de ridicat, vădind preocupările speciale ale institutorilor pentru cartea didactică. În cadrul acestora o atenție specială era acordată manualelor pentru materiile iudaice, în a căror editare se reflecta grija cultivării tradiției iudaice în spirit modern. Printre manualele specifice – cu mai mare răspândire și mai mult impact – autorul relevă *Vocabularul analitic al Pentateukului* de dr. M. Beck, *Istoria biblică* a lui Moses Gaster, *Gramatica limbii ebraice* a lui I. Cassavan, *Învățarea religiei mozaice* tot a dr. M. Beck, *Abecedarul evreiesc* al lui I.D. Bally, Cartea de citire în limba germană (*Lesenbuch*) a lui A.S. Gold, abecedarul românesc al lui Th. Speranția, Cartea de lectură a lui C. Massimu și V. Dogaru, gramatica lui A. Lupu, aritmetica lui B. Spirescu, Cartea de istorie a lui Gr. Tocilescu ș.a. Totodată autorul prezintă și bibliotecile, laboratoarele, muzeele școlare și conferințele organizate în cadrul școlilor care completau pregătirea elevilor și le lărgeau orizontul științific și cultural.

În final Liviu Rotman trece în revistă și se ocupă și de problema existenței și a altor forme de învățământ evreiesc în țara noastră, cum au fost cele de învățământ secundar, sau liceele teoretice ce

au cunoscut totuși un nivel restrâns de răspândire în perioada cercetată, atât din pricina lipsei de încredere în capacitatea de afirmare profesională superioară a elevilor într-o societate în care evreii nu se bucurau de recunoașterea deplină a drepturilor cetățenești, cât și a puținului personal didactic calificat cu pregătire universitară existent; apoi se analizează situația școlilor profesionale și de comerț, insistându-se mai mult asupra activității laborioase a școlii profesionale „Ciocanul” din București și a școlii comerciale Max Asiel tot din Capitală, iar ca tipuri speciale de școli cele pentru preșcolari (grădinița), cele pentru adulți și cele de fabrică. În sfârșit se arată că școlile de misionari catolici sau protestanți pentru convertirea populației evreiești la creștinism nu au constituit decât niște simple ... accidente în viața spirituală a comunităților din țara noastră, păstrătoare ale tradiției și credinței iudaice, perpetuate în Școala israelito-română, beneficiind de sprijinul forțelor economice evreiești din România și al organizațiilor israelite internaționale.

Bogat ilustrată cu reproduceri de documente, foi de titlu de manuale școlare, materiale didactice, portrete în grup sau individuale de învățători și elevi, fotografii ale instituțiilor de învățământ ș.a., nu totdeauna reușite, însă, din punct de vedere grafic, dotată și cu un util indice mixt de persoane și materii și cu un rezumat corespunzător în limba engleză, monografia riguros întocmită pe solidă bază documentară și judicios interpretată de Liviu Rotman, fac din cartea domniei sale nu numai o prețioasă lucrare de referință pentru istoria învățământului public din România, dar reflectă, în același timp, cât se poate de plastic interferențele dintre societatea românească a vremii și populația evreiască, școala constituind, după aprecierea autorului, „coridorul” cel mai bun al cunoașterii și înțelegerii reciproce. Valoroasa monografie constituie un model de analiză a metamorfozelor societății evreiești în interdependență cu a celei românești, deoarece după cum remarcă în mod foarte just Liviu Rotman istoria raporturilor româno-evreiești „nu este nici a urii, nici a iubirii, ci a conviețuirii”.

Paul Cernovodeanu

IOAN SCURTU, GHEORGHE BUZATU, *Istoria românilor în secolul XX (1918–1948)*, București, Edit. Paideia, 1999, 686 p. + ilustr.

Ne aflăm la sfârșitul uneia dintre cele mai zbuciumate epoci din istoria umanității. De pe acum unele retrospective străine ale secolului care se încheie își fac apariția și în țara noastră, în așteptarea unei tentative originale.

Dar poate și mai necesară a devenit panorama retrospectivă a ultimului veac din istoria României. O demonstrează apariția recentă a primei sinteze de acest fel. Demers temerar care implică și un factor de risc, într-un moment în care nu s-au așezat încă apele. Fundamentat în schimb pe o documentație temeinică, impresionantă, parțial inedită și întreprins în căutarea stabilirii adevărului de doi dintre cei mai valoroși istorici contemporanești de azi.

Prefățând nu de mult versiunea românească a interesantei cărți asupra *Europei centrale și orientale între 1917 și 1990*, apărută patru ani mai devreme la Paris sub semnătura lui Jean Marie le Breton, fost ambasador al Franței în România, istoricul Neagu Djuvara își manifesta de la început rezervele față de istoria contemporană, argumentându-le prin dificultățile create de penuria sau pletora excesivă a informației privind un anume moment și de neputința de a intuit, datorată și unei prea mari apropieri în timp, „care din întâmplările din prezent sau din trecutul apropiat pot fi privite ca un eveniment în viitor”. Dar mai ales fiindcă istoricul trebuie să depășească condiția cronicarului întâmplărilor trăite, încumetându-se „să orânduiască întâmplările din trecutul apropiat într-un tot coerent: Ori diplomatul francez a știut să depășească în mare parte asemenea «handicapuri»”.

Istoricii Ioan Scurtu și Gheorghe Buzatu au știut la rândul lor să evite capcanele amintite, prin utilizarea în general a informației documentare și bibliografice cu discernământ critic și prin studiul îndelungat și polyvalent al epocii abordate, ceea ce le-a permis stabilirea momentelor cheie și deslușirea liniilor de forță ale evoluției istorice.

Apariția noii *Istории a românilor* e justificată prin necesitatea de a supune atenției publice „o serie de probleme ale epocii contemporane în privința cărora, anterior anului 1989, specialiștii și autorii înșiși au exprimat puncte de vedere ori au formulat concluzii” influențate de „tiparele și tabuurile cenzurii fostului regim”. S-au adăugat noi surse de arhivă și noi metode de cercetare.

Volumul de față, de proporții masive, primul din cele trei anunțate că vor reda imaginea integrală a secolului al XX-lea, se deschide cu un „argument” semnat de ambii autori, urmat de 22 de capitole elaborate alternativ și e întregit de anexe documentare, bibliografie generală, indici și un set de ilustrații de epocă schițând o istorie în imagini. El analizează mutațiile din existența istorică a poporului nostru de la încheierea primului război mondial până la sfârșitul primei jumătăți a veacului în context internațional. Ceea ce corespunde pe plan intern cu înfăptuirea statului național unitar și respectiv instaurarea regimului stalinist în România.

Prima jumătate a secolului al XX-lea ne apare astăzi ca imaginea unui trecut plin de contradicții care ne readuce în memorie celebra viziune istorică din *Scienza nova* de Giambattista Vico despre „drumul în cerc pe care-l urmează mersul națiunilor”, ilustrat într-un fel și de istoria românilor.

De la început, noua sinteză încadrează judicios evoluția României în noul statut internațional al țării după primul război mondial. Statut care inițial pare imuabil, dar care devine instabil pe măsura mutațiilor general europene.

Sprîjinită mai ales de Franța, politica românească de apărare a intereselor naționale și de promovare a securității colective, ilustrată și prin participarea la constituirea și activitatea Micii Antante și a Înțelegerii Balcanice, izbuteste să contracareze tendințele revizioniste ale unor state vecine. Pericolul însă rămâne, potențat de pretențiile imensului imperiu sovietic, continuator al politicii imperiului țarist, și de sprijinul internațional pe care Ungaria revizionistă îl găsește mai ales după 1933. Slăbiciunile conciliatoriste anglo-franceze au influențat și ele politica externă românească, devenită oscilantă și nesigură spre sfârșitul deceniului al patrulea. Situația critică a culminat prin acceptarea, în fața forței, a prăbușirii în cea mai mare parte a granițelor României întregite, pentru care se sacrificaseră sute de mii de vieți în primul război mondial, apoi prin intrarea în cel de al doilea pentru refacerea lor.

Un capitol special e dedicat explicării evoluției mentalului colectiv și afirmării unor noi orientări, mai ales în rândurile tineretului nemulțumit și debusolat, un altul noilor raporturi între minoritari și majoritari, în condițiile unei sporite prezențe a minorităților naționale, care a condus la conlucrare, dar și la exacerbarea naționalismului. Diferențierile din viața cotidiană între sat și oraș, între tradiție și modern sunt abordate cu înțelegere. Un rol important în influențarea societății civile și a vieții politice revine noilor realități economice și sociale după „cea mai cuprinzătoare reformă agrară din Europa” și în condițiile unei industrii pe cale de dezvoltare și modernizare. În sfârșit, sunt fixați parametrii mecanismului democratic pluripartinic al sistemului politic din anii 1918–1937, după introducerea sufragiului universal, cu aspectele sale pozitive, dar și cu cele negative care au dus la „monarhia autoritară” și la totalitarism.

În continuare expunerea istorică se restrânge în linii mari la discursul politic, destinul României și al românilor fiind urmărit cronologic pe capitole definind momentele cele mai semnificative ale acesteia.

Analiza debutează cu opera de osmoză și omogenizare de după constituirea statului național unitar. Efort ilustrat, printre altele, de programul din aprilie 1920 al Partidului Național din Transilvania, care își extinde acum aria de reprezentare la toate provinciile românești. Se preciza aici

ca „întâi postulatul politic desăvârșirea Unirii” prin aplicarea la starea de fapt a unei „legiferări care va avea la temelie principiile democratice, naționale și sociale”, ceea ce presupunea pe plan politic asigurarea „adevărâtului parlamentarism”, iar pe plan social aplicarea principiului după care „pământul trebuie să aparțină celor ce îl cultivă”. Reformă agrară ideată mai întâi de Partidul Liberal și apoi pusă în aplicare de Partidul Poporului al generalului Averescu. Cât despre „legile de unificare a organismului de stat”, acestea vor fi opera „marei guvernări liberale” de sub conducerea lui I.I.C. Brătianu, când s-a adoptat și noua constituție democratică a României întregite. În schimb, unificarea din 1924 a Partidului Național condus de Iuliu Maniu cu Partidul Țărănesc condus de I. Mihalache a însemnat crearea celui de al doilea pol politic al țării, de la care opinia publică din România așteaptă o „eră nouă” de democrație, libertate și bunăstare. Dar cele două mari guvernări național-țărăniști de după 1928, în pofida câtorva realizări, dovedesc neconcordanța dintre iluzie și realitate, de unde și tentativele unor forțe extremiste de stânga de a folosi nemulțumirile populare izbucnite violent în timpul crizei economice mondiale care a afectat puternic și România. Se adaugă un nou moment de criză dinastică datorat incapacității regentei instituite pentru minoratul regelui Mihai I. De aici „Restaurația”, cum s-a numit întronarea lui Carol al II-lea, tatăl acestuia, în 1930, ceea ce n-a dus la temperarea dorită a rivalităților politice, noul suveran urmărind de fapt un fel de *divide et impera* pentru consolidarea propriei puteri vreme de șapte ani.

Autorii cărții oferă un spațiu generos activității și confruntărilor din această epocă a partidelor și altor formațiuni politice românești sau aparținând minorităților naționale, pe fundalul noilor mutații pe eșichierul european.

Sunt puse însă totodată în lumină manevrele prin care, pentru a-și ascunde și în același timp valida intenția de „a da o lovitură de grație regimului parlamentar constituțional”, cel căruia îi plăcea să i se spună „voievodul culturii” s-a folosit de naivitatea, și, precizăm noi, de prestigiul național al unor personalități culturale ca Nicolae Iorga și Octavian Goga. Încercare eșuată atât în 1931, cât și în 1937. Și într-o Europă în care se afirma forța brutală a dictaturilor totalitare, lovitură de stat a lui Carol al II-lea din 1938 a însemnat instaurarea a ceea ce Ioan Scurtu și Gh. Buzatu numesc „monarhia autoritară”. Aceasta promitea pacea internă pe baza partidului unic și a unei noi constituții cu elemente corporatiste.

Nu numai că pacea internă nu s-a realizat decât festiv, la suprafață, dar noul regim n-a putut rezista nici intensificării presiunilor revizioniste externe sovietice, sau câștigând sprijinul puterilor Axei. Aceasta a dus la pierderea unei mari părți din teritoriul național și în cele din urmă la abdicarea regelui Carol al II-lea în favoarea fiului său devenit major și a noului conducător al statului, generalul Antonescu. Acesta proclamă statul național-legionar, coabitând la putere cu o mișcare naționalistă și anticomunistă, afirmată imediat după primul război mondial și care fusese decapitată de Carol al II-lea.

Pagini substanțiale sunt dedicate reabilitării guvernării și personalității lui Ion Antonescu, caracterizat într-o recentă *Cronologie universală Larousse* drept „unul dintre cei mai străluciți oameni politici români”. Afirmat ca salvator al statului român într-un moment de grea cumpănă, el a știut să se debaraseze de alianța extremistă când a devenit incomodă. Dacă angajează România în al doilea război mondial, o face cu obiectivul patriotic de reîntregire a țării în hotarele firești, precum și cu acela de anihilare a primejdiei bastionului comunismului internațional, chiar dacă i se impută dictatura și înfrângerea.

Lovitura de stat a regelui Mihai I de la 23 august 1944 și trecerea țării alături de Națiunile Unite la războiul antihitlerist, a dus, din păcate, numai la un scurt respiro democratic. El a fost înăbușit de ocupația sovietică, soldată în cele din urmă cu abdicarea regelui și instaurarea regimului stalinist în România. Chiar dacă n-a mai putut fi evitată pierderea Basarabiei și Bucovinei, noile jertfe de sânge ale poporului român au adus reîntregirea hotarelor de vest ale țării, consfințită în 1947 la Conferința de pace de la Paris.

Dând la lumină prima sinteză de acest fel din literatura noastră de specialitate, autorii *istoriei românilor în secolul XX (1918–1948)* ne oferă o lectură de înalt nivel și o panoramă impresionantă a avaturilor poporului român din prima jumătate a secolului al XX-lea.

Nicolae Liu

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de discheta aferentă. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, Sector 1, 71247 – București, tel. 650 72 41.

REVISTELE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE.
NOUVELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ

REVISTA A APĂRUT CU SPRIJINUL MINISTERULUI
CULTURII ȘI CULTELOR

ISSN 1018 – 0443

43 356

www.dacoromanica.ro